Károli Könyvek

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

L'Harmattan

Angelo Poliziano

LEVELEK

I–IV. könyv

Fordította
FRAZER-IMREGH MONIKA

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

CC BY-NC-SA 4.0

Angelo Poliziano: Levelek I–IV.

Angelo Poliziano: Letters I–IV.

Fordította Frazer-Imregh Monika

https://orcid.org/0000-0001-8583-1521

Irodalomtörténet / History of literature (13020), Klasszikus, régi görög és latin irodalom és művészetek / Classics, ancient Greek and Latin literature and art (13018), Kultúrtörténet, kulturális emlékezet / Cultural history, cultural memory (13056)

humanisták, levelezés, reneszánsz, 15. század

humanists, correspondence, Renaissance, 15th century

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-024-2

OpenAccess

https://openaccess.hu/

Angelo Poliziano

Levelek
I–IV. könyv

Károli Könyvek

műfordítás, forrás

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boros Gábor, Csanády Márton, Fabiny Tibor, Furkó Péter,
Homicskó Árpád, Horváth Géza, Jakab Éva, Kendeffy Gábor,
Literáty Zoltán, Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

Angelo Poliziano

Levelek

I–IV. könyv

Fordítás, bevezető, jegyzetek:
Frazer-Imregh Monika

Az eredetivel összevetette: Lázár István

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2024

Latin szöveg: Angelo Poliziano: *Letters*, Vol. I, Books I–IV, ed., trans. Shane Butler, The I Tatti Renaissance Library 21, Cambridge, Massachusetts – London, England, Harvard University Press, 2006.

Felelős kiadó: Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2024
© L'Harmattan Kiadó, 2024
© Frazer-Imregh Monika, 2024

Szakmai lektor: Lázár István, Vígh Éva

Borító: Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola és Angelo Poliziano *A kehely csodája* című Cosimo Rosselli-freskón (Cappella del Miracolo del Sacramento, Sant'Ambrogio, Firenze).

ISBN 978-963-646-024-2
ISSN 2063-787X
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-646-024-2

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Tartalomjegyzék

Bevezető 7
Angelo Poliziano rövid életrajza 17

LIBER PRIMUS – I. KÖNYV

Levelek Piero de' Medicihez 22
Levelezés Giovanni Pico della Mirandolával 34
Levelezés Ermolao Barbaróval 48
Levelezés Giulio Pomponio Letóval 60
Levelezés Battista Guarinóval 72

LIBER SECUNDUS – II. KÖNYV

Levelezés Filippo Beroaldóval 86
Levelezés Niccolò Leonicenóval 92
Levél Gioviano Pontanóhoz 112
Levelezés Girolamo Donàval 120

LIBER TERTIUS – III. KÖNYV

Levelezés Callimachus Experiensszel 142
Levelezés Ludovico Odasival 148
Levelezés Marcantonio Sabellicóval 160
Levelezés Giovanni Lorenzivel 164
Levelezés Lucio Fosforóval 166
Levél Cassandra Fedeléhez 186
Levelezés Iacopo Antiquarival 190

LIBER QUARTUS – IV. KÖNYV

Levelezés Iacopo Antiquarival 212
Levelezés Cesare Carmentóval 230
Levelezés Tristano Calcóval 234
Levelezés Antonio Pizzamanóval 240
Levél Francesco della Casához 246
Levél Filippo Poscóhoz 254
Levél Ivan Gučetićhez 258
Levél Roberto Salviatihoz 260
Levelezés Andrea Magnanival 262

Végjegyzetek 269

Irodalomjegyzék 305

Névmutató 311

BEVEZETŐ

Miért érdemes egy 15. századi firenzei humanista, közelebbről a költő, műfordító, filológus és filozófus Angelo Poliziano levelezését olvasni? Egyrészt azért, mert reményeink szerint a magyar műfordítás is visszaadja ezen ékszerekké csiszolt, rövid latin szövegek nyelvi, stiláris és gondolati szépségét, humorát és érzelmi gazdagságát, feszes ritmusát. Másrészt mert a levelek a lehető leghűbb képet festik tudós elődeink eszményeiről, kutatásaik tárgyairól, mindennapi gondjaikról és kiterjedt kapcsolatrendszerükről, aminek révén egymást segíthették patrónusok szerzésében, hírnevük terjesztésében. Egymás dicsérete, sőt magasztalása és kölcsönös szeretetük kifejezése mármár kötelező eleme a leveleknek, de természetesen a kutatásban a nézetkülönbségeik tisztázása, az eltérő vélemények hangoztatása a módszertanban vagy a kritikában ugyanúgy része a levélfüzéreknek. Ugyanakkor sok esetben segítséget is kérnek egymástól: adatokat vagy pontosításokat egy-egy szerzővel, művel vagy latin kifejezéssel kapcsolatban, vagy éppen kéziratokat kérnek kölcsön vagy küldenek a másik számára, az illető javításait kérve a régi, számos másolási hibát rejtő kódexekben.

A fiatalabb költők, műfordítók, filológusok gyakran véleményezést kérnek tapasztaltabb, elismertebb társaiktól, de a humanisták általában kérés nélkül, néha még ismeretlenül is kinyilvánítják elismerésüket egy-egy jelentősebb új munka kiadása után. Ez történhet úgy, hogy vagy magának a szerzőnek írnak gratuláló levelet, vagy ha még nem állnak olyan közeli ismeretségben, egy közös barátjuknak írnak, aki aztán szóban vagy írásban közvetíti a gratulációt. Erre aztán a magasztalt is írhat a magasztalónak, és így gazdagodik, tágul a sok haszonnal és örömmel járó kapcsolatrendszer, a humanista barátok köre.

A levelezés tematikája nagyon gazdag és persze a témát és a stílust legfőképpen a megszólított személye és a levélíró hozzá való viszonya dönti el. A firenzei költő nagyon is tudatosan szerkesztette halála előtt néhány hónappal tizenkét könyvbe leveleit, ezek közül az első négy könyvet foglalja magába e kötet a latin eredetivel együtt. Mintája és példaképe ebben nemcsak az ókori szerzők, Cicero és Seneca voltak, hanem a korai humanisták: Dante, Boccaccio és legfőképp Petrarca, aki két könyvbe gyűjtötte leveleit *Rerum familiarum liber* [Levelek a barátokhoz] és *Seniles* [Öregkori levelek] címen. Mi volt tehát a célja Angelo Polizianónak a saját levelezéséből készített válogatás kiadásával?

Nos, annak ellenére vagy talán éppen azért, mert Itália egyik legelismertebb humanistája volt, irigyei vagy éppen ellenségei is akadtak. Csodagyerekként kezdte, és a Mediciek, Európa egyik leggazdagabb családjának pártfogoltja lett. Karrierje egyenesen ívelt felfelé – huszonhat évesen a legjelentősebb humanista központ, a Studio fiorentino (a firenzei egyetem) poétika és retorika tanárává nevezték ki. Kevésbé tehetséges és némileg türelmetlen tanítványai nehezen viselték a mindig teljességre törekvő professzszor szárnyalását és erős késztetését a kortársakkal való versengésre.[1]

És valóban, Poliziano készen állt még az ókoriakkal való vetekedésre is, és véleménye szerint ez volt az igazi mérce, amelyet kortársainak is célul kellett kitűzniük maguk elé. A vele egyidős Ermolao Barbaro köré csoportosult új velencei-padovai filológus iskola Aristotelés-kutatásai és eredményei nyomán Poliziano ugyanazt a magas filológiai felkészültséget és pontosságot követelte meg a költők és prózaírók kiadásaival és fordításaival kapcsolatban is, és akik ezt az igényességet nem követték, azokat kíméletlen kritikával illette. Emiatt Poliziano és több, Nápolyban vagy másutt Itáliában élt költő és humanista között feszült kapcsolat alakult ki.

Michele Marullo mestere, a kevésbé alapos Theodóros Gaza miatt fújt Polizianóra, aki számos alkalommal kritikával illette annak munkáit. Poliziano tanulmánykötete, az első *Miscellanea* egyes cikkei közül pedig pl. a Catullus *passer*-verseit magyarázó írása több nála idősebb kutató, mint Battista Guarino és Gioviano Pontano, eredményeire tromfolt rá, vagy (híveik állításai szerint) emelte be azokat, jelzés nélkül. Michele Marullo és Jacopo Sannazaro epigrammákat költött,[2] Giorgio Merula pedig vitairatot fogalmazott kifejezetten Poliziano és új stílusú tanulmányai ellen.[3] Látható tehát, hogy leveleinek kiadásával Poliziano saját megtépázott hírnevét is igyekezett helyreállítani.

[1] Lásd Francesco Pucci (Poliziano firenzei tanítványa az 1483–1484-es tanévben, aki később Nápolyba költözött) levelét Bernardo Michelozzihoz, in Mauro de Nichilo: *Poliziano e Pontano: una polemica a distanza,* h. n., 2011, 30–31. https://www.academia.edu/11232410/Poliziano_e_Pontano_una_polemica_a_distanza (Letöltés: 2022. november 13.)

[2] Michele Marullo: Epigrammata III, 11, 19, 27, 29, 34, 45, 50, in Michaelis Marulli: *Carmina*, ed. Alessandro Perosa, Turici, in aedibus Thesauri mundi, 1954. Sannazzaróra vonatkozóan lásd Vincenzo Fera: Il dibattito umanistico sui *Miscellanea*, in *Agnolo Poliziano poeta scrittore filologo, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 1994*, a cura di Vincenzo Fera – Mario Martelli, Firenze, Le Lettere, 1998, 349.

[3] Laura Perotto Sali: L'opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i *Miscellanea* di Angelo Poliziano, *Interpres,* vol. I, 1978/1, 166. Lásd még Renata Fabbri: La inedita epistola di dedica del Merula al suo *In Politianum*, *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali*, VIII. sorozat, 1979/34, 91–97.

A levelezéseket tehát úgy válogatta, hogy azokból fény derüljön elismertségére, hogy az idősebb és a vele egykorú humanisták mennyire megbecsülték. Különösen az 1489-ben megjelent tanulmánykötetét, a *Miscellaneá*t dicsérő leveleket helyezte a levélfüzérek fókuszába, több esetben egy ilyen levélből indul ki a bemutatott levelezés.

A szerkesztés elveiben tudatos tendenciákat találhatunk. Az első könyvben a hozzá legközelebb álló vagy egy-egy iskola élén álló személyek írásait szerepeltette saját válaszaival; ezek a következők: ifjú patrónusa, Piero de' Medici, két legjobb barátja, a jobbára Firenzében élő zseni, Giovanni Pico della Mirandola és a már említett Ermolao Barbaro; a római akadémia vezetője, Pomponio Leto és a ferrarai humanista iskola feje, Battista Guarino (az alapító, Guarino Veronese fia). Róluk és a további szereplőkről hosszabb-rövidebb ismertetést illesztettem a levélfüzérek elé.

A második könyv a szintén nagyon jelentős és politikai szerepük miatt is kiemelkedő vagy az idősebb generációt képviselő humanisták leveleiből válogat. Közöttük is akadnak barátok, de kevésbé szoros barátságok révén: ezek a kitűnő bolognai egyetemi tanár, Filippo Beroaldo, aki római auktorok szövegkiadásában jeleskedett, és munkáját Franciaországban is folytatta; a ferrarai orvos-filozófus, Niccolò Leoniceno, aki elsőként merte kritizálni az idősebb Plinius tévedéseit; a halhatatlan költő és történetíró Gioviano Pontano, a nápolyi király, Ferrante kancellárja; és végül a velencei követ, műfordító és teológus, Girolamo Donà, aki a hosszú háborúk után Velence megmentőjeként segített tető alá hozni a Szent Ligát.

Távolabbi barátságok fűzik a firenzei tudóst a harmadik könyv levélíróihoz, akik fontos szerepet töltöttek be az egyházban, a politikában vagy az oktatásban, munkásságuk azonban pusztán egy-egy jelentősebb *opus*ra szorítkozik, vagy éppen kevéssé jelentős, de ők keresték Poliziano barátságát. Ilyenek a kalandos életű Callimachus Experiens (alias Filippo Buonaccorsi), aki Firenzében is tanult, Rómában Pomponio Leto körének tagja lett, majd a II. Pál pápa elleni összeesküvés legfőbb vádlottjaként végül Lengyelországba menekült, ahol Szánoki Gergely pártfogását élvezve a trónörökös Jan Olbracht nevelője, annak trónra kerülésekor pedig kancellárja lett.

Ludovico Odasi a padovai egyetem tanára, Ermolao Barbaro jóbarátja, aki azután az urbinói fejedelem, Federico da Montefeltro és Battista Sforza fiának, Guidobaldónak nevelője volt, annak trónra kerülésekor pedig személyi titkáraként működött.

Marcantonio Sabellico is a római akadémia tanítványa, innen Aquileiába, Udinébe, majd Velencébe települt, mindenütt kiváló előadásaival szerzett hírnevet magának. Ő is kiadta leveleinek tizenkét könyvét, majd a velencei

Szent Márk Könyvtár kurátorává nevezték ki. Sok műve közül a legjelentősebb a Velence történetét feldolgozó munkája.

Giovanni Lorenzi Padovában tanult a híres görög tudóstól, Chalkondylastól, és görögtudása révén lett kísérője egy bíborosi követségnek, majd a Vatikáni Könyvtár görög kéziratait emendálta, számos fordítást készített görögből. 1484-ben Rómában segített Polizianónak a Vatikáni Könyvtár kéziratainak végzett kutatásaiban. Ő segített előterjeszteni Lorenzo de' Medici fiának, Giovanninak a bíborossá választását is.

Lucio Fosforo (alias Fazini) a római akadémia tagja, majd Segni püspöke, a fiatalon meghalt római Domizio Calderini mellett állt ki abban a filológiai vitában, amelyben annak Martialis-kiadását bírálták. Poliziano szintén elejtett néhány kritikus megjegyzést tanulmányaiban már a szerző halála után, és Fosforo neki is kifejezte nemtetszését. Ő is kiadta a firenzei humanistákkal és Lorenzo de' Medicivel folytatott levelezését.

Cassandra Fedele egyike volt kora nagy megbecsülést szerzett tudós hölgyeinek, aki szintén levelezésben állt kora legjelentősebb humanistáival, itt Poliziano hozzá írt elismerő levele szerepel.

A harmadik könyv utolsó címzettje átvezet a negyedik könyvhöz is, hiszen Jacopo Antiquaritól jöttek vagy neki szólnak nemcsak a harmadik könyvnek a tizennyolcadiktól a huszonnegyedikig terjedő levelei, de a negyedik könyv első két levele is. Az utóbbi két levél tartalma (legfőbb pártfogója, Lorenzo de' Medici halála) azonban kiemelt jelentőséggel bírt Poliziano számára, és valószínűleg ezért szerkesztette őket egy újabb egység elejére. Jacopo Antiquari, perugiai humanista Milánóban a fejedelemség egyházi javadalmainak titkáraként dolgozott. Követi megbízatásokat is kapott, 1485-ben ő kísérte el a fiatal Leone Sforzát, Ludovico fiát Velencébe. Tudós levelezést folytatott velencei és bolognai humanistákkal, a firenzei humanistákkal pedig kifejezetten baráti kapcsolatokat ápolt.

A negyedik könyvben ezután olyan rövid levélváltások vagy egyedülálló levelek szerepelnek, amelyek specifikus kéréseket tartalmaznak, vagy azokra adott válaszok – voltaképpen az első két levél is ilyen, hiszen az elsőben Antiquari kéri, hogy Poliziano számoljon be Lorenzo haláláról, és a második levél tartalmazza a hosszú beszámolót, amely korábban Bolognában önállóan is napvilágot látott.

Cesare Carmento, a szinte ismeretlen faenzai tanár a *Miscellanea* révén dicséri Polizianót, és levelét megható módon azzal zárja, hogy arra gyűjt, hogy Firenzébe utazhasson, és tőle tanuljon – soha nem tudott annyit félretenni. Poliziano erre a levélre reagálva ajándékpéldányt küldött tanulmánykötetéből a szegény emiliai tudósnak.

Tristano Calco milánói humanista. Eleinte Paviában, később Milánóban volt a fejedelmi könyvtár vezetője, és a Sforzák titkos iratait kezelte. Történeti munkái Milánó és fejedelmeinek múltját dolgozzák fel. Poliziano hozzá írt első levelében a *Miscellanea* nagy sikerére reagál, és Calco kérésére Tertullianus munkásságát ismerteti, a második levélben pedig arra válaszol, hogy Calco szerint helyesen dicsérte Poliziano a kiváló hitszónok Mariano da Genazzanót, aki épp Milánóba látogatott; a levélben Poliziano kifejti, milyen hatással voltak rá az Ágoston-rendi szerzetes emlékezetes beszédei.

Antonio Pizzamano, velencei humanista és teológus, apostoli jegyző, majd Feltre püspöke, Tommaso d'Aquino (Aquinói Tamás) kisebb műveit adta ki. A hozzá szóló levél egy Domenico Grimanival együtt elkövetett csínyéről számol be, amelynek során Giovanni Pico della Mirandolát és Polizianót azzal tréfálták meg, hogy firenzei látogatásuk alkalmával vicenzai testvérekként, Porticenzi néven mutatkoztak be, és egész ottlétük alatt nem fedték fel kilétüket, csak távozásukkor lepték meg az elképedt barátokat. Pizzamano később, 1498-ban Domenico Grimani támogatásával a firenzei San Marco kolostorába költözött, ahol a négy évvel azelőtt elhunyt Pico kéziratainak katalógusát állította össze, Pico könyvtárát ugyanis Grimani vásárolta meg. A kérés e levélben egy közelebbről meg nem nevezett kézirat kölcsönzésére vonatkozik, igen röviden.

Francesco della Casa a Mediciek alkalmazásában Rómában működő firenzei bankár, akit Poliziano személyesen is jól ismert. Egy itt nem szereplő levélben kérte Polizianótól Lorenzo della Volpaia 1484-ben elkészült bonyolult asztrológiai órájának a leírását, amely valószínűleg a Medici-palotában állt, és az időn kívül megmutatta a bolygók és a holdcsomópontok helyzetét is az állatövön, valamint a Hold fázisait, egyetlen súly által működtetve. Poliziano leírása alapján képet kaphatunk ezen óraműről, amelynek 1510-ben elkészült „ikertestvérét" a mester és fiainak jegyzetei alapján rekonstruálták 1994-ben, és ma a firenzei tudománytörténeti múzeumban, a Museo Galileóban tekinthető meg.

Filippo Posco kevésbé jelentős római költő, humanista, aki levélben kért véleményt Polizianótól a neki elküldött epigrammáit illetően, ezenkívül egy latin helyesírási kérdésben kért tőle eligazítást. Poliziano mérsékelten dicsérte verseit, és példákban gazdag, kimerítő választ adott a kérdésfelvetésre.

Ivan Stijepo Gučetić, dalmát nevén Giovanni Gozze raguzai humanista, költő, író és szónok, fiatalabb kortársai szerint Raguzában (a mai Dubrovnikban) a humanizmus megalapítója. Ő is elküldte költeményeit Polizianónak, aki szuperlatívuszokban beszél róluk, és azt mondja, Gozze szerelmes versei még az ókori költők műveivel is felveszik a versenyt – ez komoly dicséret a költő-

óriás szájából. Tragikus módon, Picóhoz hasonlóan Gozze is elégette szerelmes verseinek három könyvét, csak néhány maradt fenn mások idézeteiben.

Roberto Salviati a híres firenzei bankárcsalád sarja, akit szolgálatkészségéért és a tudósoknak nyújtott támogatásáért dicsér Poliziano egy rövid levélkében.

Andrea Magnani bolognai költő, fordító, humanista, Poliziano műveinek kiadója. Megjelentette népnyelvi versein kívül az itt is szereplő, Lorenzo de' Medici halálát elbeszélő levelét, és az itt közölt levél arról tanúskodik, hogy Héródianos-fordítását is elkérte kiadás céljából. Magnani segített Polizianónak, hogy egyik bolognai tartózkodása idején a Santo Stefano kolostorában Cicero *De officiis* című művének egy régi kódexét tanulmányozhassa.

Miután ismertettem a négy könyv szerkezetét, és a szereplők révén bepillantást nyerhettünk a tematikába is, most hadd térjek ki néhány jelentősebb levelezés tartalmára, amelyeket eddig nem tárgyaltam.

Az első két levél Poliziano volt tanítványához és egyben utolsó patrónusához szól, Piero de' Medicihez, Lorenzo il Magnifico fiához; az első, mintegy bevezetőként, a levelek stílusának sokféleségét védelmezve az író egyfajta *ars poetica*ját ismerteti, a második Firenze és Fiesole neveinek eredetéről közöl egy szinte önálló tanulmányt.

A kora legszélesebb filozófiai tudásával rendelkező, tragikusan fiatalon elhunyt Giovanni Pico della Mirandola Lorenzo de' Medici mellett Poliziano legjobb barátja volt, különösen azután, hogy Pico is Firenzébe költözött. Az itt közölt, sok nyelvi, gondolati és mitológiai játékot és szellemes humort magába foglaló hat levél (I, 3–8) szorosabb barátságuk indulását mutatja be. Az első, 1483-ban írt levéllel (I, 3) küldte el Pico öt kötetbe foglalt, korai szerelmes elégiáit a nála kilenc évvel idősebb, már nagy tekintéllyel bíró Polizianónak, szigorú elbírálást kérve tőle.

Poliziano mitológiai és irodalmi utalásokkal teli, tréfálkozó válaszában (I, 4) megelégedéssel nyugtázza Pico teljesítményét, de azért ejtett némi javításokat a költeményekben, és 1479-ben készített Epiktétos-fordítását küldi el viszonzásul az ifjú filozófusnak, szintén bírálatot remélve. A levél egy homályos célzással zárul egy olyan művére, amelyet Pico kért tőle, de még nem készült el – ez valószínűleg Ovidius *Fasti*jához írt hatalmas kommentárja lehetett.

A harmadik levélben (I, 5) Pico ugyanebben a mókázó hangnemben mond köszönetet a nem eléggé szigorú bírálatért, és Epiktétos Poliziano által megkezdett megszemélyesítését folytatva, bolondozva foglalja össze a sztoikus filozófiának Epiktétos *Kézikönyvecské*jében olvasható elveit. Végül viccelődve azt állítja, ő is a sztoikus filozófia követőjévé szegődött.

A negyedik levélben (I, 6) Horatiust és idősebb Pliniust idézve mentegetőzik Poliziano, hogy nem tudja eléggé dicsérni Pico nagyszerűségét,

és köszönetet mond Manuele Adramitteno, Pico görögtanárának számára is továbbított csodaszép leveléért, majd Homéros és Plautus mondásait szövegébe fűzve élcelődik. A következő, ötödik levél (I, 7) szintén Polizianótól jött, ebben egy görög epigrammáját közli, amelyben azzal a hírrel játszott el, mely szerint Pico elégette szerelmes elégiáit – most utólag is dicséri őket prózában, a versben pedig az elégiákat megszemélyesítve dorgálja azokat, amiért Picót megkísértették.

A hatodik levél (I, 8) bizonyíték arra, hogy Poliziano az általa válogatott levelekből tudatosan szerkesztett egy újabb egészet, ahol a levelek sorrendjének is van jelentősége, mert bár a téma és a dátumok elhagyása miatt úgy tűnhet, hogy ez az előző levélre válaszol, valójában két évvel korábban, 1481-ben keletkezett, amikor Pico még csak tizennyolc esztendős volt. Ebben Poliziano korábbi dicséreteire reagál, és levele az ókori szerzők nyomán a humanisták kötelező szerénységének (olykor álszerénységének) a mintapéldája. Mielőtt Poliziano latin és görög irodalmi tanulmányait az egekbe dicsérné, egy fricskát azért megenged magának vele kapcsolatban: mivel egyelőre nem tud a költészet és a filozófia között választani, Polizianót fogja utánozni, aki görög munkáiban latinosnak, latin tanulmányaiban pedig inkább görögösnek mondja magát. Végül kora egyik legjelentősebb tudósának nevezi, és munkára buzdítja.

A következő levélfüzér (I, 9–14) Poliziano szellemi ikertestvérével, Ermolao Barbaróval folytatott levelezéséből készített válogatás. Ugyanabban az évben, 1454-ben születtek mindketten, és egy év különbséggel, fiatalon haltak meg, Barbaro 1493-ban pestisben, Poliziano 1494-ben arzénmérgezésben. Minden itt szereplő levél szövetségüket, közös eszményeiket és céljaikat hangsúlyozza, mondhatni a klasszikus latin és görög tanulmányokban szinte afféle Dioskurosok, latinosan Castor és Pollux ők ketten. (Ezt kivételesen nem ők és nem is kortársaik állították róluk, hanem a fordító szerény véleménye.)

Az első két levél (I, 9–10) 1484 őszén gyakorlatilag e szövetség megalapítása és rögzítése, amelyet érdekes módon Barbaro kezdeményezett. Ez pusztán amiatt nagy jelentőségű, hogy a velencei szenátor nemesi származása, társadalmi rangja és politikai tevékenysége révén felette állt ugyan Polizianónak, tudományos eredményeiket illetően azonban teljesen egyenrangúnak ítélte őt.

A következő levélpár (I, 11–12) 1488 január–februárjából való, és egyrészt a már említett szövetség gyönyörű megerősítése, éppen annak pompás irodalmi és latin nyelvi kifejezése révén, másrészt Barbaro újabb csapásirányának tanúja, amikor is természettudományi vonalon Dioskuridésszel és idősebb Plinius *Naturalis historiá*jával kezdett el foglalkozni. A levél apropója ugyan-

is egy Lorenzo de' Medici tulajdonában álló Dioskuridés-kódex kölcsönzése volt, amelyben Poliziano segédkezett. Poliziano tehát nemcsak azt köti Barbaro lelkére, hogy amint végzett vele, küldje vissza, de azt is, hogy a jegyzeteivel írja tele, hisz azok további értéket adnának a kötetnek.

Az utolsó levélpár (I, 13–14) 1491 márciusában íródott abból az alkalomból, hogy Barbarót VIII. Ince pápa 1491. március 6-án Aquileia érsekévé nevezte ki. Emiatti ujjongását és a szellemi testvér sikerének szóló feltétlen örömöt fejezi ki Poliziano levele, és a válasz ismét kettejük szoros barátságának, egységének kiemelése, egymás kölcsönös nagyra értékelésének jegyében. Sajnos Barbaro életében e kinevezés vízválasztó volt: ha elfogadja, elveszíti hazáját, ha nem, a pápa kiátkozással fenyegeti. Végül elfogadta, de pozícióját Venetóban nem foglalhatta el, mert szenátorként nem tölthetett be más államhoz tartozó tisztséget, még ha az a Pápai Állam is volt. Így száműzöttként halt meg betegen, bizonyos források nem zárták ki azt sem, hogy mérgezésben.

Az első könyv utolsó előtti levélfüzére (I, 15–18) a római akadémia központi alakjához, Giulio Pomponio Letóhoz kötődik, aki huszonhat esztendővel volt idősebb Polizianónál, jelentős munkásság állt már mögötte, bejárta Európát, és nemzetközi hírnévnek örvendett. Az iskolaalapító, műgyűjtő humanista és egyben a római hitvilág felevenítője nagyra értékeli Poliziano hozzá hasonló érdeklődését a régészeti emlékek, különösen a feliratok iránt,[4] s őt „legfőbb kölcsönzőjének" nevezi. Ugyanakkor a filológia terén abszolút szaktekintélyként tekint rá; ez derül ki az első levélpárból (I, 15–16), amely 1488 március–áprilisából való, és Valerius Flaccus *Argonautica*jával kapcsolatban kér tőle segítséget bizonyos kifejezésekre vonatkozóan. Poliziano egy tanulmánnyal felérő, kimerítő választ ad a kérdésre. Ugyanakkor közbenjárását is kéri Lorenzo de' Medicinél egy ajánlással kapcsolatban.

A másik levélpár (I, 17–18) a *Miscellanea* megjelenése utáni, 1491 májusában és augusztusában keletkezett, és Leto olyan magasztalását tartalmazza, amelyre joggal lehetett büszke a firenzei filológus. Támadóival szemben szinte Athéné Gorgó-fővel ékesített pajzsaként tarthatta elébük, így hallgattatva el ócsárlóit:

> Elolvastam művedet, amelyben egyedülálló műveltséged révén úgy tűnik, mintegy feltámasztod poraiból az antikvitást. Ám most visszafogom magam. Nincs szükséged arra, hogy magasztaljalak: elég híres vagy a saját erőfeszítéseid révén. Csakugyan, ahányszor csak valami nagyszerű dolgot kell értelmezni,

[4] Különösen az év ünnepnapjait is jelölő római naptár feliratos töredékei iránt lelkesedtek mind a ketten.

egyedül te, Poliziano, találod meg a megoldást. Én már kifejtettem, mit gondolok éleslátó elmédről egy meglehetősen hosszú levélben, ámbár mi lehetne túl hosszú e tárgyban?

Ezután régóta kölcsönadott Lucretius-kódexét kéri vissza, és egy újabb epigráfiai leletről számol be neki. Poliziano válaszából kiderül, hogy négy évig volt nála a kötet, és rendkívül hálás a dicséretért. Az új feliratok leírását pedig epedve várja.

Az első könyv utolsó levélfüzérét a ferrarai humanista iskola fejével, Battista Guarinóval folytatott levelezéséből állította össze Poliziano. A levélfüzér bevezetője (I, 19) Giovanni Pico della Mirandolához szól, akinek éppen akkor (1489 végén) jelent meg a *Teremtés* első tizennyolc mondatát hétszeresen magyarázó *Heptaplus* című műve. Ehhez gratulál Guarino azon évődve, hogy immár nem nevezheti nagyobb joggal Pico őt tanárának, mint Guarino Picót, annak tudományos eredményei révén. A levél második felében Poliziano szintén frissen kiadott *Miscellanea*ját dicséri: „Az ő sokrétű tudományos tevékenységének kiterjedt és mélyreható értekezéseit annyira nagyra értékelem, hogy csak csodálni tudom, annyira csodálom, hogy nem szűnök azt mások figyelmébe ajánlani."

A levélhez azonban egy listát is mellékelt Poliziano „pontatlanságairól", így az ezekre a kifogásokra adott válaszokat tartalmazza Poliziano válasza Guarinóhoz (I, 20). Bár Poliziano igyekszik tárgyilagos maradni, azért némi feszültség kiérezhető soraiból. Ezt enyhíteni igyekszik Guarino következő levelében (I, 21), amikor azt a reményét fejezi ki, hogy közös barátjuk, Pico és az újonnan kezdett eszmecseréik révén szorosabbra fűzhetik kettőjük tudós barátságát. Erre Poliziano is felenged, és ajándékkötetekkel lepi meg a nála huszonegy esztendővel idősebb, nagynevű ferrarai humanistát (I, 22). A válaszban Guarino ugyanilyen lelkesedést mutat, de egy kritikai megjegyzést is megenged magának; arra kéri Polizianót, hogy írásaiban ne nagyon bírálja kortársait, mert ez káros lehet megítélésére (I, 23).

A második könyvből bevezetőnkben egyetlen levélfüzért szeretnénk kiragadni: a Niccolò Leonicenóval folytatott vitát az idősebb Plinius *Naturalis historia*jában előforduló egyik botanikai tárgyú elírásáról (II, 3–7). Niccolò Leoniceno kora egyik legjelentősebb orvosa és természettudósa, Galénos fordítója, a ferrarai egyetem oktatója, az angol reneszánsz egyik kulcsalakjának, Thomas Linacre-nak a „posztdoktori" tanára, akit egyébként megelőzőleg Poliziano is tanított Firenzében. A két tudós már jó egy évtizede ismerte egymást, sőt közös jóbarátjuk, Pico miatt mondhatjuk, hogy baráti kapcsolatban álltak akkor, amikor Leoniceno itt közölt első levelét (II, 3)

megírta.[5] Poliziano egy csokorba gyűjtött levelezésüket természetesen saját céljainak megfelelően válogatta: ezek a *Miscellanea* első kötetének 1489-es megjelenése után őt ért kritikák miatt elsősorban saját, kissé kikezdett hírnevének helyreállítása és tudós tekintélyének további gyarapítása voltak.[6] Ezért került első helyre az a levél (II, 3), amelyben Leoniceno őszinte örömét és elismerését osztja meg Polizianóval tanulmánykötetének megjelenése kapcsán. Ráadásul azt is megemlíti, hogy az ajándékkötet közvetítője nem kisebb név, mint a ferrarai humanista iskola központi alakja (az alapító fia), Battista Guarino, ami szintén kedvez Poliziano megítélésének. A firenzei tudós bizonyára nem késlekedett a válasszal, erre utal levele friss és izgatott hangneme és pergő stílusa (II, 4). Ő érzi megajándékozva magát, hogy Leoniceno végigolvasta és értékelte rövid tanulmányait.

A levelezés következő darabja (II, 5.) igazi mintapéldája a művelt humanisták kifinomult, elegáns, ugyanakkor játékos „csevegésének", amelyet antik irodalmi idézetek és utalások tarkítanak. A Plinius-vitát indító levél (II, 6) 1491. január 3-ai keltezésű, tehát egy évvel későbbi a levélfüzér első darabjánál. Nyilvánvaló, hogy közben is történt még köztük levélváltás, mert ebben Leonicenónak egy olyan, az orvostanhallgatók számára készített jegyzetére reagál Poliziano, amelyet időközben kaphatott meg tőle. A vita tárgya két görög növénytani megnevezés: a κισσός 'borostyán' és a κίσθος vagy κίστος 'sziklarózsa' közötti megkülönböztetés. Plinius megjegyzi szóalakjuk hasonlóságát a *Naturalis historia,* 24. 81-ben, de már a 16. 145-ben összekeverte őket, amikor Theophrastostól emelt át innen: *Historia plantarum,* 6. 2. 1, ahol az utóbbit írja le, Plinius viszont az előbbi leírásába illeszti be. Röviden összefoglalva Plinius és Poliziano téved, Leonicenónak van igaza. Leoniceno elegáns válaszában, e levéllánc utolsó darabjában (II, 7) egymás után elzengi Poliziano, Pico és Lorenzo de' Medici dicséretét, majd megadja a választ Pliniust illetően.

A továbbiakban röviden összefoglaljuk Angelo Poliziano életének eseményeit, ezután következnek a levelek, a latin eredetikkel párhuzamosan szereplő magyar fordításban.

[5] Poliziano és Leoniceno kapcsolatáról lásd Michele Giuseppe Nardi: Niccolò Leoniceno e Angelo Poliziano, in *Il Poliziano e il suo tempo,* 247–251; Paolo Viti: Poliziano e Plinio. Il capitolo 61 della I centuria dei *Miscellanea*, in *La* Naturalis Historia *di Plinio*, a cura di Vanna Maraglino, Bari, Cacucci, 2012, 153–169.

[6] A Polizianót ért támadásokról és Sannazzaro gúnyverseiről lásd Frazer-Imregh Monika: „Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget? Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával, *Antikvitás & Reneszánsz,* 2020/6, 50–57.

ANGELO POLIZIANO RÖVID ÉLETRAJZA

Angelo Poliziano 1454. július 14-én született Montepulcianóban a jogász és bíró Benedetto Ambrogini és Antonia de' Salimbeni elsőszülött fiaként.[7] Nevét szülőhelyéről (Mons Politianus) vette. 1464-ben apját egy ítélete bosszújaként megölik, és mivel anyja öt árvát kényszerül nevelni jövedelem nélkül, Angelo rokonokhoz költözik Firenzébe. Itt is nyomasztó szegénység veszi körül, ami egész életére meghatározó élménye lesz, és talán ez magyarázza élete végéig tartó mély vágyát önmaga elfogadtatására és az elismertségre. 1467-től (tizenhárom évesen) belép a „tanítás társasága" nevű vallásos közösségbe, ahol beszédeket ad elő az úrvacsoráról, a passióról és a lábmosásról. 1469-ben kezdi el látogatni a firenzei egyetemet, ahol 1474-ig Ióannés Argyropylos, Cristoforo Landino, Marsilio Ficino és Andronikos Kallistos tanítványa lesz. A rendkívüli tehetségű ifjú híres és gazdag firenzei polgároknak ajánlja latin epigrammáit, így igyekezvén pártfogót találni magának.[8]

1470-ben (tizenhat esztendősen) készíti el az *Ilias* első két énekének fordítását, ezt Lorenzo de' Medicinek ajánlja. Később ennek átültetésében az ötödik énekig jut el. 1471-től kezdi görög epigrammáit írni (összesen 57-et), amelyek közül az utolsó 1493-ban születik.[9] 1473-ban (tizenkilenc évesen) fogalmazza latin nyelvű elégiáját a tizenhat évesen elhunyt, gyönyörű Albiera degli Albizzi halálára,[10] és ugyanebben az évben költözik be a Medici-palotába.

[7] Az életrajzi adatokat elsősorban a következő irodalom alapján állítottam össze: Francesco Tateo: *Lorenzo de' Medici e Angelo Poliziano,* Bari, Laterza, 1972, 70–159, életrajzi adatok: 70; Enrico Carrara: Angiolo Poliziano, in *Enciclopedia Italiana,* 1935. http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-poliziano_(Enciclopedia-Italiana)/ (Letöltés: 2022. november 13.) Emilio Bigi: *Angelo Ambrogini, detto il Poliziano,* Dizionario Biografico degli Italiani (a továbbiakban DBI), Volume 2, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1960. https://www.treccani.it/enciclopedia/ambrogini-angelo-detto-il-poliziano_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.) Paolo Orvieto: *Poliziano e l'ambiente Mediceo,* Roma, Salerno Editrice, 2009; Christopher S. Celenza (ed.): *Angelo Poliziano's* Lamia. *Text, translation, and introductory studies*, Leiden–Boston, Brill, 2010.

[8] Összesen 133 latin nyelvű epigrammát írt. Lásd Angelo Poliziano: Liber epigrammatum, in uő: *Greek and Latin Poetry,* ed. and transl. by Peter E. Knox, Cambridge–London, Harvard University Press, 2018, főként 22–34.

[9] Angelo Poliziano: Liber epigrammaton Graecorum, in uő: *Greek and Latin Poetry,* 180–238.

[10] Angeli Politiani: Elegia, sive epicedion in Albierae Albiciae immaturum exitum ad Sismundum Stupham eius sponsum, in Poliziano: *Greek and Latin Poetry,* 2–20.

1475-ben (huszonegy évesen) kapja a megbízást Lorenzo legidősebb fia, Piero de' Medici oktatására. Valószínűleg ekkor kezdi el (vagy talán be is fejezi) a *Sylva in scabiem* alkotását, és nekifog a *Stanze per la giostra* megkomponálásának.[11] 1476 vége és 1477 eleje között részt vesz a *Raccolta aragonese* összeállításában, és a szöveg stílusa alapján arra következtethetünk, hogy ő írja Federico d'Aragona számára a bevezető levelet is.[12] 1477-ben Lorenzótól elnyeri a San Paolo káptalani templomának jövedelmező perjelségét, 1486-ban pedig megkapja a firenzei Dóm (a Santa Maria del Fiore) egyik kanonoki tisztét. 1477 vége és 1479 eleje között állítja össze anekdotákat, meséket, bölcs mondásokat és népies kifejezéseket tartalmazó gyűjteményét *Detti piacevoli* címen, amelyet finom szellemesség és keserű humor jellemez.

1478. április 26-án kitör a Pazzi-féle összeesküvés, melyben megölik Giuliano de' Medicit, ennek történetét Sallustius stílusában a *Pactianae coniurationis commentarium*ban írja meg.[13] A felkelést IV. Sixtus pápa Firenze ellen indított háborúja követi, amelyben a nápolyi uralkodó, Ferdinánd is a pápa mellett sorakozik fel. A tragikus események Polizianót is megviselik, a Medici családdal együtt Cafaggiolóba költözik. 1479-ben összetűzésbe kerül Lorenzo feleségével, Clarice Orsinival, aki kifogásolja oktatói módszereit (főként túlságosan „humanista" tananyagait), és elküldi a háztól.[14] Ekkor Lorenzo diplomáciai célból Nápolyba utazik, Poliziano nem tart vele. Careggiben, majd Cafaggiolóban, aztán újra Careggiben tartózkodik; ekkor fordítja le Epiktétos *Kézikönyvecské*jét, amelyet Lorenzónak ajánl, mintegy szellemi gyógyírként a vészterhes események idején.

[11] Legújabb kiadása: Angelo Poliziano: *Poesie*, a cura di Paolo Orvieto, Roma, Salerno Editrice, 2017, 5–104. Magyarul: Angelo Poliziano: *Stanzák – Orfeusz története – Le Stanze – Fabula di Orfeo,* ford. Simon Gyula, Budapest, Eötvös József, 2003.

[12] Carlo Enrico Roggia: Poliziano, in *Enciclopedia dell' Italiano,* 2011. https://www.treccani.it/enciclopedia/poliziano_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/ (Letöltés: 2022. november 13.). Papp Eszter: La sezione dantesca della *Raccolta aragonese, Orpheus Noster,* II. évf., 2010/1, 125. A levél szövege itt elérhető: Lorenzo de' Medici: *Opere. A cura di Attilio Simioni,* vol. I, Bari, Laterza, 1913 (II. ed. 1939), 3–8.

[13] A *Pactianae coniurationis commentarium* legújabb, kétnyelvű kritikai kiadása: Angelo Poliziano – Gentile Becchi: *La congiura della verità. Testo latino a fronte,* intr., comm. e cura di Marcello Simonetta, trad. di Gerardo Fortunato, Napoli, La scuola di Pitagora editrice, 2012.

[14] Ennek részleteit lásd Poliziano Lorenzóhoz és anyjához, Lucrezia Tornabuonihoz írt olasz nyelvű leveleiben, vö. a 24., 25., 26. levelet: Angelo Poliziano: *Lettere volgari,* intr. ed. critica e commento a cura di Elisa Curti, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2016, 50–55.

Még ebben az évben megismeri a Firenzébe látogató ifjú (tizenhat esztendős) Giovanni Pico della Mirandolát. Emiliában, Lombardiában és Venetóban utazgatva végül Mantovában marad, ahol Francesco Gonzaga bíboros támogatását élvezi. Számára alkotja a később az első opera szövegéül is szolgáló *Favola di Orfeo*t 1480-ban, de még ebben az évben Lorenzo hívására visszaköltözik Firenzébe, ahol kinevezik az egyetem poétika- és szónoklattan tanárának.[15]

Az 1480–81-es tanévben előadott első egyetemi kurzusait rendhagyó módon ezüstkori szerzőknek: Quintilianus *Institutio oratoria*jának és Statius *Sylvae* című eposzának szenteli.[16] A következő, 1481–82-es akadémiai évben Ovidius *Fasti*ját és a *Rhetorica ad Herennium*ot tárgyalja előadásain.[17] (Az utóbbi Cornificius műve, de akkor még Cicerónak tulajdonították.) Közben, 1482-ben alkotja négy, *Sylvae (Rögtönzések)* címen összegyűjtött tanévnyitó tankölteménye közül az elsőt, a *Mantó*t, amely Vergilius életművét és Theokritos stílusában a bukolikus költészetet mutatja be.[18] Az 1482–83-as tanévben Vergilius *Bucolicá*ját és Theokritos *Idyllion*jait oktatja. 1483-ban Giovanni Pico della Mirandola levelezést kezdeményez vele, innen indul sírig tartó jó barátságuk.[19] Ugyanebben az évben költi *Rusticus* című tankölteményét, amelyben Hésiodos *Munkák és napok* és Vergilius *Georgica* című műveit szemlélteti, a következő tanévben ugyanis ezeket adja elő. 1484-ben Persius szatíráihoz készít évadnyitó előadást a rákövetkező akadémiai évre, amikor is Persius és Iuvenalis mellett Horatius szatíráit taglalja.[20] Ugyanebben az évben Lorenzo követeként Rómába utazik VIII. Ince pápává választásának alkalmából, az új egyházfő pedig megbízza Héródianos *Historiá*jának

[15] Bővebben ezekről az egyetemi kurzusokról: Angelo Poliziano: *Praelectiones 2,* a cura di Giorgia Zollino, Edizione Nazionale delle Opere di Angelo Poliziano, testi IX. 2, Firenze, Olschki, 2016, V–XXXI, 3–18, 35–52, 65–85, 119–125, 133–157.

[16] Ehhez írt latin nyelvű tanévnyitó bevezető előadása: Oratio super Fabio Quintiliano et Statii „Sylvis", in Poliziano: *Praelectiones 2,* 19–31.

[17] A *Fasti*hoz bőséges kommentárt készített, amely azonban nem jelent meg életében. Angelo Poliziano: *Commento inedito ai* Fasti *di Ovidio,* a cura di Francesco Lo Monaco, Studi e testi, XXIII, Firenze, Olschki – Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1991, 8–452.

[18] A *Sylvae* legújabb, kétnyelvű kiadása: Angelo Poliziano: *Sylvae,* ed. and transl. by Charles Fantazzi, Cambridge–London, Harvard University Press, 2004.

[19] Első leveleiket lásd Angelo Poliziano: *Letters,* Vol. I, Books I–IV, ed. transl. by Shane Butler, Cambridge–London, Harvard University Press, 2006, 16–30.

[20] Praelectio in Persium, in Poliziano: *Praelectiones 2,* 53–62. Lásd Giorgia Zollino: Introduzione a *Praelectio in Persium,* in Poliziano: *Praelectiones 2,* 35–36.

fordításával, amelyet három évvel később fejez be. 1485-ben szerzi *Ambra* című, a homérosi eposzokat imitáló tankölteményét a következő évi, 1485–86-os *Ilias*-kurzusához bevezető gyanánt.[21] 1486-ban írja a negyedik, utolsó *Sylvá*t, a *Nutriciá*t, egyfajta verses irodalomtörténeti áttekintését az antikvitásnak, kitekintéssel Dante, Petrarca, Cavalcanti költészetére, amelyet Lorenzo dicséretével zár. 1488-ban a VIII. Incéhez küldött firenzei követség részeként Rómába utazik.

1489-ben Antonio Miscomini nyomdájában jelenik meg száz, hosszabb-rövidebb (szövegkritikai és értelmezési kérdésekkel foglalkozó) filológiai tárgyú tanulmányát tartalmazó *Miscellaneá*ja, amely nagy visszhangot kap – elismerést és kritikát egyaránt.[22] Elismerő levelekben részesül többek között Ermolao Barbarótól, Niccolò Leonicenótól és Battista Guarinótól, legfőbb támadói pedig Giorgio Merula, Michele Marullo Tarcaniota és Jacopo Sannazzaro, aki Nápolyban egyenesen Polizianót gúnyoló epigrammákat költ. További filológiai tanulmányait egy újabb *Miscellaneá*ban kívánta megjelentetni, ezekből ötvenkilenc maradt fenn.[23] 1489–90-ben egyik kurzusának az *Odysseia* a témája, és erről tart tanévnyitó beszédet.[24] 1489-től 1491-ig két oxfordi tudóst tanít: William Grocynt és Thomas Linacre-t, a portugál király kancellárjának fiaival együtt.[25] Többek között egy magánkurzust tart

[21] Ehhez latin prózában írt terjedelmes előadást: *Oratio in expositione Homeri*, in *Praelectiones 2,* 85–119.

[22] *Miscellaneorum centuria prima.* Angol fordítást is tartalmazó kritikai kiadása: Angelo Poliziano: *Miscellanies,* Volume 1, ed. and transl. by Andrew R. Dyck – Alan Cottrell, Cambridge–London, Harvard University Press, 2020.

[23] *Miscellaneorum centuria secunda.* Ezek életében nem jelentek meg, sőt halála után elvesztek, és csak a 19. században kerültek újra elő. Lásd Angelo Poliziano: *Miscellaneorum centuria secunda,* per cura di Vittore Branca e Manlio Pastore Stocchi, Firenze, Alinari, 1972; Poliziano: *Miscellanies,* Volume 2.

[24] Praelectio in enarratione „Odysseae", in Poliziano: *Praelectiones 2,* 127–130. Vö. Paolo Viti: Premessa, in Poliziano: *Praelectiones 2,* VI.

[25] Robert Weiss: Un allievo inglese del Poliziano: Thomas Linacre, in *Il Poliziano e il suo tempo: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi sul Rinascimento (Firenze, 23–26 settembre, 1954),* Firenze, G. C. Sansoni, 1957, 231–236; Daniela Marrone: Thomas Linacre and the Italian Humanism. Philological and Interpretative Aspects in Linacre's Translations, in D. Marrone – G. Thiene – L. Luxon (eds.): English Students of Medicine at the University of Padua during the Renaissance, Padova, Padua University Press, 2016, 45–76; Frazer-Imregh Monika: Adalékok Marsilio Ficino *De vita* című művének utóéletéhez – Hogyan került a *De vita* Angliába?, *Antikvitás & Reneszánsz,* III. évf., 2020/1, 120.

nekik idősebb Plinius *Naturalis historiá*járól, ezenkívül latin irodalmat, retorikát és stilisztikát oktat számukra Lorenzo fiaival közösen.[26]

1490-ben állítja össze *Panepistemon* című bevezető előadását a következő, 1490–91-es kurzusához, amelyet Aristotelés *Etiká*járól tartott. Ugyanebben a tanévben Suetoniusról is előad.[27] 1491 nyarán Lorenzo megbízásából kéziratbeszerző körútra indul Bolognán és Padován át Velencébe Pico della Mirandola társaságában. 1491-ben Pico segítségét kéri a Lorenzo által javasolt, a Létezőről és az Egyről szóló filozófiai vitában, aminek gyümölcse Pico hasonló című fennmaradt töredéke. Poliziano levelei tanúsága alapján is egyre inkább az arisztotelészi filozófia kutatása felé fordul.[28] 1492-ben adja ki *Lamia* című nyitó előadását Aristotelés *Első analitiká*ját tárgyaló, 1491–92-es kurzusához.[29] Ugyanebben az évben elveszíti legfőbb támogatóját és barátját, Lorenzo de' Medicit, akinek vezető szerepét fia, Piero igyekszik átvenni Firenzében; Poliziano minden erejével és tekintélyével támogatja (kevésbé rátermett) volt tanítványát. 1493-ban Bartolomeo Scalával folytatott vitát. Utolsó tanítási évében, 1493–94-ben is Aristoteléssel foglalkozott: a *Második analitiká*t és a *Topiká*t adta elő, mellette pedig Ovidius *Elégiái*t. VIII. Károly francia király hadjárata idején Piero de' Medici diplomáciai ügyetlensége miatt Firenze nehéz helyzetbe került, Savonarola pedig az isteni büntetést látta és hirdette a csapásban. Poliziano Pico della Mirandolához hasonlóan arzénmérgezésben halt meg 1494-ben, szeptember 29-én; a jelenlegi feltételezések szerint éppen Piero adta ki a parancsot megmérgezésükre. Mindketten a dominikánus San Marco kolostor templomában nyugszanak, közös sírban.

[26] Frazer-Imregh: *Adalékok,* 116.

[27] Bevezető előadása ehhez: Praefatio in Suetonii expositionem, in *Praelectiones 2,* 159–173. A kurzus datálásához lásd Zollino bevezetőjét: *Introduzione,* in *Praelectiones 2,* 133–157.

[28] Poliziano: *Letters*, *passim*.

[29] Celenza (ed.): *Angelo Poliziano's* Lamia.

LIBER PRIMUS – I. KÖNYV

Levelek Piero de' Medicihez

Piero de' Medici (1472–1503) Lorenzo il Magnifico és Clarice Orsini legidősebb fia, és mint ilyen, Firenze vezetésének várományosa volt.[30] Neveltetésére szülei különös figyelmet fordítottak, így Lorenzo Angelo Polizianót bízta meg, hogy Pierót és öccseit latinra és görögre oktassa. A merev és kissé bigott Clarice azonban kifogásolta, hogy fiainak Poliziano római költők verseit és nem a Szentírás szövegét tanítja, továbbá néhány módszerét is kifogásolta a humanistának (például, hogy ne kapjon vacsorát, aki az egyébként játékos feladatokban az utolsó helyen végez). Ezért 1479 telén, amikor a Pazzi-összeesküvés után Lorenzónak nehéz politikai helyzetben kellett helytállnia, és Nápolyba utazott, hogy Ferrante királyt a pártjára állítsa a pápa ellenében, Clarice néhány hevesebb vita után Lorenzo távollétében elküldte Polizianót vidéki házukból. A fiúk tanítását Bernardo Michelozzi, a Mediciek kancellárjának, Niccolònak az öccse, és az idősebb Gentile Becchi, aki Lorenzót és Giulianót is tanította, vette át egy időre. Amikor azonban Poliziano Venetóban tett utazgatásából és Mantovából, a Gonzagáktól 1480 nyarán visszatért, újra adott órákat a Medici-ifjaknak, de immár a firenzei Studio, az egyetem keretében. Piero tízéves korától írt politikai leveleket apja megbízásából az ő nevében, tizenkét évesen pedig, 1484-ben tagja volt annak a firenzei követségnek, amely Rómában VIII. Incét köszöntötte beiktatása alkalmából. Néhány hónap múlva pedig Lorenzo távolléte miatt ő fogadta Bologna urát, Giovanni Bentivogliót. Lorenzo levelezéséből azonban kitűnik, hogy nem volt megelégedve fia viselkedésével, különösen makacsságát és kirívóan fényűző öltözködését hányta a szemére. Feleségül családja Alfonsina Orsinit jelölte ki Piero számára, akit képviselők révén 1487 februárjában Nápolyban, személyesen 1488 májusában Braccianóban vett el. Három gyermekük született: Clarice 1489-ben, Lorenzo 1492-ben, aki Urbino fejedelme lett, és Luisa 1494-ben. 1492-ben továbbá Pierónak született még egy törvénytelen leánya is, Maria.

1487-től több esetben helyettesítette apját hivatali ügyekben. Firenzében Giuliano Della Roverét és Gian Giacomo Trivulziót fogadta Milánóba tartó útjuk során. 1488 novemberében húgát, Maddalenát kísérte Rómába a pápa fiával, Franceschetto Cibóval való házasságkötése alkalmából. Ezen

[30] Patrizia Meli: *Piero de' Medici,* DBI, Volume 73, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2008. https://www.treccani.it/enciclopedia/piero-de-medici_res-18265fb6-dcdf-11df-9ef0-d5ce3506d72e_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

utazása alatt a firenzei követ, Giovanni Lanfredini és nagyanyja testvére, Giovanni Tornabuoni társaságában végiglátogatott több bíborost, így nyerve beavatást a római politikai életbe. Bár hazaindulását anyja súlyos betegsége sürgőssé tette, egy kitérőt tett Cortonában, hogy új sógorával, Franceschettóval találkozzon, de az végül inkább Sienába ment, így a találkozó elmaradt.

1489 elején Milánóba ment Gian Galeazzo Maria Sforza és Isabella d'Aragona esküvőjére. Lorenzo 1492. április 8-án bekövetkezett halála után Firenze vezető körei parancsára követte apját megbízatásaiban: *accoppiatore*vá választották, és beiktatták a hetvenek tanácsába. Novemberben Gentile Becchi és mások mellett részt vett abban a firenzei követségben, amely az új pápa, VI. Sándor előtt tette le a hűségesküt Rómában. Hogy az új pápa bizalmát megnyerje, Piero felajánlotta bátyját, Giulianót a pápa rokonai, előbb lánya, Lucrezia Borgia, majd unokahúga, Laura Orsini számára vőlegényül. Erre a bizalmas ajánlatra azért is kényszerült rá, mert a konklávé alatt még Giuliano della Rovere bíborost támogatta. A pápa azonban egyik ajánlattal sem élt.

Firenze vezetésében Piero néhány olyan emberre támaszkodott, akik teljes mértékben tőle függtek, s ezzel kivívta a város sok vezető családjának ellenszenvét. Bizalmatlansága még saját unokatestvéreivel szemben is megnyilvánult: összeesküvésnek állította be, amikor Lorenzo és Giovanni di Pierfrancesco de' Medici nagy pompával fogadta az arra látogató Guillaume Briçonnet-t, Saint-Malo püspökét. Rokonait a Signoria palotájának tömlöcébe záratta 1494. április 26-án, majd május 14-én száműzte őket két másik unokatestvérével, Cosimo Rucellaival és Francesco Soderinival egyetemben. A városban 1494 őszén tetőzött ellene a közhangulat. Egészen addig a nápolyi uralkodót, II. Aragóniai Alfonzót támogatta a firenzeiek véleménye ellenében, amikor viszont a francia király, VIII. Károly hódító hadjárata során toszkán területre ért, némi habozás után személyesen akart vele találkozni. A király korábbi követelésére a szabad átvonulást illetően nem reagált, amikor viszont Lorenzo Tornabuoni és Giannozzo Pucci kíséretében Sarzanában (a város felhatalmazása nélkül) tárgyalt az uralkodóval, túl sok engedményt tett: átengedte neki a kulcsfontosságú erősségeket: Sarzanát, Sarzanellót, Pietrasantát, Pisát és Livornót. Visszatérésekor a Signoria kiutasította. Ekkor Paolo Orsini katonai segítségét kívánta igénybe venni egy puccshoz, de a népfelkelés első jeleire 1494. november 9-én elmenekült a városból. Előbb Bolognába, majd Velencébe emigrált. Később több ízben sikertelenül igyekezett Firenzébe visszatérni; 1503-ban a gariglianói csatában hunyt el, amikor Gaetába igyekezvén belefulladt a folyóba. Holttestét a montecassinói apátságban temették el, ahol öccse, Giovanni (a későbbi X. Leó) volt az apát.

I.

Angelo Poliziano pártfogójának,[1] *Piero de' Medicinek*

1. Gyakorta biztattál, nemes lelkű Piero de' Medici, hogy gyűjtsem össze leveleimet, és egy kötetbe szerkesztve adjam ki őket. Összegyűjtöttem hát őket, hogy mindenben a kedvedben járjak, akiben egyedül van minden reményem és bizodalmam. Mindazonáltal nem gyűjtöttem össze valamennyit, ez ugyanis oly nehéz lenne, mint a Sibylla-leveleket összeszedni.[2] Tudniillik nem azért írtam őket, hogy majd egy könyvbe kerüljenek, hanem tényleges használatra, tehát a témáim maguktól adódtak, s nem én kerestem őket. Így másolatokat sem tartottam meg belőlük, kivéve néhány kevésbé szerencsés levelet, amelyek már régóta a könyvmolyokkal és nyüvekkel vesződtek. Ám mégis, hogy kitegyen egy kötetre valót, beillesztettem jó néhány olyan levelet is, amelyeket mások küldtek nekem, de csakis tudós főktől, hogy így serkentsem olvasóim szerény étvágyát.

2. Leveleim stílusa teljesen egyenetlen, amit, tudom, sokan felrónak majd nekem. Hiszen a szándékom nem volt mindig ugyanaz, és nem felelt meg ugyanaz a stílus minden egyes személy vagy téma esetében. Ezért lesznek majd, akik azt mondják, amikor e sokféle levelet olvassák (ha valaki egyáltalán elolvassa), hogy egy újabb *Vegyes művek*et, nem pedig leveleket írtam.[3] Azonban úgy véltem, hogy a levélírás teoretikusai és a gyakorló levélírók különféle véleményei közepette mindig találok majd valakit, aki a védelmemre kel. Talán valaki azt mondja, leveleim nem Cicerót követik – neki azt fogom mondani (nem előzmények nélkül), hogy a levélírás stílusát illetően nem kellene folyton Ciceróra hivatkoznunk. Valaki más meg majd éppen azt kifogásolja, hogy Ciceróval vetélkedem: csakhogy azt fogom válaszolni, semmire sem vágyom jobban, mint hogy Cicerónak akár az árnyékával felérjek. Más azt kívánhatja, hogy Plinius szónoklatainak ízét idézzék leveleim,[4] mert az ő tökéletes és fegyelmezett stílusát dicsérik; erre én: távol áll tőlem Plinius egész százada. Ha mégis Plinius-szagú lesz írásom, akkor azzal fogok védekezni, hogy Sidonius Apollinaris, aki nem éppen a szerzők legrosszabbika, a levelek terén Pliniusnak ítéli oda a pálmát.[5] Hogyha valaki számára Symmachushoz[6] fogok hasonlítani, nem fogom szégyellni, hiszen ünneplik tömörségét és kerek mondatait. Ha meg valaki szerint távol esem Symmachustól, azt mondom majd, nem szeretem a száraz stílust. Ha egyes leveleimet túl hosszúnak ítélik: ilyeneket írt Platón, Aristotelés, Thukydidés, Cicero. Más

I.

Angelus Politianus Petro Medici suo s. d.

1. Egisti mecum saepenumero, magnanime Petre Medices, ut colligerem meas epistolas et in volumen redactas publicarem. Collegi, ne non in omnibus obsequerer tibi, quo sunt in uno spes omnes opesque meae sitae. Neque collegi tamen universas; id enim laboriosius quam Sibyllae folia. Non scripseram videlicet ad hoc, ut in unum corpus referrentur, sed ad usum praesentem duntaxat, oblatis argumentis, non quaesitis. Ita nec exempla mihi retinui, nisi quarundam (puto) minus felicium, quae diu iam cum blattis et tineis rixabantur. Veruntamen, ut instar voluminis efficerem, nonnullas etiam missas ad me, sed a doctis duntaxat, inserui, quae marcentem quasi stomachum lectoris excitarent.

2. Est autem omnino stilus epistolarum mearum ipse sibi dispar, quo nomine multum quoque, scio, reprehendar. Nam nec eadem mihi semper voluntas, nec idem cuique vel personae vel materiae congruebat. Non deerunt ergo qui dicant, ubi tam varias epistolas legerint (si qui modo legerint), iterum me miscellanea, non epistolas composuisse. Sed inter diversas opiniones et praecipientium de epistolis et epistolas scribentium, speravi fore profecto necubi mihi patrocinium deesset. Occurret aliquis forsan qui Ciceronianas esse neget: huic ego dicam (nec sine auctore tamen) in epistolari stilo silendum prorsus esse de Cicerone. Rursus alius hoc ipsum culpabit, quod aemuler Ciceronem: sed respondebo nihil mihi esse magis in votis quam ut vel umbram Ciceronis assequar. Optaret alius ut oratorem Plinium saperem, quod huius et maturitas et disciplina laudatur: ego contra totum illud aspernari me dicam Plinii saeculum. Sed etsi Plinium cuique redolebo, tuebor ita me, quod Sidonius Apollinaris, non omnino pessimus auctor, palmam Plinio tribuit in epistolis. Symmachum si cui referre videbor, non pudebit, ut cuius et brevitas celebretur et rotunditas. Abesse rursus a Symmacho si cui credar, negabo mihi siccitatem placere. Longiores quaedam dicentur epistolae: tales Plato scripsit, Aristoteles, Thucydides, Cicero. Dicentur aliae contra nimis

leveleimet ezzel szemben túl rövidnek mondják: akkor én felhozom Diónt, Brutust, Apollóniost, Marcust, Philostratost, Alkiphrónt, Iulianust, Lybaniost, Symmachust, sőt Lukianost, akit sokan tévesen Phalarisszal kevernek össze. Másvalaki azért kárhoztat, mert témáim nem levélbe illőek: elviselem a kárhoztatást, de Senecával együtt. Valaki nem szereti a levelekben a bölcs mondásokat: ismét Senecára fogok hivatkozni. Más viszont több bölcs mondást követel: vele Dionysios fog szembeszállni helyettem, és ő állítja majd, hogy a bölcs mondások nem illenek bele a levelekbe. Ha túlságosan nyíltnak mondják a stílusom: mégis ezt dicséri Philostratos. Ha túl homályosnak: ilyen Marcus Tulliusé egyik Atticushoz írott levelében. Esetleg túl hanyag: a leveleknek maga a hanyagság az ékessége. Netán túl figyelmes: ez a legnagyobb mértékben illik hozzá, hisz a leveleket ajándék gyanánt szokták küldeni. Talán túl szép? Dionysios lesz védőügyvédem. Ha hiányos, akkor Artemón. Azután, minthogy léteznek bizonyos római atticizmusok, ha nem elég „attikai", hát épp ez fog illeni hozzá. Hisz mi másban marasztalhatnánk el Héródést, mint hogy (bár attikai) túlságosan atticizál? Ha ezzel szemben túl attikai lenne levelem, ez esetben Theoprastost hozom fel, akiről ugyanezt jegyezte meg egy anyóka, jóllehet Theoprastos nem attikai férfi volt.[7] Tán nem elég kedélyes? Hát engem a komolyság gyönyörködtet! Nem elég komoly? Az örömteli dolgok ragadnak meg. Vannak benne alakzatok? Nos, a beszédhez igen közel álló levél szereti ezeket a „gesztusokat". Nincsenek benne alakzatok? Hát éppen ez az alakzatnélküliség alakítja levéllé. Megmutatja írójának jellemét? Így is tanítják. Nem mutatja meg? Nem erre törekedett, hiszen tartózkodnia kell a hivalkodástól. Keretes a szerkezete? A görögök is így írnak. Nem keretes? Ezt Philostratos sem kifogásolja. Laza és szabálytalan? Aquila kedvelné. Szilárd lábakon áll, és szervesen kapcsolódnak részei? Quintilianus kedvelné. Nem társalog? Hisz nem párbeszéd! Társalog? Közel áll a párbeszédhez. „Szokványos módon mondod a szokványos dolgokat, újszerűen az újszerűeket" – mondja más. Tehát egyezik a stílus a tárggyal. „Szokványos módon mondod az újszerű dolgokat, újszerűen a szokványosakat." Persze, hiszen emlékszem a régi tanításra: „A szokványos dolgokat szokatlan módon, a szokatlanokat szokványos módon csináld!"[8]

3. Azt remélem tehát, hogy ekképpen minden esetben ki tudom húzni magam a pácból. Hanem majd olvasóim maguk meglátják. Neked azonban, kedves Pieróm, minden bizonnyal örömet fognak okozni leveleim, ha jónak találod őket, ha pedig nem, akkor odaadásommal járok kedvedben.

Élj boldogul!

breves: obiciam tunc ego Dionem, Brutum, Apollonium, Marcum, Philostratum, Alciphronem, Iulianum, Lybanium, Symmachum, sed et Lucianum, quem falso Phalarim vulgo putant. Damnabit alius me quod argumenta non sint hic epistolaria: damnari me patiar, sed cum Seneca. Nolet aliquis in epistolis sententias: provocabo rursus ad Senecam. Poscet alius rursum sententias: huic ergo pro me Dionysius resistet ac pertinere sententias ad epistolam negabit. Stilus esse nimium dicetur apertus: hunc tamen laudat Philostratus. Dicetur obscurus: at est ad Atticum talis M. Tullii. Neglegens erit: at epistolis neglegentia est ipsa pro cultu. Rursus erit idem diligens: convenit maxime, quoniam pro munere mittuntur epistolae. Si concinnitas ibi sit, asseretur a Dionysio. Si desit, ab Artemone. Tum quoniam Romani quoque sunt Atticismi quidam, si non erit Attica, decebit hoc ipsum; nam quo alio damnatur Herodes quam quod Atticus homo nimis Atticisset? Sin contra nimis Attica, Theophrastus hic proferetur, in hoc notatus ab anicula, licet homo non Atticus. Non erit festiva: me vero severitas delectat. Non erit severa: sed ego deliciis capior. Figuras habebit: hos ergo ipsos quasi gestus amat epistola sermoni propior. Carebit figuris: at hoc ipsum carere figuris figurat epistolam. Promet indolem scribentis: id quoque praecipitur. Non promet: non scilicet quaesivit, ut quae carere ambitione debet. Circulo claudetur: hoc et Graeci faciunt. Aberit circulus: nec hoc Philostratus improbat. Soluta erit et incomposita: non displicet Aquilae. Pedes habebit et iuncturam: non displicet Quintiliano. Non aget: non est enim dialogus. Aget: est affinis dialogo. 'Communiter dicis,' inquit alius, 'quae communia, nove quae nova': cum stilo res igitur congruit. Immo autem, 'Communiter nova dicis, nove communia': nempe quoniam memor sum praecepti veteris, τὰ μὲν κοινὰ καινῶς δὲ καινὰ κοινῶς.

3. Ad hunc igitur modum posse usquequaque spero tergiversari. Sed tamen ipsi viderint. Tibi vero, mi Petre suavissime, certo satisfaciam vel in epistolis, si bonae fuerint, vel in obsequio, si non bonae.

Vale.

II.

Angelo Poliziano pártfogójának, Piero de' Medicinek

1. Mivel gyakran hallottad tőlem, hogy Firenze városának, melyben méltán foglalsz el vezető szerepet, miként felmenőid már régóta, egészen más az eredete, mint amit korunk történetírói továbbadnak, arra kértél nagyon kedvesen, ahogyan mindig szoktál, hogy vessem papírra, amit csak erről bizonyosan tudok. Azt állítottad ugyanis, hogy az egész város joggal lesz adósom, ha majd megmutattam, kiktől származnak, különösen, hogy e felmenők olyanok, hogy ha bármely korszakból kellene válogatni,[9] náluk kiválóbbakat semmiképp nem lehetne találni. Én tehát, kedves Piero, egyrészt hogy hálámat lerójam annak a városnak, amely engem mindig jóindulattal és szívélyesen látott vendégül, másrészt hogy a te megtisztelő kérésednek eleget tegyek, akinél kedvesebb senki nem él számomra a földön, e levélben röviden összefoglalom, amit az írott emlékekben e város alapítóiról találtam. Ezután még néhány dolgot hozzáteszek a nevével kapcsolatban, és miután köztudott, hogy a fiesolei lakosokat is a saját polgáraiként tartja számon, azt is előadom, hogy szerintem Fiesole honnan kapta a nevét.

2. A firenzei kolóniát tehát a triumvirek[10] alapították: Gaius Caesar, a későbbi Augustus, Marcus Antonius és Marcus Lepidus, aki egyben *pontifex maximus* is volt.[11] A telepesek pedig Caesar[12] veteránjai voltak, nekik kétszáz *iugerum*[13] földet osztottak ki az észak–déli és kelet–nyugati alapvonalak[14] mentén. Ezt Iulius Frontinusnál,[15] a nagynevű írónál találtam, aki Nerva korában alkotott, a földmérésről szóló könyvében, melynek egy ősrégi példányával te is rendelkezel otthonodban, Piero de' Medici.[16] Így Firenze három hadvezérnek köszönheti létrejöttét, akik közül az egyik a legmagasabb rangú, egy másik pedig főpap is, amit semmilyen más település nem mondhat el magáról. Azok az első firenzei polgárok pedig olyan bátrak voltak, hogy sem fegyver, sem erősség, sem emberi erő nem volt képes nekik ellenállni.

3. Miután megvizsgáltuk eredetét, nevének okát is kinyomozzuk. A hagyomány szerint Rómának három neve volt. Az egyik az, amelyet közönségesen használunk, egy másik, amely titkos volt, innen van, hogy a költő[17] a *Bucolica*ban az ő Amaryllisaként beszél róla, kifacsarva a kifejezést, mely szerelmet jelent.[18] A harmadikra az áldozati szertartásokban volt szükség, ahonnan a Floralia[19] ünnepe is az elnevezését kapta, s melyet görögül *Anthusa*ként ad vissza Philadelphos,[20] a tudós férfiú, akinél ezt olvastam. Ezt latinra *Florens* [Virágzó] vagy talán még inkább *Flora* [Virág] vagy *Florentia* [Virágzó dolgok] formában fordíthanánk vissza. Nos hát, tudjuk, hogy a római nép kolóniái annak mintegy kicsiny képmásai és leképezései voltak.

II.

Angelus Politianus Petro Medici suo s. d.

1. Cum saepe ex nobis audisses Florentiam, qua tu in urbe principem locum sicuti diu maiores tui merito tenes, aliam prorsus habuisse originem quam qua ab historiae nostrae scriptoribus prodatur, rogasti humanissime, quod semper soles, ut quicquid ea de re comperti haberem literis mandarem. Fore enim aiebas ut mihi civitas omnis iure deberet quod parentes ei suos demonstrassem, praesertim qui tales extitissent ut, si sumendi ex quacunque historia fuissent, praestantiores omnino deligi non potuerint. Ego igitur, mi Petre, cum ut civitati gratum faciam quae me benigne semper humaneque tractavit, tum ut tibi honesta postulanti, quo nihil mihi gratius in terris vivit, obtemperem, breviter hac epistola complectar quid in literarum monimentis de urbis huius auctoribus invenerim; tum de nomine ipso pauca subnectam, quoniamque satis constat etiam Faesulanos in partem civitatis fuisse acceptos, unde appellatas quoque crediderim Faesulas exponam.

2. Deduxere igitur Florentiam coloniam triumviri Caius Caesar qui deinde Augustus, Marcus Antonius, et Marcus Lepidus, etiam pontifex maximus. Coloni autem deducti: Caesariani milites, quibus assignata ducenta iugera per cardines et decumanos, quod ego apud Iulium Frontinum reperio celeberrimum scriptorem, qui Nervae aetate foruit, in libro de agrorum mensuris, quem tu librum domi habes, Petre Medices, vetustissimum. Ita, quod nulli unquam contigit, a tribus imperatoribus, quorum unus omnium summus, alter etiam pontifex maximus, orta est Florentia. Cives autem primi Florentini viri illi fuerunt quorum virtuti nulla nec arma nec munimenta nec robora restiterunt.

3. Explorata origine causam quoque nominis indagemus. Triplex Romae urbi fuisse nomen proditur, unum hoc quod diximus pervulgatum, alterum quod arcanum fuit, unde Amaryllida suam, quae amorem proprie significat, in Bucolicon carmen poeta detorsit, tertium sacrificiis debitum, de quo vocabulum Floralibus impositum, quod Anthusam Graece Philadelphus interpretatur homo doctus, a quo haec accepimus. Hoc tu Latine vel Florentem vertas vel aptius Floram fortasse aut Florentiam. Scimus autem populi Romani colonias quasi effigies parvas eius

Az is tudvalevő, hogy Florentiát [Firenzét] Róma képmására alapították, amiről a Capitolium neve, melyet máig így hívnak, és egyéb városrészek tanúskodnak, hogy más érveket ne is említsek. Ugyanezen *Anthusa* nevet adták Constantinus városának, amelyet az új Rómának neveztek. Ezt mind Philadelphos, mind a tudós Eustathius feljegyezte.[21] A név tehát onnan származik, ahonnan maga a város is.[22] Pliniusnál ugyanis vagy szövegromlás miatt lehet *Fluentini* alakban olvasni [a városlakók nevét] *Florentini* helyett, vagy tényleg így hívták egykor az ott folyó Arno mellett lakó régi népeket, gondolom, akik aztán mindazonáltal beköltöztek a firenzeiek közé, miután a várost [a triumvirek] megalapították és a veteránokat letelepítették.[23] Könnyen lehet, hogy ugyanezen okokra megy vissza az, hogy Desiderius longobárd király is egyik rendeletében *Fluentini*nek nevezi őket. Mindenesetre Ptolemaios a régi kódexek tanúsága szerint a *Florentia* alakot használta,[24] ahogyan Plinius is a *Historia naturalis* tizennegyedik könyvében,[25] ámbár a közkézen forgó másolatokban hemzseg a hibáktól ez a hely. Ambrus tanítványa, Paulinus szintén említi Florentiát, amikor is védőszentünk, Zenobius jámborságáról hiteles tanúságot nyújt.[26] Prokopios úgyszintén bemutatja, milyen erős és hatalmas volt már akkor ez a város, amelyet a gótok gyakran ostromoltak, mindig sikertelenül.[27]

4. A mai napig fennáll a városban az ókor egy gyönyörű emléke: ez a csodálatos szerkezetű templom valaha Mars szentélye volt, ma az Előfutár nevét viseli.[28] Tudniillik Marsot, Róma keletkezésének előmozdítóját mélyen tisztelték Caesar katonái, a földkerekség meghódítói, különösen pedig Augustus, városotok alapítója, úgyhogy számára Rómában is emelt egy templomot a *forum* közepén, Bosszúálló melléknévvel.[29] Ezért nem is kell csodálkoznunk azon, hogy a firenzei ifjúság, ámbár atyáik szokása szerint tartózkodik a harcoktól, a versenyjátékokon még a katonák között is kitűnik gyakorlottságával. Hiszen rólad, Piero, semmit nem szabad ehelyütt mondanom, aki győztesként nemrég annyi pálmát elhoztál néhány nap alatt, mert még esetleg úgy tűnnék fel valaki szemében, hogy a te dicséreted okán ragadtam meg az alkalmat levelem írására.

5. Fiesole[30] maradt hátra, amelyről az ókori hagyomány is úgy tartja, hogy az eget tartó Atlas alapította, és ezt korának legműveltebb fője, Giovanni Boccaccio is megerősíti. S hogy ennek hitelességében egy cseppnyi kételyünk se legyen, az egyik legrégebbi költőt, Hésiodost idézhetem, aki kijelenti, hogy *Faesula* nemcsak egyike volt a nimfáknak, hanem ő volt a legelső, akikből a Hyadok,[31] vagyis latinul a *Suculae* csillagkép lett. A Hold még mindig nagy jelentőségű a fiesoleiek számára, hisz a Hyadok [vagyis a nimfák] állását a Hold képviseli, ha nem inkább ők hordozzák a Holdat,[32] mivel a bolygók

et simulachra fuisse; constat etiam Florentiam conditam ad Romae imaginem quod (ut alia praeteream) nomen quoque adhuc Capitolii et regionum quarundam testificatur. Idem autem fuisse Anthusae vocabulum Constantini urbi positum, quae nova Roma diceretur, tam Philadelphus idem quam etiam doctissimus Eustathius tradiderunt. Inde igitur productum nomen unde urbs quoque ipsa producta. Nam apud Plinium vel corrupta voce Fluentinos legi pro Florentinis vel ita veteres olim populos qui profluentis Arni ripas incolerent appellatos crediderim, qui tamen deinde in Florentinos condita urbe deductaque colonia commigraverint, ut edictum quoque Desiderii Langobardorum regis Fluentinos appellantis ad utramvis redigi causam facile possit. Ptolemaeus certe, ut quidem vetusti fatentur codices, Florentiam dixit, idemque libro Historiae naturalis quartodecimo Plinius, quanquam vulgatis codicibus mendosissimus omnino sit locus. Meminit et Paulinus Ambrosii discipulus Florentiae, qui nostro etiam praesuli Zenobio locupletissimum sanctitatis testimonium perhibet. Indicat etiam Procopius quam etiam tum valida haec urbs et praepotens fuerit, quae tentata saepius a Gotthis expugnari non potuit.

4. Unum antiquitatis in ea vestigium pulcherrimum extat adhuc: templum hoc mirifica structura olim Martis, nun Praecursoris titulum gerens. Etenim Martem Romani originis auctorem Caesariani potissimum colebant milites, orbis terrarum victores, et praecipue vestrae urbis conditor Augustus, ut cui Romae quoque medio foro cognomento Ultori posuit templum. Quominus mirandum Florentinam iuventutem, quamvis patrio more abstineat armis, ludicris tamen adhuc certaminibus etiam inter milites exercitatissimos excellere. Nam de te, Petre, nihil hoc loco mihi dicendum, qui tot palmas nuper paucis diebus totiens victor abstuleris, ne forte nostra hac epistola tui laudandi captasse occasionem cuiquam videar.

5. Faesulae restant, quas ab Atlante illo caelifero conditas et vetus fama fert et homo ut illis temporibus doctissimus Ioannes Boccacius confirmat, quae ne diutius tamen vacillet auctoritas, Hesiodum citare possum vetustissimum poetam, qui Faesulam fuisse unam sed et primam nympharum declarat a quibus Hyadum, seu Latine Sucularum, sidus exprimitur, quarum scilicet positum luna repraesentat, quae adhuc insigne Faesulanis est, nisi potius ob id lunam gestant, quod ultima Erraticarum verticem

közül a legalsóként az eget tartó Atlas fejét a leginkább ez nyomja. Azonban hallgasd immár Hésiodos sorait *Astronomia* című művéből, melyeket részint a tekintélyes író, Theón, részint a grammatikus Tzetzés, ez a páratlan memóriájú és csaknem végtelen olvasottságú férfiú idéz saját levelei kommentárjában:

Nimfák Charisokra hajaznak:
Phaisyla és a Korónis, szépkoszorúju Kleeia,
Vágyteli Phaió és Eudóra, a hosszuruhájú,[33]
Nimfák, őket az emberi nem Hyadoknak hívja.[34]

Láthatod, hogy Hésiodos Faesulát a Hyadok között a legelőkelőbb helyen nevezi meg, s ezt Eustathiusnál is így találod, jóllehet nála a hibákkal teli kódexekben *Aisula* áll. Azonban a grammatikus Ammonius is Faesulát említi meg mint Bacchus dajkáinak egyikét. Az pedig, hogy a Hyadok Atlas lányai voltak, és Bacchus dajkái, úgy vélem, egyetlen kicsit is művelt fő előtt sem ismeretlen. Silius Italicus így számol be arról, hogy e városban az ősi etruszk tudományban jártas, a villámokat értelmező híres jósok éltek: „Ott volt Faesula, szent seregével, a mennykövet értő jós nép."[35] S minthogy nem tudom, miért, de mindig jobban kedveltem e várost a többinél, nem tudom elhallgatni, hogy egész Itália megmenekülését a faesulaiaknak kell köszönnünk. Tudniillik az ő hegyhátukon kerítették körül, fogták el és mészárolták le Radagasiust, a gótok egykor félelmetes királyát, aki kétszázezer emberével dúlt és pusztított szerte a világon.

6. Ezek tehát, kedves Piero, amiket Firenzével és Fiesoléval kapcsolatban a mostani történeti munkák ugyan nem tárgyalnak, a kevésbé ismert, ám szavahihető szerzőknél azonban megtaláltam. S ha nem tévedek, mindennek polgáraink számára és számodra is igen becsesnek kell lennie. Mindenesetre én, a tudományok embere, nem adhattam semmi nagyobbat nektek, akik engem a városba befogadtatok, mint hogy munkám és igyekezetem révén valahai elődeitekről, akiket oly sok századon át egészen mostanáig nem ismertetek, megtudjátok, mily jeles és kiváló férfiak voltak.

Élj boldogul!

ipsum Atlantis caelum fulcientis potissimum premit. Sed audi iam versus Hesiodios, quos ex libro ipsius cui titulus Astraea, partim gravis auctor Theon, partim Zezes ille grammaticus repetit in epistolarum suarum commentariis, incomparabilis memoriae vir atque infinitae pene lectionis.

Νύμφαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι,
Φαισύλη, ἠδὲ Κορωνὶς, εὐστέφανός τε Κλέεια,
Φαιώ θ᾽ἱμερόεσσα, καὶ Εὐδώρη τανύπεπλος,
νύμφαι ἅς᾽Υάδας καλέουσι φῦλ᾽ ἀνθρώπων.

Vides ut, Faesulam nominat Hesiodus inter Hyades potissimam, quod apud Eustathium quoque reperias, quamvis in eo mendosis codicibus Aesula sit. Sed et Ammonius grammaticus Faesulae meminit ut unius e Bacchi nutricibus. Hyades autem fuisse Atlantis filias et easdem Bacchi nutrices nullus credo paulo humanior ignorat. In ea vero civitate fulminum claros interpretes vetere Ethrusca disciplina fuisse docet ita Silius: 'Affuit et sacris interpres fulminis alis Faesula.' Cui quoniam semper ego nescio quo pacto plus caeteris favi, tacere illud non possum totius etiam Italiae salutem referri acceptam Faesulanis oportere, videlicet in quorum iugo Radagasius olim Gothorum rex immanissimus cum ducentis hominum milibus orbem terrarum vastantibus, divinitus conclusus, exceptus, trucidatusque fuerit.

6. Haec sunt, mi Petre, quae de Florentia et Faesulis intacta nostris annalibus apud reconditos quidem sed idoneos tamen auctores invenerim, quae nisi fallor civibus nostris tibique gratissima esse debent. Ego certe nihil hoc maius, homo studiis deditus literarum, praestare vobis potui, qui me in civitatem asciveritis, quam ut labore industriaque mea parentes aliquando vestros, tam multis adhuc saeculis ignoratos, celebres illustresque viros agnosceretis.

Vale.

Levelezés Giovanni Pico della Mirandolával

Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) Mirandola és Concordia grófja, filozófus.[31] Édesanyja az eposzíró Boiardo nagynénje; legidősebb testvére, Galeotto, I. Ercole d' Este, Ferrara ura Bianca nevű lányát vette feleségül. Poliziano legközelebbi barátja, különösen 1484-től, amikor Pico is Firenzébe költözött.

Az apjától korán árván maradt Picót Francesco Gonzaga bíboros 1473-ban apostoli jegyzői címmel látja el, majd a kis Giovanni 1477–78-ban anyjával együtt Bolognába költözik, hogy az egyetemen egyházjogot tanuljon. Anyja halála után otthagyta jogi tanulmányait és az egyházi karriert, hogy Ferrarában (1479. május 29-től) Battista Guarino iskolájában humanista ismereteket és filozófiát tanuljon. Valamikor 1479 tavaszán Firenzébe is ellátogatott, ahol megismerkedett Lorenzo de' Medicivel, Marsilio Ficinóval, Angelo Polizianóval és Girolamo Benivienivel.

Ferrarában 1480 nyaráig maradt, és szoros barátságot kötött tanáraival: Battista Guarinóval, Niccolò Leonicenóval, valamint diáktársaival: Aldo Manuzióval és Tito Vespasiano Strozzival. 1480 őszén Pico Padovába utazott, hogy az ottani egyetemen filozófiai ismereteket szerezzen, így mélyülhetett el Aristotelés és Averroës tanaiban a krétai származású Elia del Medigo és Nicoletto Vernia közreműködésével. Elia arab- és hébertudásának köszönhetően számos olyan Averroës-kommentárt lefordított Pico számára, amelyek korábban nem voltak a latinul olvasók számára elérhetőek; együttműködésük később is tovább folytatódott: Firenzében 1485 nyarán, valamint Frattában 1486 nyarán. Eliától héberül tanult, és bizonyos kabbalisztikus szövegek ismeretéhez is hozzájutott.

1482-ben Pico egy új villát építtetett könyvtára és tanulmányai számára Mirandolában, ide húzódott vissza a Velence és Ferrara közötti háború elől görögtanára, Emanuele Adramitteno, Aldo Manuzio és Niccolò Leoniceno társaságában. 1483 szeptemberében Adramittenót Paviába kíséri, de novemberben már Caterina nevű nővérénél van, aki Carpi fejedelmének özvegye, és akinek fia számára beajánlja nevelőnek az anyagi gondokkal küzdő Aldo Manuziót. Júliusig marad ott, majd egy év múlva, 1484 nyarának végén Párizsba utazik, hogy a Sorbonne-on tanuljon. December elején tér vissza,

[31] Franco Bacchelli: *Giovanni Pico della Mirandola,* DBI, Volume 83, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015. https://www.treccani.it/enciclopedia/pico-giovanni-conte-della-mirandola-e-concordia_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.) Az életrajzot saját korábbi kutatásaim alapján egészítettem ki.

egyenesen Firenzébe, ennek okairól egy 1484. december 6-án Ermolao Barbarónak írt levelében számol be.[32] A padovai évek során alaposan elmélyült a peripatetikus filozófiában és annak különféle értelmezéseiben, a skolasztikus megközelítésekben és a radikális averroizmusban, így most idejét látta a platonikus tanok alaposabb megismerésének. A levélben felfedi azt az élete végéig dédelgetett tervét, amelynek megvalósítására a *De ente et uno* fennmaradt töredéke a tanú, hogy kimutassa Platón és Aristotelés tanainak a szavak szintjén túlmutató, lényegi egyezését.

Firenzei tartózkodása alatt a húszas évei elején járó Pico egyenrangú tagja lett az ottani humanista és filozófus közösségnek: Lorenzo, Poliziano és Ficino egyaránt szuperlatívuszokban beszél tehetségéről és megszerzett hatalmas tudásáról. Ficino egy 1485-re datálható, Domenico Benivieninek írt levele híven beszámol a Pico házában zajló termékeny vitákról, ahol a firenzeieken kívül Elia mellett két másik görög–héber tanára csatlakozott Picóhoz, egy bizonyos Ábrahám és a szicíliai kikeresztelkedett zsidó gondolkodó, Flavio Mitridate, azaz Sámuel ben Nissim Abul-Farag (1445 k. – 1489 k., keresztény nevén Guglielmo Raimondo Moncada), aki számos kabbalisztikus művet fordított le a számára.

1485 április–júniusára megy vissza az a stílust és a tartalmat illető nagy jelentőségű vitája Picónak, amelyet levélben folytatott Ermolao Barbaróval.[33] A velencei humanista kikelt a korabeli skolasztikusok, a „teutonok" romlott latinsága ellen, akik úgymond „koszosak, nyersek, bárdolatlanok, barbárok", ám Pico védelmére kelt a korai és kései skolasztikusoknak, és a gondolat érvényét helyezte előtérbe a formai szépség ellenében. Az 1485–86-os telet Firenzében töltötte; Flavio Mitridate segítségével tanult héberül, arabul, és a kabbalában is elmélyült. 1486 májusában egy arezzói kaland után Perugiában, majd a pestis miatt Frattában készül fel a párizsi útja óta tervezgetett római filozófiai kongresszusra. Itt állítja össze a *900 tézis*t és a nyitóbeszédnek szánt *Oratió*t, amely később *De hominis dignitate* [Az ember méltóságáról] címen vált híressé. Közben, mintegy mellékesen írja meg újplatonikus kommentárját a Perugiába is vele tartó barátja, Girolamo Benivieni *Canzona dell' amore* [Dal a szerelemről] című költeményéhez, amely egyébként Ficino *Lakoma-kommentár*jának ihletésére íródott. Ebben némi kritikával illeti Ficinót, és beszámol egy *Poétikus teológia* megírásának tervéről. Frattában is mellette van Elia del Medigo, akivel Averroës-szövegeken dolgozik együtt.

[32] Giovanni Pico della Mirandola: *Opera omnia,* Basileae, per Henricum Petri, 1557, 368–369.

[33] Uo., 351–358.

1486 telét ismét Firenzében tölti, és Flavio Mitridatéval arámi és héber tanulmányaiban mélyed el. Flavio a kabbalista hagyományt is jól ismerte, és ő fordított le Pico számára számos középkori héber exegetikus szöveget, például Levi ben Gershom kommentárját az *Énekek énekéhez*, amit a kabbalisztikus szövegek sorának fordítása követ; ezek közül az első valószínűleg Menachem da Recanati kommentárja Mózes öt könyvéhez. Ekkor véglegesíti az 1487 januárjára tervezett római dispután megvitatandó *900 tézis*t, amelybe az egész addig ismert nyugati és keleti filozófiai hagyomány minden ágából válogat: görög és latin, héber és arab nyelvű szerzőktől, pogány, keresztény, zsidó, muszlim vallásúaktól, sőt a kabbalából, a hermetikus hagyományból és a természeti mágiát illető téziseket is. A téziseknek nagyjából a fele más szerzőktől való (nem egyenes idézet gyanánt, hanem Pico megfogalmazásában), a másik fele pedig Pico saját következtetéseit tartalmazza a fent említett filozófiai hagyomány különböző ágait illetően. A *900 tézis*t 1487. január 7-én nyomtattatja ki a saját költségén Rómában, és elküldi minden lehetséges érintettnek, akiket szintén saját költségén meghív, hogy vegyenek részt a dispután. VIII. Ince azonban a spanyol Pedro Garcia bíboros ügyködése nyomán február 20-án egy *breve*ben felfüggeszti a disputát, Picót egy igen megalázó kivizsgálásra hívják be, majd március 2-án a párizsi szabad gondolkodást ellenző Kúria Pico hét tézisét eretneknek, hatot pedig eretnekgyanúsnak ítéli. Tézisei védelmében Pico májusban publikálja *Apológiá*ját, ez azonban csak olaj a tűzre: a pápa június 6-i *breve*jében elrendeli az inkvizíció vizsgálatát, július 31-én Picót kötelezi, hogy vesse alá magát a kivizsgálásnak, egy augusztus 4-i bullában pedig elítéli a *900 tézis*ben és az *Apológiá*ban foglaltakat, és elrendeli azok minden példányának bezúzását. A pápa letartóztatási parancsot ad ki Pico ellen; a filozófus városról városra Párizs felé menekül, immár az inkvizíció üldözi, de Franciaországban VIII. Károly veszi oltalmába 1488 februárjában; a látszat kedvéért azonban „letartóztatja", és teljes kényelmét biztosítva tartatja fogva Vincennes erődjében. Innen márciusban „szabadul ki", de még hazatérte előtt egy kerülővel a Rajna felé meglátogatja Kues városában Nicolaus Cusanus könyvtárát az általa alapított Szent Miklós kórházban.

Lorenzo de' Medici közreműködésével és az ő oltalma alatt telepedhetett le Firenzében, az eretnekség vádja alól azonban csak a következő pápa, VI. Sándor mentette fel 1493. június 18-án. Firenzében a zsidó származású Jochanan Alemannótól hébert tanul, és vele együtt tanulmányozza az Ószövetséget. Ekkor készül el fordítása a Jób könyvéből, zsoltármagyarázatai és a Teremtés első tizennyolc versét hétszeresen elemző műve, a *Heptaplus,* amelyet 1489-ben ki is nyomtat. 1490-ben Poliziano kérésére állítja össze

a Platón és Aristotelés tanainak összegyeztetését célzó nagyobb művének részeként a *De ente et uno* [A létezőről és az egyről] című írását, amelynek többi része sajnos elveszett. Ugyanebben az évben Pico kérésére segít Lorenzo de' Medici Savonarolának, hogy visszatérhessen Firenzébe, ahol a San Marco dominikánus kolostorának feje lesz.

1491 júniusában Pico Poliziano társaságában Velencébe utazik, hogy újabb kódexeket vagy *incunabulum*okat szerezzenek be, és közben meglátogassák humanista barátaikat; ugyanezzel a céllal megállnak közben Bolognában, Ferrarában és Padovában. Erről az utazásról fennmaradt Poliziano úti jegyzete. 1492. április 8-án meghalt Lorenzo de' Medici, Pico legőszintébb támogatója; Poliziano itt olvasható, Jacopo Antiquarinak írt levelében (IV, 2) olvashatjuk, hogy a haldokló hívatta magához Picót, és Savonarola is meglátogatta.

Pico utolsó, monumentális műve az 1492-ben megkezdett *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* [Vitairat a jósló asztrológia ellen] tizenkét könyve, amely a jósló asztrológiát vonja bírálat alá.

III.

Giovanni Pico della Mirandola[36] *Angelo Polizianónak*

1. Minthogy múzsáim zsengéjét, amelyekben még ifjú koromban *Szerelmeim*mel játszadoztam, öt kötetbe szerkesztettem, itt küldöm neked az elsőt.[37] A többit is küldöm majd, ha benned barátomra és nem egy hízelgőre lelek. Azzal a feltétellel érkeznek ugyanis hozzád, hogy ostorozd és zabolázd meg őket, hogy tévedéseikért körömpróba révén nyársakkal fizessék meg büntetésüket.[38] Igazságos és ne méltánytalan, vagyis szigorú és ne elnéző bírájuk légy! Hisz mi lehetne nagyobb méltánytalanság, mint becsapni a barátod, akinek minden bizodalma tebenned van?[39] Nem vagyok olyan érzékeny természetű, hogy egy olyan ember javításait visszautasítsam, aki a barátom. Sőt, sem te, sem más el nem hinné, mennyire elégedetlen vagyok e verseimmel, s még azokat illetően is, amelyek jobban tetszenek, mennyire félek attól, hogy amint Catullus mondja, egyfajta Suffenus legyek.[40] Ezért kérlek, ne tagadd meg a segítséged legkedvesebb barátodtól e szép és nemes dologban.[41]

Élj boldogul![42]

IV.

Angelo Poliziano Giovanni Pico della Mirandolának

1. Csakugyan furfangos férfi vagy, hogy *Szerelmeid*hez igyekszel engedni engem, s azt kívánod tőlem, aki ritkán vonom össze a szemöldökömet,[43] hogy ilyen szép gyermekeket olyan komolyan és szigorúan fogadjak. Azt mondják, egyedül Ámor fektette két vállra Pán istent, miután a küzdőtérre hívta. Hogy gondolod, hogy én szembeszállhatnék Venus egész seregével? Ám mégis, te követeled ezt, igen, te, Pico, akitől vétek lenne bármit megtagadni. Ezért megkértem közülük néhányat, hogy viseljék el, ha kicsit ráncba szedem őket. S nem is a bíró (hogy így szeress engem mindenkor), hanem Mómos alakját öltöttem magamra, akiről azt mondja a mítosz, hogy amikor nem talált semmi kivetnivalót Venusban, a szandálját ócsárolta. Belenyúltam tehát néhány verssorodba, nem mintha nem tetszettek volna, hanem mert úgy tűnt, hogy mintegy lovagrendűek révén helyet adtak az úgymond szenátoroknak és patríciusoknak. Egyetlen közrendűbe sem futottam bele![44] Ám bizonyos vagyok benne, hogy ezeken a helyeken sem ítéleted, hanem akaratod hiányzott, hiszen, mint mondják, Nasód számára is jobban tetszett az az arc, amely anyajegyet viselt.[45]

2. Itt küldöm tehát neked őket, és egy sztoikus kísérőt adok mellékük.[46] Remélem, csak „kölcsön kenyér"[47] gyanánt verik el ezen a port, és nem figurázzák ki teljesen. Bárhogy is lesz, most már van min a szigorú öregnek[48]

III.

Iohannes Picus Mirandula Angelo Politiano s.d.

1. Cum Musas tenues meas, quibus, dum per aetatem licuit, de amoribus meis iocatus sum, in libellos quinque digesserim, mitto ad te illorum primum, missurus et alios si in hoc uno amicum experiar te, non assentatorem. Ea enim lege ad te veniunt, ut castigentur, ut vapulent, ut erratorum poenas et ungue et obeliscis luant. Adhibe igitur te illis aequum iudicem, non iniquum, hoc est severum, non indulgentem. Nam quae maior iniquitas quam amicum fallere de te sibi omnia promittentem? Non eo usque ingenio delicato sum ut amici hominis lituras fastidiam. Quin forte nec tu nec quispiam crederet quam haec mea mihi non satisfaciant, quam, in his etiam quae magis placent, metuam tamen ne sim, ut inquit ille, Suffenus. Quare operam tuam, quaeso, in re honesta et liberali, amicissimo homini ne deneges.

Vale.

IV

Angelus Politianus Ioanni Pico Mirandulae s. d.

1. Ne, tu homo es lepidus qui me cum tuis Amoribus committere tentes quique adeo severe et tetrice a me, homine haud sane rugosae frontis, tam bellos accipi pueros postules. Unus (aiunt) Amor Pana deum palaestra provocatum supplantavit. Tu me concertare cum toto Veneris grege quam putas posse? Sed tamen hoc tu exigis, tu, inquam Pice, cui denegari quicquam sit plane nefas. Quare aliquot exoravi ex iis ut se a nobis vexari paulum paterentur. Neque ego iudicis (ita me semper ames) sed Momi personam indui, quem ferunt sandalium Veneris tandem culpasse cum Venerem non posset. Confodi igitur versiculos aliquos, non quod eos improbarem, sed quod tanquam equestris ordinis cedere reliquis veluti senatoribus videbantur atque patriciis. Plebeium nihil offendi. Sed et in his non tam iudicium tibi quam voluntatem defuisse certo scio, quando et Nasoni tuo decentior (ut aiunt) facies videbatur in qua naevus esset.

2. Remitto ad te eos atque addo Stoicum comitem, quem utinam Talione tantum referiant ipsi ac non plane habeant ludibrio. Utcunque erit, habet senecio hic superciliosus ubi patientiam suam exerceat. Non erit

a türelmét gyakorolnia. Csak nem fog úgy felkiáltani, hogy „Ó Zeus, mosd el áldásoddal e csapást!”[49] Bitus és Bacchius sem illett jobban össze![50]

3. A többi, amit kérsz, még nem látott napvilágot.[51] Szeretetemet viszonozd a tiéddel!

Élj boldogul![52]

V.

Giovanni Pico della Mirandola Angelo Polizianónak[53]

1. *Szerelmeim* megvallották, hogy sem elmésebben, sem vidámabban nem fogadták őket soha, mint tenálad a napokban. S hogy barátságosan szúrtad le őket, egyrészt nagyon hálásak, másrészt sokkal tartoznak neked. Hiszen ki ne akarna egy ilyen kard által meghalni? Mindazonáltal fájlalják, hogy elnézőbben tetted ezt, mint az szükséges volt, és azt fontolgatják, hogy talán a szeretet elvakított téged *Szerelmeim*mel szemben, s így végül kétlik, hogy a saját ügyükben eléggé megbízhatnak egyébiránt nagy súlyú ítéletedben. Ám mégis megbíznak benne, és már szabadulnának kötelékeikből, otthon nem nyughatnak, szabadságot és nyilvánosságot követelnek merészen.

2. De mit mondjak Epiktétosod élcéről? Jó tréfa volt, még Catót is mosolyra fakasztotta volna! Alig lépte át küszöbömet, máris elővette zsebéből hozományát,[54] s így szólt: „Íme a nyársak, íme a nyilak,[55] hogyha nem tudnátok görögül; és itt vagyok én, készen, ha valaki elég merész közületek, hogy visszavágjon!” Ugyan ki tudta volna megállni nevetés nélkül, amikor egy sztoikus férfi ilyen kedvesen mókázott? Mindenesetre tartózkodtunk a fegyverektől, egyrészt mert azzal fenyegetőzött, hogy megtorolja az erőszakot, másrészt mert olyan jó bőrben volt,[56] hogy erőtlen csapásainkat meg se érezte volna. Így hát az öreget azzal a tisztelettel fogadtuk, amellyel tartoztunk neki. Ő pedig, amint letelepedett nálunk, rögtön filozofálni kezdett az erkölcsökről, méghozzá latinul. Nem annyira azért, mintha vendéglátói csak latinul tudnának, hisz volt olyan a társaságban, aki tudott görögül, hanem inkább mert latinul a te jóvoltodból világosabban szól. És fáradsága nem is volt hiábavaló, lévén, hogy addig be nem fejezte, míg belőlünk, peripatetikusokból sztoikusokat nem faragott, s amíg azt a bizonyos *apathiá*t mind a magunkévá nem tettük,[57] olyannyira, hogy azt kellett látnunk, hogy mi, korábban elpuhult emberek immár mindent eltűrővé váltunk. Beláttuk, hogy mások ingerelhetnek bennünket, de csak saját magunk árthatunk magunknak; hogy soha ne küzdjünk a sors ellen; hogy ha valami nem lehet a miénk, végül mi is azt kívánjuk, hogy ez így legyen, hisz ez az istenek akarata; s hogy őket soha ne hibáztassuk vagy vádoljuk; semmit ne fájlaljunk, se ne

iam quod clamet ὦ Ζεῦ βρέξον τὰς περιστάσεις. Non Bitus et Bacchius melius compositi.

3. Reliqui quos petis negant ferre lucem. Tu me ama, id quod mutuo facies.

Vale.

V.

Iohannes Picus Mirandula Angelo Politiano s.d.

1. Nec urbanius unquam nec hilarius acceptos se Amores mei praedicant quam his proximis diebus apud te, et quod amice quidem confossi sunt, cum sibi gratulantur maxime, tum tibi plurimum debent. Quis enim nolit ab isto ense mori? Dolent tamen indulgentius id factum esse quam oportebat, atque in eo sunt ut dubitent amore ipso in Amores te caecutientem factum meos, ac ita demum dubitant ut iudicio tuo alioqui gravissimo in sua causa non satis confidant. Confidunt tamen et iam sese vinculis asserunt; domi esse nesciunt; libertatem et publicum secure postulant.

2. Sed quid de Epicteti tui festivitate dicam? O rem iocosam et risu dignam Catoniano. Vix erat in limine cum pandens sinus, 'En,' inquit, 'obelos, en sagittas, si nescitis Graece, en me, si ex vestris quisquam audax fuerit paratum referire.' Quis cachinnis temperasset, cum Stoicus homo tam lepide iocaretur? Abstinuimus profecto telis, et quod interminatus erat repositurum sese iniuriam, et quod ita cutis occalluerat, ut tam leves ictus non admitteret. Qua igitur veneratione debuimus, senem excepimus, qui ut demum apud nos consedit, philosophari coepit de moribus, et id quidem Latine, non tam ob id, quod apud Latinos erat, nam et erant in eo consessu qui Graeca noverat, quam quod Latine ipse beneficio tuo luculentius saperet. Sed nec operam perdidit, quandoquidem non prius loqui desiit, quam nos ex Peripateticis Stoicos fecerit, et apathian illam omnes approbaverimus, ut iam videre sit paulo ante delicatos homines, iam factos omnium tolerantissimos, qui lacessiri quidem possimus ab aliis, laedi a nobis tantum, qui fato reluctemur nunquam, et quae nostra

panaszkodjunk; szolgaságot, legyőzetést ne ismerjünk; cselekedeteinkben és ne szónoklatokban bölcselkedjünk; s ha még újoncok vagyunk, akkor úgy tartsuk szemmel magunkat, mint az ellenségünket; hogy ne törődjünk mások rólunk alkotott véleményével, és az efféle dolgokat, mint amihez nincs közünk, inkább ne is vegyük figyelembe, mint hogy cáfolni igyekeznénk; úgy várjuk kitűzött napunkat, mint az utazók a fogadót; a tulajdonunkban levő dolgokat használjuk, de ne váljunk a rabjaivá; kedveljük a csöndet, semmi ne hagyja el a szánkat, amit alaposan meg nem rágtunk; mások ritkán váljanak számunkra nevetség tárgyává, mi pedig soha mások számára; s hogy az egész Epiktétost dióhéjban összefoglaljam, alaposan megtanultuk mind tűrni a nehézségeket, mind tartózkodni a gyönyöröktől.[58]

3. Lásd, hogy átalakítottuk életünk minden mozzanatát a te Epiktétosod nyomán! Lásd, milyen gyorsan tettük ezt, hogy sztoikusok legyünk még ebben a tekintetben is, akik erre figyelmeztetnek minket: „Ha az ember nem fejlődik, lemarad."[59] Noha másokon is csodálkoztam, akik ily hirtelen váltottak, magamon mégis a leginkább, hiszen mindig a Lykaionban és az Akadémiában forgolódtam, a Csarnokban viszont soha.[60] Az öreg előadása azonban annyira meggyőzött, hogy az ő nézeteihez álltam át nemcsak lábammal, de kezemmel, sőt egész testemben is.

Élj boldogul![61]

VI.

Angelo Poliziano Giovanni Pico della Mirandolának

1. Leveled oly sokat jelent számomra, kedves Picóm, hogy el sem tudom képzelni, miként érhetne fel vele válaszom. Másfelől kedvességed oly határtalan, hogy úgy vélem, bármi indul útnak tőlem, te jó néven veszed majd. Ha szavaim nem hagynának cserben, megkísérelném tehetséged, műveltséged, ékesszólásod méltó dicséretét. Ám attól félek, hogy kénytelen lennék e hatalmas dicséretet, amint Flaccus mondja,[62] tehetségem híján elkoptatni. Ezért Timanthés példáját fogom követni,[63] s amit ecsetemmel nem tudok kifejezni, arra fátylat borítok. Ha pedig nekem kellene biztatnom azt, aki már így is mindenki számára példaképül szolgálhat, akkor az én Picómat úgy fogom biztatni, mint Agamemnón a mykénéi Teukrost: „Csak mindég így lőjj!"[64]

2. Tudom, hogy sok mindenért tartozom neked, ezeket nem szándékozom egyenként felsorolni, ám irántam való jótéteményeidhez hozzájön most tudós barátunk, Manuele ékesszóló levele,[65] mely a Hyméttos hegyének[66] mézénél (ahol azt gyűjtötte) és minden nektárnál édesebb. Őt szinte Glaukosszá

non sunt, sic fieri demum velimus ut dii volunt, et eos nec culpemus unquam, nec accusemus, nihil doleamus, nihil expostulemus, servire, vinci nesciamus, re, non oratione, philosophemur, et qui novicii sumus, nos ipsos ut adversarios observemus, aliorum de nobis opinionem atque id genus alia, quae externa sunt, negligamus potius quam reiciamus, ad diem curremus, ut hospitium viatores, habeamus ea denique non habeamur, silentium amemus, nequicquam evomatur non concoctum; et nobis alii raro, et nos aliis nunquam risum pariamus, et ut uno Epictetum totum verbo complectar, et substinere adversa, et abstinere voluptatibus abunde didicerimus.

3. Vide quam singulatim ad Epictetum tuum effinxerimus vitam nostram. Vide quam et cito, ne hac quoque parte Stoici non essemus qui nos admonitos volunt, tandiu deficere hominem, quandiu non proficit, id quod, quanquam in caeteris admiratus sum, in me tamen uno, vel maxime, qui cum semper in Lycio vel Academia, nunquam in Porticu sim versatus, ita victus sum oratione senis ut in eius sententiam non pedibus modo, sed manibus quoque et toto corpore discesserim.

Vale.

VI.

Angelus Politianus Ioanni Pico Mirandulae s. d.

1. Tanti mihi sunt literae tuae, mi Pice, ut nullo pacto credam posse me illis rescribendo satisfacere. Tanta rursus tua est humanitas, ut te boni consulturum quicquid a nobis proficiscatur existimem. Si verba suppeterent animo, laudare pro merito ingenium, literas, eloquentiam tuam conarer. Sed vereor ne laudes cogar tantas, ut Flaccus inquit, culpa deterere ingenii. Quare imitabor Timantem, quodque exprimere penicillo non possum, velo contegam. Quod si mihi hortandus est, qui ipse omnibus exemplo sit, ita ego meum Picum ut ille Mycenaeus Teucrum hortabor, βάλλ᾽οὕτως.

2. Tibi autem debere me multis nominibus intellego, quae singula enumerare non est consilium, sed accessit meritis erga me tuis Manuelis nostri viri docti elegans epistola, Hymettio illo, unde scilicet eam legit, melle atque omni nectare dulcior. Eum nos plane Glaucum reddidimus,

tettük, bronzot aranyra cserélvén.[67] Hiszen ki ne tudná, hogy azok a görögök számára otthonos atticizmusok[68] a tengeren innen esetlenné válnak? De mégis, éppen ezért kevésbé félünk nyársaitól: minthogy Latiumban születtünk, amikor helytelenül fogalmazunk latinul, arra úgy tekintünk, mintha hellenizálnánk,[69] így miként a denevérek, bár sem egerek, sem madarak nem vagyunk, mégis igyekszünk bizonyítani, hogy mindkettő igaz ránk.[70]

Élj boldogul!

VII.

Angelo Poliziano barátjának, Giovanni Pico della Mirandolának

1. Hallom, hogy korábban írott szerelmi epigrammáidat tűzre vetetted – ahogyan állítólag Platón tette a sajátjaival –, talán attól tartva, hogy ártanak megítélésednek, vagy megbotránkoztatnak egyeseket (szerintem ugyan alaptalanul, hiszen nem mentek túl semmilyen határon). Mert amennyire emlékszem, semmi nem volt ezeknél letisztultabb, kedvesebb, ékesebb. Mivel pedig ezeket *Szerelmek*nek nevezted el, úgy tetszett nekem, hogy a következő görög epigrammámban játsszam el e témával, hogy e *Szerelmek*et elégetted:

2. Gyakran elégették Picót sebesítve *Szerelmek*,
már nem bírta tovább, elragadá nyilaik,
s minden fegyverüket, tegzet s íjat felrakva halomba,
lángjuk orozván gyújt bosszú-máglyarakást.
Őket is elfogván kötelekkel összekötözte
gyenge kezük, s azokat tűz közepébe veté,
hogy tűz oltsa a lángot. Kellett, csacska *Szerelmek*,
Múzsa-barát Picót körberajongonotok?[71]

VIII.

Giovanni Pico della Mirandola Angelo Polizianónak[72]

1. Mivel legutóbbi leveledben annyira dicsérsz engem, annyival tartozom neked, amennyire távol állok attól, hogy méltán dicsérj. Hiszen azzal tartozunk valakinek, amit csak úgy magától ad, nem azzal, amit megfizet. Így én is mindazzal tartozom neked, amit rólam írsz, mivel bennem semmi ilyesmi nincsen. Minthogy te semmi módon nem tartoztál nekem ezzel, ez egészében kedvességedből és irántam való jóindulatodból fakad. Egyébiránt, ha meg-

χάλκεα χρυσείων commutantes. Quis enim nescit quam illi ἐπιχώριοι τοῖς Ἕλλησιν ἀττικισμοὶ degenerent citra mare? Sed tamen hoc ipso minus eius obelos metuimus: quod in Latio nati sumus, sicut Latina cum scribimus perperam, hoc nos tuemur, quod Graecissare putamur, atque ut vespertiliones, dum neque mures plane neque aves sumus, utrisque tamen nos probare tentamus.

Vale.

VII.

Angelus Politianus Ioanni Pico Mirandulae s. d.

1. Audio te versiculos amatorios quos olim scripseras combusisse, veritum fortasse ne vel tuo iam nomini vel aliorum moribus officerent (non enim, puto, quoniam minus exierint apte) sicuti Plato suos dicitur. Nam quantum repeto memoria, nihil illis tersius, dulcius, ornatius, quos quia vocabas Amores tuos, placuit mihi nuper, velut in Amores ipsos abs te crematos, ita ludere Graecis versibus:

2. Πολλάκι τοξευθεὶς φλεχθείς θ᾽ ὑπὸ Πῖκος Ἐρώτων
οὐκ ἔτλη προτέρω πάντα δ᾽ἄφείλεθ᾽ ὅπλα,
τόξα, βέλη, φαρέτρας, καὶ νηήσας τά γε πάντα
ἦψεν ὁμοῦ σωρὸν λαμπάσι λῃδίοις.
Σὺν δ᾽αὐτοὺς μάρψας, ἀμενηνὰ χερύδρια δῆσεν
ταῖς νευραῖς, μέσσῃ δ᾽ἔμβαλε πυρκαϊῇ
καὶ πυρὶ φλέξε τὸ πῦρ. τί δ᾽ὦ ἄφρονες αὐτὸν,Ἔρωτες,
τὸν Πῖκον Μουσῶν εἰσεποτᾶσθε πρόμον;

VIII.

Ioannes Picus Mirandula Angelo Politiano s.d.

1. Quod proximis literis tuis me tantopere laudaris, debeo tibi tantum quantum ab eo absum ut merito lauder. Id enim debetur cuique quod gratis dat, non quod persolvit. Quare et ipse id totum tibi debeo quod de me scribis, cum in me tale sit nihil; cum id mihi ipse nullo pacto deberes, id totum tuae fuit humanitatis et singularis in me benivolentiae. De caetero si me examinaris, nihil invenies nisi tenue, humile, angustum.

vizsgálsz engem, csak csekély, jelentéktelen és szűkös dolgokra lelsz. Tapasztalatlan újonc vagyok, aki csak most lépett ki a tudatlanság homályából, még szinte egyetlen lépést sem tettem előre. Örülhetek neki, ha a tudósok maguk közé számítanak. A „nagy tudású" jelző valami egész mást takar, ami terád és a magadfajtákra jellemző. Az ilyen magasztos címek hozzám nem illenek, hiszen az irodalmi tanulmányok velejét nemcsak hogy nem tanulmányoztam át alaposan, de amit láttam, azt is egyelőre csak úgy messziről. Igyekszem majd (már most is azon vagyok) olyanná válni, amilyennek most hirdetsz engem, olyan emberré, amilyennek gondolsz, vagy szeretnéd, hogy legyek.

2. Addig is téged foglak utánozni, Angelo, aki görög írásaidban azzal mentegeted magad, hogy latinos vagy, latin munkáidban pedig, hogy görögös. Hasonló egérutat fogok választani: hogy a költők és szónokok azért helyeseljék műveimet, amiért bölcselkedem, a filozófusok pedig azért, mert szónoki és költői elemeket csempészek írásaimba. Mindazonáltal velem egészen más a helyzet, mint veled, hiszen (a mondás szerint) két szék között a pad alá esem,[73] s végül sem költő, sem szónok, sem filozófus nem leszek. Te olyan jól megfelelsz mindkét szerepednek, hogy nem is igazán világos, melyikben vagy jobb. A görög és latin tanulmányokat is olyan gyönyörűen felöleled, hogy mint egy jó koktélban, összeolvadnak benned a nyelvek, és már nem lehet könnyen eldönteni, melyik volt az eredeti és melyik az idegen. Hogy latin nyelvű műveidet ne is említsem (ezeket illetően ugyan kinek engednéd át az első helyet?), ki hinné – amint azt Hadrianusról feljegyezték –, hogy egy római ilyen jól tud görögül?[74] Manuele barátunk, midőn leveledet olvasta, megesküdött rá, hogy maga Athén nincs ennyire attikai!

3. Kedves Angelo, távol álljon a hízelgés tőlem, de te olyan vagy, hogy kortársaink közül legfeljebb egy vagy két tudós mérhető össze veled (vagy tán egy sem)! Ha többen lennének ilyenek, akkor századunknak nem lenne mit irigyelnie az ókortól. Kérlek, amennyire csak tőled telik, állj neki, és verd le a rozsdát, hozd vissza a feledésből, rázd fel a tespedtségből az irodalmi tudományokat,[75] hogy a római nyelv csillogását az idő vasfoga teljesen el ne koptassa! Kalapálj ki mindig valami újat, ami a latin ügyét segíti és nevezetessé teszi, s tegyél róla, hogy amid csak otthon van, végre megjelenjen a tudósok közös javára![76]

Élj boldogul![77]

Novicii sumus atque tirunculi, qui ex inscitiae tenebris pedem modo movimus, promovimus fere nihil. Benigne nobiscum agitur si inter studiosorum ordines referamur. Habet docti nomen quiddam aliud quod sit tibi et tui similibus peculiare; mihi tam grandia non conveniunt, cum eorum quae in literarum studiis sint praecipua, nihil non solum exploratum habeam, sed nec adhuc etiam nisi per transennam viderim. Conabor quidem, id quod nunc ago, talis esse aliquando qualem nunc me praedicas et esse aut iudicas aut certe velles.

2. Interea imitabor te, Angele, qui te Graecis excusas quod sis Latinus, Latinis quod Graecisses. Simili et ego utar perfugio, ut poetis rhetoribusque me approbem propterea quod philosophari dicar, philosophis quod rhetorissem et musas colam. Quanquam mihi longe aliter accidit atque tibi, quippe ego dum geminis sellis (ut aiunt) sedere volo, utraque excludor, fitque demum, ut dicam paucis, ut nec poeta nec rhetor sim, neque philosophus. Tu ita utrunque imples ut utrunque magis haut satis constet, qui et Graecam et nostram Minervam ita pulchre amplectaris, quasi cinnus utriusque linguae, ut quae insiticia sit, quae genuina, non facile discerni possit. Nam ut de Latinis taceam (de his enim cui e primo loco cesseris?) quis credat, ut de Hadriano ille, Romanum hominem tam Graece loqui? Iurabat Emanuel noster, dum tuas legeret, non esse tam Atticas Athenas ipsas.

3. Is es mi Angele (facessat adulatio) cui ex nostris unus aut alter (ne dicam, nemo) conferendus sit. Quod si plures essent tales, non haberent haec saecula cur inviderent antiquitati. Incumbe, quaeso, et literas quantum potes a situ recipe, ne nitor ille Romanae linguae iniuria temporum penitus obsolescat. Excude semper aliquid novum, quod rem Latinam adiuvet et illustret, et quae domi habes, fac tandem exeant in communem studiosorum utilitatem.

Vale.

Levelezés Ermolao Barbaróval

Ermolao Barbaro (1453/54–1493) az egyik legjelentősebb velencei humanista, Aristotelés, Dioskuridés és idősebb Plinius szakértője, fordítója.[34] Hatéves korától hasonnevű püspök nagybátyjától tanulta Veronában a latin és a görög nyelv elemeit, nyolcévesen apját kísérte el, aki Velence római követe volt, diplomáciai megbízatásaiban. Rómában Pomponio Leto és Theodóros Gaza előadásait hallgatta. Veronába visszatérve, ahol apjával együtt töltötte be a *podestà* és a városkapitány tisztjét, a tizennégy esztendős Barbarót latin és görög grammatikus és lírikus teljesítményének elismeréseként 1468-ban az arra látogató III. Frigyes koszorús költővé avatta. 1471-ben a Velencei Nagytanács tagjává választották, de a következő éveket inkább a padovai egyetemen megkezdett tanulmányaival, mint a politizálással töltötte. 1472-ben apját Nápolyba kísérte, aki az Aragóniaiak udvarában töltött be követi szolgálatot, itt tizennyolc évesen írta első elmélkedését *De coelibatu* címmel. Padovába visszatérve húszévesen latinra fordította Themistios összes műveit. 1474-ben doktorált Padovában filozófiából, három évre rá polgárjogból és egyházjogból. Nyomban kinevezték ugyanott az etika tanszék professzorának, ahol eredetiben olvastatta diákjaival Aristotelés *Nikomachosi etiká*ját. 1474–75-ben készítette az előbbihez, 1475–76-ban a *Politiká*hoz írt kommentárjait, az ezekből készített kivonatát *Epitome librorum Aristotelis ethicorum* címmel, valamint 1478–79-ben fordítását a *Retorika*ból. A *Poétiká*t is ekkor emendálta. 1479-ben a Venetóban időző Polizianóval szorosabb barátságot kötött.

A következő évtizedben számos politikai megbízatást kapott. Immár saját feladatokkal indult el, amikor 1480–81-ben Rómába, 1485-ben Milánóba kísérte el apját annak követi szolgálatában. 1483-tól velencei szenátor lett; ezt követően különféle vezetői tisztségeket töltött be. 1486-ban III. Frigyes császárhoz és fiához, Miksához, a rómaiak választott királyához küldik ki Brugesbe, ahol az uralkodók előtt ünnepélyes beszédet mond. 1488–89-ben a velenceiek milánói, 1490 májusától római követe. Rómába menet Firenzében és Sienában is időzik, ahol meglátogatja Lorenzo de' Medicit és a köréhez tartozó humanistákat, így Polizianóval is találkozik.

Gyökeres változást hozott életében az, hogy 1491. március 6-án VIII. Ince pápa Aquileia érsekévé nevezte ki. A kinevezés ugyan megtisztelő volt,

[34] Emilio Bigi: *Ermolao Barbaro,* DBI, Volume 6, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1964, 96–99. https://www.treccani.it/enciclopedia/ermolao-barbaro_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

és Barbaro irodalmi munkásságához is megfelelő hátteret biztosíthatott volna, de a tisztség elfogadása összeütközésben állt a Velencei Köztársaság azon törvényével, hogy magasrangú politikai tisztséget viselő szenátorai és követei nem fogadhattak el ajándékokat, és nem vállalhattak közszereplést semmilyen más állam, így a Vatikán szolgálatában sem. Így a *Serenissima* felszólította Barbarót, hogy utasítsa vissza az érseki széket, VIII. Ince, majd a következő pápa, VI. Sándor viszont erődemonstrációt kívánt gyakorolni azzal, hogy kiátkozásával fenyegetve kötelezte őt az érsekség szolgálatában. Így Barbarót megfosztották velencei követi állásától Rómában, és a helyét barátja, a szintén humanista Girolamo Donato vette át, Ermolao pedig hazájából számkivetve Rómában élte le hátralevő éveit. 1493-ban a pestis vitte el.

IX.

Ermolao Barbaro barátjának, Angelo Polizianónak

1. Miután Velencéből elutaztál,[78] bár neked nem írtam, rólad azonban gyakorta. S nemcsak gyakran írtam, de beszéltem is rólad, ahányszor csak lehetőségem adódott rá. S akkor adódott, amikor csak akartam, márpedig folyton úgy akartam. Poliziano mindig a nyelvemre jön, és ez így is lesz, amíg csak élek. Hiszen könnyebb elgondolnom, mint szavakba öntenem, hogy milyen képet alkottam rólad, amikor először megismertelek, hogy az irodalomtudomány mit remélhet, s mire számíthat műveltségedtől és tudásodtól.

2. Már most két dolgot kívánok tőled, amihez mintegy jogom van. Először is, hogy igyekezz sokáig élni, nem magadnak, na nem bánom, magadnak is, azzal a feltétellel, hogy elsősorban az irodalomnak és a szabad művészeteknek élsz,[79] melyek, bizisten segítségre szorulnak. Hisz ezek romosak, düledeznek, és csakhamar összeomlanak, hacsak művészi képességekkel megáldott emberek hatalmas erőfeszítéssel gondjukat nem viselik. A másik kívánságom, hogy ebben velem mint szövetségeseddel bánj, vagy pedig viseld el békésen, hogy én élek veled szövetségesemként. Ha nem vagyok terhedre, szolgálatodra állok, amint parancsolod. Magamtól jelentkezem, behívó nélkül jövök a sorozásra, teljesen önként! Égek a vágytól, hogy megsegítsem az igaz tudományokat. Nincs az az óriási munka, nincs az a piszkos feladat az irodalomtudományok terén, ami elől megfutamodnék, habár szinte minden tevékenység, amely a tudománnyal kapcsolatos, csakis tiszta, ragyogó és nagyszerű lehet.

Élj boldogul![80]

X.

Angelo Poliziano barátjának, Ermolao Barbarónak

1. Ermolao, te bizony mindennel elláttál engem, előbb ottlétemkor, majd távozásom után egyaránt, úgyhogy ha szívességeidet – jó szándékodat és jó akaratodat nem is nézve – összeszámlálom, kétségtelenül adósodként fogok meghalni. S annak az oka, amiért sem most nem mondok köszönetet, sem korábban nem mondtam, az, hogy irányomban való érdemeiddel sem szónoki, sem bármely egyéb képességeim nem érnek fel. Hiszen, hogy leveledben oly sokat tulajdonítasz nekem, amennyit én sem nem vélek, sem nem vallok magamról, legalább amiatt kedves számomra, hogy inkább a barátság, mint az igazság beszél belőled, s talán eléggé megkedveltél engem. Szavaid aztán, melyekkel jó tábornok gyanánt engem mint katonát arra biztatsz, hogy az igaz tudományok mentésére siessek, melyek mindkét szárnyon[81] nehéz-

IX.

Hermolaus Barbarus Angelo Politiano suo s. d.

1. Post discessum tuum Venetiis, ad te scripsi nunquam, de te saepe. Nec scripsi modo saepe, sed etiam locutus sum de te, quotiens incidebat. Incidebat autem cum volebam, volebam semper. Omnino mihi multus in ore Politianus est, eritque dum vixero. Nam quantum ipse de te conceperim, cum primum te cognovi, quantum porro de doctrina tua literae sibi sperent et spondeant, facilius cogitare possum animo quam dicere.

2. Postulo autem a te quasi meo iure duo: primum, uti vivere diu studeas, non tibi – sed et tibi sane, dum literis primum et bonis artibus, quibus hercule succurrendum est, ruinosis et nutantibus brevique casuris, nisi per solertissimos homines ope summa prospiciatur, alterum, uti aut tu me socium in haec adhibeas aut a me adhibitus aequo animo patiare. Sin gravaris, in famulatu ero tibi cum iusseris. Ultro nomen do, profiteor invocatus et maxime voluntarius. Ardeo cupiditate iuvandi recta studia. Nullus est tam magnus labor, nullum munus in literis tam sordidum quod defugiam, quanquam omnis fere functio quae pertinet ad literas non potest esse non honesta, non splendida, non magnifica.

Vale.

X.

Angelus Politianus Hermolao Barbaro suo s. d.

1. Tu vero, Hermolae, ita mihi omnia, vel praesenti prius, vel deinde absenti, praestitisti, ut, si officia duntaxat, non autem animum atque voluntatem remetiamur, ingratus proculdubio sim moriturus. Et quidem ea causa est cur tibi nec agam gratias nec egerim hactenus, quod intellego non orationem modo nostram sed plane facultatem omnem imparem esse tuis erga me meritis. Nam quod mihi in tua epistola tantum tribuis quantum ego nec agnosco nec fateor, vel ob id certe mihi gratum est, quod amicius quam verius sentiens, magis fortasse nos diliges. Verba porro quibus, velut me militem, bonus imperator hortaris, ut rectis studiis,

ségekkel küzdenek, annál kevésbé tüzeltek fel engem, mert igen kevés hozzád hasonló főt látok, akit vezéremül követhetnék. Hiszen miként Agamemnónnak nincs kétsége afelől, hogy ha tíz Nestórhoz hasonló συμφράδμονες-t [tanácsadót] kaphatna,[82] hamarosan elfoglalná Trójját, úgy ha tíz Ermolaót kaphatnék, akik alatt szolgálhatnék, könnyen remélném, hogy mind a görög, mind a latin irodalomtudományt visszafoglalhatnánk a barbárság mélyéből. Téged mindazonáltal dicsérlek és csodállak, hogy a dolgok ezen nyomorult és kétségbeejtő állapotában is találsz még magadnak egy reménysugarat. Ezért, ha másért nem, én is „követni akarlak e végzetes útra, elszántan".[83]

Élj boldogul![84]

XI.

Angelo Poliziano barátjának, Ermolao Barbarónak

1. Hogy már régóta egyetlen levelet sem írtam neked, Ermolao, azt kérlek, ne az én elfoglaltságaimnak ródd fel, hanem a tieidnek. S úgy hallom, elfoglaltságaidat nem kisebb mértékben teszik ki irodalmi és bölcseleti tanulmányaid, melyeken folyvást éjszakákon át dolgozol, mint a követségi látogatások és az állami ügyekben való utazgatás. Mi lenne hát alkalmatlanabb és bárdolatlanabb, mint akár a múzsák oltáránál áldozatot bemutatót háborgatni, akár a komoly ügyekben elfoglalt államférfit alkalmatlan időben apróságokkal zavarni?[85] S nem volt semmi okom rá, hogy attól féljek, a hallgatás barátságunknak is véget vet (ez Aristotelésednél is olvasható).[86] Hisz kölcsönös szeretetünkben nem lankadunk, hogy erőlködnünk kellene megtartása érdekében.

2. Azonban nem is nevezhetné hallgatásnak azt senki, ahol egyik a másikáról nem szűnik tisztelettel beszélni vagy írni. Nehogy azt gondold ugyanis, Ermolao, hogy nemhogy egy nap, de akár szinte egy óra is eltelik úgy, hogy ne tartanék rögtönzött beszédet tehetségedről, műveltségedről, tudásodról, bölcsességedről, finom ízlésedről, nyíltszívűségedről s végül munkáidról. Tanú erre az én kedves Lorenzo de' Medicim, tanú rá úgyszintén Pico della Mirandola, akik nem is férfiak, hanem félistenek a szememben – ők vagy figyelmes hallgatóim, midőn dicséretedet zengem, vagy rajongó magasztalóid. Már annyit meséltem rólad a művelt ifjúság és barátaink körében, hogy csakis téged tartanak nemcsak a legtudósabb, hanem a legfinomabb ízlésű és a legbölcsebb elmének is. Hogy aztán ne is beszéljek leveleimről és előadásaimról, amelyekben mindig fényesen megemlékezem rólad, vagy a nemsokára kiadásra kerülő *Miscellanea*mról [*Vegyes művei*mről], amely téged hívott magához döntőbíraként Lorenzóval és Picóval egyetemben a nyers tudatlansággal szemben ott, ahol, mint Horatius mondja, „súlyos esetben kell az itélet".[87]

utroque quasi cornu laborantibus succurram, eo me minus moverunt, quod sane quam paucos tui similes video quos duces sequar. Ut enim non dubitat Agamemnon quin sit brevi Troiam capturus si sibi decem dentur συμφράδμονες Nestoris similes, ita si Hermolai mihi denter decem sub quibus meream, facile sperem literas, cum Graecas tum Latinas, e barbaria media receptum iri. Te tamen et laudo et admiror, qui adeo accisis rebus atque afflictis, spem tibi aliquam feceris adhuc reliquam. Quapropter mihi etiam vel ob id 'audentem extrema cupido est certa sequi.'

Vale.

XI.

Angelus Politianus Hermolao Barbaro suo s. d.

1. Quod ad te iamdiu nihil, Hermolae, dederim literarum non tam meis velim quam tuis occupationibus adscribas. Occupationes autem non minus equidem studia ipsa literarum et sapientiae quibus usquequaque invigilias quam istos accipio discursus obeundae legationis et rei gerendae publicae. Quid igitur vel ineptius vel inhumanius quam aut Musarum sacris operanti obstrepere, aut agenti rem seriam, trichas veluti intempestivas obicere? Neque vero causa fuit cur timuerim ne (quod est apud Aristotelem tuum) nostram quoque amicitiam silentium dirimeret. Non enim sic in amore mutuo languemus ut simus inter nos machinis retinendi.

2. Sed nec silentium quispiam interpretetur ubi neuter cessat honorifice de altero et loqui et scribere. Cave enim putes, Hermolae, non die dixerim sed horam pene ullam praeterire in qua non ego de ingenio, de literis, de prudentia, de consilio, de humanitate, de candore, de studiis denique tuis prope declamitem. Testis Medices Laurentius meus, testis hic item Mirandula Picus, heroes arbitror duo, non viri, quos aut auditores habeo laudum tuarum attentissimos, aut benevolentissimos praedicatores. Iam apud eruditam iuventutem et familiarium cohortem tantum de te loquendo profecimus ut unus utique habeare non solum doctissimus sed et humanissimus et prudentissimus. Porro autem ut epistolas, ut orationes omiserim, in quis de te semper a nobis illustris mentio facta, vel haec ipsa quae mox edentur, Miscellanea nostra, cum quidem, ut Horatius inquit, dignus vindice nodus incidisset, te scilicet una cum Laurentio Picoque iudicem sibi contra rudem inscitiam nuncupaverunt.

3. S te sem henyéltél, s az alkalmakat mindig megragadva magasztaltál és dicsértél engem, talán számomra túlzottan is, úgyhogy a levelek e hallgatásából gyönyörűen kiváltottad magadat rólam szóló gyakori fejtegetéseiddel. Barátságunkat tehát nem holmi hízelgő szavakkal s hitvány és ízetlen bólogatással ápoljuk, ami bármely kiváló férfi, de hozzáteszem, még a közönséges emberek számára is gyanús lenne. Mindazonáltal sziklaszilárdan kiállunk egymásért, legyen szó bármilyen helyzetről, tanulmányról vagy szolgálatról. Úgy hiszem, te sem kívánod, és magam is borzadok a jóindulat látványos és közönséges fitogtatásától, ami inkább tettetésnek és alakoskodásnak tekinthető. A jó bornak, mint mondják, nem kell cégér.[88] Mi tehát ne törődjünk a látszattal, és hagyjuk az üres fecsegést (ahogy az tudós főkhöz illik), s fedjük fel barátságunk igazi arcát, mint mondják.

4. Egyébként, hogy végre kibökjem, miért is fogtam neki, hogy megírjam neked ezt a levelet: amikor a firenzei Francesco Gaddi,[89] aki nemrég követségben nálatok járt, s aki mindkettőnk közeli jóbarátja, Lorenzo de' Medicivel folytatott megbeszélése során futólag megemlítette, hogy szükséged lenne egy javított Dioskuridés-kötetre,[90] ha esetleg van nálunk, Lorenzo, aki mindig igyekszik kedvedben járni, szokása szerint rögtön és határozottan megparancsolta nekem, hogy minél előbb vegyem kezembe az ügyet, s intézkedjem azon nyomban. Itt van tehát számodra a könyv, kedves Barbaróm, ha nem tévedek, eléggé javítva, az viszont biztos, hogy régi. Ha végeztél vele, kérlek, küldd vissza, nem annyira épen és sértetlenül (hisz mindig vigyázol a könyvekre), hanem nagy tudású kezed jegyzeteivel tele, ami munkád révén további értéket és tekintélyt adna a kötetnek.

Élj boldogul![91]

XII.

Ermolao Barbaro barátjának, Angelo Polizianónak

1. Ha még az élettelen és érzéketlen dolgok között is léteznek rokonszenvek és összeférhetetlenségek, nem máshonnan, mint az égtől, ahonnan a vak szerelmeket eredeztetjük, és amit a görögök ἀναιτιολόγητα-nak [megmagyarázhatatlannak] mondanak, miért ne érezhetné ezt az erőt az ember is? A különbség azonban az, hogy azok az értelemmel nem bíró és néma dolgok mindig a saját természetük szerint, egyedül az ég jóvoltából állnak ellenséges vagy barátságos viszonyban egymással,[92] az embert viszont többnyire szokásai és ítéletei kötik egy másik emberhez, nem gyengébb kötelékkel, mint amivel a csillagoknak ez a kisugárzása forrasztja össze őket.[93] Ilyesféle az a szeretet, amely minket egymással szorosan egymáshoz fűzött, és herkulesi csomóval kötött össze.[94] Nem csoda hát, ha sem az idő el nem mossa, sem

3. Neque vero tu quoque ociosus aut occasionibus imparatus in me semper, etiam ultra fortasse quam patior, ornando extollendoque sic ut temet pulcherrime ab hoc epistolarum silentio crebris de me sermonibus redemeris. Non igitur amicitiam nostram blandimentis istis et assentationibus indecoris et ineptis atque optimo cuique maxime suspectis, addo etiam vulgaribus, fovemus. Non tamen ullo loco vel studio desumus alter alteri, vel officio. Speciosa ista et popularia benevolentiae ostentamenta quasique fucum et praestigias neque tu, arbitror, desideras, et ego abominor. Vino, aiunt, vendibili suspensa hedera nil opus. Et nos ergo faciem strepitumque omnem (sic doctos decet) aspernemur, atque amicitiae (quod dicitur) personam detrahamus.

4. Caeterum ut eo tandem deveniam qua gratia tibi hanc epistolam scribere institueram: cum Franciscus Gaddius Florentinus, qui paulo ante legatus istic agebat, vir utrique nostrum coniunctissimus, forte, ut fit, in sermone apud Laurentium Medicem nuper iniecisset desiderare te volumen, si quod hic emendatum Dioscoridis haberemus, statim nobis Laurentius, ut est homo tui studiosissimus, pro more, auctoritateque mandavit, ut eam rem quamprimum, quam diligentissime curaremus. En tibi igitur librum, mi Barbare, satis emendatum, ni fallor, certo veterem. Tu cum fueris usus, ad me remittes, non tam (quae tua est diligentia) incolumem, quam doctissima ista notatum manu, quo pretium volumini aliquod ex te atque auctoritas accedat.

Vale.

XII.

Hermolaus Barbarus Angelo Politiano suo s. d.

1. Si surdis etiam brutisque rebus amicitiae et inimicitiae suae non aliunde quam a coelo constant, quo et affectus caecos et quae graeci ἀναιτιολόγητα vocant referimus accepta, quidni sentiat hanc vim et homo? Quanquam interest quod stolida illa et muta semper inter se pro natura quaeque sua dissident aut concordant unius coeli merito, sed hominem homini plerunque mores et iudicia conciliant, nec minore glutino quam istaec siderum defluvia ferruminant. Huiusque generis est amor qui nos invicem innexuit et Herculeo nodo iunxit. Nihil mirum si nec spatio temporis excutitur,

a távolság szét nem szakítja, sem az elfoglaltságból adódó hallgatás meg nem sérti, és semmi egyéb késedelem miatt rozsda nem marja. Kiválóságodról és hatalmas tudásodról megbizonyosodva született meg, és ebben a bizonyosságban meg is marad, sőt, nőttön nő. Akár akarod, akár nem, örökké él, és ez, bizisten így is lesz addig, amíg – nem azt mondom, hogy amíg szeretsz, hanem amíg – szeretni kényszerítesz, és tehetséged és műveltséged e ragyogó fénye a szemeim előtt lebeg. Akkor leszek képes felhagyni rajongásommal irányodban, amikor a latin ügyet elhagyod. De erről elég is ennyi.

2. Megkaptam a Dioskuridést. Oly sokszor mondok köszönetet neked és Gaddinak, hogy abból Lorenzómnak, e ragyogó, végtelenül kedves és nagy tudású férfinak nem is maradt, de neki kimondatlanul is hálás vagyok! S bárcsak valamikor viszonozni tudnám![95] Ez a nagyszerű férfi túláradó segíteni akarással napról napra számtalan szívességgel és szolgálattal halmoz el engem. Én viszont éjjel-nappal azon morfondírozom – nem azon, hogyan egyenlíthetném ki vele a számlát (hisz ki lenne erre képes, ha nem egy újabb Herkules vagy legalábbis egy másik Lorenzo?), hanem hogy miként juttathatnám a tudomására, hogy szeretnék nála lenni, ott, ahol az ember tartozásának summáját [barátja] hírnevének öregbítésével [ill. a tartozás elismerésével] és a feltétlen hűség elkötelezettségével rója le.

Élj boldogul![96]

XIII.

Angelo Poliziano barátjának, Ermolao Barbarónak[97]

1. Levelem nem képes kifejezni azt az örömöt, Ermolao, mely akkor ért, amikor a minap ebéd közben Lorenzo de' Medici elmondta nekem, hogy téged Aquileia érsekévé neveztek ki. Nekem erre olyan jó kedvem lett, és olyan öröm töltött el, hogy még ott az asztalnál (miért tagadjam, ami nyilvánvaló?) féktelen ujjongásban törtem ki, ugrándoztam, és az örömteli hírt az égre kiáltottam, alig tudtam fékezni magam.

2. Most pedig gratulálok neked, gratulálok minden tudós elmének, gratulálok századunknak, Ermolao! Neked azért, mert nyilvánosan kitüntettek erényeid jutalmával, vagy mondhatnám inkább, tanúbizonyságával, hisz jóllehet korábban is sok és nagyszerű elismerést kaptál, ez az egy mégis messze kimagaslik és kitűnik, nemcsak azért, mert nagyobb vagy más jellegű, hanem mert remélheted, hogy általa, mint afféle lépcsőn, hamarosan még magasabbra léphetsz. A tudós elméknek azért, mert te közéjük tartozván az egyik legmagasabb méltóságra jutottál, te, aki mindig a tudósok fajtáját és életmódjukat kedvelted a leginkább. Hisz te annak ellenére, hogy születésed előkelő,

nec locorum intercapedine convellitur, nec officiorum silentio polluitur, nec alia quavis negligentia rubigine decoloratur. Certa opinione virtutis et doctrinae tuae natus, eadem opinione conservatur, alitur, augetur. Te volente nolenteque perennat, tandiu hercule futurus, non (dico) me quandiu ames, sed quandiu amare cogas, et iste ingenii et eruditionis tuae fulgor obversetur oculis. Tunc amare potero desinere, cum tu rem Latinam deserere. Sed de hoc satis.

2. Dioscoridem accepi. Gratias et tibi et Gaddio nostro tam multas ago ut quas Laurentio meo agam, homini clarissimo, humanissimo, doctissimo non habeam, habeam quas non ago. Atque utinam quandocunque possim referre. Multis nos magnus ille vir in dies et studiis accumulat et officiis adobruit. Ego contra diu noctuque retracto ac recogito, non quemadmodum rationem cum eo parem faciam (quis enim possit hoc, nisi alter Hercules, aut certe alter Laurentius?), sed quemadmodum plane intelligat me apud eum eo loco esse cupere quo qui magnitudinem aeris alieni et professione nominis et magnae fidei compensatione redimunt.

Vale

XIII.

Angelus Politianus Hermolao Barbaro suo s. d.

1. Explicare non possem literis, Hermolae, quanta mihi laetitia prandenti nuper secum Laurentius Medices te patriarcham factum esse Aquileiensem nuntiaverit. Ego vero tanto sum ex ea re gaudio tantaque voluptate perfusus ut in ipso quoque discubitu (quid enim manifesta negem?) gestierim, exilierim, laetum felicemque nuntium, vix ipse me capiens, proclamaverim.

2. Et nunc gratulor tibi, gratulor doctis omnibus, gratulor saeculo, Hermolae: tibi quod hoc etiam tuarum virtutum praemium dixerim an testimonium publice acceperis (nam quanvis antea quoque multis magnificisque fueris ornamentis affectus, tamen hoc unum procul excellit atque eminet, non modo quia maius aut quia genere diversum, sed quod per eum, quasi gradum, brevi putaris altius ascensurum), doctis vero quod is vir ad maximas proveheris dignitates cui semper hoc hominum genus atque haec secta vitae plurimum placuit (etenim summo loco natus, am-

vagyonod bőséges, és magas tisztségeket töltöttél be, szinte minden tudományágban élen jársz, s jóllehet a legtöbben közülünk alacsony sorból származnak, a bölcsészettudomány tanárait és kutatóit úgy felkarolod és kedveled, hogy mindannyiunkat teljesen egyenrangúként kezelsz. A századnak azért, mert olyasmivel dicsekedhet, aminek révén bátran kiállhat az elmúlt és a jövendő századok elé. Tudniillik mivel a szerencse, ami korábban vak volt, úgy tűnik, visszanyerte látását, midőn azt az embert kívánja megtiszteltetésekkel elhalmozni, akiben szinte minden erény teljes harmóniája csendül fel.

3. Ezért te, aki híresebb, és úgy vélem, boldogabb is vagy erényeid miatt, mint erényeid jutalma miatt, mégis a következővel tartozol mind az időknek, mind a tudománynak: ne hanyagold el szerencsédet, és ne hagyd cserben imáinkat, hanem vállald fel,[98] add át magad ennek a kegynek, amennyire csak tudod! Nem rút nagyravágyásból, ami nem illik a filozófushoz, hanem inkább azon tudományok érdekében, amelyek téged a derék emberek számára kedvessé, szinte mindenki számára pedig csodálatra méltóvá tettek. Ami engem illet, amikor más lehetőségem nem adódik ügyeid előmozdítására, arról minden körülmények között kezeskedem, hogy nem fogok elmulasztani egyetlen alkalmat sem, hogy híredet gyarapítsam, vagy mások jóindulatát felébresszem és növeljem irányodban.

Élj boldogul![99]

XIV.

Ermolao Barbaro barátjának, Angelo Polizianónak[100]

1. Hogy ügyeim szerencsés alakulása mérhetetlen[101] örömöt okozott számodra, sem rendkívüli, sem meglepetés nem volt számomra, sejtettem, hogy így lesz. Tudom, mekkora odaadással és elszántsággal vállaltad fel ezt a kemény és kivihetetlen feladatot, hogy hírnevemet öregbítsd, milyen kitartó, állhatatos és elkötelezett voltál ebben, mennyire a szívügyednek tekintetted ügyeim előmozdítását. Így egyáltalán nem csodálkoztam, hogy úgy vélted, a te ügyeidet vitték előre, amikor az enyéimről gondoskodtak. Hálás vagyok neked, és mindig is az leszek, nemcsak mint barátomnak és jóakarómnak, hanem mint Polizianónak, azaz mint a legtudósabb főnek. Mert nagyobb dolog, ha Poliziano dicséri az embert, mint ha a barátja. A barát tanúsága és ítélete téves lehet, Polizianóé még akkor sem téves, ha kedvel.

2. Lorenzónak, aki nem kevésbé az én fejedelmem, mint a tiéd, napról napra többel tartozom. Ő maga erre a tanú. Nagy a veszélye annak, hogy irányomban szerzett érdemei tömegében hálátlannak és „barbárnak" tűnök fel.

Élj boldogul![102]

plis opibus innutritus, egregiis honoribus perfunctus, et fastigium disciplinarum prope omnium tenes, et professores ac studiosos artium bonarum, quanvis humili fortuna plerunque sumus, ita complecteris et amas ut aeque cunctis tuae quasi maiestatis fasces ac vexilla submittas), saeculo autem, quod insigne aliquod habet quo iam stare audacter adversus et vetustatem possit et posteritatem, scilicet quia veluti recuperasse nunc oculos caeca prius fortuna videri potest, dum cumulare honoribus eum gestit in quo virtutum pene omnium quasi quidam concentus exauditur.

3. Tu igitur, etsi virtute ipsa clarior es atque, ut puto, laetior quam virtutis praemio, debes tamen hanc et temporibus et literis diligentiam: ne fortunae desis neu vota nostra destituas, sed incubas instesque favori quantum potes, non quidem ambitu infami, qui philosophum dedecet, sed his potius artibus quae te carum bonis, admirabilem prope universis reddiderunt. Equidem, quod ad me attinet, quando aliter suffragari non licet, illud usquequaque praestabo, ne quam occasionem vel tui celebrandi nominis vel conciliandae tibi colligendaeque benevolentiae praetermittam.

Vale.

XIV.

Hermolaus Barbarus Angelo Politiano suo s. d.

1. Quod ex secundis rebus meis laetitiam incredibilem conceperis, neque novam rem fecisti, nec mihi non praevisam, imaginationeque praesumptam. Novi quanta propensione atque adeo inductione animi provinciam duram et inexplicabilem susceperis ornandi et tollendi nominis mei, quam constans, pertinax, et adductus in eo fueris, quam rem tuam videaris agere, cum meam agis. Itaque nihil sum miratus, quod rationibus tuis consultum putaveris cum meis est provisum. Habeo tibi et semper habebo gratias, non solum ut amico et benivolo, sed ut Politiano, id est ut homini doctissimo. Plus enim est a Politiano qua ab amico laudari. Testimonium et iudicium amici fallitur; Politiani etiam amantis non fallitur.

2. Laurentio non minus principi tuo quam meo in dies plura et maiora debeo. Testis est ipse. In magno versor periculo ne in tanto meritorum eius erga me cumulo et ingratus et barbarus esse videar.

Vale.

Levelezés Giulio Pomponio Letóval

Giulio Pomponio Leto (1428–1498) neve felvett név, eredeti neve nem ismeretes (latinul Iulius Pomponius Laetus, a salernói fejedelem öccsének, Giovanni Sanseverinónak volt a törvénytelen fia).[35] Római humanista, Lorenzo Valla tanítványa, akit annak 1457-ben bekövetkezett halála és egyéb oktatók után 1464-től a *Studio Romano,* a római egyetem szónoklattan tanszékén követett. Ugyanebben az időben alapította meg az *Accademia Romaná*t, amelynek tagjai latin és görög neveket vettek fel; Letónak a Quirinalis dombján fekvő házában tartották összejöveteleiket és vitáikat. Leto szenvedélyes műgyűjtő volt, háza tele volt antik feliratos táblákkal és római érmékkel. A római hitvilág és történelem elemeit szinte vallásos módon tisztelték, az ókori művelődéssel kapcsolatos és klasszika-filológiai kérdéseket tárgyaltak meg közösen. Céljuk az ókori Róma „feltámasztása" volt, és egyfajta „római papság" gyanánt működtek. Közöttük Leto volt a *pontifex maximus,* és évente megünnepelték Róma születésnapját (április 21-én). A kör tagjai közé tartozott Bartolomeo Sacchi (Platina), Filippo Buonaccorsi (Callimachus Experiens), Giovanni Sulpizio da Veroli, Marco Antonio Sabellico, Michele Ferno, Pietro Marso, Lucio Fosforo és sokan mások. 1468-ban Letót, Platinát és az akadémia több tagját II. Pál pápa az Angyalvárban bebörtönöztette, és kínzásoknak vetette alá, részben Callimachus extrém elképzelései miatt, és mert előzőleg Platina igen hevesen reagált arra, hogy 1467-ben a pápa megszüntette Platinának és más humanistáknak a pápai kancellárián betöltött fogalmazói állását. A vád ellenük összeesküvés, eretnekség és hitetlenség volt, bizonyítékok hiányában azonban kiengedték őket.

1469-es szabadulása után Leto visszakerült egyetemi oktatói állásába, ahol haláláig tanított. 1480-ban egy nagy kelet-európai körúton ellátogatott a Német-római Birodalomba, a Magyar Királyságba, és járt a török által elfoglalt területeken, 1482–83-as útján pedig III. Frigyestől elnyerte a jogot, hogy Rómában a város születésnapján költőket koszorúzhasson meg.

Az oktatáshoz kapcsolódóan számos római auktor kéziratát emendálta, így például Statiusét, Lucretiusét, Quintilianusét és Diomedes Grammaticusét; kommentálta Vergilius *Georgicá*ját és *Bucolicá*ját, valamint Varro *De lingua latina* című művét (az V–VII. könyveket); kurzusokat tartott Florusról és Ovidiusról, továbbá grammatikai jegyzeteket és Róma történetét feldolgozó

[35] Maria Accame: *Pomponio Leto,* DBI, Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015, 711–716. https://www.treccani.it/enciclopedia/giulio-pomponio-leto_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

műveket írt, ilyen a *Caesares seu Romanae historiae compendium ab interitu Gordiani Iunioris usque ad Iustinum III.* [A császárok, avagy Róma történetének összefoglalása az ifjabb Gordianustól III. Iustinusig.] Az utóbbi munkájához behatóan tanulmányozta Claudianus költeményeit és Sallustius műveit, erről a kódexekben saját kezű bejegyzései tanúskodnak.

A római tisztségviselői és papi rendszert mutatja be a *De magistratibus, sacerdotiis, iurisperitis et legibus ad M. Pantagathum libellus* [M. Pantagathushoz írt könyvecske az elöljárókról, a papi hivatalokról, a törvénytudósokról és a törvényekről] című műve, amely javarészt a kanonok Andrea Fiocchi *De Romanorum magistratibus* [A római elöljárókról] című munkájának átdolgozása. Róma műemlékeinek leírását tartalmazza az a beszámolója 1484 utánról, amelyben egy tanítványát vezeti végig egy séta során az örök városon: *Excerpta a Pomponio dum inter ambulandum cuidam domino ultramontano reliquias ac ruinas Urbis ostenderet* [Szemelvények Pomponiótól, míg séta közben egy Alpokon túli úrnak Róma fennmaradt emlékeit és romjait megmutatta]. Böjti zarándokútjainak állomásait mutatja be verses formában a *Stationes quadragesimali ieiunio* [A negyvennapos böjt állomásai], amelynek első verzióját már a II. Pál általi bebörtönzésekor érvként használta fel igazhitűségére; ez tizennégy régiót mutat be, a második verziója azonban csak töredékesen maradt fenn. 1497. május 21-én hunyt el.[36]

[36] Más források 1498. június 9-re teszik a halálát, itt de Nichilo álláspontját fogadtuk el. Mauro de Nichilo: *I „Viri illustres" del cod. Vat. lat. 3920,* Roma, Roma nel Rinascimento, 1997, 62.

XV.
Pomponio Leto Angelo Polizianónak

1. Már-már nem is egy jóbaráthoz illik, amennyire elhúztam-halasztottam, hogy elküldjem neked, amit alig vártál, hogy olvashass. Ennek az volt az oka, hogy valaki megígérte nekem, hogy néhány napon belül átadja nekem *Quintilis*t és *Sextilis*t,[103] de ez tovább tartott neki, mint ahogy gondoltam. Végre hát én magam másoltam le nagyon gondosan, ami csak nálam volt, hogy legfőbb kölcsönzőm,[104] aki ugyebár te vagy, kívánalmainak eleget tegyek. Az apuliai Venosából hozták e feliratos márványtáblákat. Ott, ismeretlen helyen rejtőztek további táblák töredékei. Nem tudjuk őket beilleszteni az év egészébe, mert nagy részük hiányzik. Onnan hozták át ezeket Arianóba.[105] A fennmaradó táblát a legnagyobb gonddal őrzik.

2. Küldök néhány további feliratos leletet, amelyeket ugyanott találtak, ezek, úgy vélem, tetszeni fognak neked, aki kedveled a régiségeket. A Rómában [talált] majdnem ugyanaz, de sokkal régebbi. Azonban hiányzik a vége. Ha akarod ezt, írj vissza! Bár minek is mondom ezt, amikor úgyis tudom, hogy nagyon is kéred? Ám kívánatosabbnak tűnt, ha te sürgeted. Tudd, hogy minden, ami nálam van, a tiéd is!

3. Két dolgot szeretnék kérni tőled. Az egyiket tudásoddal, a másikat befolyásoddal teljesítheted. Az előbbi Valerius Flaccus ötödik könyvében áll, ahol a *chalybes* népről beszél, akik felfedezték a vasat.[106] Mit akart neki ott az *indigena* jelenteni? Ami utána jön, az romlott. És rögtön utána a két versszak egy számomra ismeretlen történetet tartalmaz. Talán Apollónios ír erről valamit. Várom a te szakértő megítélésedet, melyet véleményem szerint mindannyiunknak, aki irodalmat tanít, áhítatosan tisztelnie kell. Tehetségedről viszont már tudom is, hogy mit fogok írni.[107]

4. A másik az volt, hogy az irodalom jeles támogatóinak, Lorenzónak és fiának beajánlj. Kérlek, érd el, hogy Lorenzo adjon egy ajánlólevelet vagy Giovanni Tornabuonihoz,[108] vagy a firenzei követhez cimborámnak, Fabrizinak, akit saját bevallása szerint Lorenzo nagyon jól ismer. A faenzai Regolo dolgait intézte Firenzén kívül. Jelenleg, mivel egy rendkívül fontos ügyet készül a Római Kúriában kijárni, nagyon szeretné ehhez Lorenzo támogatását is elnyerni, ami sokat nyomna a latban. Érd el te, nemcsak a tudományokban, de az emberségben is élen járó barátom, hogy óhajunk teljesüljön!

Légy jó egészségben!

Róma, 1488. március 17.

XV.

Pomponius Laetus Angelo Politiano s. d.

1. Serius quam opinabaris ab amicissimo fieri distuli ad te mittere quod summo opere legere optabas. Causa fuit nescioquis qui se intra paucos dies daturum Quintilem et Sextilem mihi pollicitus est, remque is longius opinione mea traxit. Ipse tandem, ut creditori, qui vel praecipuus es, satisfacerem, quae apud me erant diligentissime exscripsi. A Venusia Apulorum adlata sunt marmorea in tabula. Obscuro loco ibi latebant fragmenta aliarum tabularum. Ubi annus integer erat coniungi nequiverunt, quod multa deerant. Illinc translata Arianum. Summa cura quae superest tabula servatur.

2. Mitto et quaedam monimenta rerum eodem in loco reperta et placitura tibi, ut existimo, amatori vetustatis. Romae fere idem, sed multo ante. Verum fine caret. Si habere cupis, rescribe, quanquam quid hoc dixerim, cum facile intellegam te plurimum id quaerere? Sed videbatur optabilius si poposceris. Scias omnia quae apud me sunt tua esse.

3. Duo a te sum petiturus. Alterum studio, alterum auctoritate conficies. Illud est apud Valerium Flaccum in quinto libro, cum loquitur de Chalybibus populis, apud quos ferrum repertum est: quid sibi velit 'indigena'? Quod sequitur corruptum est. Et statim duo carmina quae sequuntur fabulam habent mihi incognitam. Forte Apollonius aliquid de ea re scribit. Tuum limatissimum iudicium expecto, quod, mea sententia, quicunque profitemur literas, veneremur necesse est. Sed de ingenio nescioquid scripturus sum.

4. Illud alterum erat, ut unicis literarum fautoribus, Laurentio ac filio, me commendes. Ab Laurentio tua opera obsecro impetres literas non vulgares, sive ad Ioannem Tornabonum, sive ad oratorem Florentinorum, in commendationem Fabritii contubernalis mei, qui, ut praedicat, notissimus est Laurentio. Aliasque Florentiae negocia Reguli Faventini egit. In praesentia cum sit expediturus quaedam honestissima in Curia Romana, auctoritatem Laurenti, quae plurima est, vehementer accedere cupit. Effice tu, homo non minus literatissimus quam integerrimus, ut voto fruamur.

Bene valeas.

Romae, XVI Calendas Apriles MCCCCLXXXVIII

XVI.
Angelo Poliziano Pomponio Letónak

1. Nagyon hálás vagyok neked azért a levélért, amelyet a minap kaptam meg, Pomponio barátom, mert úgy vélem, az örökkévalósággal ajándékoztál meg vele engem![109] De a hat hónapos naptárért is rendkívül hálás vagyok, és azért a tábláért, amely, mint mondod, a marsus háború idején készült. Ha ez ugyanaz, mint amit Rómában jártamkor olvastam, attól tartok, nem elég hű a másolat, tudniillik *Aimilius* és nem *Aemilius* szerepelt a kőtáblán – hisz ugyanezt a kettőshangzót olvastam a Pantheon kupoláján is.[110]

2. Hogy pedig a költők kevéssé érthető szakaszaival kapcsolatban (ha az istenek is úgy akarják) tőlem kérsz tanácsot te, az egész irodalom nagy tudású szakértője, nos hát, szeretetből nekem tulajdonítod azt, amivel valójában neked tartozunk. Tudom, mennyi mindennel tartozom neked, milyen sokat segítesz, mily terheket vállalsz magadra.[111] Elmondom mégis, mit gondolok, hogy ha esetleg nem is oldom meg végérvényesen a problémát, azért igyekezetemet és jó szándékomat bizonyítsam számodra.

3. Tehát a verssorok, melyekről jogosan feltételezed, hogy hibásak, a következőek:

> Indigena aeterni rupem Iovis, hinc tibi Mavors,
> dant virides post terga lacus, ubi deside mitra
> foeta legat, partuque virum fovet ipsa soluto.

Ezeket véleményem szerint így kellene olvasni:

> Inde Genetaei rupem Iovis, hinc Tibarenum
> dant virides post terga lacus, ubi deside[112] mitra
> foeta ligat, partuque virum fovet ipsa soluto.[113]
>
> [Majd a Genétai[114] Iuppiter ormát, és *tibarén*ek
> zöldellő tavait hagyják oda, hol henye kendőt
> köt férjére a kismama, s őt gondozza, ha szült már.]

Hogy az értelme ez legyen: „a *chalybes* nép után a Genétéi Iupiter hegyfokát hagyják a hátuk mögött", azaz továbbhajóznak. Azután „a *tibarén*ek zöldellő tavait" – zöldellő tudniillik, mert nyájakban bővelkednek, s ezért legelőkben is. Ezeknek a *tibarén*eknek tudniillik az a szokása, hogy a szülő nők a szülés után férjüket fektetik fejkendősen az ágyba, s ápolják és gondozzák őket a gyermekágyas időszak alatt. Ezt Apollóniostól vette át, igen tömören, akinek a második könyvében olvashatóak ezek a sorok:

XVI.

Angelus Politianus Pomponio Laeto s. d.

1. Quas a te nuper accepi literas ita gratas habui, mi Pomponi, ut me ab iis putem immortalitate donatum. Sed et semenstre calendarium mire fuit gratum, et quam ais tabulam bello Marsico factam, quae si eadem est quam Romae obiter legerim, vereor ut satis ex fide sit exscripta, siquidem Aimilius, non Aemilius erat in saxo, quam eandem diphthongum etiam super ipsa Panthei testudine adnotaveram.

2. Quod vero etiam (si dis placet) de obscuris poetarum me consulis, homo omnis literature consultissimus, atque id mihi ex amore tribuis quod tibi ex vero debetur. Intellego quam tibi debeam, quam mihi faveas, quantum oneris sustineas. Dicam tamen quod sentio, tibique si non rem ipsam, studium certe meum voluntatemque probabo.

3. Versiculi ipsi quos vere mendosos putas hi sunt videlicet:

> Indigena aeterni rupem Iovis, hinc tibi Mavors
> dant virides post terga lacus, ubi deside mitra
> foeta legat, partuque virum fovet ipsa soluto.

hos equidem ita legendos arbitror:

> Inde Genetaei rupem Iovis, hinc Tibarenum
> dant virides post terga lacus, ubi deside mitra
> foeta ligat, partuque virum fovet ipsa soluto.

ut sit sensus: post Chalybas, promontorium Genetaei Iovis dant post terga, hoc est praeternavigant. Tum virides lacus Tibarenorum, virides scilicet quoniam pecore abundant adque ob id pascuis. Quibus scilicet Tibarenis mos est uti a parturientibus, iamque etiam partu liberatis, uxoribus viri in lecto mitrati collocentur, et ipsi vicem puerperatum foveantur, curenturque. Quod ex Apollonio mira brevitate tralatum, cuius in libro secundo sunt hi versus:

Megkerülik rögvest a Genétésnél Zeus ormát,
és kanyarodva haladnak túl Tibarénia földjén.
Ott ha egy asszony szül, hát gyermeke apja
lesz aki nyög, majd ágynak esik, kendő feje búbján,
őt gondozza a nő, ellátja a férjét ennivalóval,
még gyerekágyas fürdőt is készít neki gyakran.[115]

4. Apollónios értelmezői hozzáteszik, hogy Nymphodóros is ezt írta τισι νόμοις [Népszokások] című művében.[116] Azután a Genétéi hegyfokot a Genétés folyóról nevezték el, amelynek partján a vendégszerető Zeus temploma áll, akit ξένιος-nak hívnak. Apollónios ugyanabban a könyvben ugyanazt írja:

Arrafelé laknak nyájban gazdag *tibarén*ek,
túl vendégszerető Zeus ősi genétai ormán.[117]

Ahol is a bárányok bőségéről nevezi őket πολύρρηνες-nek, Valerius pedig innen elegánsan mondja a tavakat zöldellőnek – a legelőkről, úgy vélem. A *tibarén*ekről Orpheus is említést tesz az *Argonautiká*ban,[118] a *chalybes* nép után, Strabón pedig a tizenkettedik könyvben *tibarn*oknak mondja őket.[119]

5. Amit pedig Eribótésról kérdeztél, ő Teleón fia volt, akiről így ír szintén Apollónios:

Ment vele Eurytión, meg a bátor hős Eribótés,
ez Teleónnak, az Aktoridés Írosnak a sarja
(így: Teleónnak a sarja a jóhírű Eribótés,
Írosnak fia Eurytión), meg a harmadik: Oileus.[120]

6. Cimborádnak az ajánlólevelet a firenzei követhez gond nélkül meg fogom szerezni Lorenzo de' Medicitől, aki nekem, ki az irodalomtudomány kisebb képviselői közé tartozom, mindig a kedvemben jár, miért tagadna meg tőled bármit is, aki e tudomány fejedelme vagy?

7. Élj boldogul, és ha van nálad az antikvitásból valami hozzád méltó, kérlek, oszd meg velem, hű barátoddal! S üdvözöld Vasiniót a nevemben!

Firenze, 1488. április 28.

Τοὺς δὲ μετ᾽αὐτίκ᾽ ἔπειτα Γενηταίου Διὸς ἄκρην
γνάμψαντες σώοντο παρὲξ Τιβαρηνίδα γαῖαν.
ἔνθ᾽ἐπεὶ ἄρ κε τέκωνται ὑπ᾽ἄνδράσι τέκνα γυναῖκες,
αὐτοὶ μὲν στενάχουσιν ἐνὶ λεχέεσσι πεσόντες,
κράατα δησάμενοι, ταὶ δ᾽αὖ κομέουσιν ἐδωδὴ
ἀνέρας, ἠδε λοετρὰ λεχώια τοῖσι πένονται.

4. Addunt interpretes Apollonii scriptum id etiam a Nymphodoro in τισι Νόμοις. Tum Genetaeum promontorium a Genete fluvio vocatum, in quo templum sit hospitalis Iovis, quem ξένιον appellant. Idem eodem libro sic scribit Apollonius:

ἄγχι δὲ ναιετάουσι πολύρρηνες Τιβαρηνοί,
Ζηνὸς Ἐυξείνοιο Γενηταίην ὑπὲρ ἄκρην.

Quo loco πολύρρηνες ab agnorum copia dicti, unde virides lacus erudite dixit Valerius, ob pascua, ut arbitror. De Tibarenis etiam Orpheus in Argonauticis post Chalybas meminit statim, et eosdem Strabo libro XII Tibarnos appellat.

5. Quod autem de Eribote quaesieras, fuit is filius Teleontis, de quo sic idem scribit Apollonius:

Εἵπετο δ᾽Εὐρυτίων τε καὶ ἀλκήεις Ἐριβώτης,
υἷες ὁ μὲν Τελέοντος, ὁ δ᾽῞Ιρου Ἀκτορίδαο·
ἤτοι ὁ μὲν Τελέοντος ἐυκλειὴς Ἐριβώτης,
῞Ιρου δ᾽Εὐρυτίων. σὺν καὶ τρίτος ἦεν Οἰλεύς·

6. Literas contubernali tuo commendaticias ad oratorem Florentinum paulo negocio impetrabimus a Laurentio Medice, qui si mihi quasi uni e minutioribus literatis nihil non indulget, cur quicquam tibi literarum principi deneget?

7. Vale, et si quid te dignum ex antiquitate habes, participa, quaeso, nobis, tui cupidissimis. Et Vasinio dic salutem meis verbis.

Florentiae, IIII Calendas Maias MCCCCLXXXVIII

XVII.

Pomponio Leto Angelo Polizianónak[121]

1. Az idő már úgy kívánja, Itália híres kiválósága, hogy visszaküldd Lucretius könyveit, hogy feddhetetlen férfiú módjára megtartsd ígéretedet. Petreiónak add át,[122] hogy a Városba hozza! Ő nagyon megbízható, és társaságunk többi tagjával együtt szereti, tiszteli és nagyra becsüli nevedet és híredet. Hiszen akinek csak tiszta az ítélőképessége,[123] az örvendezve köszöntheti századunkat, hogy olyan férfiakat szült, amilyeneket magukénak mondani őseink a legnagyobb dicsőségnek tartottak volna. Dolga végeztével Firenzébe megy, hogy téged gyakran láthasson, és szövegjavításaidról le se vegye a szemét. Bárcsak én is ezt tehetném! Amikor égre törő tehetségedről gondolkodom, nem is értem, hogy csapatom miért nem repül hozzád, hogy úgy mondjam, csókák és seregélyek módjára.

2. Elolvastam művedet, amelyben egyedülálló műveltséged révén úgy tűnik, mintegy feltámasztod poraiból az antikvitást. Ám most visszafogom magam. Nincs szükséged arra, hogy magasztaljalak: elég híres vagy a saját erőfeszítéseid révén. Csakugyan, ahányszor csak valami nagyszerű dolgot kell értelmezni, egyedül te, Poliziano, találod meg a megoldást. Én már kifejtettem, mit gondolok éleslátó elmédről egy meglehetősen hosszú levélben, ámbár mi lehetne túl hosszú e tárgyban?[124] Gondolom, azért nem küldted még vissza Lucretius tankölteményét, mert lefoglaltak különféle tudományos feladataid. Esedezve kérlek: érd el, hogy Quirinusukhoz visszatérhessenek![125]

3. Van nálam néhány igen régi felirat, amelyeket ha meglátsz, teljesen elámulsz. Ezeket jóllehet a minap fedezték fel és ásták ki, már szerepelnek megfigyeléseid között. Ebből is rá kell jönnöm, hogy van benned valami isteni, úgyhogy lelked szikrája valóban az égből származik. Az istenek tartsanak meg!

4. Szólj egy jó szót érdekemben a Medicieknél, az irodalomtudomány patrónusainál, apánál és fiainál egyaránt. Aztán add át szívélyes üdvözletemet Démétriosnak.[126]

Élj boldogul!

Róma, május 28.

XVII.

Pomponius Laetus Angelo Politiano s. d.

1. Iam tempus appetit, eruditissime et candidissime Italorum, ut Lucretii libros remittas, ut vir integer fidem solvas. Dabis ferendos ad urbem Petreio, homini fidei summae, qui celebritatem tui nominis cum caeteris nostri ordinis amat, colit, veneratur. Nam quisquis est qui de se bene senserit gratulari plurimum debet saeculo nostro, cum tales habeat viros quales maiores nostri in summa gloria habuisse duxissent. Data opera Florentiam se confert ut te saepius visat et ut totus ex lima tua pendeat. Utinam et mihi liceret. Cum de altitudine tui ingenii cogito, non possum non admirari cur nostri gracculatim et sturnatim (ut ita loquar) ad te non advolent.

2. Legi opus tuum, in quo apertissime doctrina quadam singulari veteres ab inferis revocasse videris. Sed parcius in praesentia. Praedicatione mea non indiges: satis enim tuo labore clarus es. Verum quoties de aliquo sublimi interpretatio est, unus Politianus occuris. Ego quid de perspicacissimo ingenio tuo sentiam una epistola et longa quidem explicui, quanquam in ea re quid longum esse potest? Credo distulisti carmina Lucretii remittere proper variarum disciplinarum occupationem. Opsecro atque optestor: effice ut ad suum Quirinum redeant.

3. Habeo quaedam vetustissima monimenta, quae cum videris opstipesces admiraberisque, quae nuper effossa erutaque, et inventa in illa tua observatione reperiantur. Qua de re divinitatem quandam in te esse intellego, ut vere animus tuus sit de coelo sumptus ignis. Dii te servent.

4. Commenda me Medicibus patri et liberis, literarum patronis. Deinde plurima salute Demetrium impertias.

Vale.

Romae, ante V Calendas Iunias

XVIII.

Angelo Poliziano barátjának, Pomponio Letónak

1. Átadtam Lucretiust Petreiónak, aki valószínűleg már oda is adta neked. „Jó későn!" – mondhatod erre. Így van, elismerem. Ám, hogy így történt, nemcsak hanyagságomnak, hanem nagylelkűségednek is köszönhető. Míg egymás után adódtak tennivalóim, melyek figyelmemet teljesen lekötötték, ehhez a kötethez négy évig nem jutottam hozzá, jóllehet három nap alatt végig lehet tanulmányozni. Egyébiránt Pomponio barátomra is tekintettel, aki nem szokott megsértődni (főként nem Polizianóra), a kényelmet merészen a kötelesség elé helyeztem.

2. Petreio, e derék és régi vágású jóember társaságát nem tudtam oly hosszan élvezni, mint ahogy szerettem volna. Már a városon kívül voltam, amikor ő Firenzébe érkezett, és elutazásomat rögtön azután vidéki tartózkodás követte.[127] Mindazonáltal remélem, hogy amint a városba visszatértem, a néhány napos veszteséget pótolja az „elszakíthatatlan kötelék", mint mondják.[128]

3. A dicséreteket illetően, melyekkel elhalmozol, jóllehet nem merném őket nyugodt lélekkel elismerni, mégis igen hálás vagyok a következő okból. Minthogy sem a gúnyolódás, sem a hízelgés nem jellemző rád, szükségszerű, hogy dicséreted vagy irántam érzett túlságos szeretetedből, vagy a valóságból fakad. S bár mindkettő nagy dicsőség számomra, az előbbiben régóta reménykedtem, az utóbbi reményeim felett áll.

4. Ami az említett feliratokat illeti, alig várom, hogy megérinthessem, magamhoz ölelhessem, imádhassam őket! Az egekre kérlek, oszd meg velem, ha van nálad valami rendkívüli!

5. A Mediciek, jóakaróink, messzemenően támogatnak téged. Démétrios pedig ugyanolyan szívélyes üdvözletét küldi neked.

Élj boldogul!

Fiesole, 1491. augusztus 8.

XVIII.

Angelus Politianus Pomponio suo s. d.

1. Lucretium Petreio dedi quem tibi iam redderet. 'Vah, tam sero,' inquis. Fateor. Sed non plus neglegentia mea quam tuae humanitatis fiducia, dum alia ex aliis in quibus opera ponatur occurrunt, dilatus hic in quadriennium liber est, qui vel triduo potuerat apsolvi. Caeterum ego Pomponi mei memor, qui quidem nescit offendi, a Politiano praesertim, praetuli audacter officio commodum.

2. Petreio nondum frui licuit ut optabam, probo et antiquis moribus homine. Iam tum peregre aberam cum ille Florentiam, statimque peregrinationem meam rusticatio excepit. Spero, tamen, dierum paucorum iacturam, ut in urbem revertimus, inrupta (quod aiunt) copula sarciet.

3. Quas in me laudes confers, quanquam agnoscere salva fronte non ausim, tamen ob id gratissimas habui, quoniam cum nec irrisio in istos mores nec adulatio cadat, necesse est laudatio haec aut ex amore in me nimio, aut ex vero proficiscatur, quorum cum sit utrunque mihi gloriosum, alterum diu in votis, alterum etiam supra vota est.

4. Monimenta illa quae narras antiquitatis iam iam tractare, complecti, adorare gestio. Per fortunas imperti, si quid habes, quod excellat.

5. Medices nostri unice tibi favent. Demetrius autem salutem sibi a te dictam totidem verbis remuneratur.

Vale.

In Faesulano, VI Idus Augustas MCCCCLXXXXI

Levelezés Battista Guarinóval

Battista Guarino (1435–1503) a nagyhírű humanista iskola alapítójának, a veronai Guarinónak a fia, akitől annak halála után, 1460-ban vette át a ferrarai iskola vezetését. Tizedik gyermekként születvén, ismereteit apjától és idősebb testvéreitől szerezte, akiket az apa kora ifjúkoruktól fogva bevont a tanításba. Battista első hivatalos megjelenése 1452-ben történt, amikor III. Frigyes császár kinevezte Borso d' Estét Modena és Reggio fejedelmének. Közreműködött apja kötetében, amelyet a neves görög tudós, Manuél Chrysolóras tiszteletére állított össze, ebben egy, az apjának címezett episztolában dicsérte a bizánci tudós humanista érdemeit. 1453-ban Battista tartotta a ferrarai iskola tanévnyitó beszédét *De septem artibus liberalibus in incohando felici Ferrariensi Gymnasio* [A hét szabad művészetről az áldott Ferrarai Egyetem tanévnyitóján] címmel, amelyben idézetekkel és kifinomult érvelésekkel tarkítva a filozófia és a tudomány felosztását tárgyalta, és taglalta pedagógiai felhasználásuk lehetőségeit.

1455 és 1457 között a bolognai egyetemen tartott retorika- és poétikaelőadásokat, amelyek elé írt nyitó előadása szintén fennmaradt, ennek megírásához levélben Poggio Bracciolinitól kérte kölcsön Aristotelés *Problémata*ját és Donatus *Vergilius-kommentár*ját. 1456-ban Ottaviano Ubaldinitól, az urbinói fejedelem, Federico da Montefeltro humanistájától kölcsönözte annak Catullus-kódexét, hogy a sajátjával összevetve emendálja a szöveget. Ez hosszú évek munkájának gyümölcseként később, 1521-ben Velencében jelent meg nyomtatásban fia, Alessandro magyarázataival. 1458–59-ben lefordította latinra Xenophón *Agésilaos*át, ezt Verona püspökének, az idősebb Ermolao Barbarónak ajánlotta.

E fordításnál azonban jóval jelentősebb élete főműve, a quintilianusi előképre is kitekintő *De ordine docendi ac studendi* [A tanítás és a tanulás rendje, 1459]. Ez az oktatásmódszertani kézikönyv részletesen bemutatja a veronai Guarino iskolájában a humanista tudományok oktatásában és elsajátításában alkalmazott módszereket. Ebből csak néhány elemet kiragadva, Battista hangsúlyozza az oktató személyének fontosságát, akinek egyfajta apafigurát kell megtestesítenie. Kiemeli a latin nyelvtan és az elegáns stílus elsajátításában a memoriter szerepét, általában a stúdiumokban pedig az ismétlések és az összegzések fontosságát. A görög nyelvben való elmélyedés Battista Guarino szerint a latin nyelv alaposabb megértéséhez is hozzásegít. Megadja a tananyagok helyes sorrendjét, és arra buzdítja a tanulókat, hogy ne csak saját maguknak tanuljanak, hanem rögtön adják is tovább ismereteiket, ezzel közelebb jutva azok mélyebb megértéséhez. Az írásmű 1474 és 1514 között

négy kiadást ért meg: Ferrarában, Heidelbergben és Strasbourgban is megjelentették. Guarino tanítványai voltak: Regiomontanus (Johan Müller), Giovanni Pico della Mirandola, Aldo Manuzio, Garázda Péter, barátja volt Janus Pannonius, apja tanítványa, aki 1465-ben meglátogatta, amikor II. Pál pápa köszöntésére újra Itáliában járt. Battista Cicero és Vergilius műveit kommentálta, Ercole d'Este kérésére pedig Plautus komédiáit ültette át olaszra. Összegyűjtött versei 1496-ban jelentek meg Modenában, négy könyvben, *Poema divo Herculi Ferrariensium duci dicatum. Bucolicum carmen* [Költemények az isteni Ercolénak, Ferrara fejedelmének ajánlva. Bukolikus versek] címmel. Három könyv vegyes költeményeket tartalmaz elégikus disztichonokban, a negyedik epigrammáit öleli fel. Aldo Manuzio egyébként neki ajánlotta 1495-ben Theokritos-kiadását, ennek előszavában volt mesterének tulajdonítja az érdemet, hogy e görög költő és általában a pásztorköltészet megbecsülését helyreállította Itáliában.

XIX.

Battista Guarino Giovanni Pico della Mirandolának

1. Még mindig nem ismerem el, hogy neked kellene igazat adnom ebben a vitában. Hiszen könnyen tudom ἀντιστρέφειν [ellened fordítani] cseles érveidet. Ha a tanárod vagyok, miért nem engedsz nekem? Ha nem vagyok, miért hívsz engem tanárodnak?[129] És nem azért utasítom vissza e címet, mintha nem fogadnálak el tanítványomként téged, akit egyébként tanáromnak tartalak, hanem mert tudományos eredményeidet nagyra értékelem és [másoknak is] magasztalom, amelyekben (s ezzel tisztában vagyok) oly nagy előrelépést tettél az én körömnyomaim, törléseim, piros tintás[130] javításaim vagy nyársaim[131] és csillagozásom[132] nélkül. Ám úgy látom, újfajta tulajdonvitába keveredtünk, amikor is te valami olyasmit igyekszel nekem tulajdonítani, ami elől én kitérni próbálok. Volt-e valaha efféle szónokiskolai tanulmányeset, ilyen felperessel és alperessel? Én, Picóm, ebben a harcban soha nem dobom be a törölközőt, hacsak előbb békésen meg nem egyezünk, hogy (mivel másként nem adod meg magad) mindkettőnket egymás tanárainak és tanítványainak lehessen tekinteni.

2. Ám tegyük félre a tréfát, és térjünk a komoly dolgokra! Méltán lehetsz elégedett *Heptaplus*oddal és saját magaddal, hiszen minden egyes tudós fő tetszését olyannyira elnyerted, hogy még egy titkos szavazáson sem mutatna irigységet senki irányodban.[133] Reméljük, további írásaidban könnyebben megadatik ez neked, amikor már a tapasztalat is hozzájárul [sikeredhez], amely az írásban a legjobb mester szokott lenni.[134] Ami engem illet, nagyon örülök, hogy e nagyra becsült férfi, Lorenzo de' Medici, akit mindenki mindenben csak magasztalhat, beszél rólam. Különösen, ha még Polizianót is hozzáveszem! Az ő sokrétű tudományos tevékenységének kiterjedt és mélyreható értekezéseit annyira nagyra értékelem, hogy csak csodálni tudom,[135] annyira csodálom, hogy nem szűnök azt mások figyelmébe ajánlani. Úgyhogy azt gondolom, egy diadallal felér, ha a tudományban ő megbízhatónak tart engem.[136]

3. Hogy készítsek listát a könyveimről – nos, ez számomra egyrészt hosszadalmas, másrészt haszontalan feladat. Elég lesz, ha időről időre elküldöd nekem, amire épp szükségem van. Most Martianus Cappellát és Seneca *Természeti kérdései*t szeretném elkérni, ha van belőlük javított kéziratod. Amelyek ugyanis nálam vannak, egy Sibylla jóstehetségét követelik meg. Ha nyomtatásban meg tudnám őket vásárolni, annak jobban örülnék. Ha nem, akkor a tieid az engedélyezett távollétük után térnek vissza hozzád, otthonukba.

XIX.

Baptista Guarinus Ioanni Pico Mirandulae s. d.

1. Nondum concedo secundum te litem dari oportere. Nam facile possum tuas istas captiones in te ἀντιστρέφειν. Si tibi praeceptor sum, cur mihi non obsequeris? Si non sum, cur me praeceptorem appellas? Neque ideo nomen hoc recuso, quod te discipulum spernam, quem mihi praeceptorem assero, sed quod tuam doctrinam et veneror et praedico, in qua te neque unguium meorum nota, neque transversi calami signo, neque miniata caerula, neque obelisco denique aut asterisco, tantum promovisse mihi conscius sum. Sed in novum quoddam vindiciarum genus, ut video, incidimus, dum tu mihi eam possessionem asserere contendis qua ego cedere conor. Quae unquam rhetorum causa huius generis actorem aut reum habuit? Ego, mi Pice, nunquam in hac pugna tibi herbam porrigam, nisi prius bona cum gratia composuerimus ut, quando aliter non succumbuis, uterque nostrum alteri praeceptor pariter et discipulus iudicetur.

2. Sed omissis iocis seria agamus. Et Heptaplus tua et tu ipse merito placere potes, cum omnia doctorum hominum puncta ita sis assecutus ut, ne in tabellae quidem latebra, livor ullus appareat. Idem in reliquis scriptis facilius tibi datum iri sperandum est cum usus etiam accesserit, qui solet in scribendo magister haberi optimus. Quod ad me attinet, gaudeo vehementer laudato viro et ab omnibus ac ubique laudando Laurentio me in ore esse. Addito praesertim Politiani calculo, cuius ego copiosam et arcanam multiplicis disciplinae lectionem ita complector, ut admirer, ita admiror, ut commendare non desinam. Quo fit ut extra doctrinae aleam me ab illo poni, triumphi instar existimem.

3. Quod librorum meorum indicem petis, id mihi et laboriosum est et inutile. Satis erit si pro tempore postulatis meis inservies. Nunc Martianum Capellam et Senecae Quaestiones Naturales opto, si modo emaculati sint codices. Nam qui apud nos sunt opera Sibyllae indigent. Eos si impressos emere possim, gratius mihi erit. Sin minus, non longo postliminio tui ad te redibunt.

4. Élj boldogul, a szabad művészetek dísze, te, engem pedig tarts meg szeretetedben!

Ferrara, 1489. december 5.

XX.

Angelo Poliziano barátjának, Battista Guarinónak

1. Giovanni Pico della Mirandola, e dicséretekkel bőven elhalmozott herceg[137] a minap megmutatta nekem a hozzá írt leveledet. Ebben, jóllehet nagyra tartasz engem a nemrégiben kiadott *Miscellanea*m [Vegyes műveim] miatt, másrészt viszont egy különálló lapon feljegyeztél néhány sort, melyekben pontatlanságaimat kéred számon. Ám ezt utólag, s oly habozva, oly félénken tetted, mintha legalábbis attól félnél, hogy úgy vélem, súlyosan megsértesz engem, ha valahol ellentmondasz nekem te, aki nemcsak kiváló tudós, de kiváló ember is vagy.

2. Én tehát, ámbár nem titkolhatom, hogy dicséreted nagyon jólesett, ahogy az rendjén is való, mégis az oka, hogy különös örömmel fogadom, elsősorban az, hogy kedves szavaidnak elég hitelt adott a társukul szegődő őszinte kritika, hogy ne mondjam, feddés. Mert ne cáfoljak én lelkesebben, mint ahogyan elviselem, hogy cáfolnak, és a vélemények csapdáitól, mint a lélek legfőbb betegségeitől, sokkal inkább óvakodjak, mint hogy másokat megszabadítsak tőlük. A te ítéletednek azonban egészen olyannak kell lennie számomra, mint a próbakő. Hiszen ahogyan azáltal meg lehet különböztetni a tiszta aranyat a hamistól, úgy nálam a te megítélésed alapján, úgy tűnik, könnyű szétválasztani az igazat a hamistól. És nem annyira jellemző rám az, hogy el lennék telve tudományos eredményeimtől, mint az, hogy a kétes helyeket meg szoktam vitatni, úgyhogy jobban örülök annak, ha fény derül az igazságra, mint ha győzedelmeskednék. S bár jóllehet nem kaptam erre felkérést tőled, aki oly nagy tekintéllyel bírsz, mégis rendkívüli kedvességedre számítva kérlek, jóindulattal hallgasd meg, mit válaszoltam ezekre.

3. Azt mondod, nem helyesled, hogy az *imolare* első szótagját, s úgyszintén a *matutinus* két első szótagját röviden ejtem. Habár igen faragatlan vagyok, mégsem vagyok annyira érzéketlen, főként a verselésben, hogy az időmértékben a hosszúságot ne halljam. Azonban elismerem, hogy amikor igen régi költeményeket kellett szinte szóról szóra lefordítanom görögből,[138] én bizony, ahogyan lekövettem a szóválasztásban a régies alakokat, úgy utánoztam az újításokat – mint reméltem – a versmértékbe jobban illő hosszúságban is.

4. Vale specimen bonarum disciplinarum, meque amare perge.

Ferrariae, Nonis Decem. MCCCCLXXXVIIII

XX.

Angelus Politianus Baptistae Guarino suo s. d.

1. Ostendit epistolam mihi nuper ad se tuam Ioannes Picus Mirandula, princeps omni laude cumulatissimus. In ea cum tu mihi multum tribueres ex recenti Miscellaneorum foetura, tum vero seorsum in scheda[1] syllabas notasti aliquas in quibus meam nonnihil diligentiam requirebas. Sed hoc posterius tamen, ita cunctanter, ita suspitiose fecisti, quasi denique metuisses ne me laedi gravius putarem sicubi abs te non doctissimo solum viro sed optimo quoque redarguer.

2. Ego igitur, quanquam dissimulare non possum laudationem mihi tuam fuisse pro eo ac debuit omnino gratissimam, tamen ut eam quoque plausibilius exciperem, causa fuit in primis quod abunde fidem blanditiis illis tuis comes addita libertas, ne dixerim castigatio, faciebat. Etenim non ego avidius refellam quam refelli me patiar, et opinionum fallaciis, quasi morbis animi praecipuis, multo etiam libentius ipse caream quam caeteros liberem. Tuum vero mihi omnino quasi pro lapide Lydio iudicium debet esse. Nam ut illo purum dinoscitur aurum ab adulterino, sic apud me de tua facile sententia verum videtur posse falsumque discerni. Nec est id tam quod bene de propriis mihi studiis spondeam, quam quod ita disputare soleo de ambiguis ut plus invento vero gaudeam quam victoria. Quanquam autem abs te tantae auctoritatis homine provocatio non est, tamen pro tua singulari humanitate, quaeso, benigne audias quid ad ista respondeam.

3. Negas probare te quod 'imolare' prima brevi, quod item 'matutinus' prioribus correptis syllabis enuntiaverim. Ego vero tametsi rudis in primis, non adeo tamen obtusi sim pectoris, in versibus maxime faciundis, ut spatia ista morasque non sentiam. Verum cum mihi de Graeco pene ad verbum forent antiquissima interpretanda carmina (fateor) affectavi equidem ut in verbis obsoletam vetustatem, sic in mensura ipsa et numero

[1] A latinban a Butler-féle kiadásban helytelenül *sceda* áll ehelyett: *scheda*. Poliziano: *Letters*, 62.

És nem is gondoltam, hogy mivel Vergilius, ez a beretvaéles ítélőképességű férfi néha a hősénekes Homéros példájára verssorait megnyújtotta,[139] ugyanez számomra nem engedtetik meg, különösen, amikor görögből fordítok. Ezért készakarva írtam mintegy „pocakos" sorokat, amelyek a középső verslábban a négy *morá*t meghaladták,[140] s amelyeket e jellegzetességükről προκοιλίους-nak neveztek. Ilyen például Homérosnál a következő sor: Πατρόκλου ποθέων ἀνδροτῆτά τε καὶ μένος ἠῦ [hánykódott, vágyódott Patroklosz hőserejére].[141]

4. Ám mivel azt, amit én újításnak szántam, a legtöbben úgy vették, hogy egyszerűen nem ismerem a szótaghosszúságokat, rögtön elküldtem [egy listát] azoknak a barátaimnak, akiknek csak tudtam, mármint akikhez eljutottak a *Miscellanea* példányai, hogy azokat a sorokat karcsúsítsák meg, mint ezt például:[142]

luce feri, nam lux superis gratissima divis

és hasonlóképpen:

O puerae emicuit rubor (haud mora) *illico* matutinus.[143]

Micsoda ostobaság vagy inkább micsoda arcátlanság lenne tovább folytatni akár egy jó előadást is, melyet a közönség folyamatosan kifütyül? Ezért nagyon szépen kérlek, javítsd ki nekem ennek megfelelően mindkét helyet valamennyi ott megtalálható példányban, méghozzá minél előbb, ha nem is saját kezűleg, de valamelyik tanítványod révén! Hogy ezt az eladó példányokban is megtehesd, nyomban levélben rendelkezem.

5. Ami azt illeti, hogy nehezen tudod elfogadni, hogy a *liquentibus* első szótagját röviden ejtsük, ebben én Vergiliust követtem, akinek ez a sora bizonyára nagyon jól ismert:

principio coelum ac terras camposque liquentes[144]

és:

ignemque horribilemque feram fluviumque liquentem.[145]

S azt is jól tudom, hogy ebben: *aut cum liquentia mella* ugyanő úgy helyezi el e kifejezést, hogy mind hosszúságában, mind jelentésében különbözzék.[146]

6. Az *orichalcum* esetében viszont azt veted a szememre, hogy a második szótagját röviden ejtették (holott egy kettőshangzóból ered).[147] Erre azt válaszolom, hogy magán azon a helyen, amelyet éppen fordítottam, Kallimachos ezt mondta: οὔτ' ἐς ὀρείχαλκον.[148] Márpedig nekem mindenki előtt egyedül őt kell követnem, inkább, mint bárki mást, még ha egyébként igen nagynevű tekintély is. Az, hogy Statius ezt másként használja,[149] nos, ezt a saját szakállára

gratam quandam, ut speravi, novitatem. Nec autem putabam fore ut, cum Vergilius, acerrimi vir iudicii, versus aliquoties Homeri vatis exemplo caudam trahentes effinxerit, non etiam mihi tale quippiam, praesertim Graeca vertenti, concederetur. Quocirca versiculos feci de industria, prominuli quasi ventris, qui medii pedem quaterna tempora superantem caperent ex argumento προκοιλίους appellatos, qualis apud Homerum, puta, sit ille, Πατρόκλου ποθέων ἀνδροτῆτά τε καὶ μένος ἠῦ

4. Sed quoniam quod ego studio novitatis quaesiveram syllabarum scilicet ignorantioni plerique tribuebant, mandavi statim quibus maxime potui amicis, ad quos ulla modo exemplaria pervenissent, ut versiculos eos, velut in quadram, redigerent ad hoc exemplum:

luce feri, nam lux superis gratissima divis

et item:

O puerae emicuit rubor (haud mora) matutinus.

Cuius enim stultitiae, vel cuius potius improbitatis fuisset agere diutius etiam bonam fabulam quam continuo populus exsibilaret? Itaque magnopere a te peto, cures mihi primo quoque tempore, non ausim dicere tua, sed scholastici alicuius manu, locum sic utrunque, in omnibus quotquot istic erunt exemplaribus, emendandum. Nam ut tibi potestas venalium quoque fiat, ipsi continuo per literas cavebimus.

5. Iam vero, quod 'liquentibus' prima correpta dici vix permittis, equidem in eo Vergilium sequebar, cuius illa certe sunt notissima:

principio coelum ac terras camposque liquentes

et

ignemque horribilemque feram fluviumque liquentem.

Nec me fallunt 'aut cum liquentia mella' sic apud eundem posita ut quantum scilicet in tempore, tantum sit in intellectu discriminis.

6. Sed et 'orichalcum' brevi secunda dictum reprehendis, quae tamen syllaba diphthongo notatur. Ad hoc: illo ipso quem tum locum interpretabar, οὔτ' ἐς ὀρείχαλκον dixerat Callimachus, unus mihi tum quidem prae cateris sequendus, quanquam alias quoque gravissimus auctor. Nam quod Statius aliter usurpat, iure suo, videlicet una diphthongum lite-

teszi, hiszen elcsalja a kettőshangzóból az egyiket, amitől nem retten el a *Pliadum* kifejezésben sem. Végezetül azt kérdezed, ugyanebben a témában, hogy miért írom ezt is így: *Boeotia.* Erre azonban én is visszakérdezhetnék, hogy te pedig miért így írod inkább: *Boetia*. Tudniillik a görög magánhangzók latinra adaptálása nélkül, amit vagy a hagyomány őrzött meg, vagy a józan meggondolás sugall, vagy egy tekintély jóváhagyott. Hacsak nem esetleg a tudatlan tömeget tartjuk szem előtt, amelyet a művelt körökben (s téged mindig is ezek fejedelmének tartottalak) egyáltalán nem kell figyelembe venni. Vedd még hozzá, hogy e kifejezés általam javasolt írásmódját, ahogyan először a görögből a latinba átkerült, hamisítatlanul megőrzik azon kéziratok [előfordulásai], amelyeket a mai napig réginek és megbízhatónak vélünk.

7. Nos, ennyi volt a tarsolyomban, amit védelmemre elmondhattam. Abban az esetben azonban, ha te, korunk legnevezetesebb tudósa másként látod, többé nem bízom magamban, hanem teljesen a szkeptikusok[150] martalékává válok. A továbbiakban pedig egyáltalán semmiről nem állítom, sem nem tagadom, hogy úgy van, ahogy érzékeim, sőt belátásom számára nyilvánvaló. Mindazonáltal szeretném hallani, a többiről mit gondolsz, s napról napra annál hálásabb leszek neked, minél gyakrabban vagy minél nyíltabban, vagy végül minél szigorúbban szabadítasz meg tévedéseimtől.

Élj boldogul!

XXI.

Battista Guarino barátjának, Angelo Polizianónak

1. Rendkívüli örömmel tölt el, hogy kedves barátom, Pico közvetítése révén, aki inkább Pallas, mint Mars kegyeltje, ez a jó kis lehetőség adódott, hogy leveleinkben némi eszmecserét folytassunk közös tanulmányainkról. Azt remélem ugyanis, hogy így tudományos munkásságod iránti rajongásom fellobbantja a köztünk levő barátságot. Azon pedig, hogy annyira tétovázva és félénken írtam Picónak magának *Miscellanea*d ragyogó könyvéről, semmiképpen sem szabad csodálkoznod. Korunk közfelfogása olyan, hogy ha valaki nyíltan kimondja, amit gondol, olybá tűnik, mintha harci riadót fújna. Bennem, drága Angelóm, amennyire nincs meg a tintahal nedve,[151] annyira megvan a tiszta és makulátlan egyszerűség.[152] Minden egyes művelt főt szeretek és tisztelek, s az újakat, nem tudom, miért, még jobban csodálom, mint a régieket. Különösen, mivel aggaszt,[153] hogy korunkban a könyvek fogyatkozása, bizonyos szokások feledésbe merülése, és az, hogy sok dolog kiment a divatból, küzdelmesen nehézzé teszi az előrejutást. Ezért bocsásd meg nekem, ha mások alapján ítéltem meg természetedet. Mindazonáltal,

ra defraudat, quod et in 'Pliadum' vocabulo non reformidat. Postremo quaeris, idem ut, cur et 'Boeotia' scribam; sed enim quaerere ego quoque vicissim poteram cur tu 'Boetia' potius, nullo scilicet in has vocales Graecarum transitu, quem modo vel praecepta tradiderint vel rationes persuaserint vel auctoritas comprobaverit, nisi forte vulgus imperitum respicimus, nullo prorsus habendum numero apud eruditos, quorum te principem semper existimavimus. Adde quod hanc nostram vocis istius scripturam, sicut e Graeco primum demigravit, intemeratam servant exemplaria, quaecunque adhuc incorruptae vetustatis indole censentur.

7. Haec igitur habui nunc quidem quae pro mea causa dicerem. Verum quando tu unus omnium aetatis nostrae professorum celeberrimus aliter sentis, nihil iam credo mihi, sed ad Pyrrhonios plane deficio, nec esse prorsus aut affirmo posthac aut nego quicquam sicuti nobis vel a sensibus ipsis vel ab animo denique repraesentatur. Cupio tamen et de caeteris quid sentias audire, tanto maiorem tibi habiturus cottidie gratiam, quanto ab erroribus me vel saepius vel liberius vel postremo etiam severius vindicaveris.

Vale.

XXI.

Baptista Guarinus Angelo Politiano suo s. p. d.

1. Gaudeo mirifice, interprete Pico nostro, Palladio magis quam Martio, datam esse nobis occasiunculam ut de communibus studiis aliquid per literas colloquamur. Sic enim fore spero ut amor in doctrinam tuam meus amicitiam inter nos conflet. Quod autem ita cunctanter et meticulose ad Picum ipsum nonnulla de aureolo Miscellaneorum tuorum libro scripsi, id neutiquam mirare debes. Ita sunt horum temporum mores, ut si quis liberius quid proferat, bellicum cecinisse videatur. In me, Angele mi suavissime, ut nullus est loliginis succus, ita est candida et sine labe simplicitas. Doctos omnes amo coloque, et novos nescio quo modo magis etiam quam veteres admiror, quippe cum hoc tempore et librorum iactura et morum aliquorum ignoratio et multarum rerum desuetudo anxiam laboriosamque pariat emergendi difficultatem. Quare ignosces mihi si ex aliis animum spectavi tuum. Quia tamen te maxime diligebam, ut ho-

mint nagy műveltségű férfiút, igen megkedveltelek, s azt szerettem volna, ha kivétel nélkül mindenki dicsérhetett volna; ezért, amiről úgy gondoltam, hogy az irigyebbek rosszalló megjegyzéseket fognak rá tenni, arról mintegy titokban értesíteni akartalak.

2. Nagy örömöt leltem egyenes természetedben, amelynek révén nem is viselted nehezen figyelmeztetésem, és arra kértél, hogy a többivel ugyanezt tegyem, mert azt vallod, hálás vagy azoknak, akik hibáidtól megszabadítanak téged. Nem tartom magam oly nagyra, hogy azt higgyem, amit te esetleg nem tudsz, azt én tudom. Ám az mindenkivel előfordul, aki ír, hogy amikor friss írásait újraolvassa, vagy észre sem veszi hibáit, vagy elsiklik felettük, hogy arról az örömről ne is beszéljek, amelyet új felfedezései és megállapításai miatt érez. Ha ez nem így lenne, akkor nem kaptuk volna e tanítást: „Teljék le kilenc év, addig tedd el jól".[154] Ha pedig valamiről, amit mondtam, úgy tűnik, hogy helyes, ezzel a Terentius-idézettel felelek (bár nem hízelegve): „Naná, hiszen nem is merengtél rajta el! / Különben éppen erre jutnál te magad is."[155]

3. Hogy végre a lényegre térjek: gondoskodni fogok róla, hogy könyvednek a még a kereskedőnél levő példányai csak az általad kért javításokkal hagyják el üzletét. Én saját költségemen már rendelkeztem a kötettel, melyet kedves vendég gyanánt tartok házamban. Ezután mégis akaratodból költség nélkül ideköltözött mellé egy másik, a testvére. Éltem nagylelkűségeddel, hogy én is tudjak ajándékozni, és hogy neked még többel tartozzam. Ajándékodat tehát Leonicenónak és Pittoriónak adom, amikor [beleegyező] válaszodat megkapom.[156]

4. A nagyszerű férfiaknak,[157] Lorenzónak és Picónak szólj egy jó szót az érdekemben, kérlek!

Élj boldogul!

Ferrara, 1489. december 29.

XXII.

Angelo Poliziano barátjának, Battista Guarinónak

1. Remek! *Miscellanea*m mindenütt új barátokat szerez nekem, vagy régi barátságokat újít fel. Mindenhonnan kapom a kiváló férfiak hozzám vagy rólam szóló leveleit, tele tudós megjegyzésekkel, tele dicséretekkel, akárcsak a te két legutóbbi leveled. Istenemre, milyen nyíltak, milyen mesterkéletlenek, milyen nyájasak, végül az őszinte baráti szeretet mennyi apró jelével vannak tele! Arról nem is beszélve, milyen ékesen és tudósan szólnak! Ez persze annak a háznak a jellegzetessége, amely maga a humanista tudományok bölcsője. El

minem eruditissimum, cupiebamque sine exceptione ab omnibus te posse laudari, ideo quae sentiebam a lividulis fortasse notatum iri, ea tibi clandestina aliqua via nota fieri desideravi. Delectatus sum vehementer tua ista probitate, qua neque tulisti aegre te commoneri, et rogasti ut de caeteris idem facerem, quia eis te gratiam habere profitearis qui ab erroribus te vindicaverint. Non ego tantum mihi arrogo, ut quod tu ignoraveris, ego id me scire credam. Sed scribentibus omnibus id usu venire solet, ut in scriptis suis, dum nova sunt, relegendis, vel obaudiant vel conniveant (ut taceam opiniones nonnullas quarum inventionibus applaudunt), quod ni ita esset, non in praeceptis haberemus, 'Nonumque prematur in annum.' Si quid autem a me bene dictum videatur, Terentianum illud, non tamen assentatorie, respondebo: 'Ridiculum. Non enim cogitaras. Caeterum idem istuc, tute melius quanto invenisses.'

2. Ut aliquando ad rem veniam: dabo operam, ut qui residui sunt apud mercatorem libri tui non nisi ex tua sententia exeant. Ego sumptu meo habueram librum ipsum apud me hospitem. Posteaquam tamen etiam gratis alterum fratrem in contubernio esse voluisti. Usus sum tua liberalitate ut ego munificus esse possim et ut tibi plus debeam. Leoniceno et Pictorio munus tuum tradam, cum abs te responsum accepero.

3. Magnificis Laurentio et Pico me commendes rogo.

Vale.

Ferrariae, IIII Calendas Ianuarias MCCCCLXXXVIIII

XXII.

Angelus Politianus Baptistae Guarino suo s. d.

1. Bene habet. Amicos undique Miscellanea nobis aut comparant aut excitant. Undique epistolae ad nos vel de nobis excellentium virorum plenae studii, plenae laudum, vel proximae duae abs te. Quam ingenuae, bone Deus, quam simplices, quam liberales, quantis postremo et quibus aspersae amoris notis! Mitto enim quam elegantes et doctae. Proprium videlicet hoc eius domus in qua duntaxat etiam ipsa bonarum artium sunt incunabula. Quos igitur mihi tanta ista seu iudicia seu studia vestra ad-

sem mondhatom, mennyire ösztönöz, mennyire feltüzel az írásra mind ítéleted, mind óriási tudásod! Ugyanígy könnyen semmibe veszem, ahogy mindig is semmibe vettem a rosszindulatúak alkalmatlankodását és halva született balgaságait (hiszen már azelőtt füstbe mennek, hogy közzétennék őket) a te támogató leveleid révén, melyek a főnixnél is elevenebbek. Én viszont immár a tudós fők buzdító kiáltásaitól feltüzelve szállok pályám célja felé. Sőt, ha nincs ellenedre, gondoskodom róla, hogy egyéb írásaim között az utókor számára fennmaradjon örök emlékezete, nem mondanám, hogy műveltségednek (hisz erre nem igazán van szükséged), hanem a köztünk levő barátságnak.

2. Élj boldogul, Pittorio barátomnak add át üdvözletemet és Picóét is!

Firenze, 1490. január 9.

XXIII.

Battista Guarino barátjának, Angelo Polizianónak

1. Kérlek, ne gondold, hogy dicséreteid közül azok a legjelentősebb magasztaló szavak, amelyek a hozzád írt levelekben szerepelnek. Hiszen sokkal jelentősebbek azok, amelyeket a bölcsészet tudósai könyved olvastán lelkük mélyén hangtalanul megfogalmaznak, vagy amikor egymás között vannak, rólad beszélgetve kimondanak. Egyhangúlag mondanak mindannyian mindenjót, tudásodat dicsérik, magasztalják, csodálják. Senkit nem tántorít el attól az ára, hogy *Miscellaneá*dat otthon bírja, s abból folytassa tanulmányait. Az a tudás valódi tárháza, amelyben fel sem merül a tetszelgés vagy a hízelgés szándéka. Annál inkább meglep kételkedésed abban, hogy írásaid révén kívánok-e halhatatlanná válni. Mintha nem is vér folyna az ereimben, s nem arra vágynék én is, ami az ember természetes hajlandósága!

2. Mégis arra szeretnélek figyelmeztetni vagy legalábbis kérni, hogy írásaidban a még élőket a lehető legkevesebbet csipkedd, illetve dicsérd meg (mert hízelgésnek ezt nem nevezném). Hiszen azontúl, hogy nem kedvez írója megítélésének, sokan vannak, akik az efféle kijelentéseket inkább az érzéseknek tudják be, mint hogy valós megítélésként fogadják. Ne gondold, hogy ezt véletlenül mondom. Igen gyakran hallom ugyanis, hogy mi kering másokról. Mindazonáltal ezekben a dolgokban szabadon hagyom számodra a vizsgálódást, hisz úgy vélem, te még többet látsz.

3. Tolmácsolom Pittorio barátom üdvözletét. Te pedig szólj egy jó szót érdekemben a nagyszerű férfiaknak: Lorenzónak és Picónak.

Élj boldogul!

Ferrara, 1490. január 17.

movere aculeos, immo vero quos ad scribendum subdere stimulos debent? Item facile contemno, quas et contempsi tamen semper, ineptias malevolorum, et nugas vere dixerim abortivas (prius enim pene emortuae quam editae), tuis mihi suffragantibus epistolis, etiam Phoenice vivacioribus. Ego vero alacer iam doctorum clamoribus adiutus ad huius calcem curriculi propero. Quin (si modo tu non aspernaris) curabo extet ad posteros in reliquis meis scriptis perpetuum non dixerim doctrinae tuae, quo quidem minus eges, sed certe benevoli inter nos animi testimonium.

2. Vale, Pictoriumque nostrum candidissimum hominem salvere iube meis et Pici verbis.

Florentiae, quinto Idus Ianuarias MCCCCLXXXX

XXIII.

Baptista Guarinus Angelo Poliziano suo s. d.

1. Nolim existimes maxima esse tuarum laudum praeconia quae ad te in epistolis praescribuntur. Multo enim maiora sunt quae studiosi humanitatis in animis suis ex libro tuo taciti concipiunt, aut cum in coetu sunt, de te colloquuntur. Uno ore omnes omnia bona dicunt, doctrinam tum praedicant, extollunt, admirantur. Nemo est qui pretio deterreatur quominus Miscellanea domi habeat unde discat. Haec sunt vera eruditionis testimonia, in quibus nulla est placendi adulandive suspicio. Quo magis miror dubitari a te an cupiam scriptis tuis famam meam immortalem fieri. Quasi cornea mihi sit fibra, non id ego quoque expetam, in quod fertur humanae naturae proclivitas.

2. Illud tamen monuisse aut saltem rogasse velim: ut et morsibus viventium et laudationibus (non enim adulationes appellaverim) quam minime in scribendo utaris. Nam praeterquam quod ea res dignitati scribentis officit, multi sunt qui magis affectionibus animi id scribendi genus quam vero iudicio acceptum referant. Non temere hoc dici putes. Audio enim persaepe quae de reliquis circunferantur. Et tamen liberum tibi in hisce rebus examen relinquo, quem etiam plus videre arbitror.

3. Salutem tibi Pictorii nostri verbis dico. Tu vero Magnificis Laurentio et Pico me commendabis.

Vale.

Ferrariae, XVI Calendas Februarias MCCCCLXXXX

LIBER SECUNDUS – II. KÖNYV

Levelezés Filippo Beroaldóval

Az idősebb Filippo Beroaldo (1453–1505) bolognai humanista, akinek legnagyobb jelentősége oktatói tevékenységében, számos római auktor korai szövegkiadásában és az itáliai humanizmus eredményeinek Franciaországba való közvetítésében áll.[37] Kortársai számos dicsérettel illették, Giovanni Pico della Mirandola például Beroaldo korai életrajzírói szerint „élő könyvtárnak" nevezte. Erasmus, bár sok helyen kritikával illette, *Adagiá*jának 1533-as kiadásának előszavában bevallotta, hogy műve első, 1500-as szövegébe sok római közmondást Beroaldótól vett át.

Miután apját négyévesen elveszítette, anyja gondoskodott Filippo neveltetéséről, aki Francesco Puteolano di Parma kezei alatt hamar jelentős előrehaladást tett a latin és a görög nyelvben. 1472-től nevezték ki a bolognai egyetem retorika- és poétikatanárának. Három év tanítás után Parmába ment, ahol nyomdába adta összefoglaló jegyzeteit Plinius *Naturalis historiá*jának első könyvéről. Rövid milánói tartózkodás után 1476-ban egy évre Párizsba utazott, hogy Petrarca és Ficino nyomán hirdesse a humanizmust. Itt is nagy hatást tett tanítványaira, és számos barátot szerzett, akik Franciaországban a humanizmus úttörői lettek; ilyenek például Robert Gaguin és Jean du Pins, később Toulouse püspöke, akivel aztán élete végig szoros levelezésben maradt. Gaguinnel való levelezésében verseket cseréltek, és a szónoklattan dicséretét zengték el, du Pins pedig Beroaldo halála után megírta életrajzát *Divae Catharinae Senensis simul et clarissimi viri Philippi Beroaldi Bononiensis vita* [Sienai szent Katalin és egyúttal a kiváló férfiú, Filippo Beroaldo élete] címmel, amely Bolognában jelent meg 1505-ben. Párizsi tartózkodása alatt írt egy, a párizsi egyetemet dicsőítő beszédet *(Oratio in laudibus Gymnasii Parisiorum),* amelyet Louis de Rochechouart-nak, Saintes püspökének ajánlott. Ugyanekkor sajtó alá rendezett egy újabb Sallustius-kiadást, amely egyébként már 1470-ben megjelent Uffich Gering gondozásában.

Már 1477-ben visszahívták a bolognai egyetemre, de párizsi tevékenységei és egy újabb milánói tartózkodás miatt csak 1479-ben kezdte újra szülővárosában a tanítást, amit Battista Spagnuoli egy százharminc soros versben ünnepelt meg. Élete végéig itt folytatta az oktatást, és óráival nemzetközi hírnevet szerzett magának, cseh és magyar diákjai is barátjukként tekinthettek rá.

[37] Myron Gilmore: *Filippo Beroaldo, senior,* DBI, Volume 9, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1967, 382–384. https://www.treccani.it/enciclopedia/beroaldo-filippo-senior_%28 Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

Életrajzírói szerint az addig meglehetősen szabados életet élő Beroaldo 1498-ban nősült meg, a jogtudós Vincenzo Paleotti leányát vette el; felesége erényeit és a házasélet szépségeit azokban a terjengős kitérőkben ecsetelte, amelyekkel Apuleiushoz írt kommentárját fűszerezte Amor és Psyche nászának leírása kapcsán. Négy gyermekük közül csak egy maradt életben.

Utolsó éveiben aktívan részt vett városa politikai életében, és szoros kapcsolatba került a város uraival, a Bentivogliókkal. 1487-ben szónoklatban köszöntötte Annibale Bentivogliót, II. Giovanni fiát, annak Lucrezia d' Estével kötött menyegzője alkalmából. Ugyanebben az évben dicsérő beszédet írt Ludovico Sforza, Milánó ura, a Bentivigliók szövetségese tiszteletére. 1489-ben beválasztották a Vének Tanácsába, és számos alkalommal mondott nyilvános beszédet. 1492-ben az egyik Bentivoglio kísérte el VI. Sándor pápához való követségében, 1504-ben pedig, amikor Cesare Borgia megtámadta a várost, egyike volt a négy doktornak, akik a város négy negyedében a népet védekezésre buzdították.

Beroaldo osztotta kortársai lelkesedését a nyomdászat új lehetőségei iránt, miszerint a klasszikus stúdiumok új eredményeit immár a nyomtatott könyvek oldalain terjesszék. Kiadói és kommentátori tevékenysége jelentős, különféle városokban több mint huszonöt római auktor szövegkiadását készítette el élete során. Bár a legtöbb ezen kiadások közül az utólagos vizsgálódások szerint elsietettnek és tudományosan megalapozatlannak bizonyult, mégis ismertté tették ezeket a szerzőket Bolognában, Velencében, Lionban, Lipcsében és Párizsban, és újabb, alaposabb munkákra serkenthették a későbbi kiadókat, mint például Aldo Manuziót és csapatát.

Legjelentősebb filológiai munkája mindazonáltal az Apuleius *Aranyszamará*hoz készített *Commentarii* [Kommentárok], amely 1500-ban jelent meg Bolognában. Ez a műve volt talán a legnagyobb hatással korára, és jól mutatja munkamódszerét és stílusát. A negyedik könyvben Amor és Psyche történetének elemzésében megengedi azt az eshetőséget, hogy a szereplők és a cselekmény egyúttal valamiféle misztikus-allegorikus jelentést is hordozhatnak. Érvelését igazolandó az 5. századi Fabius Planciades Fulgentiusra, az *Allegoricae enarrationes fabularum* [A mesék allegorikus elbeszélései], más címén a *Mythologiae* [Mítoszértelmezések] szerzőjére hivatkozik, aki Amor és Psyche történetének értelmezését a keresztény filozófia terminusaiban dolgozta ki. Beroaldo Apuleius-kommentárja 1501 és 1512 között négy kiadást ért meg, hármat Velencében, egyet pedig Párizsban. Hatását mutatják a nagyúri palotáknak az ő értelmezései nyomán született Amor és Psyche-freskói: Raffaellóé a római Villa Farnesinában, Perin del Vagáé az Angyalvárban és Giulio Romanóé a Gonzagák számára Mantovában, a Palazzo del Te egyik szobájának mennyezetén.

I.

Angelo Poliziano barátjának, Filippo Beroaldónak

1. Felolvasta nekem a minap leveledet Pico della Mirandola barátom, ez a lángeszű, romlatlanul tiszta jellem, amelynek legvégén engem is oly megtisztelő módon említesz meg, mintha a tudósok gyülekezetében az őutána következő helyet számomra jelölnéd ki. Ámbár jómagam ítéletedet (ha nevezhetjük ennek) tudatlanságom tudatában lévén nem hallgathattam pirulás nélkül, mégis, mivel nagy jóindulatból fakadt, oly örömmel fogadtam, hogy még az is alig okozna akkora örömöt, ha meggyőzném magam, hogy igaz, amit állítasz rólam. Mert jóllehet bizonyságtételeddel lelkiismeretem ellenkezik, mégis örülök, hogy valaki szemében így tűnhetek fel, ahogyan a te dicsérő említésed (tehát egy igen művelt fő említése) bemutat. Ezért is rögtön megírtam neked ezt a levelet, Beroaldo, hogy előadjam, mennyire jólesik számomra e dicséretedbe foglalt figyelmességed, s hogy egyúttal biztosítsalak arról, hogy semmilyen alkalmat nem fogok elmulasztani, s lépten-nyomon azon leszek, hogy irányomban tanúsított jóindulatodat és igyekezetedet valahogyan végre megháláljam.

Élj boldogul!

Firenze, 1489. január 16.

II.

Filippo Beroaldo barátjának, Angelo Polizianónak

1. Rendkívüli örömmel olvastam végig azt a levelet, amelyet a minap küldtél nekem, mind azért, mert te küldted, mind ékes stílusa miatt. *Miscellanea*d tanúsítja óriási tudásodat, leveled hihetetlen kedvességedet. Gyalázat, ha az embert felülmúlják tudásban, ha azonban kedvességben múlják felül, az még nagyobb gyalázat! Ezért folt esett a becsületemen, méghozzá nem is kicsi, hanem hatalmas, ráadásul kitörölhetetlen, mert te mindkettőben felülmúltál. Írói tudásom átengedte az első helyet a te kifinomult stílusodnak, méghozzá köntörfalazás nélkül. De még kedvességem is, melyért egyébként nem szoktak elmarasztalni, olyannyira elmarad a te kedvességed mögött, hogy veled összehasonlítva méltán barátságtalannak lehetne engem tartani. Egy valaki máshoz írt levelemben csak úgy futólag hozzátettem neked szóló üdvözletemet. Te – és ez a te erényed – nyomban levélben viszonoztad ezt, amely csiszoltságában[158] Poliziano mesteri tudását világosan megmutatja, és az egészből csak úgy árad a figyelmesség és a jóindulat.

I.

Angelus Politianus Philippo Beroaldo suo s. d.

1. Legit epistolam mihi nuper ad se tuam Picus hic Mirandula noster, plane flos illibatus ingeniorum, cuius in extrema clausula nostri quoque sic honorificam mentionem faciebas ut, in quodam veluti literatorum consessu, proximos videlicet ab illo mihi gradus assignaveris. Hanc igitur ego tuam (si modo ita vocetur) sententiam quamvis audire citra ruborem, gnarus inscitiae meae, non poteram, tamen quod ab insigni quadam benivolentia proficiscebatur, ita gratanter accepi ut vix tantundem fuerim voluptatis habiturus si mihi esse illa quae de me pronuntiabas vera persuasissem. Nam quamvis testimonio conscientia repugnet, laetor tamen alicui talem me videri posse qualem tua me fingit, hoc est hominis eruditissimi, praedicatio. Quare statim dictavi hanc tibi epistolam, Beroalde, qua ducerem quantopere mihi tuum tale laudationis officium blandiatur, simulque darem fidem nulli me prorsus occasionem defuturum, rerumque posthac et temporum plane omnis articulos excussurum, donec tibi pro studio erga me tali et animo tandem quoquo modo referam gratiam.

Vale.

Florentiae, XVII Calendas Februarias MCCCCLXXXVIIII

II.

Philippus Beroaldus Angelo Politiano suo s. d.

1. Perlegi oppido quam libens literas illas quas ad me nuperrime dedisti, et quia tuae sunt et quia literatae. Miscellanea tua doctissimum te esse testantur, epistolae humanissimum. Turpe est vinci eruditione, humanitate vero turpissimum. Inde fit ut mihi non minutula labecula inspergatur, sed maxima labes, et ea quidem ineluibilis infigatur, cum abs te vincar in utroque. Assurgebat iam primum literatio nostra tuae politissimae literaturae, neque id dissimulanter. Iam vero et illa quoque, quae in me alioquin non improbari solet, humanitas tuae cedit humanitati adeo ut tibi comparatus possim merito inhumanus iudicari. In aliena tibi epistola, salutem transeunter adscripseram; tu, quae tua dexteritas est, e vestigio me per epistolam resalutasti quae sua plane politura Politianum ostentat artificem totaque est officii benivolentiaeque refertissima.

2. Hogy erre röviden válaszoljak, nincs arra szükség, kedves Polizianóm, hogy köszönetet mondj kiválóságodat illető tanúságtételemért és ítéletemért. Hiszen, ha nem akarok üres fecsegő színében feltűnni, azt teszem, amit tennem kell. Azontúl biztos lehetsz abban, hogy a homlokomra van írva, mit gondolok,[159] s nem hagyja el a számat olyasmi, amit nem gondolok komolyan. Írásaim teljes összhangban vannak gondolataimmal, ami a szívemen, az a számon, s elmém mélyéről őszinte kijelentések törnek elő, túl minden púderes színlelésen. Mindenki, aki egy kicsi kis műveltséggel rendelkezik, felnéz tudós tanultságodra, igen beható ismereteidre. Én felnézek rá, és kedvelem is. Így van ez most, és így lesz a jövőben is. Vagyok és leszek dicséreteidnek, ha nem is megfelelő, de legalább jóakaratú hírmondója! Megvetettük nálatok egykor a köztünk levő kölcsönös barátság alapjait, melyet miután azóta írásaink építőköveivel erősítettünk meg, az maradt hátra, hogy ugyanezen kötőanyaggal tető alá hozzuk. Ezt pedig zsinórmérték szerint tesszük, ha leveleink felváltva követik egymást közöttünk, ha nem is naponta, de legalábbis hetente írunk egymásnak. Barátságunk megszilárdításában kétségkívül ezek képviselik a téglákat és a habarcsot. Nyitva áll a barátság ajtaja, s megígérem, hogy gyakori vendége leszek.

3. Élj boldogul, a tudományok dísze, te, s amivel[160] a polihisztor Picónak tartozol, neki az én nevemben is add meg!

Élj boldogul![161]

2. Cui ut breviter respondeam: non opus est, mi Politiane, ut mihi gratias agas ob meum de singulari tua virtute vel testimonium vel iudicium. Etenim si nolo videri mendax et vanus, id faciam quod facio necesse est. Praeterea persuasissimum habe me in primore fronte animum gestare, nec a labiis dissentire praecordia: concordat in me scriptio cum mente, lingua cum pectore, et de promptuario nostro sincera promuntur citra omnem fucatam simulationem. Eruditio tua illa interior atque politior a nemine non paulo humaniore suspicitur; a me et suspicitur et amatur. Hoc in praesentia fit, hoc idem fiet in posterum. Sum et ero tuarum laudum, si non idoneus, saltem benivolus buccinator. Olim istic iecimus amicitiae inter nos mutuae fundamenta, qua cum id temporis a nobis glutino literario fuerint ferruminata, superest ut eodem deinceps ferrumine immisso ad fastigium extollantur, quod ad amussim fit et libellam, si epistolae inter nos ultro citroque discurrerint, si fuerit inter nos, si non cottidiana, saltem hebdomatica literarum reciprocatio, quae in fulturis amicitiae stabiliendis laterculorum aut calcis haud dubie vicem repraesentant. Patefactae sunt amicitiarum fores, quarum me futurum subinde hospitem polliceor.

3. Vale, decus literarum, et quod Pico polyhistori meo nomine debes, eidem meo nomine resolvito.

Vale.

Levelezés Niccolò Leonicenóval

Niccolò Leoniceno (1428–1524) Vicenzában született, apja orvos, édesanyja a humanista Antonio Loschi leánya. Nevelését talán ez a nagyapa kezdte meg, hiszen szülei nyolc gyermeket neveltek.[38] Majd Ognibene Bonisoli da Lonigo óráit látogatta, aki görögre is tanította, talán nyolc, de tizenöt éves korától biztosan. Tizennyolc esztendősen kezdte meg tanulmányait a padovai egyetemen, amelyet tanítványa, a ferrarai Antonio Musa Brasavola által hátrahagyott életrajz szerint huszonöt évesen fejezett be 1453-ban. Doktorálása után Angliában és Hollandiában tett körutazást, hazatérve Padovában oktatott 1462–1464 között. Ezután Ferrarába került, ahol 1467-től van nyoma akadémiai jelenlétének. (Sírfeliratában tanítványa, Celio Calcagnini hatvan évre teszi tanári munkásságát.) 1472-ben és 1476-ban az Este család számadásaiban az orvosukként szerepel, akik ugyanakkor görög művek fordításaival is megbízták.

A fejedelmi könyvtár katalógusa szerint 1472-ben Diodóros Siculust, 1479-ben pedig Arrianost fordította, később pedig alexandriai Appianost, valamint töredékeket Polybiostól. Nemcsak latinra, hanem a korabeli népnyelvre is fordított görögből, pl. Prokopiost és Cassius Dio *Historia Romana*ját, amelyet 1473-ban kezdett el és 1488 előtt fejezett be. Gualdo szerint Leoniceno fordításai rendkívül precízek, és a görög szintaxisban igen járatos filológusnak mutatják.[39]

Ritkán hagyta el Ferrarát. 1479–80-ban tanította az egy évig Ferrarában tanuló Giovanni Pico della Mirandolát, a tanár-diák viszony barátsággá mélyült, így Pico 1482. július 20-án írt levelében meghívja Leonicenót Mirandolába, új villájába (Aldo Manuzióval és a krétai Manuele Adramittenóval együtt). Ugyanebből a levélből értesülünk arról, hogy ekkor, azaz 1482-ben Leoniceno Firenzében tartózkodott, ahonnan ezután Bolognába utazott. Útja során Lorenzo de' Medici mellett újra látja Polizianót, akivel 1479-ben már találkozhatott annak mantovai és padovai tartózkodása során. 1483-ban fivére, Antonio számol be arról, hogy Niccolò Bolognában tartózkodott, hogy filozófiát adjon elő. Pellegrini téves adatot közöl életrajzában,[40] amikor 1492-re

[38] Paolo Pellegrini: *Niccolò da Lonigo,* DBI, Volume 78, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2013. https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-da-lonigo_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.) A levelezést illetően lásd Frazer-Imregh Monika: Angelo Poliziano és Niccolò Leoniceno vitája a *Naturalis historia* egy helyéről, *Antik Tanulmányok,* LXV. évf., 2021/2, 261–278.

[39] Riccardo Gualdo: Sul volgarizzamento della Storia Romana di Dione Cassio di N. Leoniceno, *Studi linguistici italiani,* vol. XVI, 1990, 246.

[40] Pellegrini: *Niccolò di Lonigo.*

teszi Leoniceno firenzei látogatását, méghozzá Pico most említett levelét tíz évvel későbbre datálva. Azt is alaptalanul említi, hogy Firenzéből Bolognába menet Pico társaságában utazott volna. Mivel azonban Pico 1492-ben birtokot vásárolt a Ferrara melletti Corbolában, bizonyos, hogy ebben az évben többször is találkoztak.

Bolognába 1508-ban is visszatért, hogy egy évig ott tanítson. Pierio Valeriano beszámolója szerint az immár kilencvenkét éves professzor utolsó utazását 1522-ben teszi Velencébe. A leírásban Leoniceno és az író bácsikája, Urbano Bolzanio, továbbá két másik humanista, Daniele Renier és Leonico Tomeo között zajlott tudós beszélgetést jegyezte fel.

A ferrarai *Studió*ban először matematikát adott elő, majd az erkölcsfilozófia és végül az orvostudomány oktatására kapott felkérést. Matematikai érdeklődését tanítványa, Pontico Virunio 1488-as jegyzetei őrzik, amelyeket Leoniceno Eukleidés-kurzusán készített. 1491 júliusában Niccolò levélben kéri Giorgio Vallát, hogy küldjön egy másolatot Archimédés kéziratáról Poliziano számára.

1497 és 1498 között Aldo Manuzio egy kötetben kiadja Niccolò két rövidebb írását, ezek: a *Libellus de epidemia quam Itali morbum Gallicum, Galli vero Neapolitanum vocant* [Jegyzet a járványról, amelyet Itáliában „francia kórnak", a franciák pedig „nápolyi kórnak" hívnak] és a *De tiro seu vipera* [A vipera]. A járványról írt munka apropója az a tanácskozás volt, amelyet a szifilisz eredetét illetően a ferrarai orvosok tartottak, miután a betegség az egész félszigeten rohamosan elterjedt VIII. Károly francia csapatainak benyomulását követően.

1499-ben fejezi be Ptolemaios zeneelméleti művének, a *Harmonica*nak átültetését Padova püspöke, Pietro Barozzi kérésére, aki a fordítás alapjául szolgáló kódexeket is szolgáltatja. Ebben egyébként Ptolemaios Aristoxenos követőivel vitázva a pythagorasi hagyomány alapján azt fejtegeti, hogyan lehet a zenei hangközöket matematikai arányokban kifejezni.

Ferrarában barátságot kötött a humanista Battista Guarinóval, az orvos Lodovico Bonacciolival, és a már említett Giorgio Vallával. Az udvarban a fejedelmek, Borso, I. Alfonso és I. Ercole mellett látogathatta orvosaikat is: Francesco Castellót, Bonaventura Pistofilót, Alfonso Trottit. Gyakorta értekezett kora legjelentősebb humanistáival: Polizianóval, Ermolao Barbaróval, Aldo Manuzióval és Erasmusszal, aki 1509-ben Ferrarában tartózkodott – barátját s egyben Niccolò egy angol tanítványát, Richard Pace-t látogatta meg.

A kilencvenes évektől kezdve ezen kulturális kapcsolatok, főként pedig a Polizianóval való levelezésének gyümölcse az 1492-től Plinius *Naturalis historia*ja körül kibontakozó többszereplős vita. A lenti levélváltáshoz kapcsolódóan adta ki Leoniceno 1492-ben *De Plinii et aliorum in medicina*

erroribus [Plinius és mások orvosi tárgyú tévedései] című értekezését, amelyet Polizianónak ajánlott. A szöveg 39 fejezetből áll, az első tartalmazza a Polizianónak írt levelét.

Műveiben és Plinius-kritikájában Leoniceno azt hangsúlyozza, hogy feltétlenül szükséges visszanyúlni az ókori görög forrásokhoz, és közvetlenül tanulmányozni a legjelentősebb szerzők, Theophrastos, Dioskuridés és főként ☞

III.

Niccolò Leoniceno barátjának, Angelo Polizianónak

1. Az ajándékba küldött *Miscellanea*d, amelyet a minap Battista Guarino adott át a nevedben nekem, hatalmas örömmel töltött el. Mert jóllehet már rég felhagytam az irodalomtudomány művelésével, mégis örülök, hogy a legműveltebb és a legbarátságosabb férfiak olykor alkalmat szolgáltatnak nekem, hogy visszatérjek azokhoz a tanulmányokhoz, amelyek fiatal koromban a legnagyobb gyönyörűséggel töltöttek el. Ámbár az igazat megvallva, miután végigolvastam művedet, úgy láttam, hogy nem idegen területeken vesztegetem az időmet, hanem éppenséggel nagy haszonnal a sajátomon. Nemcsak olyasmit találtam benne, ami főként az irodalomra s a költőket és szónokokat illető ismeretekre vonatkozik, hanem egyes orvosok és filozófusok nézeteit is olyan tudósan és ékesen fejtetted ki benne, és olyan jól megvilágítottad, ahogyan más könyvekben nem olvashatjuk. Ez a tény nem kisebb reménnyel tölt el, mint hogy egyszer az egész filozófia, amely barbárok között maga is elbarbárosodott, Angelo Poliziano erőfeszítései révén újra latinul kezd szólni.[162]

2. Mint írod, zsenge korodtól fogva kiváló oktatóid voltak, akik alatt magadba szívhattad mind Platón, mind Aristotelés tanításait. Most viszont, ahogyan írásaidból értesültem, Pico társaságát élvezed, azét a hercegét, akit nem lehet eleget dicsérni, s az ő tudásának utánzása révén hamarosan a tudás csúcsára juthatsz, miként a szónoklattanban és a költészetben immár a legmagasabb helyen állsz. Ha nem szeretném mindkettőtöket, és nem tartoznék igen sokkal mindkettőtöknek, irigyelnélek benneteket azért a boldogságért, hogy Itália legragyogóbb városában Lorenzo és fia, Piero de' Medici, korunk kiváló erényű és tehetségű támogatói alatt jut részetekül háborítatlanul, a legnagyobb nyugalomban filozofálni.

3. Bárcsak én lennék az, akit méltónak találtok, hogy harmadik társként csatlakozzon hozzátok e jelentős vállalkozásokban![163] Ha lehetőségem adódna, hogy veletek éljek, veletek is szeretnék meghalni![164] Hisz mi lehetne az

☞ Galénos műveit, megtisztítván azokat az arab és skolasztikus kommentárok tévedéseitől. E munka megkönnyítése érdekében készítette el olyan könyvnyi terjedelmű Galénos-művek latinra való fordítását, mint többek között az *Ars medicinalis* [Az orvostudomány], a *Commentarii in Hippocratis Aphorismos* [Kommentár Hippokratés aforizmáihoz] és a *De differentiis morborum* [A betegségek megkülönböztető jegyei].

III.

Nicolaus Leonicenus Angelo Politiano suo s. d.

1. Munus Miscellaneorum tuorum, quae tuo nomine Baptista Guarinus nuper mihi tradidit, ingenti me voluptate affecit. Nam etsi a politioris humanitatis studiis iampridem feriatus sim, gaudeo tamen a doctissimis atque amicissimis hominibus mihi aliquando occasionem praestari ad ea studia redeundi quae me in adolescentia maxime delectarunt. Quanquam (ut verum fatear) postquam opus id perlegi, visus sum non in alienis agris cum dispendio, sed in proprio solo magna cum utilitate versari. Inveni in eo non modo quae ad literaturam ac poetarum et oratorum cognitionem plurimum conferunt, sed et medicorum et philosophorum sententias docte atque eleganter abs te explicatas et in veriorem lucem eductas quam in aliorum libris perlegantur. Quae res non mediocrem mihi spem affert fore ut aliquando philosophia universa, quae iam pridem apud barbaros barbara facta est, Angeli Politiani opera Latine loqui incipiat.

2. Habuisti,[2] ut scribis, a teneris annis praeceptores praestantissimos, sub quibus et Platonicam et Aristotelicam disciplinam imbibere potuisti. Nunc vero, ut ex tuis scriptis accepi, frueris consuetudine Pici nostri, principis nunquam satis laudati, cuius doctrinae imitatione summum sapientiae culmen, quemadmodum iam in oratoria ac poetica facultate eminentissimum obtines locum, brevi attingere poteris. Nisi utrunque amarem, utrique plurimum deberem, inviderem felicitati[3] vestrae, quibus in praeclarissima Italiae civitate, sub Laurentio Medice ac Petro filio, eximiis aetate nostra virtutis atque ingeniorum patronis, per summum ocium ingenue philosophari contingit.

[2] Butler kiadásában a *habuisti* nyomdahibával így: *habuisiti*. Poliziano: *Letters,* 84.

[3] Butler kiadásában a *felicitati* nyomdahibával így: *felcitati*. Uo., 84.

életben kellemesebb, mi hasznosabb, mint olyan hihetetlenül barátságos, derék és egyúttal minden területen a legnagyobb tudással rendelkező társakkal élni, mint ti vagytok? De úgy remélem, lesz rá alkalom, hogy immár idősebben a hátralevő éveimet veletek töltsem, nemcsak azért, mert társaságotok oly kedves számomra, hanem azért is, hogy kitaláljuk, miként lehetünk a veszendőfélben levő tudományok és még inkább azon emberek életének segítségére, akiket a tömeg tudatlansága Ἄϊδι προϊάπτει [Hádésba bocsát le].[165]

4. Élj boldogul! Ha úgy látod jónak, szólj egy jó szót az érdekemben a nagyszerű Pierónak, akinek még gyermekkorában bemutattál, amikor Firenzében voltam, s aki most már ifjúvá serdült, s ahogy hallom, korával együtt erényekben és méltóságban is gyarapodott.

Ferrarából, január 28.

IV.

Angelo Poliziano barátjának, Niccolò Leonicenónak

1. Te nem kaptad az ajándékot, hanem inkább adtad azáltal, hogy méltónak tartottál rá, hogy figyelmesen végigolvasd rövid írásaimat, hacsak nem inkább igazságtalan, hogy Cato a *Floralia* ünnepet ülőt figyeli.[166] Azt mondod, rég felhagytál az irodalomtudománnyal. Azt mondom én erre, hogy ha valaki, aki visszavonult, ilyen levelet képes írni, amilyet te a minap küldtél, amelynél ékesebben szóló nem létezik, úgy vélem, nekem is fel kell hagynom vele alkalmasint. Ám valóban így van: a bölcsészettudományoknak, tehát az irodalomtudománynak és a filozófiának nem lehet addig szakértője az ember, amíg csak az egyiket sajátította el, hanem ha már mindkettőt egyszerre bírja. Korunkban pedig te, ha nem is egyedül, de kevesekkel, tehát egy-két tudóssal együtt a legmagasabb szinten képviseled. A többit erről még máshol kifejtem.

2. A napokban láttam Galénosnak azokat a kommentárjait, amelyeket világos és érthető latinra fordítottál. Sejtésem szerint (s úgy vélem, sejtéseim nem csapnak be) nagy hasznára válik majd az utókornak. Századunknak ugyanis még nem merem remélni, mivel a fonák szokások miatt az emberek többsége annyira elbutult, hogy jóllehet már felfedezték a búzát, ők még mindig a makkot igénylik. Számomra olybá tűnnek ők, mint Plutarchosnál az a bizonyos Odysseusszal vitázó Gryllos,[167] akit semmilyen észérvvel nem lehet rávenni arra, hogy visszaváltozzon emberré, miután Kirké disznóvá varázsolta.

3. Utinam ego is essem quem vos tertium socium tantis rebus adiungere non indignum iudicaretis. Si facultas daretur vobiscum vivere, vobiscum emori vellem. Nam quid suavius, quid conducibilius esse in vita potest quam cum amicissimis, iisdemque et integerrimis et undecunque doctissimis, quales vos estis, vivere? Sed erit, ut spero, ut reliquum iam ingravescentis aetatis meae vobiscum traducam, non modo proper consuetudinis suavitatem, sed etiam ut commentemur quonam modo pereunti doctrinae ac vitae hominum potius, quos multorum inscitia Ἄϊδι προϊάπτει, consulamus.

4. Vale. Magnifico Petro tuo, in cuius olim pueri dum Florentiae essem me gratiam insinuasti, nunc iam iuveni atque una cum aetate virtutibus ac dignitate, ut audio, aucto, si tibi videtur, me plurimum commendabis.

Ex Ferraria, quinto Calendas Februarias

IV.

Angelus Politianus Nicolao Leoniceno suo s. d.

1. Non tu munus accepisti, quin immo dedisti potius, ut qui dignum me habueris cuius etiam nugas lectitares – nisi magis iniuria sit haec: Florales agentem spectari a Catone. Feriatum diu te dicis a literis politioribus. At ego, si talem scribere epistolam qui feriatur potest qualem tu misisti nuper, omnium elegantissimam, censeo esse mihi quoque quacunque occasione feriandum. Sed ita est profecto: bonae istae artes, literae, philosophiaeque vestrae non prius tenentur singulae quam simul omneis.[4] Omneis vero aetate nostra tu, si non solus, certe cum paucis, hoc est cum uno aut altero, ad summum tenes. Sed de reliquis alias.

2. Galeni vero commentarios vidi nuper quos tu plane Latinos fecisti. Auguror (nec me, puto, fallit augurium) plurimum posteritati collaturos. Nam saeculo etiam huic nostro nondum audeo sperare, quoniam prava consuetudine sic pene quidam homines obbrutuerunt ut glandem adhuc defendant repertis frugibus, similesque mihi Gryllo videntur illi qui cum Ulysse disputat apud Plutarchum nec ullis adduci rationibus potest ut a sue rursus in hominem redire velit, quem prius ex homine Circe mutaverat in suem.

[4] ... *omneis*. Poliziano gyakran él a 3. declinatio masculinum és femininum alakjai pluralis nominativus és accusativusában az -ēs végződés helyett annak -eis változatával. Későbbi példák erre: *parteis, eleganteis, arteis, languenteis, menseis, immortaleis.*

3. Szinte hihetetlen, mennyi önbizalmat és erőt adott gratulációd ahhoz, hogy magam teljesen a filozófiának szenteljem. Folytatni fogom tehát a munkát, különösen, mivel amit mostanáig mutatványként közreadtam, eddig jó fogadtatást kapott, nemcsak az előadásaimon,[168] de a nyilvános vitákon is. Pico barátom önt bátorságot belém, úgy hiszem, aki jóllehet már rég nem talál magához méltó ellenfélre a küzdőtéren, nekem azért egyedülálló módon segít törekvéseimben és fáradozásaimban. Amikor ő engem valami olyasmivel buzdít, mint a karystosi[169] öklöző Glaukost az apja: „Gondolj az ekére!",[170] bizisten, mintha földet adna Antaios lába alá![171]

4. S bárcsak te is velünk élhetnél, ugyanabban a baráti társaságban! Akkor, azt hinném, a múzsák mind, ha vannak még egyáltalán múzsák bárhol, ide költöznének ligeteikkel és forrásaikkal (hogy ne mondjam sátorfájukkal), és a tudatlanok és barbárok falanxait, amelyek zászlóikat kitűzve szinte az egész földet diadalmasan elfoglalták, könnyedén megfutamíthatnánk Pico és a te vezetéseddel!

5. Lorenzo és Piero de' Medici, azaz a legemberségesebb atya a legkedvesebb fiával versengve rajonganak érted, s keresik maguknak az alkalmat, hogy irántad való jóindulatuk gazdagabb és teljesebb gyümölcsét valamikor leszüretelhesd.

Élj boldogul!

V.

Niccolò Leoniceno barátjának, Angelo Polizianónak

1. Amennyire nem fájlalom, ha dicstelen emberek bírálnak, annyira örülök teljes szívemből, ha olyan férfiak becsülnek meg, akiket soha nem lehet eleget dicsérni. Mert bár az előbbiek a gyűlölettől vagy a sárga irigységtől elvakítva mindenkit becsmérelnek, az utóbbiak viszont olykor inkább szeretetükből és jóindulatukból indulnak ki, mint az igazságból, mégis úgy vélem, nagyon is számít, hogy valaki ebből vagy abból az érzésből cselekszik. Hisz ki hinne Thersitésnek, aki senkit nem kímél, mindenkit csak gyaláz,[172] Nestórral pedig, akinek szájából a méznél is édesebben csordogál a beszéd, ki ne értene egyet?[173] Én bizony, még ha tisztában vagyok is jelentéktelenségemmel, mégis beszéded meggyőzőereje és szépsége által rabul ejtve immár úgy vélem, hogy rendelkezem némi elismertséggel és megbecsüléssel. S nem is tudom elképzelni, hogy rólam alkotott ítéletedet ne fogadnák el néhányan, kivéve azokat, akik, mint ékesszóló leveledben írod, már teljesen elbutultak, és nem tudnak leszokni a makkról. Ám legalább azok elfogadják, akik az igazi kutatómunkában lelik örömüket: „Számra kevés" – ez igaz –, „de ha küzdeni kell, mindjük csupa bajnok"[174] Az ő fegyvereikre és segéd-

3. Gratulatio tua, quod philosophiae me totum dediderim, mirum quantum mihi bonae spei addidit. Perseverabimus, igitur, praesertim cum bene cesserit adhuc quod hactenus publice specimen dedimus, non modo docendo, set etiam disputando. Facit animos, credo, Picus hic noster, qui cum diu comparem sibi non inveniat in arena, certanti mihi laborantique tamen unice favet. Isque cum mihi tale quiddam forte qualem Glauco illi Carystio pater acclamavit, τὴν ἀπ᾽ἀρότρου, terram (medius fidius) ipsam subiicere videtur Antaei pedibus.

4. Atque utinam tu quoque nobiscum viveres eodem contubernio. Crederem fore ut et Musae huc omnes, si modo ullae usquam sunt Musae, cum suis et nemoribus et fontibus (ne dixerim, cum sua modo supellectile), commigrarent, et indoctorum barbarorumque phalanges, quae totum fere orbem signis positis exultantes tenent, facile te et Pico ducibus fugarentur.

5. Laurentius Petrusque Medices, hoc est cum filio suavissimo pater humanissimus, certatim te diligunt, occasionemque sibi dari volunt qua benivolentiae ipsorum aliquando erga te uberiorem fructum pleniorem-que percipias.

Vale.

V.

Nicolaus Leonicenus Angelo Politiano suo s. d.

1. Quemadmodum non multum dolenter fero ab hominibus illaudatis vituperari, ita plurimum gaudeo a viris nunquam satis laudatis commendari. Nam etsi illi aut odio aut invidiae livore occaecati omnibus detrahunt, hi vero plura quandoque amori ac benivolentiae tribuunt quam veritati, non parum tamen interesse censeo hocne an illo affectu quicquam agatur. Quis enim Thersitae maledicenti ac nemini parcenti credat, Nestori vero, a cuius ore melle dulcior distillat oratio, non assentiatur? Ego sane, etsi nihil me esse sciam, tuae tamen orationis persuasione ac lepore ductus, aliquod iam nomen ac decus censeo possidere. Neque in animum inducere possum quin tuum de me iudicium nonnulli sint approbaturi, si non illi qui, ut in tua elegantissima epistola scribis, iam obbrutuerunt et a glande nesciunt desuescere, saltem ii quos recta studia delectant, 'exigui sane numero, sed bello vivida virtus.' Horum armis atque auxiliis fretus,

csapataikra támaszkodva a barbárok falanxait és azok támadásait és kevélykedését, akik tőlünk hozzájuk álltak át, semmibe is veszem!

2. Csak te, drága Polizianóm, mutasd magad annak, aki mindig is voltál irányomban, azaz becsületem és jó hírnevem elszánt védelmezőjének! Lorenzo és Piero de' Medicit illetően pedig, azaz atyjával együtt a legemberségesebb fiút, akik versengve rajonganak értem, mivelhogy te voltál „az, ki királyságom, s a hatalmam és kegyeim mind",[175] a náluk élvezett megbecsülésed és tekintélyed révén kijártad, kérlek, igyekezz irántam táplált szeretetüket megőrizni.

Élj boldogul!

VI.

Angelo Poliziano barátjának, Niccolò Leonicenónak

1. Nem is tudom, hogy nagyobb örömöt vagy fájdalmat okoztak-e inkább nekem azok a jegyzeteid,[176] Niccolò, amelyekben Avicenna[177] ostobaságait cáfolod meg, s az ifjabb orvosokat okítod, hogy a tudatlanság mekkora ködében bolyonganak. Hiszen szerfelett örvendek, hogy az a férfi hozta nyilvánosságra azokat a dolgokat, amikben az élet és a jó egészség áll, akit én tehetsége és tanultsága miatt mindig a legtöbbre tartottam. Másfelől viszont fájlalom az emberi nem sorsát, mert oly sokáig tűri, hogy e szomorú tudatlanság büntetlenül garázdálkodjon, s néha azoktól veszi (pénzért!) az élet reményét, ahonnan a legbiztosabban jön a halál. Ki ne látná ugyanis, hogy nagyobb veszély fenyeget az orvostól, mint a betegségtől, hogyha egy betegséget egy másik gyanánt kezelnek, s bizonyos orvosságokat mások helyett adnak be?

2. Ha téged, Niccolò, az a régi kor szült volna, amelyben az érdemek elnyerték jutalmukat, még az istenek jutalmával sem maradtál volna híján, hacsak nem gondoljuk, hogy egy vagy két embert kiragadni a halálból nagyobb dolog (amit Asklépios tett), mint egyöntetűen megmenteni az emberiség egészét (amit te teszel) a halálnak akár az árnyékából is. Ezért kérlek, folytasd azt az utat, amelyen elindultál, tudniillik, hogy erőfeszítéseid révén egyszerre szerezz magadnak halhatatlan dicsőséget, minden halandónak pedig, akik eddig betegek voltak, életet és egészséget adj.

3. Ami viszont Pliniusunkra vonatkozó kritikádat illeti, hogy összekeverné a *kisthos*t [κίσθος, κίστος] a borostyánnal [κισσός], ebben én (bár nyíltan és barátságosan) messze nem értek veled egyet.[178] S nem félek bátran magamra vállalni annak a férfiúnak a védelmezését, aki oly dicső érdemeket szerzett az élet és annak tudománya terén, különösen veled szemben, azaz a kiváló filozófussal szemben, aki számára semmi nem lehet fontosabb

barbarorum phalanges, atque eorum qui a nobis ad illos defecerunt, impetus insolentiasque contemnam.

2. Tu modo, mi Politiane, eum te mihi exhibe qui semper fuisti erga me, hoc est mei honoris ac dignitatis acerrimum defensorem. Laurentium vero ac Petrum Medices, hoc est cum patre filium humanissimum, in me dilectione certantes, quandoquidem tu ille fuisti 'qui mihi quodcunque hoc regni, qui sceptra Iovemque' tua apud illos auctoritate ac gratia conciliasti, studeas in eodem erga me amore conservare.

Vale.

VI.

Angelus Politianus Nicolao Leoniceno suo s. d.

1. Dictata illa tua, Nicolae, quibus Avicennae refellis inscitiam docesque medicos iuniores quanta in caligine rerum versentur, nescio plusne mihi voluptatis an doloris attulerint. Nam et gavisus mirifice sum res eas quibus hominum vita salusque continetur ab eo potissimum viro editas esse in lucem quem ego semper ingenii disciplinarumque merito plurimi fecerim, et indolui rursus generis humani vicem, quod in se grassari tandiu impune tristem hanc inscitiam patiatur, atque ab iis interdum vitae spem pretio emat, unde mors certissima proficiscatur. Quis enim non videat plus esse a medico quam a morbo periculi, siquidem et morbus alius pro alio curetur, et alia pro aliis remedia afferantur?

2. Quod si te prisca illa, Nicolae, tulisset aetas, in qua pro meritis praemia reddebantur, ne deorum quidem honoribus caruisses, nisi forte maius esse credimus unum aut alterum (quod Aesculapius fecit) a morte quam omneis pariter homines (quod ipse facis) a mortis etiam periculo eripere. Quare perge, obsecro, qua instituisti via, scilicet ut una opera et immortalem tibi gloriam parias, et omnibus vere hactenus mortalibus aegris vitam salutem concilies.

3. Quod autem Plinium quoque redarguis nostrum, quasi cisthon pro hedera acceperit, in hoc ego (ut libere agam et amice) longe a te dissentio. Nec autem verebor eius viri patrocinium suscipere audacter qui fuerit de vita et literis tam praeclare meritus, praesertim adversus te, hoc est adversus eminentem philosophum, cui nihil veritate ipsa debeat esse anti-

az igazságnál. A ti iskolátokból való ez a mondás: „Sókratés a barátunk, de az igazság még nagyobb barátunk", és ez is: „Mindkettő a barátunk, az igazság azonban nagyobb tiszteletre méltó."

4. Plinius tehát, ahogyan te állítod, azután pedig Avicenna, nem különbözteti meg a *kisthos*t a borostyántól, s amennyiben ez így van, hatalmasat hibázik, mivel a *kisthos* mind alakjában, mind színében, mind hatóanyagaiban nagymértékben különbözik a borostyántól. Még azt is hozzáteszed, hogy Pliniuson jobban kell csodálkoznunk, mint Avicennán, mivel a görög nyelvben járatos lévén különbséget kellett volna tennie a *kissos*, azaz a borostyán és a *kisthos* között. Bizonyságul, miszerint egyiket a másiktól nem választja el, azt hozod fel, hogy a *Naturalis historia* tizenhatodik könyvében a borostyánt kettéválasztja hím- és nőivarúra, és mindkettő virágját hasonlónak mondja a vadrózsáéhoz, majd ugyanő a huszonnegyedik könyvben azt a bizonyos *kisthos*t is, ami alatt a *hypokisthos* is terem, hím- és nőivarúra választja ketté, s a hímivarúnak rózsaszín, a nőivarúnak fehér virágot tulajdonít, végül pedig hogy ezt a *kisthos*t is a borostyánok között említette meg.[179] Amiért is úgy tűnik, a következőképpen tudod összefoglalni: mivel Plinius a huszonnegyedik könyvben kijelenti, hogy a *kisthos*ról a borostyánok között tett korábban említést, melynek nevét mindazonáltal fentebb sehol nem sorolja fel a borostyánok között, könnyen adódik az a következtetés, hogy a *kisthos*t is a borostyán gyűjtőneve alatt érti, különösen mivel úgy a borostyánt, mint a *kisthos*t, hím- és nőivarúra választja szét, és a *kisthos* virágát a borostyánok között írja le.[180]

5. Most, miután előadtam a te nézeteidet, kifejtem, hogy ezzel szemben én miként vélekedem. Azt állítom, hogy Plinius sehol sem említi a *kisthos*t a borostyánok között, kivéve a huszonnegyedik könyvet, ahol pedig világosan megkülönbözteti a borostyántól. Mert, amit a saját magad számára Plinius tanúságaként feltételezel, hogy ő másutt a *kisthos*ról a borostyánok között beszélne, azt semmiképpen nem fogadom el. Számomra ugyanis ott, ahol ezt mondja, tudniillik a huszonnegyedik könyvben, úgy tűnik, hogy a *kisthos*ról csak addig a pontig értekezik, amely nála így szól: „ezek alatt terem leginkább a *hypokisthos*". Ezután rögtön pont van, majd új mondat kezdődik, így: „Amit a borostyánoknál említettünk, a *kisso*st, *erythranos*nak is nevezik ugyanők, amely hasonló a borostyánhoz." S nem félek attól (hisz akkora a műveltséged), hogy ne ismernél rá arra az alakzatra, amelyhez hasonló Ovidiusnál is szerepel: „Amit / olvasol, ím a levél rab Bríséis kezitől jött."[181] S úgyszintén: „Mit, ha te nem küldesz, híjával lesz maga: »Üdvöt!« / hős amazon-sarjnak küldi a krétai nő."[182] Ha te azt a bizonyos „amit" az előtte levőkre kívánod vonatkoztatni, akkor kénytelen leszel inkább a *hypokisthos*ra (hisz ez áll közvetlenül előtte), mint a *kisthos*ra vonatkoztatni. És a *hypokisthos*ról semmit

quius. De vestris enim illa sunt scholis: 'Amicus Socrates, amicior veritas,' et item, 'Amici ambo, plus tamen habendum honoris veritati est.'

4. Plinius igitur, ut quidem tu ais, perinde atque Avicenna cisthon ab hedera non distinguit, errore, si quidem ita sit, maximo, quando cisthos ab hedera plurimum et figura et colore et viribus differat. Addisque mirandum de Plinio magis quam de Avicenna, quoniam Graece linguae peritus, secernere a cisso, hoc est ab hedera, cisthon debuerat. Argumentum affers quamobrem alterum ab altero non separet, quod in libro Naturalis Historiae sexto decimo hederam dividat in marem ac foeminam, floremque utriusque similem dicat esse rosae silvestri, tum idem libro quarto et vigesimo cisthon quoque illam, sub qua nascitur hypocisthus, in marem dividat et foeminam, marique rosaceum, foeminae album tribuat florem, postremo quod etiam cisthi huius fecisse inter hederas mentionem se dicat. Quocirca sic videris posse colligere: cum Plinius libro quarto et vigesimo mentionem se de cistho inter hederas fecisse doceat, cuius tamen vocabulum nusquam superius inter hederas citetur, facilis coniectura est, cisthon ab eo hederae nomine comprehensam, praesertim qui sic hederam quemadmodum et cisthon in marem foeminamque partiatur, et in hederis florem describat cisthi.

5. Iam quoniam quid tibi videatur exposui, quid ego contra opiner edisseram. Nego usquam a Plinio inter hederas cisthi mentionem factam, praeterquam libro quarto et vigesimo, ubi illam praeclare distinxit ab hedera. Nam quod tibi sumis, quasi Plinii testimonium, alibi eum de cistho inter hederas locutum, hoc ego neutiquam concedo. Mihi enim ubi hoc ait, in quarto et vigesimo scilicet libro, disserere de cistho adusque illam tantum clausulam videtur quae sic est apud ipsum: 'sub his maxime nascitur hypocisthis'. Post id autem statim interpungitur, ac de integro sic verba incipiunt: 'quam inter hederas diximus, cissos, erythranos ab iisdem appellatur, similis hederae.' nec autem vereor (quae tua est in literis elegantia) quin figuram agnoscas cuiusmodi apud Ovidium est: 'Quam legis a rapta Briseide littera venit,' et iterum, 'Quam, nisi tu dederis, caritura est ipsa, salutem, mittit Amazonio Cressa puella viro'. quod si illud 'quam' referre ad id malis quod antegreditur, cogeris ad hypocisthida potius (haec enim statim prior) quam ad cisthon referre. Deque hypo-

nem mond fentebb, azaz a tizenhatodik könyvben, a borostyánok között, jóllehet az *erythranos*t pedig tárgyalja.

6. Mi a helyzet azzal, hogy sem a *kisthos*t nem nevezi meg sehol máshol a borostyánok között, s a hím- és nőivarúak különbözése sem annyira a *kisthos* sajátossága csak, hanem inkább minden fáé és cserjéé általában, amit maga Plinius sem rejt véka alá? Mi a helyzet azzal, hogy a virágja is különböző, a borostyánon tudniillik a hím- és nőivarúak egyszínűek, a *kisthos*on viszont nagyon is különbözőek? Mert az, hogy a borostyán virágát a sziklarózsáéhoz hasonlítja,[183] úgy vélem, nem a színét érti rajta, hanem a pelyhességét, ami a rózsákra jellemző. Ezért hívta Theophrastos is a borostyán virágát χνοώδη-nak [pelyhesnek].[184]

7. Úgy vélem tehát, eléggé nyilvánvaló, hogy semmi nem kényszerít minket arra, hogy elismerjük, Plinius a tizenhatodik könyvben a *kisthos*t a borostyánok közé sorolta, aki mindazonáltal a huszonnegyedik könyvben a *kisthos*t csakúgy, mint a *chamaikisson*t [χαμαίκισσος – földi borostyán] kapcsolatba hozta a borostyánnal, nem azért, mert az hitte, hogy a *kisthos* és a borostyán ugyanaz, hanem mert a görögök egy hasonló szóval (így mondja ugyanis) nevezik meg. Ezért, nehogy a kifejezés hasonlósága bárkit is megtévesszen, éppen ott tette hozzá a megkülönböztetést, ahol az összekeverésükre alkalom adódott. S még ezzel sem elégedett meg, hanem a *kisthos* borostyántól különböző sajátságaival is kiegészítette. Fentebb ugyanis sehol nem írta le a borostyánt úgy, hogy rámutatott volna akár, hogy „nagyobb a kakukkfűnél", akár hogy „a bazsalikoméhoz hasonló a levele", akár végül, hogy „fehér virágú". Ezért immár ki kételkedhetne, hogy Pliniust valóban „Szerencsésnek" kell neveznünk,[185] hiszen e hiba gyanújának még az árnyéka sem fér hozzá!

8. Mellesleg, bevallom, meglepődtem a következő dolgon: hogy jutott eszedbe, hogy a *lédon* (vagy ha inkább így akarod, *lada*, amiből a *ladanum* név is származik) növényt latin kifejezésnek véld?[186] Mintha éppenséggel Dioskoridés és más régi görög szerzők is nem ezt használnák mindenütt, mint honi és anyanyelvi kifejezést, ahogy, bizony Isten, a *ladanum*ot is!

9. Ezek voltak, Niccolóm, amikben Plinius kapcsán ellentmondanék neked (hogy igaz vagy hamis, nem tudom, de számomra mégis valószínű). Hogyha te, nagy tudású férfiú, helyesnek találod, örülni fogok, hogy egy latin szerző hírneve nem forog olyan veszélyben,[187] mint a barbároké.[188] Ha nem, várom, mit és hogyan felelsz e felvetéseimre. Mivel mindazoknál, akik nagy műveltséggel rendelkeznek, Plinius hatalmas tekintéllyel bír, vagy nem kellene megtámadni, vagy sokkal erőteljesebben kellene megtépázni, mint ahogy, úgy tűnik, eddig tetted.

Élj boldogul![189]

cisthide tacet omnino superius, hoc est libro sexto decimo, inter hederas, cum de erythrano tamen loquatur.

6. Quid quod nec cisthon alibi usquam nominat inter hederas, nec maris foeminaeque discrimen tam cisthi proprium quam omnium plane arborum virgultorumque videtur, quod nec idem Plinius dissimulat? Quid quod flos quoque diversus perhibetur, in hedera quidem maris et foeminae concolor, in cistho autem plane discolor? Nam quod hederaceum silvestri rosae comparat, non tam colorem insinuari quam lanuginem puto qualis intra rosas est. Unde etiam hederae florem χνοώδη Theophrastus appellaverit.

7. Satis igitur, ut arbitror, apparet nihil esse quod nos fateri cogat Plinium libro sexto decimo cisthon inter hederas retulisse, qui tamen idem libro quarto et vigesimo sic hederae cisthon quemadmodum et chamaecisson adnexuit, non quia cisthon hederamque esse idem crediderit, sed quod eam Graeci vicino (sic enim inquit) vocabulo appellent. Quare ne quenquam similitudo vocabuli falleret, ibi potissimum distinctiones adhibuit ubi confusionis occasio nascebatur. Nec eo contentus etiam cisthi proprietates prorsus ab hedera diversas adiecit. Nusquam enim hederam sic ante descripserat ut aut maiorem thymo aut ocimi foliis aut postremo albo esse flore docuerit. Quamobrem quis iam dubitet 'Secundum' Plinium pronuntiari oportere, quem ne suspitio quidem ulla istius erroris attingat.

8. Illud obiter mirari me fateor: quid ita tibi in mentem venerit ledon herbam (seu tu ladam mavis, unde et ladanum vocetur) Latinam vocem arbitrari? Prorsus quasi non et Dioscorides et alii veteres Graeci passim ut patria vernaculaque utantur tam, hercules, quam et ladano.

9. Haec habui, mi Nicolae, quae tibi pro Plinio (verane an falsa nescio, sed mihi tamen verisimilia) obiicerem, quae si tibi doctissimo homini probabuntur, laetabor equidem Latinum auctorem non in eadem esse alea qua barbari. Sin minus, expecto iam quid ad haec nostra qualiacunque respondeas. Etenim cum gravissima sit apud eruditissimum quenque Plinii auctoritas, aut non tentanda fuit, aut aliquanto fortius quam certe adhuc fecisse videris convellenda.

Vale.

VII.

Niccolò Leoniceno barátjának, Angelo Polizianónak

1. Nagyon örülök Angelo, nagy tudású férfiú, hogy az orvostudományról író barbárok ostobaságainak cáfolatában végzett tanulmányaimat helyesled te, akit soha nem lehet eleget dicsérni. Én ugyanis nem úgy vélekedem rólad, mint a legtöbben, akik ebben forgolódnak, hogy az ékesszóló ember nem mondhat véleményt más tudományágakban, mintha szükségszerű lenne, hogy az, aki filozófiával és az irodalomtudománnyal foglalkozik, járatlan az egyéb tudományokban. Ismerem élesen látó tehetségedet, ismerem már kora ifjúkorodtól fogva szenvedélyesen végzett tanulmányaidat és tudományos munkásságodat, nemcsak a filozófia, hanem a szónoklattan és a költészet terén is, s mindegyikben oly nagy eredményeket értél el, hogy messze földön híres hazád, Firenze minden szabad művészetben a mestereként él veled.[190]

2. Nem különösebben meglepő, hogy azon kevesek egyike vagy, akik korunkban az ékesszólást a bölcsességgel vegyítették, mivel e bölcsesség tanulmányozásában az isteni tehetségű férfi, az én Giovanni Pico della Mirandola barátom a vezetőd és társad, akivel éjjel-nappal a [különféle] tanítások értelmezésével töltitek az időt. Azonkívül a zavartalan filozofáláshoz minden segítséget megad számodra Lorenzo de' Medici kedvezése és kedvessége, aki ez idő tájt a tudományok legjelentősebb támogatója, aki a világ minden tájára szétküldve követeit hatalmas erőfeszítéssel a tudományok minden ágában kutatja föl és szerzi be a köteteket, semmilyen költséget nem kímélve teremti elő számodra és a bölcsészettudományokban buzgólkodó kitűnő tehetségek számára a kutatáshoz szükséges eszközök tárházát. A te elbeszélésed révén hallottam azt a híres mondatot, amely Lorenzo száját hagyta el, miszerint azt kívánja, te és Pico barátom annyi könyv vásárlására buzdítsátok őt, hogy végül, amikor elfogyott a pénze, kénytelen legyen az összes bútorait elzálogosítani. Mivel tehát minden jó – a szándék és a szerencse is – bőségesen megvan benned, ha Angelo Poliziano áll ki mellettem, amikor a barbárok ellen emelem fel a szavam, semmi nincs, amiért bárkitől tartanom kellene, aki az ő védelmezésüket vállalja fel.

3. Másfelől viszont, amennyire helyeselted, hogy a barbárokat megcáfolom, annyira nem értesz egyet azzal, hogy Plinius hitelét, aki az életre vonatkozó tudományokban annyi érdemet szerzett, a barbárokkal együtt ugyanúgy megkérdőjeleztem,[191] aki mindazoknál, akik nagy szakértelemmel rendelkeznek, akkora tekintéllyel bír, hogy vagy nem kellett volna megtámadnom, vagy ha szerintem teljesen ízekre kell szedni, akkor azt bátrabban kellene tennem, mint láthatóan eddig tettem. Ha esetleg ezen szavaiddal (hiszen jó barátom

VII.

Nicolaus Leonicenus Angelo Politiano suo s. d.

1. Gaudeo plurimum, Angele vir doctissime, studium meum in refellenda inscitia barbarorum qui de medicina scripserunt abs te, nunquam satis laudato viro, probari. Non enim ego id de te sentio quod forte plerique qui in ea haeresi sunt, hominem eloquentem non posse de aliis disciplinis iudicare, quasi earum peritia carere sit necessarium ei qui bonarum literarum ac politioris humanitatis studiis fuerit imbutus. Novi ego tum perspicacissimum ingenium, novi fervens iam inde a pueritia studium, non minus ad philosophiae doctrinam quam ad oratoriam atque poeticam capessendam, in quibus omnibus tantum profecisti ut tua te patria inclita Florentia omnium liberalium artium utatur praeceptore.

2. Nec sane mirandum te unum esse perpaucorum qui aetate nostra eloquentiam cum sapientia iunxerunt, cum in eiusdem sapientiae studio habeas ducem ac comitem divino virum ingenio, Ioannem Picum Mirandulam nostrum, cum quo dies ac noctes in omni doctrinarum meditatione versaris, ac praeterea tibi omnia ad ingenue philosophandum adiumenta suppeditet favor ac gratia Laurentii Medicis, maximi hac tempestate studiorum patroni, qui missis per universum terrarum orbem nuntiis in omni disciplinarum genere libros summa ope conquirit, nulli sumptui parcit quo tibi ac reliquis praeclaris ingeniis bonarum artium studia aemulantibus instrumenta abundantissima paret. Audivi te referente vocem illam praeclaram ex Laurentii ore prodiisse, optare tanta sibi abs te ac Pico nostro ad libros emendos praestari incitamenta ut tandem, deficientibus sumptibus, totam supellectilem oppignerare cogatur. Cum igitur omnia et animi et fortunae bona in te cumulatissima sint, nihil est quod, Angelo Politiano pro me contra barbaros pronuntiante, quempiam deinceps timere debeam qui illorum patrocinium sit suscepturus.

3. Quod autem, ut iure a me barbaros reprehendi iudicasti, ita non approbas quod Plinium, de vita ac literis optime meritum, intra eandem cum barbaris aleam posuerim, cuius tanta sit apud peritissimum quenquam auctoritas ut aut eam tentare non debuerim, aut si omnino convellendam duxeram, fortius id a me fieri quam adhuc fecisse videar oportuerit, si me forte hisce verbis, ut qui mecum amice omnia potes, temeritatis atque

lévén bármit megtehetsz velem) leplezetten vakmerőséggel és tiszteletlenséggel vádolsz, hogy egy ilyen nagyra becsült férfit hamis vádaskodással igyekeztem sarokba szorítani, már meg is van a mentségem, méghozzá a te leveledből. Megvallod ugyanis, hogy igaz az a mondás, amelyet a mi iskolánkban szoktunk emlegetni: „Platón a barátunk, még inkább barátunk az igazság, de mivel ők ketten is barátok, derék dolog első helyen az igazságot tisztelni."

4. Mivel tehát úgy véltem, hogy Pliniust, csakúgy, mint másokat, a borostyán leírásában megtévesztette egy másik növény nevének hasonlósága, melyet a görögöknél κισθός-nak hívnak (mert a borostyánt a görögök κισσός-nak mondják), s ismertető jeleiket hibásan összekeverte, nem akartam, amennyire rajtam múlott, hogy az igazság homályban maradjon. Ami pedig azt illeti, hogy úgy ítéled, a hibára vérmesebben és egyértelműbben rá kellett volna mutatnom, tudnod kell, nem az volt ebben a szándékom, hogy Plinius tekintélyét leromboljam. Hiszen amikor ezt az előadásomat írtam, a fő célom a barbárokkal való vita volt. És ezért, amikor a borostyánról volt szó, s igyekeztem bebizonyítani, hogy Avicenna nem ismerte elég jól ennek természetét, mellesleg és csak úgy futtában, többek említése során Pliniust is megneveztem, akiről mindazonáltal nem állítottam, hogy Avicennával együtt a többi dologban is tévedett,[192] hanem hogy úgy tűnik, ebben a többiekkel együtt ugyanabba a hibába esett. Lásd, mennyivel visszafogottabban beszéltem ott Pliniusról, mint a többiekről, akikről bebizonyítottam, hogy e hibájuk révén nem csupán letértek a helyes útról, de teljesen eltévedtek. Ha akkor az lett volna, vagy most az lenne a szándékom, hogy Plinius hibáit feltárjam, s a nyilvánosságra hozzam, egy egész könyvet meg tudtam volna vagy meg tudnék tölteni ezekkel, bármikor. Mégis úgy véltem, a sok közül keveset kellett ott feltárnom, hogy megértsd, nem elhamarkodott ítélettel, hanem nyomós érvekkel jutottam arra, hogy úgy gondoljam, Plinius a borostyán leírásában, mint sok más, az orvostudományra vonatkozó dologban, tévedett.

5. Abban viszont mindketten egyetértünk, hogy Dioskuridés a legtekintélyesebb szerző úgy a görögöknél, mint a latinoknál és még a barbároknál is, és elsősorban neki kell hinnünk a lágyszárú növények és a cserjék leírásában. Hiszen Plinius maga, csakúgy, mint Theophrastos, őt követte ezen a téren, úgyhogy aki mindkét nyelven, görögül és latinul is tud, felismeri, hogy Plinius egész mondatokat fordított Dioskuridéstől, szinte szóról szóra. Továbbá Galénos,[193] aki úgy minden szabad művészetben, mint különösen az orvostudományban, a legnagyobbak közé tartozik, a *De simplicibus medicamentis* [Gyógynövények és gyógyalapanyagok] című könyvében megvallja, hogy azért hagyta el a növények kinézetének leírását, mert Dioskuridés munkája bőségesen elegendő e területen. Az arab Serapio sem jellemezte másként

impudentiae tacite accusas, qui tantae existimationis virum per calumniam quodam modo deprehendere quaesiverim, habeo iam excusationem mihi ex tua epistola paratam. Fateris enim vera esse quae in scholis nostris lectitantur, 'Amicus Plato, magis amica veritas, sed cum ambo sint amici, pium esse veritatem in honore praeferre.'

4. Cum igitur ita sentirem, Plinium non minus quam caeteros in hederae descriptione alterius plantae quae apud Graecos κισθὸς appellatur nominis vicinitate deceptum, quoniam hedera a Graecis κισσὸς dicatur, indicia non sine errore miscuisse, nolui, quantum in me erat, pati veritatem ipsam in obscuro iacere. Quod autem fortius atque evidentius hunc a me errorem indicari oportuisse censes, scito non fuisse tunc animi mei propositum Plinii auctoritatem pessundare. Nam cum illa dictabam, praecipua erat mihi contentio cum barbaris. Atque ideo cum de hedera sermo haberetur, cuius naturam non satis Avicennae cognitam fuisse probare contendebam, obiter ac veluti quodam in transcursu Plinium quoque in aliorum mentione nominavi, quem tamen non dixi una cum Avicenna ac reliquis errasse, sed videri in eodem cum aliis errore versari. Vide quam modestius de Plinio, quam de aliis tunc sim locutus quos non videri eodem errore deviare sed plane aberrare asseveravi. Quod si is mihi animus tunc fuisset, aut nunc etiam esset, Plinii errata in lucem patefacere, potuissem et tunc et nunc quoque possem integrum de eisdem implere volumen. Pauca tamen e multis hoc in loco censui aperienda, ut intelligas me non temerario iudicio sed certissimis rationibus adductum ut existimarem Plinium in hederae descriptione, quemadmodum in multis aliis ad medicinam pertinentibus, aberrasse.

5. Illud vero mihi primum tecum conveniat, tam apud Graecos quam apud Latinos atque etiam barbaros, Dioscoridem esse summum auctorem, atque praecipuum cui in herbarum ac fruticum descriptionibus fides sit adhibenda. Nam et Plinius ipse non minus hunc quam Theophrastum in hac parte secutus videtur, ut qui utranque linguam, et Graecam et Latinam, noverit, sententias integras Dioscoridis, quasi verbum ex verbo, a Plinio translatas agnoscat. Galenus praeterea, homo tum in omnium liberalium artium tum in medicinae praesertim disciplina praecipuus, in suo de simplicibus medicamentis libro se a describendis herbarum imaginibus supersedisse fatetur, quoniam abunde in hoc studio fuerat a Dioscoride satisfactum. Nec Serapio Arabs, herbas describere aggressus,

a növényeket, amikor leírásukba fogott, ámbár nem követte mindenben pontosan Dioskuridést, s könyveit számtalan hibával töltötte meg, amelyeket ha nem remélném, hogy híres elöljárónk, Ermolao Barbaro, az aquileiai érsek, aki minden tudományban nagy szakértelemmel rendelkezik, tudásával és szorgalmával fel fog tárni, sokkal szívesebben bírálnám, mint ahogyan most Plinius ezen hibáit készülök felsorolni, mind azért, mert jobban kedvelem, ha barbárokkal, mint ha latinokkal szállok szembe, mind azért, mert nagyobb veszély fenyegeti az emberi nemet Serapio tudatlansága, mint Plinius részéről. Korunkban ugyanis a gyógynövények és gyógyalapanyagok tekintetében szinte minden orvos Serapiót követi,[194] Pliniust pedig még olvasásra se méltatják, mivel úgy ítélik, hogy ő a grammatikusok és a szónokok, nem pedig a filozófusok és az orvosok sorába tartozik.

6. Én azonban, még ha nem is tagadom, hogy Plinius minden tudományágban ért el eredményeket, mégis úgy hiszem, hogy sok mindent, amiről *Naturalis historiá*jában írt, nem tudott bizonyosan, és nem is kutatta eléggé alaposan. Ebből az következik, hogy mivel nem azt írta meg, amit ő maga tudott, hanem inkább, amit a különböző szerzőktől innen-onnan összeszedett, gyakran úgy tűnik, hogy különböző dolgokról úgy beszél, mintha azonosak volnának, és ugyanazokról a dolgokról pedig úgy, mintha különbözőek volnának. Ezt a tényt, remélem, könnyen be fogom tudni bizonyítani a számodra, aki nagy tudós vagy, ha az érzelmeket kicsit félretéve, nem annyira Plinius védőjeként, mint inkább bírájaként azokat a hibákat, amelyekre rá kívánok mutatni, kész leszel alaposan mérlegelni és vizsgálat alá venni.[195]

Élj boldogul!

aliis eas notis indicavit quam Dioscorides, quamvis et ipse, non recte in omnibus imitando Dioscoridem, libros suos innumeris implevit erroribus, quos nisi sperarem aliquando in lucem fore detegendos studio ac diligentia inclyti praesulis Hermolai Barbari, Patriarchae Aquileiensis, viri omnium disciplinarum peritissimi, libentius sane aliquanto notarem quam hosce Plinii in praesentia sim recitaturus, tum quia magis me iuvat contra homines barbaros quam Latinos agere, tum quia maius humano generi ex Serapionis inscitia quam ex Plinio periculum imminet, siquidem aetate nostra omnes fere medici in simplicium medicaminum cognitione Serapionem sequuntur, Plinium autem nec legendum quidem existimant, quod eum in numero grammaticorum vel oratorum, non autem philosophorum aut medicorum habendum iudicent.

6. Ego vero, etsi non infitias eo Plinium omnium doctrinarum studia excoluisse, multa tamen de quibus in suis de naturali historia libris conscripsit non satis illi comperta atque explorata fuisse crediderim. Ex quo illud secutum est, ut cum non ea scriberet quae ipse novisset sed quae potius a diversis auctoribus varie scripta collegisset, saepius diversa pro eisdem atque eadem pro diversis retulisse videatur. Quam quidem rem me tibi homini doctissimo facile probaturum spero si, paululum seposito affectu, non tanquam Plinii patronus sed potius iudex haec quae in Plinio notaturi sumus errata diligentius perpendere atque examinare volueris.

Vale.

Levél Gioviano Pontanóhoz

Gioviano Pontano (1429–1503) Umbriában, Cerreto di Spoletóban született, a perugiai egyetemen jogot tanult, és 1448-ban szegődött az éppen akkor Firenze ellen hadjáratban levő V. Aragóniai Alfonz, szicíliai király szolgálatába.[41] Rögtön bekerült a híres humanista Antonio Beccadelli, másnéven Panormita által vezetett körbe. 1452-től már a királyi kancellárián dolgozott, mindeközben folytatta görög és asztrológiai tanulmányait, majd 1455-ben saját iskolát nyitott, amelyet a helyi nemesek sarjai látogattak. A fennmaradt jegyzetekből tudjuk, hogy óráin a klasszikusok műveit olvastatta és kommentáltatta diákjaival. Közben szerelmi és asztrológiai tárgyú költeményeket is írt (az *Amores* első darabjait és a *Meteororum liber* első változatát), majd a király 1455-ben kinevezte testvére, Navarrai János természetes fia, Aragóniai János (Giovanni d' Aragona) nevelőjévé. Az egyházi pályára szánt ifjú számára Pontano vallásos szellemiségű dalokat írt *De laudibus divinis* címen.

Az 1458-ban trónra került I. Ferdinánd (Ferrante) háborút indított az ellene szövetkező Anjou-párti bárók ellen, s Pontano – tudományos tevékenységeit háttérbe szorítva – híven szolgálta őt a harcok hosszú évei alatt. A lázadást csak 1464-ben verték le. Több hivatali lépcsőfok után 1462-ben királyi tanácsos lett, immár nagyobb felelősséggel, de egyben jelentős jövedelemmel is. Néhány évvel később a királyt diplomáciai ügyben képviseli Rómában. Hűségéért és kiváló tanácsosi tevékenységéért egy aranyműves üzlet tulajdonjogát ajándékozzák neki, majd az a kitüntetés éri, hogy 1463-ban kinevezik a trónörökös elsőszülött, II. Alfonz (Alfonso), calabriai herceg nevelőjének – ebben a tisztségben az immár elaggott Panormita helyét vette át. Érdemei elismeréseként 1466-ban élethosszig tartó juttatást kap. Az említett háború befejeztével, már a trónörökös számára írta meg *De principe* [A fejedelem] és *De aspiratione* [A hehezet] című műveit. Az előbbiben a jó kormányzáshoz szükséges erényeket elemzi, ezt később, 1490-ben nyomtatásban is kiadta. Az utóbbi nyelvtani értekezésként indul, de valójában tele van epigráfiai leírásokkal és humanista ihletésű tudós kitérőkkel.

Talán szintén a herceg okulására írta meg az apja vezette háború történetét *De bello Neapolitano* [A nápolyi háború] címmel 1465 és 1469 között. E mű hitelességét és forrásértékét nagyban növeli, hogy saját szemmel is látott, illetve megtapasztalt eseményeket ír le benne, és adatait a kancellária

[41] Bruno Figliuolo: *Giovanni Pontano,* DBI, Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015, 729–740. https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pontano_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

hivatalos iratainak, valamint a követek levelezéseinek beillesztésével támogatta meg. Csak később, némi átdolgozás után, 1495 és 1499 között adta nyomdába, amikor átfogóbb szemléletű történetfilozófiai művét, a *De conscribenda historiá*t [A történetírást] fogalmazta. Ebben főként Livius és Sallustius műveit elemezve azt fejtegeti, hogy a történetírás, csakúgy, mint a szépirodalom, alkotó jellegű művészet: egyszerre célja a tanítás, a szórakoztatás és a megrendítés.

1461-ben megnősült, egy gazdag nápolyi nemeshölgyet, Adriana Sassonét vette feleségül, és négy gyermeke született. Felesége számára szerelmes elégiákat, a gyermekeknek pedig tizenkét dalt írt, amelyeket a harminchárom költeményt tartalmazó *De amore coniugale* [A házastársi szeretet] című elégiafüzérben gyűjtött össze 1485 körül.

1463-ban elkísérte Calabriába tanítványát, Alfonsót, aki annak hercegeként leverte az ottani mozgolódásokat, majd még szintén ifjú fejjel, 1467 és 1468 között a romagnai hadjáratban legyőzte Colleoninak, a Velencei Köztársaság zsoldoskapitányának seregét. Pontano 1469-ben Ferrante királytól egy ingatlant kapott, talán nevelői tevékenységének elismeréseként, amely nem messze feküdt a Panormita lakhelyétől. Az ingatlanon új házat és családi sírboltot építtetett, amely máig látogatható. Nápolyba visszatérve 1470-ben írta meg *Charon* című, erősen antiklerikális szatíráját, amelyben az emberek különféle bolondságait, többek közt a babonát célozza meg. 1472-ben fejezi be politikai példabeszédét *De obedientia* [Az engedelmesség] címen, amelyben az elsősorban a földbirtokos nagyuraknak az uralkodó irányában mutatandó engedelmességét tárgyalja. 1471-ben királyi privilégiummal elnyeri a nápolyi állampolgárságot. Ugyanebben az évben megörökli az elhunyt Panormita vezető helyét a nápolyi tudósok testvériségében, s háza a tudós kör székhelyévé válik. 1475-ben kinevezik a kincstárnoki tanácsosok egyikének – ez a cím inkább tiszteletbeli, ám igen jól jövedelmező –, és ugyanebben az évben Alfonso calabriai herceg feleségének, Ippolita Sforzának az első titkára is lesz. Így a hercegné számára folytatott levelezésből tudjuk, hogy a következő éveket (1482-ig) főként ebben a szolgálatban, Nápolyban tölti, csak rövid megbízatásokban hagyja hátra az udvart. A firenzei Pazzi-összeesküvés után kirobbant katonai konfliktusban 1478–1479-ben Ferrante eleinte a pápát támogatta, és Lorenzo de' Medici személyesen utazott Nápolyba, hogy Firenze részére megnyerje az udvart magának.

Magyar vonatkozással is bír az a háború, amelybe Pontano 1481-ben Alfonsót elkísérte: miután a törökök elfoglalták az apuliai Otrantót, a IV. Sixtus pápa által meghirdetett keresztes hadjáratban Ferrante ellenük vonult, és veje, Mátyás seregét is segítségül hívta. A magyar segédcsapat körülbelül

kétezer fővel vonult le Magyar Balázs vezérlete alatt, és a város vízellátását biztosító forrás török erődítését elfoglalva sikeresen visszaverte Ahmed pasa seregét. Pontano a calabriai herceget Abruzzóba, Città Sant'Angelóba követte az ott táborozó királyi seregek szemléjére.

1482 és 1484 között a herceggel ment a Ferrara elleni, Lazióban, Emiliában, Romagnában és Lombardiában lefolyt háborúba is, ahol a béketárgyalások során egyszemélyben képviselte őt. A családjától való távollét ihlette a fentebb említett *De amore coniugali* elégiaciklus legszebb darabjait, miközben Alfonso számára Itália szinte minden vezető városa urainak fogalmazott leveleket. Miközben a herceg tárgyalásokat folytatott, Pontano célzott diplomáciai feladatokkal rövid látogatásokat tett más városokban, például 1484-ben Milánóban Ludovico il Morót kellett felkeresnie.

A következő évtizedben diplomáciai feladatai főként a pápai állam, pontosabban VIII. Ince és a nápolyi udvar közötti konfliktusok elsimítására irányultak, amelyek a pápa által kivetett új adó miatt robbantak ki. Első római látogatása alkalmával, 1485 nyarán személyisége és műveltsége révén szinte azonnal megnyerte a pápát magának, olyannyira, hogy az a következő év január 28-án koszorús költővé avatta. Így Pontano a calabriai herceg, illetve Ferrante király szolgálatában igen sikeresen képviselte a Szicíliai Királyság érdekeit, és 1487-ben végül a király főkancellárjává nevezte ki.

1492-ben Rómában Pontano részt vett azon a ceremónián, amelyen Ferrante ajándékát, egy feldíszített lovat adtak át VIII. Incének, amellyel az uralkodó elismerte a pápának a királyság feletti fennhatóságát. Pontanónak emellett rá kellett vennie az egyházfőt, hogy gyakoroljon nyomást a magyarok új királyára, a Mátyás nyomdokába lépő Jagelló Ulászlóra, hogy Ferrante leányát, a megözvegyült Beatricét vegye feleségül. Alig két héttel hazatérte után az új pápa, VI. Sándor beiktatása az újabb ok arra, hogy Pontano Rómába utazzon. Tapasztalt békekötőként az újonnan megválasztott egyházfő jóindulatát kellett megnyernie a Szicíliai Királyság irányában.

De tumulis [Sírhalmok] című epigrammakötete száztizenhárom sírversének többségét a nyolcvanas évek közepén írta, a többit tíz évvel később. Filozófiai és erkölcsi tematikájú műveit is 1480 és 1498 között jelentette meg, ezek mind témájukat, mind műfajukat tekintve változatosak.

Ebben az időszakban születnek meg a kora ifjúságától fogva művelt asztrológiát tárgyaló értekezései is: a *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* [Kommentár (ál-)Ptolemaios *Centiloquium*ához], a *De rebus coelestibus* [Az égitestek], egy aristotelési ihletésű tanulmány, amelyet Pico asztrológiaellenes vitairatának megjelenése után újra átdolgozott, az *Urania* című tan-

költeménye öt könyvben, a már említett *Meteororum libri* és egy töredékesen fennmaradt tanulmánya a holdról, a *De Luna*.

Ferrante és fia, Alfonso halála után, 1495-től Pontano kikerült a nápolyi diplomácia élvonalából, az új uralkodók ugyanis ragaszkodtak korábbi írnokaikhoz. Így, bár az átmeneti Anjou-hatalomátvétel alkalmával jelentős anyagi veszteségek érték, azért tovább folytathatta irodalmi tevékenységét. Ekkor alkotja azoknak az aristotelési etikára alapozott erkölcstani traktátusoknak a sorát, amelyek az ún. társadalmi erényeket tárgyalják. Ezek nem pusztán a *Nikomakhoszi etika* kommentárjai, hanem számos Cicero- és Seneca-idézetet is tartalmaznak, és a humanista magatartás és erkölcs jellegzetességeit rajzolják meg. A kulcsszó minden esetben a mérték, témái, illetve címei a következők: *De liberalitate* [Az előzékenység], *De beneficentia* [A jótékonyság], *De magnificentia* [A nemeslelkűség], *De splendore* [A tekintély], *De conviventia* [A vendégszeretet]. Végül, mint minden más erény fölött álló és azokat szabályozó erényt határozta meg a megfontoltságot 1498-ban *(De prudentia).*

VIII.

Angelo Poliziano barátjának, Gioviano Pontanónak[196]

1. Noha nem kétlem, hogy nagy fájdalom ért téged Ferrante [Ferdinánd] király halálával,[197] mivel oly nagy tekintély és bölcsesség lakozott benne, hogy olyat aligha találunk bármely más valaha létezett királyban, mégis, amikor jól belegondolok, milyen király lép ennek a királynak a nyomába, úgy vélem, szinte vétek, ha te vagy bárki, aki melletted áll (akiknek a sorába én is beletartozom), túlságos gyászba vagy szomorúságba merül. Hiszen miután az uralkodásban örökösül legidősebb fia, II. Alfonz jutott számotokra,[198] akinek kiváló tehetsége, rendkívüli bátorsága, hihetetlen bölcsessége háborúban és békében is fényesen megmutatkozott, igazán hálátlanok lennénk, ha azzal foglalkoznánk, mit veszítettünk, és nem azzal, ami megmaradt nekünk, különösen, hogy a királyságnak oly sok és oly hatalmas segéderő szolgál támaszául.

2. II. Alfonz fia, II. Ferdinánd ugyanis,[199] Calabria fejedelme. Róla is az a hír járja, hogy testben-lélekben kiemelkedő adottságokkal rendelkezik, s csakugyan sok és jelentős cselekedetében nem kétséges, hogy már a királyi természet bizonyságát adta. Ott van még mellette Frigyes,[200] aki nagyon okos, nagyon ügyes, nagyon tapasztalt, de még ennél is nagyobb unokaöccse, a király iránti jóindulata, megbízhatósága, jámborsága. Nem is beszélve [a király] egyéb rokonságáról és összeköttetéseiről, vagyonáról, seregéről, hadvezéreiről, szövetségeseiről, az irányában mutatott ragaszkodásról, hűbéresei haderejéről, az erősségekről és várakról, amelyeket úgy tűnik, szinte lehetetlen bármilyen emberi erővel megrendíteni. Kérdem én: ki remélhet vagy ígérhet magának nagyobb isteni segítséget, mint aki a hitetlen törököt tűzzel-vassal kergetve nem annyira Otranto városából, de – ahogyan én látom – magából Rómából (amelyet elsősorban célba vettek), s így a szentséges oltárok közeléből kiűzte?

3. Ennek okáért, mégha bizonyára nagy veszteségnek is tartjuk Ferrante [Ferdinánd] halálát, mégis minthogy fiának adta át mintegy az őrhelyét, és azt a királyt hagyta maga helyett, akit a leginkább kívánt, aki érdemeit illetően minden tekintetben kiváló, nektek, akik a király szolgálatában álltok, semmiképpen sem kell, Pontano barátom, mély bánatba esnetek, hanem erős lélekkel (s biz' úgy vélem, te ezt teszed) álljatok mellé, amennyire csak lehet, járuljatok hozzá, hogy megszabaduljon a gondtól, fáradságtól, terhektől. Te pedig jól teszed, ha ezenfelül hálát adsz a magasságos Istennek, hogy az, akit zsenge korától fogva erre a feladatra készítettél fel, akit szerteágazó tudással öveztél fel, akit útmutatásaiddal láttál el, immár királyként látod, méghozzá

VIII.

Angelus Politianus Ioviano Pontano s. d.

1. Etsi magnum te dolorem Ferdinandi regis interitu cepisse non dubito, propterea quod in illo et auctoritas et sapientia tanta fuit quantam vix in rege unquam alio meminimus, tamen cum mecum ipse considero quis ei regi rex succedat, pene esse nefas arbitror vel te vel quenquam ex iis qui rebus vestris favent, quorum de numero nos quoque sumus, maiore aliquo in luctu moestitiaque versari. Nam cum vobis regni haeres (quod felix faustumque sit) Alfonsus alter, maximus natu, filius obtigerit, cuius excellens ingenium, singularis virtus, incredibilis sapientia bello et pace claruit, ingrati profecto fuerimus, si non quantum relictum sed quantum sit ademptum respexerimus, praesertim cum subsidiis tot tantique regnum fulciatur.

2. Dux enim suffectus Calabris Ferdinandus, alter Alfonsi filius, quem et ipsum nobis fama refert omnibus corporis animique dotibus excellere, sicut multis magnisque rebus, non dubium iam regiae cuiusdam indolis specimen dederit. Accedit eo Federicus, magna prudentia, magna dexteritate, magno usu rerum, sed maiore in regem fratrem benivolentia, fide, pietate. Mitto necessitudines alias, opes, exercitus, duces, socios, studia, popularium praesidia, munimenta, propugnacula, quae nullis pene humanis viribus labefactari posse videantur. Opem vero divinam quis, rogo, vel sperare vel polliceri sibi magis potest quam qui Turcos impios ferro ignique sequens non tam ab oppido Hydrunte quam, ut mihi videtur, ab Roma ipsa, quam primum petebant, atque adeo a sanctissimis illis altaribus expulerit?

3. Quapropter, tametsi magna omnino fata est iactura Ferdinandi obitu, tamen quoniam vigiliam quasi suam filio tradidit, regemque pro se quem potissimum voluit reliquit, in omni genere laudis excellentem, non debetis ullo pacto, mi Pontane, quicunque inter officia regis estis, moerori vos dedere, sed animo praesenti (quod equidem te facere arbitor) praesto esse, diligentiamque omnem vestram videlicet ad eum (quantum quidem fieri potest) cura, labore, molestiaque levandum conferre. Te vero etiam seorsum gratias agere Deo maximo convenit, quod eum quem in hanc spem a tenero educasti, quem disciplinis ornasti, quem praeceptis instituisti, regem iam vides, atque ita regem, non modo ut regno pulcher-

olyan királyként, hogy nemcsak e gyönyörű és mesésen gazdag királyság, hanem még az egész világ uralmára is a legméltóbbnak tartják.

4. Ami engem ennek megírására késztetett, az leginkább az irántad és fejedelmeid iránti szeretetem. Azonban sok biztatást kaptam erre tanítványomtól s egyben pártfogómtól, köztársaságunk támaszától, Piero de' Medicitől, e lélekben és tehetségben kiemelkedő ifjútól, akinél senki jobban nem kedvelhet téged, Pontanóm. Hiszen azt felesleges ecsetelnem, mennyire feltétel nélküli odaadással van királyod irányában, különösen számodra, aki jól tudsz mindent. Ám legalább azt hadd mondjam el, hogy mindig olyan tisztelettel és szeretettel beszél róla, hogy szinte semmit nem hagy másoknak.

5. Erről azonban elég ennyi. Ami pedig azt illeti, hogy néhány napja elfoglaltságaidra hivatkozva kértél bocsánatot figyelmesen azért, hogy egyik levelemre nem válaszoltál, úgy látom, túlságosan is előzékeny és túl kedves ember vagy! Hiszen jóllehet leveleid rendkívüli örömmel töltenek el, semmi olyan nem gyönyörködtethet engem, ami számodra egy kicsit is megterhelő. Csak azt nézd el nekem, kérlek, hogy míg irántad való ragaszkodásomon és szeretetemen csüngök, egyszer-kétszer nem átalltalak elfoglaltságaidban megzavarni. Ha rajtam múlik, számodra szabad nemcsak nem válaszolni, de ha úgy alkalmas, még el sem olvasni a leveleimet, csak maradj meg szeretetedben irántam!

Élj boldogul!

rimo isto quidem atque opulentissimo, sed ut etiam orbis terrarum imperio dignissimus habeatur.

4. Haec ego ut ad te scriberem praecipuus quidam meus erga te principesque tuos amor impulit. Sed et multum quoque adhortatus est alumnus hic meus idemque patronus nostraeque rei publicae columen, Petrus Medices, excellenti iuvenis et animo et ingenio, quo nihil fieri potest, mi Pontane, tui amantius. Nam regi ipsi tuo quam sese idem totum penitusque tradiderit nihil attinet scribere, praesertim ad te, cui nota sunt omnia. Sed tamen ita de illo semper et honorifice loquitur et amanter, ut caeteris pene reliquis nihil faciat.

5. Atque haec hactenus. Quod autem superioribus diebus excusasti diligenter occupationes tuas, propterea quod epistolae cuidam nostrae non responderas, nimis officious homo es, ut video, nimis humanus. Me enim quamvis omnino equidem literas tuas gratissimas haberem, nihil delectare potest quod cum tua ulla molestia tribuatur. Tantum illud ignoscas velim quod, dum studio in te meo et amore obsequor, non sum veritus semel iterumque tuis occupationibus obstrepere. Licet autem per me tibi, dummodo amare non desinas, non solum non respondere ad literas meas, sed ne legere eas quidem, si ita sit commodum.

Vale.

Levelezés Girolamo Donàval

Girolamo Donato, akinek családnevét Donà és Donati alakban is ismerjük, két évvel volt fiatalabb Angelo Polizianónál, de csaknem húsz évvel tovább élt nála: 1456-ban született Velencében és 1511-ben halt meg Rómában.[42] Apja Antonio di Andrea Donato dalle Rose, anyja Lucia di Bernardo Balbi, mindketten patrícius családok tagjai, akik különféle kisebb pozíciókban szolgálták a köztársaságot. Görögül sok más kortársához hasonlóan Teodóros Gaza latin fordításai alapján tanult meg. Nemesi család sarjaként egész életét a Velencei Köztársaság, a *Serenissima* szolgálatában töltötte. 1479-ben nősült meg, felesége Maria di Ludovico Gradenigo, esküvői tanúja legjobb barátja, Ermolao Barbaro volt. Tizenegy gyermeke született, akik közül kilenc maradt életben; két fia, Agostino és Filippo, Canea püspöke lett. Az állami szolgálat és a család mellett minden fennmaradó idejét az antik irodalomnak, a filozófiának és az egyházatyák írásai fordításának szentelte.

Gyermekkorában kezdett latinul és görögül tanulni. Padovában Nicoletto Verniától tanult peripatetikus filozófiát és teológiát, első doktorátusát a szabad művészetekben (a filozófiában és a filológiában) szerezte 1476. június 16-án. Ugyanott jogot is tanult 1489-ben, miközben Marco Dandolóval közösen az egyetem rektori tisztét viselte. A peripatetikus filozófiában végzett kutatásai és fordítói munkássága a város valaha élt Aristotelés-szakértőinek egyik legjelesebbjévé avatta. Az 1480–1481-es akadémiai évben tartott beszéde a mozdulatlan mozgatóról nagy elismerést vívott ki, Elia del Medigót pedig arra ösztönözte, hogy megírja *Quaestio de primo motore* [Az első mozgató kérdése] és *De efficentia mundi* [A világ működése] című értekezéseit.

Állami megbízatásai közül az elsőt huszonhét esztendősen kapta: 1483-ban Velence szószólójaként szolgált II. René, Lotaringia hercege udvarában. A következő évben a Genovai Köztársaságban, 1486-ban a Portugál Királyságban járt el Velence képviseletében. 1488-ban I. Miksa német-római császár udvarában, 1489–1490-ben a Milánói fejedelemségben, 1491–1492-ben az Apostoli Szentszéknél volt meghatározott ügyekben Velence követe.

1492-ben megválasztották Ravenna kormányzójává két tisztségben: mint *podestà* és *capitano del popolo*. 1494–1495-ben a köztársaság ügyészeként *(avogadore di Comun)* működött. 1495 és 1497 között Brescia kormányzója. Itt fogadta fel fia nevelőjeként az albán származású tudóst, Marino Becichemót.

[42] Paola Rigo: *Girolamo Donà (Donati, Donato),* DBI, Volume 40, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1991, 741–753. https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-dona_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

Még bresciai kormányzósága idejében, 1496-ban követségbe ment a Luccai Köztársaságba. 1497-től 1499-ig újra a Szentszéknél követ. Majd a Ferrarai Hercegségben képviselte Velencét mint *visdomino*, ennek idejére vonatkozóan a források hol 1499-et, hol az 1500-as évet említik. 1501-ben ismét I. Miksa német-római császár udvarában szolgálja Velencét követként. Ugyanebben az évben egyike annak a negyvenegy velencei nemesnek, akik az új dózsét megválasztották. Szintén ebben az évben követségbe indul a Francia Királyságba, ahonnan 1502-ben tért haza. 1503 és 1504 között Cremona kormányzója. Az utóbbi évben beválasztják a Tanács Bölcsei közé *(Savi del Consiglio).* II. Gyula pápa megválasztásakor a gratulációra induló követek közt szerepel, a gratulációra azonban a Cesare Borgia hadjáratai miatt kialakult politikai helyzetben 1505 márciusáig nem került sor. Később ez év során a hat dózsei tanácsos egyike lett. 1506-ban Kréta dózséjává nevezték ki. Ott tartózkodása idején Pietro Contarini számára írt szépirodalmi igényű levelében leírta az 1508. május 28-i, nagy pusztítást okozó krétai földrengést. Hivatala ugyanebben az évben ért véget, és 1509-ben újra csatlakozott a dózse tanácsosaihoz.

1509 áprilisában II. Gyula kiközösítette Velencét, és a Cambrai-i Liga megtámadta a Köztársaságot. Donato tagja volt annak a követségnek, amely a kiközösítés visszavonását kérte a pápától 1510-ben. A feladat teljesítése után Rómában maradt követként, s amikor a Cambrai-i Liga felbomlott, ő javasolta a Szent Liga megalapítását Velence, a Szentszék, Spanyolország és Anglia között, amely aztán 1511. október 5-én alakult meg. Kétségkívül ez volt politikai karrierjének csúcsa, Velencében hősként ünnepelték. Már a nagy esemény idején gyengélkedett, két hét múlva pedig heves lázzal járó betegségben meghalt. Barátai közül néhányan nem zárták ki a mérgezés gyanúját. A Nagytanács járadékot ítélt meg özvegyének és kilenc még életben levő gyermekének. Életének viszontagságaira az egyiptomi hieroglifákat a bölcsek allegorikus írásaként értelmező Pierio Valeriano (1477–1558) utal *De litteratorum infelicitate* [A tudósok boldogtalansága] című dialógusában. Giovanni Degli Agostini szerint, amikor egy francia férfi hírt kapott a haláláról, megjegyezte róla: „Inkább volt tudós, mint államférfi, de mindkét hivatásban nagyszerű eredményeket ért el."

Donato latinul és görögül is kiválóan írt. Sajnos számos műve elveszett, saját írásai közül fennmaradtak hivatalos levelei, a különböző követi megbízásai alkalmával királyok, hercegek, pápák számára elmondott beszédei, politikai értekezései és költeményei. Két teológiai értekezést írt a görög orthodox dogmák cáfolataként: az egyiket a krétaiak számára fogalmazta görögül, az Apostoli Szentszék elsőbbsége védelmében, amikor krétai dózse volt, ez az *Apologeticus ad Graecos de principatu Romanae sedis* [Apológia a görögökhöz a római szentszék elsőbbségéről]. Egy másikat pedig a Szentlélek

kettős eljöveteléről fogalmazott, ez a *De processione Spiritus Sancti contra Graecum schisma* [A Szentlélek eljövetele a görög elszakadással szemben]. A görög eredetiknek sajnos nyomuk veszett. Utolsó (negyedik) római követsége alatt azonban mindkét traktátust latinra is lefordította, és az *Apologeticus*t II. Gyulának ajánlotta, amelyet Girolamo halála után fia, Filippo adott ki 1525-ben Rómában. A *De processione* latin verziója kéziratban maradt, a vége pedig hiányos. Ezt Filippo X. Leónak ajánlotta, mivel azonban a Szentléleknek a Fiútól is *(Filioque)* való származását illetően olyan érveket tartalmazott, amelyeket a reformátorok is előszeretettel tárgyaltak, a kiadására nem került sor.

A jobbára fiatalabb korában írt versei *(Carmina)* kéziratban maradtak, és meglehetősen széles stílusskálán mozognak: a legvaskosabb obszcenitásoktól az emberi méltóságot és a nyugalmat dicsőítő, Propertiust és Horatiust visszhangzó elégiákig. Barátait is megszólítja bennük: Antonio Flaminiót és Giovanni Pico della Mirandolát, akinek Padovába érkezését vergiliusi kérdéssel üdvözölte: „Quis novus hic hospes?" A verses párbeszédet, amelyet 1481. május 10-én már befejezett, több más költeménnyel együtt könyvecskébe foglalva küldte el az ifjú mirandolai grófnak.

A bergamói orvos, Jacopo Tiraboschi elégiájában Donato asztrológiai tanulmányait, elégiáit és szatirikus vénáját dicséri. Luciliushoz, Persiushoz és Juvenalishoz hasonlítja, valószínűleg Girolamo olyan munkáira utalva, amelyek mára elvesztek. Említettük már, hogy Elia del Medigo az első mozgatóról írt traktátusához Donato előadásából merített inspirációt, Ermolao Barbaro pedig 1480-ban neki ajánlotta latin fordítását Themistios *De somno* című művéből. Donatónak az egyik alább következő leveléből kiderül, hogy ugyanebben az évben találkoztak Padovában Ermolao Barbaro és Pico társaságában, amikor is Poliziano felolvasta nekik gyászversét Giuliano de' Medici meggyilkolásáról.[43]

Filozófiai tanulmányaiban Barbaróhoz csatlakozott, aki Aristotelés első, görög kommentátorainak összes műveit kívánta lefordítani. Ez a program a korabeli latin filozófiai műnyelv megújítását, megtisztítását és megszépítését is céljául tűzte ki, amelyet Barbaro szerint a középkori skolasztikus filozófusok megfosztottak ókori választékosságától és eleganciájától – darabosságot és nehézkességet kölcsönözvén neki. A filozófia és az ékesszólás elválaszthatatlanságának antik ideálját kívánta tehát feltámasztani.

Girolamónak Picóhoz és Polizianóhoz fűződő barátsága hozzájárulhatott ahhoz, hogy a firenzei humanizmusnak a görög egyházatyák iránti érdeklődése benne is elmélyüljön, különösen a platonikus ál-Areopagita Dénes

[43] Lásd Frazer-Imregh Monika: Poliziano ódája Giuliano de' Medici halálára. Bevezető és forrásközlés, *Antik Tanulmányok*, LXV. évf., 2021/2, 255–260. https://doi.org/10.1556/092.2021.00018; https://akjournals.com/view/journals/092/65/2/article-p255.xml (Letöltés: 2022. november 13.)

műveit illetően. Ambrogio Traversari és Marsilio Ficino Dénes-tanulmányait követően Donato az első velencei humanista, aki Dénes leveleit *(Epistulae)* és az Isten neveiről szóló traktátusát *(De divinis nominibus)* latinra fordítja. Az utóbbi sajnos elveszett, a levelek fordítása azonban kéziratban fennmaradt. Szintén fennmaradt néhány részlet latin fordítása tőle Damaszkuszi János műveiből, főként a *De fide orthodoxa* [Az igaz hitről] című műből.

Jelentős a fordítói munkássága. A görögről latinra fordított filozófiai művek közül azonban csak 1495-ben jelent meg Aphrodisiai Alexandros *De anima*-jából készített átültetése, Bresciában, Bernardino Misinta nyomdájában, szeptember 13-án. Miként Poliziano 1490. április 22-én Donatóhoz írt leveléből (*Epistolae* II, 13) megtudjuk, Poliziano is elkezdte Alexandrosnak egyéb műveit fordítani, akitől egyébként a *Problemata*t már átültette, de nem adta ki. Azonban amikor értesült róla, hogy Girolamo már előrehaladt a munkában, előzékenyen visszalépett. Így Donatóé volt az első latin nyelvű, nyomtatásban is megjelent Alexandros, amely második kiadását 1502-ben érte meg, Velencében. 1496-ban Misinta kiadta még Girolamo fordítását Aranyszájú Jánosnak a korinthosziakhoz írt első levél 11. mondatát tárgyaló homéliájából.

Levelezőtársai között megemlíthetjük a közeli jóbarátokat, Ermolao Barbarót és Giovanni Pico della Mirandolát, valamint Marsilio Ficinót, Polizianót, Pietro Bembót, Aldo Manuziót, Domenico Grimanit és Marcantonio Sabellicót.

Kortársai és közvetlen utókora nagyra becsülte tudását: Erasmus, Francesco Pisani és sokan mások elismerőleg nyilatkoznak kutatói tevékenységéről. Bár Margaret L. King (*Venetian Humanism,* 1986, 368) tévesen közli, hogy Erasmus a *Ciceronianus*ban dicsérte volna őt, az általa megjelölt helyen ugyanis Poliziano és Barbaro stílusát helyesli. Giovanni Battista Egnazio *De exemplis illustrium virorum Venetae civitatis* [Velence városa híres fiainak példái] című művében, később Paolo Giovio pedig az *Elogia virorum literis illustrium* [Kiváló humanisták dicsérete] című műben rajzolja meg igen kedvezően Girolamo arcképét. Francesco Sansovino 1581-ben kiadott várostörténetében: *Venetia città nobilissima et singolare* [Velence igen nemes és egyedülálló városa] mély tisztelettel beszél róla. Többen neki ajánlották munkájukat, például Gasparino Borro a *Commentum super tractatum spherae mundi* [Kommentár a világ szférájáról szóló értekezéshez] című írását, Aldo Manuzio a Dioskuridés- és Nikandros-kiadásait, Marcantonio Sabellico helytörténeti művét, a *De situ Venetae urbis*t [Velence városának fekvése], Pierio Valeriano pedig *Lusus*át [Játék]. Raffaele Regio mások mellett neki ajánlja *Dialogus cum Calphurnio de quattuor locis Quintiliani* [Párbeszéd Calphurnióval négy Quintilianus-helyről] című vitairatát. Ermolao Barbaro, Bernardo Bembo és Aldo Manuzio mellett tehát a velencei humanizmus legjobbjai között tartják számon.

IX.

Girolamo Donà Giovanni Pico della Mirandolának

1. Ami az én részem kellett volna, hogy legyen, azt mind magadra vállaltad, nagy tudású Pico, az irántam való figyelmetlenséggel vádolván magad, s abban a hibában keresvén mentséget, amelyben a leginkább én vagyok vétkes irányodban. Kevésnek tűnik hát számodra másokat tehetségben és tanultságban felülmúlni, ha szerénységben és kedvességben is túl nem szárnyalsz nemcsak másokat, de még saját magadat is! Arra kérlek tehát, úgy gyakorold ezeket az erényeket, hogy számunkra is hagyj valamilyen alkalmat, hogy kötelességünket teljesítsük, hogy amikor ezekben minden szerepet magadra vállalsz, ne tartsanak bennünket faragatlan tuskónak, amiért is ebben (vagyis arcátlanságomban) már nem is figyelmetlenségemet, hanem a te kedvességedet vádolom.

2. Azt írod, nem futó, hanem örök barátságot kötöttél velem. Nos, egyrészt tudom, hogy ezért sokkal tartozom neked, másrészt úgy tűnik számomra, úgy határozod meg (nagyon helyesen!) a barátságot, hogy ami nem tart sokáig, az nem is lehet barátság. Tudd meg: én azt válogatott kitüntetéseim között tartom számon. Mi lehet ugyanis nagyobb elismerés számomra, mint hogy egy ilyen jelentőségű férfiú nemcsak dicsér, de még kedvel is?

3. Ermolao barátom hihetetlen kitartással folytatja tanulmányait és végzi kutatásait nagy φιλοπονία-val [szorgalommal], a művelt világ óriási hasznára. Úgy látom, valami ritka és jelentős dolog az, amit az irodalomtudomány remélhet tőle, amíg épségben van. Társaságát, melyet annyira irigyelsz tőlem, ugyanúgy benső szentélyemben őrzöm, mint barátságodat. Továbbá semmit sem tartok ennyire θαυμαστός-nak [csodálatosnak], amit nem nyerhetsz el tehetséggel, sem műveltséggel, főként mert hallom, hogy te τῆς ἑλληνικῆς παιδείας χάριν [görög tanulmányaid kedvéért] költöztél oda.[201] Ezt a tervedet annyira helyeslem, hogy már nem is helyeselhetném jobban. Ugyanis οὐδὲν γλυκύτερον ἢ πάντ᾽ εἰδέναι [mindentudásnál semmi nem lehet édesebb].[202]

4. Én Polizianót irigylem tőled, ezt a termékeny és ékesszóló férfiút, akinek *Rusticus*át a minap olvastam.[203] Korunk ékességének tűnt számomra, és πᾶν ἐπ᾽ ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος [egészen / isteni sarj, az igazság mintáján alakított].[204] Kérlek, biztosítsd őt a nevemben, mintha csak én mondanám, mindarról, ami egy közeli baráttól elvárható. A te közbenjárásodat kérem, hogy szerezd meg számomra jóindulatát, ebben egyrészt kedvességedben bizakodom, másrészt mivel úgy illik, hogy te, aki a lehető legműveltebb

IX.

Hieronymus Donatus Ioanni Pico Mirandulae s. d.

1. Quae meae partes esse debuerant, eas omnes tibi sumpsisti, Pice doctissime, te ipsum apud me neglegentiae insimulans et in eo crimine, cuius ego apud te maxime reus sum, excusationem quaerens. Parum tibi videtur alios ingenio et eruditione praecellere, nisi modestia quoque et humanitate vincas non solum alios, sed te ipsum. At vero, obsecro, harum virtutum munera ita amplectaris ut nobis quoque aliquam obeundi officii nostri occasionem relinquas, ne dum harum omnes tibi partes vindicas, nos inhumani atque inciviles habeamur, qua ego in re (quae mea est impudentia) iam non excuso neglegentiam meam, sed accuso humanitatem tuam.

2. Quod scribis te non temporariam mecum sed perpetuam amicitiam statuisse, non solum ea causa tibi me plurimum debere intelligo, verum etiam recte mihi amicitiam definisse videris, quae temporaria cum sit, iam amicitia esse non potest. Illud scito: me eam in meorum ornamentorum delectu seposuisse. Quid enim mihi accidere potest praeclarius quam a tanto viro non laudari solum sed etiam amari?

3. Hermolaus noster incredibilem doctrinarum tranquillitatem et studiorum φιλοπονίαν curat, maxima utilitate eruditorum. Video esse summum ac rarum quiddam quod sperare possunt literae, eo incolumi. Eius ego consuetudinem, quam mihi tantopere invides, eadem penu servo qua et amicitiam tuam. Nihil praeterea adeo θαυμαστὸν censeo quod assequi ingenio et eruditione non possis, praesertim quia audio te τῆς ἑλληνικῆς παιδείας χάριν istuc demigrasse. Quod ego consilium ita laudo ut magis laudare non possim. Nam οὐδὲν γλυκύτερον ἢ πάντ᾽εἰδέναι.

4. Ego Politianum tibi invideo, hominem fertilissimi et facundissimi ingenii, cuius Rusticum nuper legi. Visus est mihi splendor aetatis nostrae et πᾶν ἐπ᾽ἀλαθείᾳ πεπλασμένον ἐκ Διὸς ἔρνος, cui ea de me polliceri te meis verbis postulo quae ab homine amicissimo expectare potest. Utor autem te internuntio in auspicanda mihi cum eo benivolentia, cum fretus

vagy, ajánlj be engem τῶν Μουσῶν καπυρῷ στόματι [a múzsák tisztán zengő dalnokának].[205]

5. Élj boldogul, és tudnod kell, hogy semmi nem nyújt nagyobb örömet számomra leveledénél. Ha több időm lesz, írok még neked.

Velence, 1484. december 16.

X.

Angelo Poliziano barátjának, Girolamo Donànak

1. Pico barátomhoz írt egyik leveledben sokat gyönyörködtem ugyan, de ami írásra sarkallt, az a *Rusticus*omról ott megfogalmazott véleményed. Bárcsak legalább annyira igaz lenne, mint amilyen megtisztelő! Mindazonáltal én nem annyira úgy értelmezem, mint rólam alkotott ítéletet, hanem mint irántam való jóindulatod jelét és mint jótéteményt. S már eléggé ismerem magam ahhoz, hogy tudjam: saját magamat illetően inkább magamnak kell hinnem, mint neked, e végtelenül kedves embernek, aki ezért kissé részrehajló bírám vagy. Hacsak nem, hogy Horatius szavaival éljek, a költők „nagyszerü őrülete / játszik velem",[206] hogy soha nem csapok össze saját magammal, soha nem fordítom a batyumat a hátamról a mellemre.[207] Ha a költészetet, mint testet az árnyék, „elvakitott önszeretet követ", amelyet φιλαυτία-nak [önszeretetnek] neveznek, amely sokakat ámít, „és pöffedt butaság, nagy magasan tartva üres fejét",[208] már most bevallom, nincs kedvem a költészetre pályázni, amely annyira hálátlan foglalkozás, melynek jussa oly nyomorúságos és bánni való. Máskülönben még az a lykiai sem lenne ostobább nálam, aki χρύσεα χαλκείων [aranyat rézre] cserélt ἑκατόμβοια ἔννεαβοιῶν [százökör értékűt a kilencökör-árért].[209]

2. Egyébiránt nem kevésbé tartozom neked, akár rólam alkotott ítéleted miatt, akár mert másoktól is azt követeled, hogy [elismerő] véleményt alkossanak rólam, amit sem lelkiismeretem nem hagy jóvá, sem szégyenérzetem nem tűr. Hiszen akár úgy van, hogy másokat rászedve még a saját díszeidet, azaz érdemeid kincsestárát sem irigyled tőlem, akár úgy, hogy inkább te magad tévedsz, és még a hibáim is mulattatnak, mindkettő a – nem mindennapi – szeretetedből fakad. Éppúgy, ahogy Achilleus is Patroklost a saját fegyvereibe öltöztette, a költő Alkaios pedig egy ifjúnak még a csuklóján levő anyajegyében is gyönyörködött.[210] Amiért is, ha kedvelsz, és tudom, hogy így van, semmi kétséged nem lehet afelől, hogy én ugyanúgy kedvellek téged, ahogy mondják is, hogy szeretetet egyedül csak szeretetért lehet kapni. Mind-

humanitate tua, tum quod τῶν Μουσῶν καπυρῷ στόματι[5] per te, qui eruditissimus es, me conciliari convenit.

5. Vale, et puta nihil mihi tuis literis esse iucundius. Plura laxiore ocio ad te scribam.

Venetiis, XVII Kalendas Ianuarias MCCCCLXXXIIII

X.

Angelus Politianus Hieronymo Donato suo s. d.

1. In epistola quadam tua ad Picum nostrum cum me pleraque delectassent, tum ut ad te scriberem subinvitavit iudicium quod affers de Rustico nostra, utinam quidem tam verum quam honorificum, quod ego tamen non iudicium adeo de me sed studium potius in me ac beneficium interpretor. Neque enim ita mihi sum inexploratus ut tibi, amicissimo homini, atque ob id minus integro iudici, plus de me credendum statuam quam ipse mihi, nisi forte ita me ludit illa poetarum (quod Horatius inquit) amabilis insania ut nunquam congrediar mecum, nunquam de tergo in pectus manticam revocem. Quod si poeticen sequitur, velut umbra corpus, 'caecus ille amor sui,' qui φιλαυτία dicitur quaeque plerosque infatuat, 'et tollens vacuum plus nimio gloria verticem,' fateor iam nunc, piget me candidatum poetices haberi, tam ingrata vice, tam tristi ac poenitenda mercede. Alioqui ne Lycius quidem ille me stultior χρύσεα χαλκείων demutaverit ἑκατόμβοια ἔννεαβοιῶν.

2. Caeterum nihil minus debemus tibi, vel sentienti de nobis vel sentiri ab aliis postulanti qua nec agnoscat conscientia nostra nec ferat pudor. Sive enim, ut caeteros fallas, ne tua quidem ornamenta, hoc est laudum tuarum supellectilem, mihi invides, sive ipse falleris potius, meaque te vel vitia delectant, utrunque amoris est, et quidem non vulgaris, siquidem Achilles quoque Patroclo sua arma induit, et Alcaeum vatem naevus etiam in articulo pueri delectabat. Quare, si me amas, id quod scio, iam scilicet dubitare non potes quin ego te redamem, siquidem aiunt amorem nullo magis emi quam se ipso. Neque tamen sicut amantem mutuo amo,

[5] Butler nem javította a latin szövegben az alábbi, nem egyeztett görög alakot: στόμα. Poliziano: *Letters*, 114.

azonáltal téged, dicsérőmet nem ugyanúgy dicsérlek, mint ahogyan viszontkedvellek, kedvelőmet, pedig követnem kellene Hésiodos törvényét a jótettek viszonzásában, miszerint ugyanolyan mértékben, vagy ha tudod, még inkább tetézve fizesd meg azokat.[211] Azonban mivel te, akinek kifejezőkészsége oly gazdag, mondom, mivel te, aki ilyen zseniális, ilyen nagy tudású vagy, egyedül rám, jelentéktelen átlagemberre pazarlod oly jelentős dicséreteidnek – mint mondják – tárházát,[212] miként tudnék én, terméketlen és műveletlen földem jövedelméből, legalább ugyanannyit, nem is beszélve egy kis ráadásról, megadni neked, hacsak nem mint a visszhang, a saját szavaiddal tenném?[213] Ám attól félek, ha bármi olyat adok vissza, amit tőled kaptam, és dicséreteidet, melyeket nekem kölcsönöztél, visszafizetem, megmutatom mezítelen valómat, és mint Aisópos csókája, tollaimtól megfosztva mások nevetségévé válok.[214]

3. Ám mégis, legalább hálátlansággal nem vádolhatsz engem, mivel tartozásom megfizetését helyettem önként vállalja, és kisegít a bajból[215] ez a szent – Picót mondjak, vagy Főnixet?[216] –, aki folyton rólad beszél, aki a múzsák és a gráciák kegyeltje, tudniillik az ő sugallatára kerültem közeledbe, magasabbra, mint amit megérdemlek, mégsem olyan közel, mint szeretném, legalábbis idáig. Ugyanis ő az egyetlen, aki megfelelő arra, hogy véghezvigye e nehéz feladatot. Én pedig úgy függök tőle, mint Platón mágnesétől a vasgyűrűk.[217] S ő bizonyos rejtélyes erőt önt belém, afféle ἐνθουσιασμός-t [lelkesültséget, isteni megszállottságot],[218] amely arra kényszerít, hogy többre legyek képes, mint amire magamtól képes vagyok. Miként egy evezőmester,[219] buzdításaival ő adja dicséreted módját, idejét és ritmusát,[220] s veled együtt Ermolao Barbaro dicséretéét, azét az emberét, aki az aranykorból visszamaradtak egyike,[221] ahogyan én látom, bár ő sokkal tudósabb, s ők nem jámborabbak nála. Csakhogy gyakran, amikor rólatok valamit ῥαψῳδεῖν [zengeni] kezdek, oly magasságokba ragadtatom, hogy néha már az ikarosi bukástól rettegek.[222] Látod, most is, mintegy νυμφόληπτος [a nimfáktól elragadva], levelemben valami διθυραμβικώτερον [dithyrambikusabbat] adok elő. Miért ráncolod hát a homlokod? Talán nem veszed észre, hogy el kell ezt nekem nézned, bármiféle mánia is ez,[223] akár azért, mert minden kicsit is műveltebb főt éppen úgy kedvelek, és mint mondják, „nyomot nem hagyó vonalzó" vagyok,[224] vagy azért, mert úgy tűnhet neked, nem állok túl távol a múzsáktól,[225] mint ahogyan Picónak magának és esetleg Ermolaónak is, azaz az irodalmi triumvirátusnak. Ha ti legalább egy kicsit elismertek, akkor már most középső ujjam mutatom nemcsak az oktalan tömegnek és a féltudósoknak, de még maguknak a filozófusoknak is, Platónt sem kivéve, de a firenzeit igen.[226]

Élj boldogul!

ita laudantem vicissim te laudo; quippe in reponendis beneficiis lex est illa Hesiodi custodienda, ut eadem mensura reddas, aut etiam cumulatiore, si possis. Sed cum tu (quas habes orationis divitias), cum tu, inquam, isto ingenio vir, istaque doctrina, in me unum e medio homunculum laudes tantas, ipso (quod aiunt) horreo, congesseris, qui possum ego, de reditu maligni incultique soli, saltem alterum tantum tibi, nedum plus aliquid, remetiri, nisi tamen, velut Echo illa, tuas tibi voces regeram atque refundam? Sed vereor ne si quaecunque dederis resignavero, tibique laudes tuas quas precario possideam remisero,[6] nudum ipse me statuam et, ut illa Aesopi cornicula plumis ablatis, moveam risum.

3. Atqui tamen nec illud saltem me potes ingrati reum peragere cum vicariam pro me solutionem sponte suscipiat ac meas partes sublevet sacer hic – Picus dicam, an Phoenix? – cuius tu semper in ore illo es, Musarum Gratiarumque pleno, quo scilicet inspirante nos quoque impellimur ad te, supra etiam quam valemus, sed tamen adhuc infra quam cupimus, efferendum. Nam par quidem tanto perferendo oneri ipse est solus. Nos autem de eo sic pendemus ut de magnete Platonis anuli ferrei, ipseque in nos vim quandam arcanam depluit, quasi ἐνθουσιασμόν, qui plus etiam posse nos cogit quam sponte possumus. Ipse quasi pausarius modos et incitamenta dat nobis laudandi tui, laudandi una tecum Hermolai Barbari, hominis, ut mihi quidem videtur, unius ex reliquiis aurei saeculi, quamvis ipse longe doctior, et non illi sanctiores. Sed ingressos plerunque nos super vobis aliquid ῥαψῳδεῖν, tam multa in caelum aura levat ut Icarium quandoque casum formidemus. Vides autem nunc quoque me, quasi νυμφόληπτον, etiam in epistola nescioquid exhibere διθυραμβικώτερον. Quid tu igitur frontem obducis? An scilicet te fugit indulgendum hoc mihi, quicquid est furoris, vel quod omnis paulo humanioris iuxta adamo ac sum (quod dicitur) amussis alba, vel quod tibi quoque non abhorrens videor a Musis, Picoque item ipsi, et fortasse Hermolao, triumviris scilicet literariis, qui si me vel tantillum probatis, iam nunc medium ostendo digitum, non popello tantum, et literatoribus, sed philosophis adeo ipsis, ne excepto quidem Platone, sed Florentino.

Vale.

[6] Butler latin szövegében hibásan *remissero* a *remisero* helyett. Poliziano: *Letters,* 118.

XI.

Girolamo Donà barátjának, Angelo Polizianónak

1. Én bizony úgy érzékelem, tudósok tudósa, Poliziano, hogy leszüreteltem irántam való szereteted elismerésre méltó és igen élvezetes gyümölcsét, és nem is várok sehonnan ennél gazdagabb és megtisztelőbb termést. Mert látom, hogy még barátságban is megfeleltél αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λῴον [ugyanavval, sőt még többel],[227] s bebizonyosodott előttem (amiben soha nem kételkedtem), hogy te nemcsak Poliziano, de egyúttal πολιτικώτατος [a legudvariasabb; a legnyájasabb] is vagy, hisz benned a ritka és tökéletes ékesszóláshoz végtelen kedvesség és szerénység járul. Ha ügyeimmel számot vetettem, és belőlük származó nyereségemet megvizsgáltam, azt fogom találni, hogy attól a naptól fogva, amikor Picónak írtam a legutóbb, semmi kiválóbb hasznot nem húztam a te levelednél. Jóságos istenek, ez mennyire attikai,[228] emelkedett, csiszolt, mennyi szeretettel teljes, hogy úgy tűnik, benne a legnagyobb szeretet és a legmagasabb műveltség vetélkedik egymással, s nem könnyű eldönteni, melyikük kerekedik felül. Mindkettő mellett igen könnyű lenne érvelni, méghozzá a legmeggyőzőbb érvekkel. Isteni tehetségednek és fáradhatatlan igyekezetednek köszönhetően ugyanis a műveltség csúcsaira jutottál fel, a saját erődből. Jóindulatod viszont, amellyel engem övezel, csakis hatalmas lehet, hiszen Pico kezeskedik érte. Mindazonáltal én már korábban megkedveltelek, de hiányzott ez az εἰς ταὐτὸν συνάγουσα ὁμιλία [közvetlen érintkezés, ill. szoros barátság],[229] amelynek azonban leveleinknek köszönhetően nem leszünk a jövőben híján.

2. Ám mégis, gondolom, emlékszel (hisz majd' öt évvel ezelőtt időztél nálunk), hogy Ermolaónak és nekem, aki akkor atyám és nagybátyám halála miatt mély gyászt viseltem, felolvastad gyönyörű versedet Giuliano szentségtörő és véres meggyilkolásáról.[230] Azóta valahányszor csak a művelt főkről esett szó, mindig te jutottál eszembe legelőször mindjük közül. Majd elegáns *Rusticus*odban, bár mindig nagyra tartottalak, még nagyobbnak találtalak. Ezért szeretném, ha biztosan tudnád: a barátság és a [kölcsönös] szolgálatkészség oly alapjait vetetted meg velem, hogy az soha nem inoghat meg, semmi nem áshatja alá, amelynek várom ragyogó és számomra mindenek közül a leges-legkedvesebb gyümölcseit, azaz leveleidet. És nemcsak leveleidet, hanem nagy élvezetet adó verseidet is olykor, amelyeket mikor Múzsáid elhoztak nekem, akkor a leginkább Theokritosnak ezt a szépséges dalát fogom dúdolni:

XI.

Hieronymus Donatus Angelo Politiano suo s. d.

1. Ego vero, Politiane doctissime, tui erga me amoris fructus gratissimos et iucundissimos cepisse me sentio, neque aliunde uberiores honorificentioresque proventus expecto. Nam et in amicitia respondisse te video αὐτῷ τῷ μέτρῳ λώον, et te (id quod nunquam dubitavi) non Politianum modo, verum et πολιτικώτατον esse percipio, sociata tam rara exactaque eloquentia infinitae prope humanitati atque modestiae. Quod si rationes negociorum meorum excussero atque invicem retulero, nihil me ab eo die quo ad Picum novissime scripsi praestantius lucrifecisse comperiam tua hac epistola – dii boni, quantum Attica, erecta, exculta, quantum denique amabili, ut in ea summus amor, summa eruditio contendere videantur, neque facile utrum excellat dignosci possit. Utriusque rei evidentissimas causas coniectari facillimum est. Eruditio enim divino ingenio, studio infatigabili, tota ex te ipso summa est. Benivolentia vero non ingentissima esse non potest qua me, Pico auctore, complexus es. Ego tamen iam antea amare te coeperam, sed defuit illa εἰς ταὐτὸν συνάγουσα ὁμιλία, qua tamen in posterum beneficio literarum non indigebimus.

2. At tamen meminisse te suspicor (fere enim quinquennium agitur cum apud nos versabaris) te Hermolao ac mihi, tunc parentis et patrui morte squalido ac pullato, carmen illud aureum de sacrilega ac sanguinaria Iuliani caede recitasse, ex quo nunquam apud me eruditorum hominum mentio facta est quin mihi ex omnibus primus occurreres. Mox in tua illa Rustico elegantissima, magnus a me semper habitus, maior inventus es. Quamobrem id tibi persuasum velim: ea te mecum amoris et officiorum[7] fundamenta iecisse ut nullo casu ruere, nulla vi convelli possint, cuius fructus candidissimos et mihi omnium longe gratissimos, hoc est literas tuas, expecto. Neque solum literas, sed interdum quoque amoenissimas Musas, quae cum ad me venerint, tunc maxime Theocriti carmen illud suavissimum cantabo:

[7] A latinban a Butler-kiadásban helytelenül *officium* áll *officiorum* helyett. Poliziano: *Letters,* 123.

τᾶς μοι πᾶς εἴη πλεῖος δόμος, οὔτε γὰρ ὕπνος
οὔτ᾽ ἔαρ ἐξαπίνας γλυκερώτερον, οὔτε μελίσσαις
ἄνθεα, ὅσσον ἐμοὶ Μῶσαι Πωλιτιανοῦ φίλαι.
[Ezzel légyen telve a házam, mert sem az álom,
sem tavasz éke nem édesb, méhnek még a virágzás
sem, mint nékem szép dalaid, jó Angelo, hidd el!][231]

3. Élj boldogul, és tarts meg szeretetedben engem, aki leghívebb barátod vagyok!

Velence, 1485. június 8.

XII.

Girolamo Donà barátjának, Angelo Polizianónak

1. Szervusz, kedves Polizianóm! Oly sokáig halasztgattam igen kedves leveledre a válaszadást, hogy úgy kell immár tekintenem, inkább csak írok neked, mint hogy válaszolok. Kérlek, ezt hivatali elfoglaltságaim vagy privát lustaságom kontójára írd, az még eszedbe se jusson, hogy megfeledkeztem rólad, vagy hogy rátarti vagyok irányodban. A magam részéről úgy vélem, drága Polizianóm, hogy nincs az a kincs, ami felérne egy baráttal, aki derék és még tudós is. Az ember számára nem is teremhet gazdagabb bőségben a boldogság, mint az igaz és őszinte barátságból, amelyet az erény és a becsület szentesít. Innen van, hogy én a ti Akadémiátokat, amelyet hazájának atyja, Lorenzo pártfogol, távollétemben is állandóan s a legnagyobb mértékben csodálom és szeretem, amelyben a legszebb tudományok és erkölcsök dicső értékei fogtak össze a lélek legmakacsabb foltjai ellen – a bűn és a tudatlanság ellen. Hogy miért hozom ezt fel? Azért, hogy teljesen meg legyél arról győződve, hogy bár később válaszoltam neked, mégis a legnagyobb élvezettel olvastam hihetetlenül kedves és tudós utalásokban gazdag leveledet. Belepillanthatunk általa csodálatosan nyugodt életkörülményeitekbe, és irigyelhetjük azt a nyugalmat, amely kutatómunkátokat lehetővé teszi. Minket ugyanis közéleti és magánügyeink cincálnak szét, s az igazi elmélyülés helyett csak lopott órákat tudunk a kutatásnak szentelni. Gratulálok nagy gyönyörűséget okozó verseidhez, a tudományoknak szentelhető csendességhez, amikért távollevőként is rajongva ujjongok, támogatásom és jókívánságaimat küldöm, mind a ti, mind a bölcseleti tudományok érdekében. De erről elég is ennyi.

τᾶς μοι πᾶς εἴη πλεῖος δόμος, οὔτε γὰρ ὕπνος
οὔτ᾽ἔαρ ἐξαπίνας γλυκερώτερον, οὔτε μελίσσαις
ἄνθεα, ὅσσον ἐμοὶ Μῶσαι Πωλιτιανοῦ φίλαι.

3. Vale, et me ama, a quo amaris plurimum.

Venetiis, VI Idus Iunias MXVD

XII.

Hieronymus Donatus Angelo Politiano suo s. d.

1. Salve, Politiane mi. Tam diu humanissimis literis tuis respondere distuli ut putem me nunc potius ad te scribere quam rescribere. Imputabis sive occupationes publicas sive privatam desidiam, modo abdices omnem aut oblivionis aut arrogantiae suspitionem. Equidem, Politiane mi, nullum ego thesaurum comparari posse censeo amico qui et probus et doctus sit. Nec aliunde homini locupletior felicitatis proventus accedit quam ex vera incorruptaque amicitia quam virtus probitasque conciliat. Quo fit ut ego saepissime vestram istam, sub parente patriae Laurentio, Academiam absens mirari et amare maxime soleam, in qua praeclara simul optimarum artium morumque pretia contra pertinacissimas animi sordes, vitium atque inscitiam, conspiraverunt. Quorsum haec? Ut facile tibi persuades me, quanquam tardius rescripserim, summopere tamen delectatum esse humanissimis et eruditissimis literis tuis. In iis praeclarum istud vestrum ocium intueri licet, et doctrinarum quietem vobis invidere. Nam nos et publica et privata distringunt, et nostra fere sunt temporis furta, non studia. Gratulor vobis amoenissimas Musas, literatissimum ocium, quibus absens impense faveo, subscribo et bene opto, cum vestra, tum bonarum artium causa. Sed haec satis.

2. Tudomásom van róla, hogy található ott nálatok jónéhány Aphrodisiai Alexandros-kötet, különféle tudományágakból, de a leginkább természetfilozófiából. Itt nálam úgyszintén megvan pár munkája, csodálatosan tudós és tekintélyes művek. Ezek között van két kötet Περὶ ψυχῆς [A lélekről], amelyeket az utóbbi napokban olvastam el. Az egyik e kötetek közül így kezdődik: Περὶ ψυχῆς τί τ᾽ ἐστὶ καὶ τίς αὐτῆς ἡ οὐσία [A lélekről, s hogy ez miből áll]. Ez a könyvecske nálam szinte rögtön az eleje után hiányos. Arra kérlek, tudasd velem, hogy esetleg nálatok, a Medicieknek abban a kitűnő és válogatott könyvtárában létezik-e egy teljesebb, netán sértetlen példány. Ha ez – mint remélem – ép és egész, hatalmas szívességet tennél, ha annak a könyvnek az első fejezetét lemásoltatnád és elküldenéd a számomra. Ha hivatásos másolóra bízod e feladatot, mégha nem is a leggyorsabbra, alig egy órát vesz majd igénybe.

3. Élj boldogul! Picónak add át, hogy üdvözlöm! S Pico mellett persze a többi tudós barátomat is értem.

Ismét, élj boldogul!

Milánó, 1490. március 31.

XIII.

Angelo Poliziano barátjának, Girolamo Donànak

1. Jóllehet mindig hihetetlenül vágyom leveleidre, mert azokból leszüretelhetem tudásod gyümölcsét, élvezhetem eleganciájukat, tekintélyed pedig nagy megbecsülést szerez nekem, mindazonáltal nem bánom, ha erre néha várnom kell egy kicsit, akár, hogy jelentősebb foglalatosságaidtól el ne szólítsalak, akár, hogy legalább példád mögé bújhassak, aki már hatszáz levéllel tartozom. Kérdezheted az okait e hatalmas tartozásnak. Nem palástolom, hogy az első ok lustaságom, mely nekem mindig, nem tudom, hogyan, de a kedvemre való volt. Ám mégis az apró elfoglaltságok vagy inkább idétlen és nagyon is bosszantó semmiségek[232] azok, amik egymás között szétszabdalják szinte minden szabadidőmet.

2. Ha ugyanis valaki egy jelmondatot szeretne a kardja markolatára vagy a pecsétgyűrűjére, ha valaki egy verssort szeretne az ágyára vagy a hálószobájába, ha valaki valami mottót szeretne, még csak nem is az ezüstjére, hanem a kerámiájára,[233] az nyomban Polizianóhoz szalad. S láthatod, hogy már minden falon ott van a nyomom, mint valami csigáé, különféle témákkal és feliratokkal. Íme, az egyik a mulatozásaihoz gúnyverseket,[234] a másik tanács-

2. Scio istic apud vos esse conplura Alexandri Aphrodisei volumina in variis generibus doctrinarum, praecipue vero in philosophia naturali. Sunt item apud me hic nonnulla illius opera, mire erudita et gravia. In his habentur duo volumina Περὶ ψυχῆς, quae per hos dies perlegi. Alterum ex his voluminibus principium habet eiusmodi: Περὶ ψυχῆς τί τ᾽ἐστὶ καὶ τίς αὐτῆς ἡ οὐσία. Is libellus apud me fere post principium mutilus est. Cupio me certiorem reddas numquid apud vos in delectissima ista Medicum bibliotheca totius atque incolumis sit. Quod si, ut spero, illaesus et integer, mihi gratissimum facies si primum eius libri caput transcribi feceris, et ad me mitti curaveris. Si negocium librario commiseris, neque praeceleri, vix horam absumet.

3. Vale. Picum meum salvere iube. Cum dico Picum, doctos etiam omnes intellego.

Iterum vale.

Mediolani, pridie Calendas Apriles MCCCCLXXXX

XIII.

Angelus Politianus Hieronymo Donato suo s. d.

1. Etsi literarum tuarum semper incredibili desiderio tenor, propterea quod mihi ex eruditione fructus, ex elegantia voluptas, ex auctoritate summus honos conciliatur, facile tamen id ego differri nonnunquam patior, vel ne te a studiis avocem potioribus, vel certe ut exemplum mihi tuum, sexcentas iam debenti epistolas, patrocinetur. Roges causas tanti debiti. Non inficior desidiam esse primam, quae mihi semper, nescio quo pacto, fuit in deliciis. Sed tamen et occupatiunculae, vel trichae potius ineptae quaedam molestaeque nimis, ocium omne meum pene inter se scripulatim partiuntur.

2. Nam si quis breve dictum quod in gladii capulo vel in anuli legatur emblemate, si quis versum lecto aut cubiculo, si quis insigne aliquod, non argento dixerim, sed fictilibus omnino suis desiderat, illico ad Politianum cursitat, omnesque iam parietes a me, quasi a limace, videas oblitos argumentis variis et titulis. Ecce alius Bacchanalibus Fesceninorum argutias, alius conciliabulis sanctas sermocinationes, alius citharae miserabi-

termekbe illő jámbor párbeszédeket, amaz a lantjára való keserves gyászdalt, ez meg éjszakai tivornyáihoz sikamlós dalocskákat sürget. Ez a marha (nekem, a még nagyobb marhának) saját szerelmeit meséli el, az meg rejtett üzenetet követel, amelyet csak a kedvese ért, s a többiek hiába is találgatják. A tudálékosok alkalmatlankodó fecsegéseiről és a fűzfapoéták faragványairól már nem is beszélek, akik szokás szerint nagyra tartják saját magukat és műveiket, ezeket napról napra kénytelen vagyok lógó orral[235] végigszenvedni. Mit mondjak a műveletlen tömegről, legyen az vidéki vagy városi, akik engem, mint orránál fogva a bivalyt, az egész városon keresztül vonszolnak saját tennivalóikhoz.[236] Tehát miközben nem merek nemet mondani a szemtelen sürgetőknek, addig arra kényszerülök, hogy a barátaimat gyötörjem, és (ami a legbosszantóbb) magának Lorenzo de' Medicinek a nagylelkűségével is visszaéljek. Így hát annyira nem marad semmi időm az írásra vagy a jegyzetelésre, hogy még a papi feladataimra szánt egy óra is percről percre enyészik el, ami úgy hiszem, aligha megbocsátható. Végül, bár semmit nem csinálok, mégsem vagyok soha tétlen – sőt, miközben mindenkié kényszerülök lenni, nem lehetek sem a magamé, sem senki másé. Ezért ha ezentúl késlekedem vagy elmaradok a hozzád írt válasszal, tudnod kell, hogy szokás szerint sürgős semmiségekkel voltam elfoglalva.

3. Barátom, Lorenzo de' Medici, mind leveleid alapján, amelyeket a saját megítélésem érdekében mindig felolvasok neki, mind Pico tanúságából, aki téged állandóan magasztal, már annyira megkedvelt téged, hogy már szinte velem vetekszik. Rendkívüli módon örült annak, hogy Ermolaót Rómába, e mindenki szeme előtt levő helyre nevezték ki követnek, már csak a dolog tudományos hozadéka miatt is.[237] Őt annyira sóváran várjuk, hogy várakozásunkkal már szinte felőröltük. Úgyhogy ha majd, miután odaútján vendégül láttuk, s távozni készül tőlünk, már most mondom és kiáltom: „Jaj a férfi tógájának, jaj a szegélyének!"[238]

4. Alexandrosnak *A lélekről* szóló könyvéből azonban, amelyet említesz, egyetlen példányunk sincs itt. Ám nem is gyanítottam, hogy lett volna, amit láthatsz abból a listából is, amelyet Seratico küldött el neked.[239] Sőt, Pico és én kérjük tőled, hogy amikor Velencébe visszatértél (ami a hírek szerint rövidesen bekövetkezik), készíttess elő egy példányt Lorenzo de' Medici másolója számára. Jómagam már tavaly latinra fordítottam ennek az Alexandrosnak néhány igen mélyenszántó filozófiai értekezését.[240] Seratico viszont azt mondja, hogy te is ugyanennek a szerzőnek bizonyos műveit ülteted át éppen. Aztán Grimani önként felajánlotta,[241] hogy ezen a nyáron elküld nekem egy további másolatot, amelyet neked már kölcsönadott. Mindebből arra következtetek, előfordulhat, hogy egészen véletlenül mind a ketten

les naenias, alius pervigilio licentiosas cantilenas efflagitat. Ille mihi proprios amores stultus stultiori narrat, ille symbolum poscit quod suae tantum pateat, caeterorum frustra coniecturas exerceat. Mitto scholasticorum garritus intempestivos, versificatorum nugas, seque et sua de more admirantium, quae cottidie cuncta demissis auriculis perpetior. Quid plebeculam dicam, vel urbanam vel agrestem, quae me tota urbe ad suum negocium quasi naso bubalum trahit. Ergo dum proterve instantibus negare nihil audeo, cogor et amicos vexare caeteros et (quod molestissimum est) ipsius in primis Laurentii mei Medicis abuti facilitate. Quare adeo mihi nullus inter haec scribendi restat aut commentandi locus ut ipsum quoque horarium sacerdotis officium pene (quod vix expiabile credo) minutatim concidatur. Postremo cum nihil faciam, nunquam sum tamen ociosus; immo dum cuiusvis esse compellor, nec meus esse plane nec cuiusquam possum. Proinde sicubi distulero posthac aut omisero ad te responsum, scito me statim, sicuti soleam, nugas agendo fuisse occupatum.

3. Laurentius Medices noster, vel ex epistolis tuis, quas ei semper honoris mei causa recito, vel ex huius magni Pici testimonio, qui tibi plurimum tribuere solet, ita te iam diligit ut nobiscum fere contendat. Hermolaum vero ipsum Romae, hoc est quam oculatissimo loco, legatum fore mire gavisus est, etiam studiorum nomine, quem sic expectamus avide ut spe iam totum pene contriverimus. Quod si, semel in itere exceptus, abire a nobis properabit, iam nunc dico atque edico, 'Vae hominis togae, vae laciniis!'

4. Alexandri vero quos ais De anima libros, nullos ipsi prorsus hic habemus. Sed nec extare quidem suspicabamur, quod ex indice quoque ipso quem Seraticus ad te misit animadvertes. Quin rogamus ego et Picus ut, cum Venetias (quod propediem fore nuntiant) remeaveris, eius describendi copiam Laurentii Medicis librario facias. Equidem nonnullas Alexandri huius peracutas in philosophia quaestiones, anno iam tum superiore, Latinas feci. Sed et te quaepiam scriptoris eiusdem narrat Seraticus interpretari. Tum Grimanus proxima aestate missurum se mihi exemplar alterum, quod tibi pridem commodaverat, ultro est pollicitus. Qua de re coniecturam facio potuisse illud accidere ut eundem uterque,

ugyanazt a könyvet fordítjuk. Ha e vélekedésem nem téves, természetesen már azon gondolkodom, hogy törlöm az egészet,[242] kérlek, minél előbb jelezd nekem, így van-e, hogy legalább az átnézés munkáját megspóroljam.

5. Élj boldogul, és add át üdvözletemet a két Jacopónak, a volterrainak és Antiquarinak,[243] a kedvesség és a becsületesség ikermintaképeinek!

Firenze, 1490. április 22.

XIV.

Girolamo Donà barátjának, Angelo Polizianónak

1. Megkaptam a *Miscellaneá*t. Átfutottam. Nagyon élvezetes olvasmány, amelyben még a legműveltebb fő is örömét lelheti és gyönyörködhet benne. Mondhatnád ugyan, hogy elhamarkodott az az ítélet, amelyet csak úgy kutyafuttában hoz valaki. Ám amikor az irodalomról van szó, álltó helyünkben képesek vagyunk megítélni téged, lemondva a jogi formaságokról, sőt bárki számára biztonságos Polizianóval tudós kérdésekről akár a sötétben is megküzdeni.[244] Nekem viszont sokkal többet tulajdonítasz e munkában, mint amennyit szerintem megérdemlek, vagy amennyit magamnak követelnék. Folytasd (ahogyan teszed) a szabad művészetek művelését, és ne ijesszenek el a fecsegők és tudálékosok szurkálódásai. A bátor és kiváló törekvések soha nem voltak híján az irigységnek. ἀλλ᾽ὅμως (κρέσσων γὰρ οἰκτιρμῶν φθόνος) μὴ παρίει καλά, νώμα δικαίῳ πηδαλίῳ a latin irodalmat.[245] Hisz talán azok merítik a legtöbb hasznot munkádból, akik finnyásabban fogadják.

Ég veled!

Milánó, 1489. október 27.

XV.

Angelo Poliziano barátjának, Girolamo Donànak

1. Tekintélyem nem olyan sziklaszilárd, hogy az irigyek fújásának (mintegy a szeleknek) ellenálljon, hacsak néhányótok tanúsága támasz gyanánt nem istápolná azt, ami magától a mélybe hullna. Merthogy sokaktól kaptam levelet, mióta *Miscellaneá*mat kiadtam, akik dicsértek, ahogy lenni szokott, és gratuláltak, de valahogy mégis Pico, Barbaro, a te meg még nagyon kevés hasonló férfiú ítélete alapján vélem úgy, hogy egyrészt megállom a helyem, másrészt hogy mind teljes bizalmat szavaztatok nekem.[246] Habár a minap

forte fortuna, librum converterimus. Hoc si non falso ratiocinor, iam scilicet spongiam cogito, rogoque mihi de eo quam primum significes, ut ipsum saltem limae laborem lucrifaciam.

5. Vale, meque Iacobis duobus, Volterrano et Antiquario, hoc est humanitatis ac probitatis geminis exemplaribus, commenda.

Florentiae, X Calendas Maias MCCCCLXXXX

XIV.

Hieronymus Donatus Angelo Politiano suo s. d.

1. Accepi Miscellanea. Percurri. Iucundissima lectio, in qua delectari et iuvari vel doctissimus quisque possit. At, inquies, praeceps iudicium est quod obiter fertur. Sed cum de re literaria agitur, iudicare de te possumus, abdicatis iuris solemnibus, etiam stantes, adeo cuique securum est de eruditionum controversiis cum Politiano in tenebris quoque dimicare. Mihi autem in eo opere tantum tribuis quantum nec agnosco nec postulo. Perge (quod facis) iuvare bonas artes, neque formides blatteratorum et sciolorum aculeos. Nunquam caruere invidia egregii fortesque conatus. ἀλλ᾽ὅμως (κρέσσων γὰρ οἰκτιρμῶν φθόνος) μὴ παρίει καλά, νώμα δικαίῳ πηδαλίῳ Latinas literas. Fortasse enim ii maxime ex opere profecturi quibus id magis sordescere videbitur.

Vale.

Mediolani, VI Calendas Novemb. MCCCCLXXXVIIII

XV.

Angelus Politianus Hieronymo Donato suo s. d.

1. Non est is auctoritatis meae rigor ut invidentium flatus quasi ventorum tuto possit excipere, nisi vestris paucorum testimoniis, velut adminiculis, ipsa per se decidua fulciatur. Equidem multorum accepi literas, ex quo Miscellanea publicavi, laudantium scilicet (ut fit) et gratulantium. Sed nescio quo pacto, de tuo, de Barbari, de Pici, de istiusmodi perpaucorum iudicio, sic ipse me censeo ut tum denique stare videar, cum puncta omnia tulerim suffragii vestri. Quanquam etiam istinc reddita mihi nuper

kaptam kézhez Milánóból Jacopo Antiquari csodásan tartalmas és tudós levelét,[247] akit egyébként személyesen csak távolról ismertem, de akit mindazonáltal az én Lorenzo de' Medicim gyakran a figyelmembe ajánlott műveltsége, jelleme és bölcsessége okán. Valóban, abban a levélben megtalálod a becsületes természetet, az ókor hangvételének kifejezett mását, a gondos szöveget, amilyen a tiéd, s végül a bármilyen művelt stílusra jellemző minden egyes díszítőelemet. Úgyhogy, ha nem tévedek, joggal lehet őt a véleményezésben a legnagyobb tekintélynek tartani.[248] Ezt azonban ti döntitek el.

2. Hozzám írt leveledet Lorenzo is elolvasta,[249] méghozzá nagy érdeklődéssel, és miután a végére ért, választékos szavakkal dicsérte, úgyhogy jelen lévén én is részese lehettem annak a dicshimnusznak, amelyet szerencsés tolladról zengett. Mert noha ez a férfi mindig is többet tulajdonított nekem, mint amennyit megérdemeltem, mégis úgy tűnt, leveled olvastán, nem is tudom, hogyan, de még nagyobb jóindulattal viseltetett irántam, és attól a naptól fogva valamivel többre tart, mint korábban szokott. Látod tehát, leveled révén mily sokkal tartozom neked, aki által Lorenzo maga is elégedett magával, hogy ennyire tetszem neki? Ezért arra kérlek, hogy amikor a köztársaság ügyeinek intézésében kicsit megpihenhetsz, írj néhanapján Polizianódnak, és gondold azt, hogy nem is levelet, hanem fizetést, egyházi javadalmakat, megtisztelő kinevezéseket, egyszóval az emberi élet minden kényelmét küldöd. Jóllehet, számára[250] mindig is egyedül Lorenzo volt ezek szerzője,[251] úgy tűnik, mostantól annyival bőségesebben fog adakozni, amennyivel őt[252] kedvesebbnek találja a te megítélésed alapján, aki a szabad művészetek legjámborabb szakértője vagy.[253]

3. Giovanni Pico della Mirandola, minden tudomány fénylő csillaga üdvözletét küldi neked, és kérjük, hogy Merulának és Puteolanónak is add át üdvözletünket.

Élj boldogul!

Firenze, 1489. december 1.

epistola est, Iacobi Antiquarii, mire gravis et erudita, quem mihi virum minime alioqui facie notum, saepenumero tamen Laurentius Medices meus a literis, a moribus, a prudentia commendaverat. In ea profecto epistola, nec honestam indolem, nec expressam quandam vetustatis imaginem, nec textum illud operosius, quale vestrum est, nec ullum denique stili cultioris ornamentum requisiveris, ut admitti, ni fallor, in istam quasi praerogativam tribuum iure debeat. Sed de hoc ipsi videritis.

2. Epistolam vero ad me tuam legit idem Laurentius, et quidem non incuriose, lectamque verbis exquisitissimis laudavit sic ut mihi quoque apud illum magna accesserit de tuo felici calamo commendatio. Nam quanquam mihi ille vir plus meritis semper tribuit, tamen ut tuas legit literas, visus est nescio quo pacto favere propensius iudicio de me suo, et pluris aliquanto me post eam diem facere, quam antea consuevisset. Iamne igitur sentis quantopere isto literarum nomine debeam tibi, per quem factum sit ut sibi iam Laurentius ipse placeat, quod ego non displiceam? Quare te rogo, cum tibi a re publica ocium fuerit, scribas aliquando ad Politianum tuum, putesque te non epistolas ad ipsum sed stipendia mittere, sed sacerdotia, sed honoris titulos, omniaque denique vitae humanae commoda. Quorum cum semper auctor ei Laurentius unus extiterit, tanto subinde potiora collaturus videtur, quanto eundem gratiorem vobis, hoc est religiossisimis artium bonarum censoribus, intellexerit.

3. Ioannes Picus Mirandula, lux omnium doctrinarum, salutem tibi adscribit, et ut item Merulae Puteolanoque nunties uterque rogamus.

Vale.

Florentiae, Calendis Decemb. MCCCCLXXXVIIII

LIBER TERTIUS – III. KÖNYV

Levelezés Callimachus Experiensszel

Callimachus Experiens, a humanista Filippo Buonaccorsi (San Gimignano, 1437. május 2. – Krakkó, 1496. november 1.) felvett neve.[44] Ifjúkorától fogva firenzei és velencei humanistákkal állt kapcsolatban, és tanítóként kezdte meg latin költői pályafutását. 1462-ben Rómába települt, ahol tagja lett Pomponio Leto humanista körének (azaz római akadémiájának), és Platina segítségével Bartolomeo Roverella ravennai bíboros titkára lett. Ezen időszakban Martialis stílusát imitáló epigrammákat írt. 1468-ban ő is azon humanisták között volt, akiket megvádoltak, hogy részt vettek egy II. Pál pápa ellen irányuló állítólagos összeesküvésben. Mivel ő volt a fővádlott, és még a humanista akadémia többi tagja is elsősorban őt okolta a történtek miatt, a bebörtönzés elől Nápolyba menekült, ahonnan Ferrante király segítségével Krétára, majd Ciprusra hajózott. 1469-ben Chios szigetén firenzeiekkel és velenceiekkel került kapcsolatba, ahol egy, a törökökkel kapcsolatos összeesküvésbe keveredett, így ismét menekülni kényszerült, ezúttal Konstantinápolyba. Néhány hónap után azonban végül Lengyelországban kötött ki, Dunajówban.

Itt, a Firenzében is tanult humanista lwówi (lembergi) érsek, a költő és filozófus Szánoki Gergely (Gregorius de Sanok) pártfogása alá került. Barátságot kötött az érsek körül gyülekező firenzei származású kereskedőkkel, és múzsára lelt egy Fannia Świętocka nevű hölgyben, akihez catullusi ihletésű verseket írt. Bár a pápai követ a kiadatását kérte, Callimachust védelmébe vette Szánoki, II. Pál halála után pedig IV. Sixtus amnesztiát adott a per vádlottjainak. 1472-ben Callimachus Krakkóba költözött, ahol a krakkói egyetemen tanult, és az érsek ajánlásával a Jagelló-királyfiak tanítója és tanácsosa lett. Számukra írta *Rhetorica* című művét, amely a bizánci Geórgios Trapezuntios filozófiáján alapul. 1474-ben IV. Kázmér király tanácsosává lépett elő, amikor a Jagellók konfliktusba kerültek Mátyással. 1476–77-ben követként érkezett Velencébe és Rómába, hogy a tatár–török kérdésről és a magyar–lengyel háborúról tárgyaljon. Megbízatása az volt, hogy Velence közbenjárását sürgesse, hogy a pápa vonja vissza a Mátyásnak adott támogatást. 1477-ben a szenátus előtt tartott beszédében egy magyarellenes

[44] Domenico Caccamo: *Filippo Buonaccorsi,* DBI, Volume 15, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1972. https://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-buonaccorsi_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

szövetséget ajánlott a Jagellók és a Habsburgok között, azzal a céllal, hogy Ulászlóé legyen a cseh trón, s ez esetben Lengyelország is keresztes háborúba ment volna a török ellen. Ellenkező esetben azzal fenyegette a Velencei Köztársaságot, hogy amennyiben a tervet nem fogadják el, Lengyelország akár a törökkel is szövetkezik a magyarok ellen. Krakkóba visszatérve a pápaság elleni határozott fellépés és az Oszmán Birodalommal való megegyezés mellett érvelt. 1479-ben követségbe küldték Konstantinápolyba, ahol kétéves fegyverszünetet kötött. 1486-ban ismét Velencében adta elő ugyanazon magyarellenes programját, de nem járt sikerrel. Krakkói beszámolója után azonnal Törökországba ment, és két évvel meghosszabbította a békét. Ezt követően a munkáját ért kemény kritikák miatt tétlenségre kényszerült, Velencében viszont nem hanyagolta el a humanista környezettel való kapcsolatok kiépítését, valamint folytatta történetírói, politikai, filozófiai tanulmányait. Vitába szállt az emberi lelket, az álom mibenlétét illető kérdésekben Marsilio Ficinóval, a bűn végtelenségét illetően Giovanni Pico della Mirandolával. Tagadta velük szemben a természetfeletti erők behatását a természet világára, ahogyan tagadta egyáltalán bármely daimóni erő létezését és hatását is az emberi életre.

1490–92-ben volt tanítványát, a trónörököst, Jan Olbrachtot szerette volna a magyarokhoz tárgyalásokra küldeni, de igyekezete a moszkvai nagyfejedelemné és Báthory István támogatásának megnyerésére kudarcot vallottak. A Krakkóba költözött német Konrad Celtisszel azonban ez idő tájt mélyült el barátsága, megalapították a *sodalitas Vistulaná*t, a kor egyéb akadémiáinak mintájára. IV. Kázmér halála után a vele szoros kapcsolatot ápoló Jan Olbracht került a trónra, így Callimachus újra királyi tanácsosként folytatta munkáját. Az arisztokráciával szemben erélyesen fellépő király ideálját rajzolta meg *Vita di Attila* [Attila élete] című művében, amelyet valójában Mátyás király alakja ihletett, akit Budán volt alkalma megismerni. Halála után érdemei elismeréséül a krakkói Szentháromság székesegyházban temették el, síremlékének elkészítésével a király a német Veit Stosst bízta meg.

I.

Angelo Poliziano barátjának, Callimachusnak

1. Habár látom, hogy amit gondolsz és mondasz rólam, azt sokkal inkább a barátság gondoltatja és mondatja veled, mint az igazság, mégis örülök, hogy ezeket a dolgokat tulajdonítod nekem, amiket én egyáltalán nem ismerek fel magamban. Miért is ne örülnék, hogy elnyertem e vélekedésedet gondolatban és szóban, még ha csak káprázat is? Hiszen nem kétséges előttem, hogy meggyőzted magad arról, hogy amit írsz, igaz, mert nem olyan ember vagy, mint akikről az a homéroszi hős oly megvetéssel megállapítja, hogy más van a szívükbe rejtve, és más van a szájukon,[254] és nincs semmi ok, amely Callimachust arra késztetné, hogy Polizianót dicséretekkel szedje rá.[255] Úgyhogy engem nem csapsz be, hanem inkább magadat csapod be. Sőt, nem is ámítod magad – igaz, amit gondolsz, igaz, amit rólam mondasz. Leld örömed a rólam nyilvánított ítéletedben, és ragaszkodj e véleményedhez örökre, csak ragaszkodj, kérlek, szeretetedhez, jóindulatodhoz is. Sőt, dicsérj is engem, ahogy már elkezdted, hogy én, a dicséretekkel övezett férfi, Naevius Hectorával együtt örvendhessek annak, hogy dicsérnek.[256]

2. Hiszen a te dicséreteddel kelendőbb leszek, persze, nem mintha eladó lennék. Soha nem válnék meg ugyanis a gazdámtól.[257] Ezért bármit teszel hozzá híremhez, az számodra növeli értékem.[258] A te vagyonodhoz tartozom tehát, és talán ezért küldtél nekem onnan kincses ládikákat. Kedvesek ezek számomra, mivel csinosak, és mivel tőled származnak. Ám nem mondok értük köszönetet. Amikor ugyanis adtál, te magad kaptad az ajándékot, nem azért, mert egy arra érdemes személynek, hanem mert a sajátodnak, sőt magadnak (hisz a barátunk a másik énünk), és így az arra érdemesnek, vagyis Callimachusnak adtál.

Élj boldogul!

II.

Callimachus Angelo Polzianónak üdvözletét küldi

1. Amit a leveled elején a szememre vetettél, azt utána olyan fortélyosan és ügyesen vitted végig, hogy elvetted tőlem a válaszadás lehetőségét, sőt okát is, és világosan megmutattad, amit korábbi levelemben állítottam, hogy isteni tehetséged mindenre képes. Így hát mellőzvén azokat a dolgokat, amelyeket sem jobban, sem árnyaltabban nem tudok elmondani nálad, barátilag, de igaz módon is állítom (nem lehet ugyanis valami baráti, ha egyben nem igaz is), hogy ha eddig nem úgy láttam volna, hogy te vagy az egyetlen, aki

I.

Angelus Politianus Callimacho suo s. d.

1. Etsi video quae tu de me sentias praedicesque amicius multo quam verius et sentiri et praedicari, tamen gaudeo ea mihi tribui abs te quae ipse in memet neutiquam agnoscam. Quid enim non gaudeam me, etiam praestigia quadam, sensum istum praedicationemque tuam lucrifacere? Nam haud dubium mihi quidem est quin tu tibi quae scribis etiam vera esse persuaseris, quando neque tu ex ea nota es hominum quos Homericus ille heros tantopere se perosum confirmat, aliud in lingua promptum, aliud clusum habentes in pectore, neque ulla est causa cur Politiano Callimachus palpum obtrudere postulet. Non fallis itaque me, sed ipse abs te magis falleris. Atque adeo non falleris; vera sentis; vera de me praedicas. Gratulare igitur iudicio de nobis tuo, atque istanc opinionem perpetuo obtine, dum amorem, dum benevolentiam obtineas. Quin lauda me quoque, ut coepisti, ut ego ille laudatus vir laudari me cum Naeviano Hectore gaudeam.

2. Fiam autem te laudatore vendibilis, potius quam venalis. Neque enim sum unquam dominum mutaturus. Quare quicquid mihi astruxeris tibi accreverit. Sum quippe in tuo aere, unde et forsitan locellos istinc usque ad me misisti. Gratique sunt scilicet quia festivi, quia tui. Sed gratias non ago. Tute enim beneficium dando accepisti, non quia digno, sed quia tuo, immo tibi (amicus enim alter ipse est), atque ob id digno, hoc est Callimacho ipsi, dedisti.

Vale.

II.

Callimachus Angelo Politiano s. d.

1. Ea quae mihi obiicis in principio literarum tuarum adeo subinde argue purgas et eleganter ut respondendi facultatem simul et causam mihi interceperis, planeque indicaveris id quod prioribus literis meis asseveravi, divinum ingenium tuum omnia posse. Itaque omissis illis quae neque melius neque subtilius dici pro me possunt quam dicta sint a te, affirmo amice sed et vere (neque enim illud nisi et hoc) quod nisi iampridem mihi prope unicus visus esses cuius carmen utile dulci commisceat, nunc

a tankölteményt a gyönyörködtető verssel képes vegyíteni,[259] most a te *Rusticus*od[260] bizonyára könnyen ezt a véleményt alakította volna ki bennem. Ez ugyanis a lehető legkifinomultabb,[261] teli van műveltséggel és szépséggel, és a „füstből" valóban ragyogó „fényt" csihol,[262] s ezért a legkevésbé érdemli meg ezt a címet. Korunk költőinek sok művét láttam, s kedvemet leltem bennük, amikor olvastam őket. Ám ezt a *Rusticus*t „nem elég egyszer látni. Jó benne elidőzni, és közelebb lépni hozzá."[263] Nincs benne semmi, ami ne tetszene nagyon, kivéve, hogy véget ér, bár semminek sincs híjával, olyannyira, hogy rajtad kívül senki más nem lett volna képes ilyen bőséges anyagot szolgáltatni a témához.

2. Úgyhogy hálás vagyok azért, hogy ládikáimat nagyra értékeled. Ennél magasabb áron nem kelhettek volna el. Jóllehet eltökéltem magamban, hogy ajándékba adom őket neked, te úgy akartad, hogy mint minden másban, bőkezűségben is felülmúlj engem, amiben, ha ez a fizetségem, akarom és engedem is, hogy legyőzz.

Élj boldogul, az irodalom és a tudomány dísze, te!

Lwów, 1485. szeptember 29.

certe volentem adduxisset me in eam sententiam Rusticus tuus, sane urbanissimus, doctrinaque et elegantia plenus, et qui vere ex fumo clarissimam lucem efferat, atque ob id eo titulo indignissimus. Vidi, et legenti placuere, multa scriptorum nostri temporis. Sed Rusticum hunc non satis est vidisse semel. Iuvat usque morari et conferre pedem. Nihilque in eo non summe placet, nisi quod desinit, cum tamen desit nihil, ut tam multa nemo alter quam tu afferre potuerit pro materia.

2. Habeo itaque tibi gratias quod locellos meos tanti duxeris. Non poterant vendi carius. Cum donare instituissem, voluisti, ut in caeteris omnibus, etiam liberalitate me superare, in qua, hoc genere compensandi, vinci et cupio et patior.

Vale, literarum decus et doctrinae.

Leopoli, III Calendas Octob. MXVD

Levelezés Ludovico Odasival

Ludovico Odasi (Padova, 1455 – Urbino 1509), humanista, a padovai egyetem tanára.[45] Polizianóval annak 1479-es padovai látogatása alkalmával ismerkedett meg, és 1482-ben, egy újabb találkozás alkalmával történt az itt emlegetett hosszú beszélgetés. Levelezéséből ismerjük még Ermaolao Barbaro hosszú levelét, amelyet a velencei humanista, Odasi apja, Bartolomeo halála alkalmával írt hozzá; e levél tanúsítja szoros barátságukat. Nagyon valószínű, hogy Barbaro ráhatásával ajánlották be Odasit az urbinói fejedelemnek, Federico da Montefeltrónak és feleségének, Battista Sforzának, hogy fiuknak, Guidobaldónak nevelője legyen. Nem sokkal e nagy jelentőségű állás elfoglalása után a fejedelem, Federico meghalt, így Odasi írta a temetési *laudatió*ját a következő címmel: *Oratio habita in funere illustrissimi atque invictissimi Federici Urbini ducis* [Beszéd a kiváló és legyőzhetetlen Federico, Urbino fejedelme halála alkalmából]. Remekbe szabott, a kortársak által is emlékezetesnek tartott *laudatió*ja hozzájárult, hogy az elkövetkező években szónoki és követi megbízásokat kapjon az udvarban. Az örökös, Guidobaldo nevelése során nemcsak az ifjú érdeklődését mélyítette el a humanista eszmék iránt, de személyes kötődésük is kialakult. Marcantonio Sabellico egy Guidobaldóhoz írt levelében dicsérte hosszasan Odasi tanári képességeit és teljesítményét.

Guidobaldo nagykorúvá válásával az ifjú fejedelem személyi titkára lett, számos alkalommal képviselte patrónusát követségben, Velencében és Rómában. Fennmaradt néhány fordítása Plutarchostól, amiről a lenti levelezés is tanúskodik. Ezek közül egy értekezést a sienai bíboros, Francesco Piccolomini számára fordított le, ez a *Quomodo adulator ab amico internoscatur* [Miként különböztethetjük meg a hízelgőt a baráttól?], kettőt a tanítványa, az ifjú fejedelem számára, ezek a *De capienda ex inimicis utilitate* [Hogyan tehetjük hasznossá ellenségeinket?] és a *Quo pacto quispiam ab inimicis emolumentum capere possit* [Hogyan tehetünk szert előnyre ellenségeinktől?], egy továbbit pedig Piero de' Medicinek, Poliziano tanítványának, ez a *De invidia et odio* [Az irigység és a gyűlölet].

Átültette még az ún. Kebés-tábla szövegét is, ezt Filippo Beroaldo adta ki 1497-ben Censorinus, Leon Battista Alberti, Epiktétos és Nagy Szent Vazul szövegeivel egy kötetben. Fordítása népszerűségét mutatja, hogy később

[45] Paolo Zaja: *Ludovico Odasi,* DBI, Volume 79, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2013. https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-odasi_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

többször újra megjelentették. Szónoki képességeit dicséri, hogy amikor a rendkívül művelt, latinul és görögül remekül fogalmazó Ippolita Maria Sforza, II. Alfonz calabriai fejedelem felesége (és Guidobaldo anyjának unokatestvére) fiatalon meghalt, Odasit kérik fel az egész nápolyi udvar által csodált, gyönyörű asszony temetési beszédének megtartására. A legpompásabb remekművének azonban azt a hosszú halotti beszédét tartották, amelyet saját tanítványa és patrónusa elhunytakor írt Guidobaldo da Montefeltrónak 1508-ban. Szövegét többen is nagymértékben felhasználták: Baldassarre Castiglione a *De vita et gestis Guidubaldi* [Guidobaldo élete és tettei] című életrajzában, valamint Pietro Bembo a *De Guido Ubaldo Feretrio deque Elisabetha Gonzaga Urbini ducibus liber* [Guidobaldo da Montefeltro és Elisabetta Gonzaga, Urbino urai] című könyvében, amelyet 1509 és 1510 között írt, és 1530-ban adott nyomdába. Ez utóbbi kiadás olyan népszerű lett, hogy Odasi 1508-ban megjelent eredetijét egészen a huszadik századig a feledés homályába kényszerítette. Ludovico csak egy évvel élte túl patrónus-tanítványát; ugyanabban a templomban temették el, ahol a mecénásai nyugodtak.

III.

Ludovico Odasi barátjának, Angelo Polizianónak

1. Ha nem lenne előttem ismeretes szívélyes természeted és igen emberséges jellemed, nem vállalkoznék most erre a feladatra, hogy írjak neked, hanem inkább megmaradnék korábbi hallgatásomban. Hiszen talán különösnek találod, hogy én, akit veled szűkre szabott, alig négy órára korlátozódó meghitt társalgás köt össze, s aki az utóbbi három év alatt számtalan lehetőséget elszalasztottam, hogy írjak neked (amelyeket pedig mind meg kellett volna ragadnom), most miért akarok annyira írni neked, és talán (úgy hiszem) vagy vakmerőségemet rovod fel, hogy most írok, vagy hanyagságomat, hogy korábban nem írtam. Egyébként azért, mert nem annyira mások szavai, hanem a saját véleményem alapján meggyőztem magam, hogy te olyan ember vagy, hogy soha nem utasítanál el senkit, aki személyedet és képességeidet nagyra értékeli, ennélfogva azt akartam, hogy ez a rövid levél szeretetem és irántad érzett tiszteletem tanúja legyen, és éltem azzal a hirtelen jött alkalommal, hogy valaki felétek utazott. Ámbár nem mentegetem a korábbi hallgatásomból adódóan sem tunyaságomat, sem faragatlanságomat, mégis remélem, hogy ettől függetlenül jó néven veszed irántad való ragaszkodásomat. Hiszen a levélírásra való odafigyelésen túl, amivel már korábban meg kellett volna pecsételnem a Padovában kezdődött barátságunkat, úgy vélem, semmit nem mulasztottam el azon feladatok közül, amelyek mind a jóakaró, mind a tiszteletteljes barát kötelességei. Mert évek óta, amióta először ismeretessé vált számomra úgy tudásod, mint emberséged, mindig is megbecsülésed és méltatásod buzgó terjesztője voltam, és igen gyakran beszéltem rólad szuperlatívuszokban mind Velencében és Padovában a legtudósabb férfiak előtt, mind itt, az én fejedelmeim jelenlétében. S úgy hiszem, magasztalásom révén elértem, hogy dicsőséged fénye még csillogóbban tündököljön. Ennélfogva nem kétlem, hogy (miként Isokratésed állítja) azon barátaid közé sorolhatsz, akiket nem annyira jelenlevőként tisztelsz, hanem távollétükben fogadsz jóakaratodba.[264] Csakugyan, fejedelmeim, akikkel sűrűn társalogtam rólad, nagyszerű véleménnyel vannak jellemed és műveltséged felől.

2. Miért teszem mindezt? Mert arra a véleményre jutottam, hogy úgy ítélem, te olyan ember vagy, aki az irodalom tanulmányozóinak nagy hasznára lesz, magadnak pedig halhatatlan dicsőséget fogsz kivívni. Erről bizonyságot is tettél volna, ha néhány nappal ezelőtt Rómát elhagyván kiváló tanítványoddal együtt Urbinóba jöttél volna, amint meg volt beszélve. Vártunk ugyanis, és el nem tudom mondani, mennyire vágytuk jöttödet. Hogyha hallhattad volna tegnapelőtt, ahogyan rólad beszéltem a bolognai tanácstag Minóval (akit véleményem szerint

III.

Ludovicus Odaxius Angelo Politiano suo s. d.

1. Nisi mihi de liberalissimis moribus et humanissimo ingenio tuo constaret, hanc nuper ad te scribendi provinciam non desumerem, potiusque in antiquo silentio persisterem. Mirum enim tibi fortasse videbitur cur ego, tecum exigua admodum et quattuor horarum spatio contracta familiaritate devinctus, qui plurimas tribus abhinc annis ad te scribendi occasiones omiserim, quas undequaque aucupari debueram, nunc ad te potissimum scribere voluerim, meamque (ut opinor) vel temeritatem incusabis, quod nunc scribam, vel negligentiam, quod antehac non scripserim. Caeterum quia, non tam ex aliorum sermone quam ex mea opinione, mihi persuasi te eum esse qui omnes tibi ac virtuti tuae deditos nullo unquam tempore reiiceres, eapropter has nunc ad te literulas amoris duntaxat atque observantiae in te meae testes esse volui, quas ob subitam opportunitatem cuiusdam istuc proficiscentis exaravi. Quanquam igitur me prorsus ab omni vel ignavia vel rusticitate praeteriti silentii non excuso. Spero tamen fore ut reliquum meum erga te studium boni consulas. Nam praeter hanc scribendi diligentiam qua ego iam pridem initam Patavii familiaritatem confirmare debui, nullum a me cum benivoli tum observantis amici officium praetermissum puto. Siquidem a superioribus annis, quo primum tempore tua mihi vel doctrina vel humanitas innotuit, fui semper honorum ac dignitatis tuae studiosissimus, ac saepissime, cum apud alios eruditissimos viros Venetiis et Patavii, tum hic apud principes meos, de te sum honorificentissime locutus, effecique (ut opinor) praeconio meo ut claritati tuae maius quippiam splendoris adderetur. Quo fit ut non dubitem me abs te in eorum amicorum numero collocari posse qui (ut Isocrates tuus asserit) non tam praesentes amicos venerantur quam absentes etiam amplectuntur. Principes sane mei, quibuscum de te frequentissimum sermonem habui, de moribus atque eruditione tua optime ac magnifice sentiunt.

2. Quid ita? Quia ego in eam opinionem adductus sum ut existimem eum te fore qui literarum studiosis emolumentum tibi vero gloriam immortalem sis allaturus. Cuius rei periculum fecisses, si una cum praestantissimo discipulo tuo Roma discedens superioribus diebus Urbinum ex condicto venisses. Expectatus enim et plus quam dici possit desideratus venisses. Quod si me nudius tertius audire potuisses de te verba facientem una cum Mino Bononiensi sedecimviro, homine (me quidem opinione) plurimi faciendo, si nobilitatem, si divitias, si liberalitatem morum, si

a legtöbbre kell tartani, ha nemességét, vagyonát, nagylelkűségét, műveltségét nézzük), valóban megértetted volna, hogy amit mondtam, azt csak olyan ember mondhatta vagy találhatta ki, aki rajong érted. A társalgás ugyanis olyan irányt vett, hogy korunk legtudósabb férfiúiról csevegtünk, akik között, úgy láttuk, könnyen tiéd lehet az első hely. S nem vezet félre sem szeretetem, sem a hízelegni akarás, amitől mindig visszarettentem, mint valami benső betegségtől.

3. Ám mi célból taglalom oly hosszasan az irántad tanúsított szolgálatkészségemet? Bizony azért, hogy értsd meg, rajongó híved vagyok és leszek, még akkor is, ha a hegyek és a tartományok nagy távolságokkal választanak el bennünket, és senki nincsen a köreidben, aki nagyobb jóakarattal vagy csodálattal fogná a pártodat. Ha bármilyen alkalmam adódna, hogy valamiben az ügyedet előmozdítsam, az valóban különösen és szerfelett örömömre fog szolgálni. Ez az alkalom pedig reményeim szerint tőled jön nyomban, hogy ne vélj bőkezűbbnek az ígéretekben, mint azok teljesítésében.

4. Üdvözöld nevemben Démétriost,[265] a kiváló tudóst, és főként Pierót, a tanítványodat, aki fényes és hatalmas reményekkel kecsegtető ifjú; neki ajánlottam hónapokkal ezelőtt Plutarchos-fordításomat,[266] csacskaságaim sok tanújelének egyikét. Már elküldtem volna, ha méltónak találtam volna rá, hogy tudós kezetekhez érkezzen. Mindazonáltal elküldöm majd, ha kíméleteteket nagyobb mértékben elnyerte, mint amennyire retteg ítéletetektől.

Élj boldogul!

IV.

Angelo Poliziano barátjának, Ludovico Odasinak[267]

1. Munka közben ért el a leveled, így miután elolvastam, kicsit félretettem, hogy aztán szabadidőmben alaposabban áttanulmányozzam, hogy minél előbb válaszolhassak rá, mint illik. Ha ez később történt, mint számodra elfogadható, és mint ahogy én kívántam, bármit is teszek, emberségeden múlik, hogy jó néven vedd. És nem annyira az apró erőfeszítéseket várjuk el egymástól, mint az odaadó barátságot, továbbá nem kedveli a másikat kevésbé az, aki kevésbé szolgálatkész. Ezért azzal sem értek igazán egyet leveledben, hogy oly aggályosan mentegetőzöl, akár amiért egyáltalán nem írtál nekem korábban, akár amiért most végre rászántad magad. Ha ugyanis szívből jövő szeretet van köztünk, ahogyan van, akkor bármi megfelel a másiknak, ahogyan meg is felel mindkettőnknek. Ezért egymás iránti jóérzésünket nem oldhatja fel és nem gyengítheti meg sem a csönd, sem bármiféle szolgálat elmaradása, különösen, ha az a szolgálat szükségtelen, hiszen érzéseinket herkulesi csomó köti össze. Mire való hát a barátok számára a levelezés? Mert ezeket csak a távollevőknek küldözgetik, az igaz szeretet pedig még a

literaturam inspicias, profecto intellexisses ea, praeterquam ab amantissimo homine, dici aut excogitari non potuisse. In eam enim confabulationem veneramus ut de viris hoc tempore doctissimis loqueremur, in quibus facile tu principatum optinere visus es. Nec me amor aut adulandi studium fallit, a quo semper tanquam intestino morbo abhorrui.

3. Sed quorsum haec tam multa de officio erga te meo? Nempe ut intelligas me tibi esse ac fore deditissimum, etsi magno montium ac regionum intervallo secludamur, teque habere neminem a quo maiori vel benivolentia vel observantia fovearis. Quod si ulla unquam mihi occasio evenerit ut quapiam in re tibi morem gerere possim, id vero in primis mihi iucundissimum erit. Quam quidem occasionem abs te actutum perveniri cupio, ne me in pollicendo quam in praestando liberaliorem autumes.

4. Demetrium vero, virum eruditissimum, Petrumque in primis, discipulum tuum, elegantissimae atque amplissimae spei adulescentem, nomine meo salvos facito, cui librum ex Plutarcho traductum, unum ex multis ineptiarum mearum monumentis, dedicavi multos iam menses, misissemque hactenus, si dignum putassem qui in manus vestras eruditissimas perveniret. Mittetur tamen, clementia vestra potius allectus quam iudicio deterritus.

Vale.

IV.

Angelus Politianus Ludovico Odaxio suo s. d.

1. Deprehenderunt me in actu literae tuae. Ideoque lectas paulum in praesens seposui, diligentius dein per ocium recogniturus, ad easque (ut par erat) cum primum possem responsurus. Id si serius quam aut tu pateris aut ego voluissem contingit, est tamen humanitatis tuae quicquid hoc est quod facimus boni consulere. Neque enim tam opellam aliquam alter ab altero quam ipsum animum requirimus, neque continuo parum amat qui parum officiosus est. Quare ne illud quidem in epistola tuo valde probo, quod te tam scrupulose excusas, cur aut antea nihil ad me scripseris, aut nunc demum scripseris. Si enim amamus ex animo inter nos, sicuti certe amamus, quicquid alteri commodat profecto utrique commodat. Quare neque dissolvere sed nec lassare voluntates nostras, quasi nodo Herculaneo cohaerentis, aut silentium possit, aut ulla officii, praesertim non necessarii, intermissio. Quo autem amicis ista literarum

távollevőket is jelenlevővé teszi, hacsak nem, hogy saját maguknak tanúsítsa vagy mások számára bizonyítsa kölcsönös szeretetüket. Az őszinte szeretetnek azonban nincs szüksége tanúbizonyságra, mert csupa szem, egy Lynkeus,[268] és olyan, hogy még Mómos ítéletét is megveti az emberi szív helyzetét illetően,[269] és nem dicsekszik a köznépnek, mivel a barátok κατ᾽ Ἐπικούρου [Epikuros szerint] elegendő nézőközönséget jelentenek egymásnak.[270] Úgyhogy az irántam való szeretetednek ezt a szinte már babonásnak nevezhető kifejezését is elengedem neked. Van rá ugyanis eszközöm,[271] ráadásul mindig kéznél van, amivel a barátságot lemérhetem: Hekatón szerelmi bájitala, amivel akaratod ellenére is rákényszeríthetlek, hogy szeress.[272] Ám nem foglak arra buzdítani, hogy fejedelmeidnek beajánlj, viszont azt sem hagyom, hogy figyelmeztess, patrónusodként az én vezetőimnek téged ajánljalak be. Ahová csak te bejutást szerzel, én is követlek, ahol én megragadok, te is ott fogsz kikötni. Mert, ahogy a katonát és a foglyot ugyanaz a lánc köti össze, úgy a barátok igazi párosát egyetlen kapocs tartja együtt.

2. Sóvárogva várjuk az általad immár latinul beszélő Plutarchost, én és ifjú tanítványom is. Cseppet sem kételkedünk abban, hogy tökéletes lesz, már csak azért is, mert így a régi görögök egyikének megfizetheted a δίδακτρα [tanítást], minthogy olyan jól megtanultál tőlük görögül, hogy minden korunkbelit megtaníthatsz rá, és ezt nevezik ἀντιπελαργεῖν-nek [a jótéteményekviszonzásának].[273]

Élj boldogul!

V.

Ludovico Odasi barátjának, Angelo Polizianónak

1. Itt érkezik hozzád Plutarchos könyvecskéje, amely, ha bármi szépséget ígérne inkább, mint jószándékot, bizony elvörösödne, és a szabatos műveltség műhelyébe csak szégyenlősen lépne be. Ám most vidáman és magabiztosan közelít, inkább emberségedben, mint bármely saját díszében bizakodva. Ennélfogva megérdemli, hogy mint hozzád igyekvő utazót jóindulattal fogadd, s az iparkodót a legnagyobb szeretetben részesítsd. Mert én azt, amit egyébként jelentéktelen, csekély értékű és hitvány ajándéknak véltem, mégsem tartottam méltatlannak arra, hogy rajongásom és tiszteletem zálogaként megtegye ezt az utat. Bárhogy lesz, és bármit is ér, kérve kérlek, jó szándékkal vedd.

2. Tegnapelőtt levelet kaptam Velencéből Ermolao Barbarótól és Pietro Contarinitól, mindketten magas rangú, nagyra becsült és tudós férfiak, amelyben arra kértek, hogy ha levelet írnék neked, adjam át jókívánságaikat. Emlékszem, hogy tavaly ősszel, amikor Velencében voltam, velük együtt rólad mint a legtudósabb emberről beszélgettünk. Ők elmondták, hogy három vagy négy

vicissitudo, cum ad absentis tantum missitentur, amor autem verus etiam absentis praesentis faciat, nisi si vel ipsis testantur, vel aliis ostentat mutuam voluntatem? Sed neque testibus eget amor sincerus, quippe oculeus totus, ac Lynceus, et qui Momi quoque iudicium de positu humani corculi despuat, neque se populo iactat, cum sint amici κατ᾽ Ἐπικούρου satis magnum theatrum, alter alteri. Quin istam quoque pene dicam superstitiosam probationem amoris in me tui totam tibi remitto. Est enim mihi, est ad manum semper amicitiae examen; est et Hecatonis amatorium, quo te vel ingratis ad amandum compellam. Sed nec te monebo ut principibus me tuis insinues, neque invicem moneri me patiar ut patronus te meis adiungam. Quoquo enim tu irrepseris, ego sequar; ubiubi ego me adglutinavero, inde scilicet tu pendebis. Ut enim militem custodemque eadem catena, ita par legitimum amicorum una tenet copula.

2. Plutarchum Latine iam per te loquentem ego atque adulescens meus avidi expectamus, minime quidem dubitantes quin sit absolutissimus futurus, vel ob id certe, ut alicui ex veteribus Graecis τὰ δίδακτρα referas, quando ita Graece ab eis didicisti ut novos docere iam omneis possis, et quod dicitur ἀντιπελαργεῖν.

Vale.

V.

Ludovicus Odaxius Angelo Politiano suo s. d.

1. Plutarchi libellus ad te venit, qui, si ullam potius elegantiam quam benivolentiam profiteretur, erubesceret profecto, nec ad exactissimae eruditionis officinam sese nisi verecunde conferret. Nunc autem laetus et securus accedit, humanitate tua magis quam ullo ornamento suo fretus. Proinde meretur ut eum ad te proficiscentem benigne suscipias, illique primariam amoris operam sedulo impertiaris. Siquidem ego illum, quem alioquin frivolum, abiectum et vile munus existimarem, non indignum tamen putavi qui ad exhibendum studii atque observantiae in vos meae pignus adveniret. Utcunque erit, et quanticunque erit, in bonam accipias partem rogamus obsecramusque.

2. Nudius tertius ab Hermolao Barbaro et Petro Contareno, qui duo vel nobilissimi vel ornatissimi vel eruditissimi viri sunt, Venetiis mihi literae venerunt, in quibus admoneor ut, si unquam ad te scripturus sum, eorum te nomine salvum esse iubeam. Memini me, autumno superiore cum Venetiis essem, una cum his de te, perinde ac doctissimo homine, sermonem habuisse. Illi autem se familiaritatem tuam iniisse asserebant

évvel ezelőtt barátkoztak össze veled, amikor odautaztál, hogy a Köztársaságot meglátogasd. Olyan emberek ők, akik méltóak arra, hogy te is kedveld őket.

Élj hát boldogul, és fogadj szeretetedbe!

Gubbio, 1485. június 27.

VI.

Angelo Poliziano barátjának, Ludovico Odasinak

1. Plutarchos csinos könyvecskéjét,[274] amelyet, miután latinra fordítottál, ifjú tanítványomnak ajánlottad, láttam, fogtam, elolvastam,[275] szinte egy ültő helyemben az egészet, olyan mohón, hogy lelkesedésemben szinte hamarabb célba értem, mint hogy érzékeltem volna, hogy nekilódultam a karámból.[276] Nyomban csábító volt számomra szavaidnak édes illata, mint az ambrózia. Azután mondataidnak fanyar és édes íze, nem különben beszéded igézetével mintegy illatos olajjal átitatva,[277] ahogy mondják, oly ínycsiklandó volt, hogy mint valami haspók,[278] ezen pompás és dicső étkeket alig megrágva faltam fel, és bizony csodáltam, hogy Plutarchos a halála után milyen jól megtanult latinul beszélni, mert hiszen ő maga írta,[279] hogy életében nem igazán fűlt a foga a latin beszédhez. Úgy tűnhet ugyanis, hogy amikor jobb létre szenderült, akkor nem halt meg, hanem elvonult a rómaiak nyelvét megtanulni, minthogy ő, aki a híres görög és római férfiak életét párhuzamba állította egymással, nem talált olyat, akit saját magával állíthatna párhuzamba. Mert saját magát mindkét nyelv gyakorlásában nem merte összevetni magával, hiszen tudniillik a miénken nagyobb tekintéllyel szól.[280]

2. Ami fejedelmedet, sőt fejedelmünket illeti (mert mindenki a miénk, aki az irodalomnak szenteli idejét), mármint, hogy elsajátítja a szabad művészeteket, és fölkészül, hogy mindenhol jó híre legyen,[281] és apjának, e tökéletes férfinak a nyomdokaiban jár, elmondani sem lehet, mennyire örülök, szinte diadaltáncot járok örömömben, és hogy neked is mennyire örvendek, Ludovico! Úgy tűnik, korunk két férfit termett, akik az irodalmat bizony nem halogatva, mint az a bibircsókos,[282] hanem inkább sok tettel állították helyre, Federico, Urbino fejedelme, néhai urad,[283] és Lorenzo de' Medici, mindenkori patrónusom, remélhetőleg örökké. Ők ketten mertek, ha nem tévedek, e század sötét homályában fényt remélni, és a rettenetes szokások áradata[284] ellen felvenni a harcot. Tehát gyönyörű könyvgyűjteményt állítottak össze maguknak, segítették a tudósokat, és ők maguk is művelték a tudományokat.

3. Mert ne is mondjak semmit fejedelmedről,[285] akiről szélesebb padból kellene szólni,[286] de azért beszélek az én Lorenzómról. Nehogy azt hidd, hogy

cum triennio aut quadriennio proximo, visendae civitatis gratia, eo concessisses. Digni homines sunt qui a te quoque diligantur.

3. Vale igitur, et me ama.

Igubii, V Calendas Iulias MCCCCLXXXV

VI.

Angelus Politianus Ludovico Odaxio suo s. d.

1. Plutarchi lepidum novum libellum, quem tu scilicet Latine interpretatus adolescenti meo nuncupasti, vidi, cepi, legi, et quidem simul omnia, adeo cupide ut prius pene ad calcem prae studio pervenisse quam ex carceribus promovisse me senserim. Illex mihi fuit statim suavis odor quidam verborum tuorum plane ambrosius. Tum sententiarum veluti sapor quidam austerus et dulcis, non secus illecebris orationis tuae quam myrothecii condimentis imbutus, ita (quod dicitur) palatum irritavit ut, quasi helluo aliquis, vix commansas epulas has, tam lautas, tam opiparas, devoraverim, et sum profecto miratus sic Latine Plutarchum loqui didicisse iam mortuum, cui viventi quondam (sic enim scribit ipse) adeo sermo Romanus repugnabat. Videri enim potest non tam obiisse quo die obiit quam secessisse ad studium Romanae linguae, ut qui Graecorum Latinorumque vitas illustrium hominum inter se contulerit, cum quo ipse se conferat non inveniat. Nam sese conferre sibi in utriusque orationis facultate certe non ausit, quia scilicet in nostra praeponderat.

2. Quod autem princeps iste tuus, atque adeo noster (noster enim est profecto qui litterarum studiosus est), quod, inquam, bonas arteis complectitur, atque ad omneis parteis bene audiendi se comparat, parentisque sui absolutissimi hominis vestigiis insistit, dici non potest ut gaudeam, ut exultem atque triumphem, ut tibi quoque gratuler, mi Ludovice. Duos mihi viros tulisse aetas nostra videbatur qui rem literariam, non quidem cunctando ut ille verrucosus, sed multa agendo potius, restituerent, Federicum Urbinatem principem olim tuum et Laurentium Medicem patronum semper meum, utinamque semper. Hi duo (ni fallor) ausi in tantis saeculi huius tenebris lucem sperare, quasique contra torrentem pessimorum morum brachia dirigere. Ergo et librorum pulcherrimam supellectilem sibi compararunt, et doctos iuverunt, et ipsi studia tractarunt.

3. Nam ut de principe tuo taceam, de quo longiore subsellio agendum puto, dicam autem de Laurentio meo. Cave putes quenquam esse ex

van valaki a mi (hogy úgy mondjam) fajtánkból, tehát azok közül, akik egész életüket az irodalomnak szentelik, akitől ő elmaradna, akár éles eszét tekintve a vitában, akár a bölcsességét nézve a megítélésben, akár véleményének kifejtésében könnyedségét, kifejezéseinek gazdagságát, változatosságát, szépségét illetően. Beszéde kemény és tekintélyt sugárzó, amikor a helyzet úgy kívánja, csillogóan szellemes, ám sava-borsából a sót az a tenger adta, amelyből Venus megszületett. Az ókori történelmet úgy ismeri, és annak példái annyira kéznél vannak nála, hogy azokkal folyton élni tud, úgy, mint kíséretével, olyannyira, hogy azt hinnéd, hogy tehetsége, mint a készpénz, azonnal elérhető, és mintegy az antikvitás raktárosa, hogy Plautus szavával éljek.[287]

4. Fejedelmetek halála után tehát, midőn láttam, hogy tudományunk egyetlen reményre támaszkodhat, bevallom, tartottam tőle, hogy egyetlen ember ereje vajon elegendő lesz-e arra, hogy ezt a hatalmas terhet elhordozza. Ezért, amikor azt mondod,[288] hogy Federico tehetsége újra visszatért a fiában, és hogy ez az ifjú ugyanazokban a tudományokban leli kedvét, mint egykor kedves édesapja, visszaadtad életkedvem, és mint mondják, frissítő vízzel üdítettél fel.[289] Ennélfogva örvendj hatalmas szerencsédnek, örvendj munkádnak és erőfeszítéseidnek![290] És (amit úgy is teszel) továbbra is folyvást gyakorlatoztasd fejedelmünket a múzsák stadionjában. Szokjon hozzá már most, fogékony korától fogva az irodalom szeretetéhez, az irodalmárok támogatásához, felkarolásához, segítéséhez. Hisz tudod, hogy amint vetsz, úgy aratsz, s hogy e föld termésének a zsengéje leginkább téged illet, hiszen ahogyan a költő mondja, a tanár díja az a jellem, amelyet kialakított.[291]

5. Azonban most Piero is buzgón beleveti magát a tanulmányaiba és a humanista tudományokba. Apjára ütött jelleme és tehetsége. Hol verseket farigcsál, hol szabad prózát. A görögben különösen kedvét leli. Egyszóval méltó rá, hogy fejedelmed rokonszenvét elnyerje, mivel hozzá hasonló, hasonló pedig úgy, ahogyan a kis dolgokat a nagyokkal összevetjük.[292] Most éppen, míg ezt a levelet írom, egy másik levelet teljesen egyedül fogalmaz. Ezt, bármilyen is lesz, még ha nem is sikerül a legjobban, azért elküldjük neked, hogy zsenge tehetségébe némileg belekóstolhass. Nagy örömöt szereztél neki ajándékoddal, és várja, hogy alkalma adódjon viszonozni a kedvességed.

6. Ha majd válaszolsz a velenceieknek, Ermolaónak és Pietro Contarininek, szeretném, ha köszönetet mondanál mindkettőjüknek a nevemben, és ajánlj be nekik szép udvariasan.

7. Nem tudom, megkaptad-e a korábbi leveledre írt válaszom. Kérlek, írd meg, hogy a küldött és kapott levelek között kiegyenlíthessem esetleges tartozásom.

Élj boldogul!

nostro (ut sic dixerim) seminio, hoc est ex iis qui omnem aetatem in literis consumpserunt, cui cedat hic, vel acumine in disputando, vel prudentia in iudicando, vel in explicando quae sentiat facilitate, copia, varietate, gratia. Acer illi sermo et gravis et, cum res postulat, salibus scatens, sed ex illo mari collectis in quo Venus est orta. Exempla et historiam veterem sic habet ad manum ut eis perinde uti semper atque suis stipatoribus videatur, sic ut ingenium habere in numerato, et esse quasi promum condum (ut Plautino utar verbo) totius antiquitatis facile credas.

4. Extincto igitur duce illo tuo, cum viderem nostras iam artis unica spe niti, fateor, vereri coepi, unius ut hominis vires tanto perferendo oneri pares esse possent. Quare cum ostendis recidivam illam virtutem Federici resurgere in filio, isdemque adulescentem artibus quibus olim clarissimum patrem delectari, reddidisti mihi quidem animum, atque aquam (quod dicitur) aspersisti. Quare gaude tuo tanto bono, gaude tuo labore et diligentia. Et (quod facis) perge protinus exercere principem nostrum in stadio Musarum. Assuescat iam nunc a tenero amare literas, fovere literatos, complecti, et colere. Scis autem messem plerumque respondere sementi, tibique potissimum primitias frugum deberi ab hoc agro, quippe (ut ille inquit) morum quos fecit praemia doctor habet.

5. Sed et Petrus nunc studiis acriter incumbit et humanitati. Habet indolem paternam, habet ingenium. Ludit et ipse nunc versiculis, nunc soluta oratione et libera. Graecis plurimum delectatur. In summa, dignus qui sit principi tuo carus, quia similis, similis autem, qua ratione parva magnis componuntur. Is nunc, scribente hanc epistolam me, alteram seorsum commentatur epistolam. Quae, cuicuimodi erit, etiam si minus apte exierit, mittetur tamen ad te, ut ipsius ingenioli degustationem velut aliquam accipias. Amat autem plurimum te de munere hoc, et cupit sane occasionem sibi aliquam dari qua gratiam reponat.

6. Si ad Hermolaum Petrumque Contarenum Venetos rescripseris, velim utrique agas me nomine gratias, utrique me commendes non vulgariter.

7. Ad superiores tuas literas nescio an responsum acceperis nostrum. Cupio significes, ut in ratione lati atque accepti possim tecum paria facere.

Vale.

Levelezés Marcantonio Sabellicóval

Marcantonio Sabellico eredeti nevén Coccio vagy Cocci (Vicovaro, 1436 – Velence, 1506), velencei humanista, nevét a Róma környéki, szabin alapítású szülőhelyéről vette.[46] Pomponio Leto tanítványa volt annak római Akadémiájában, de tanult Domizio Calderinitől is. 1472-ben Aquileiába költözött, ahonnan Udinébe hívták tanítani. 1482-ben jelent meg az Aquileia és Friuli történetét a rómaiaktól Attila hódításán és a longobárdok uralmán át a saját koráig feldolgozó *De vetustate Aquileiae et Foriiulii, libri 6* [Aquileia és Friuli régiségei, 6 könyvben] című műve. 1484-ben települt át Velencébe, ahol a Szent Márk templom iskolájában oktatott. Előadásait tartalmazza az *Orationes* [Beszédek] tizenkét könyve. Ezenkívül számos értekezést hagyott hátra, ☞

VII.

Marcantonio Sabellico Angelo Polizianónak szívélyes üdvözletét küldi

1. Nem ilyen irányból terveztem barátságunk indulását, mindazonáltal Atlas[293] nevű földid innen való váratlan hazaindulása elébe vágott elképzelésemnek. Ő több mint egy éven át tartózkodott Velencében, és amíg itt volt, otthonomban és a városban másutt gyakran felkeresett. Soha senki társaságát nem élveztem annyira, mint az övét, mert udvarias viselkedésén és egyedülálló szerénységén túl hazai dialektusával és szabatos toszkán kifejezésmódjával rövid idő alatt elérte, hogy senki ne legyen számomra őnála kedvesebb, ebben a városban szeretetre méltóbb. Az időt kivéve minden kedvezően alakult, hogy barátságát élvezhessem. Tudniillik éppen akkor látta jónak távozni innen, amikor csodálatomat a leginkább elnyerte. Azonban benne a barátság minden ókori példája látszott megelevenedni, mivel e hamarjában kitalált távozása ellenére sem volt hajlandó elindulni az én neked írt levelem nélkül, mert úgy vélte, hogy leendő barátságunk megkérdőjelezhetetlen zálogát viszi el, ha nálad, a nagyhírű férfiúnál, akinek szeretne a kegyeibe férkőzni, beajánlanám tanultságát és jellemét, mintha így akarná elérni, hogy miután mindketten ugyanazt érezzük jellemével kapcsolatban, úgy tűnjön, hogy (ahogy Crispus

[46] Francesco Tateo: *Marcantonio Coccio, detto Marcantonio Sabellico,* DBI, Volume 26, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1982, 512–515. https://www.treccani.it/enciclopedia/coccio-marcantonio-detto-marcantonio-sabellico_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ többek között a latin nyelv helyreállításáról *(De latinae linguae reparatione)* és az írnoki hivatásról *(De praetoris officio)*.

Kiadta leveleinek tizenkét könyvét is *(Epistolarum familiarium libri 12)*. 1487-től a velencei Szent Márk Könyvtár kurátorává nevezték ki. Sok műve közül a legismertebb a Velence történetét feldolgozó *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita, libri 33* [Velence története a város megalapításától, 33 könyvben, 1487]; e jelentős munkája kiadására a velencei dózse 1486-ban privilégiumot adott a számára. (Ez a szerzői jog korábbi változata.) A világ történetét feldolgozó nagy munkája az *Enneades sive Rhapsodia historiarum, libri 92* (1498–1504). A hunok eredetéről írta a *De Hunni origine* című művét. Verseket és tankölteményeket is írt, pl. a *De apparatu Venetae urbis poema* Velence látnivalóit írja le.

VII.

Marcus Antonius Sabellicus Angelo Politiano S. p. d.

1. Eram ego aliunde nostram auspicaturus amicitiam, ni subitus Atlantis conterranei tui hinc digressus nostrum in ea re consilium praevertisset. Fuit is annum et amplius Venetiis, ac quandiu fuit, et domi et foris etiam frequens mecum esse perseveravit. Nullius unquam consuetudine sum magis delectatus, siquidem praeter morum elegantiam singularemque modestiam, patrio sermone Tuscaque illa sua urbanitate brevi consecutus est ut eo uno nemo esset mihi iucundior, nemo in hac urbe gratior. Omnia, praeter tempus, secunda habui in illius amicitia fruenda. Etenim tunc potissimum ei visum est hinc abire cum me maxime in sui erexisset admirationem. Sed in eo visus est mihi omne vetustum amicitiae exemplum aequare, quod in tam tumultuario digressu sine meis ad te literis venire identidem recusavit, ratus certissimum se nostrae futurae amicitiae pignus secum in patriam deferre, si apud te, virum clarissimum, cui quam carissimus esse cupit, ipsius mores et studia commendarentur, quasi ita velit evenire ut, cum uterque nostrum de ipsius moribus idem sentire coeperit, non infirmus ad amicitiam gradus (ut Crispo placet)

fogalmaz) határozott lépést tettünk a barátság felé.[294] És igaza is van. Mi viszont (úgy remélem) az írás szokásával és jelentősebb szolgálatokkal e szerény kezdettel keletkezett barátságunkat napról napra gazdagítani fogjuk.

2. Most pedig magát Atlast, aki hírneved buzgó igyekezettel gyarapítja, melegen ajánlanám be hozzád, ha az etikettben legotthonosabb költő nem figyelmeztetne, hogy hibázik, aki úgy véli, a barátait bárkinek is be kell ajánlania.[295] Végül pedig örülök, hogy visszaadtam neked e kedves ifjú társaságát, amelyet addig is tovább irigyelek, amíg mindkettőtöket át nem ölelhetlek.

3. Élj boldogul, a toszkán név dicsősége, te! Marcantoniót pedig mostantól immár szeresd, aki a te számos erényedet szereti, tiszteli és becsüli.

Velence, 1488. július 13.

VIII.

Angelo Poliziano Marcantonio Sabellicónak szívélyes üdvözletét küldi

1. Atlas puszta visszatérése számomra régebben oly kedves volt, hogy azon örvendezve, hogy visszakaptam a barátom, semmi más szolgálatra nem vágytam. Most viszont, a te leveled miatt, melyet híven átadott, oly nagy örömet okozott az érkezése, hogy szinte nem is igényeltem a jelenlétét, hisz olyasmi volt Atlas birtokában, amire sokkal inkább vágyom, mint Atlasra magára. Most ugyanő visszatér hozzád a levelemmel – úgy vélem, az nem annyira magáért, hanem kézbesítője miatt lesz kedves a számodra. Tudtam én már korábban is, mennyire bővében vagy a tehetségnek és a műveltségnek, milyen ékesszólóan fogalmazol. Emberségedről eddig szinte semmit nem hallottam. Ezt viszont most leveled körvonalazta, Atlas pedig ecsettel és festékkel festette le. Már régen vártam valamilyen alkalomra, hogy a barátságodat elnyerjem, amikor te megelőztél ebben, méghozzá nyájasabban – nemcsak azért, mert korábban tetted ezt, hanem mert kevesebbel is beérted.[296] Ezért hát oda kell figyelnem, hogy amint a veled való barátság kezdeményezésében a második helyet értem el, úgy annak ápolásában és megőrzésében az első helyre kerülhessek.

Élj boldogul!

1488. augusztus 27.

factus videatur. Sed recte ille. Nos vero scribendi consuetudine maioribusque officiis illam his modicis principiis ortam locupletiorem (ut spero) in dies faciemus.

2. Nunc Atlantem ipsum tuae dignitatis studiossisimum maiorem in modum tibi commendarem, nisi urbanissimus poeta moneret peccare eum qui suos putet cuique commendandos. Gratulor igitur, quod superest, tibi lepidissimi adulescentis restitutam consuetudinem, quam tantisper etiam invidere pergam donec in utriusque complexus venero.

3. Vale, Thusci nominis decus. Et Marcum Antonium iam hinc amare incipe, qui te ob tuas amplissimas virtutes amat, colit, observat.

Venetiis, Idibus Iuliis MCCCCLXXXVIII

VIII.

Angelus Politianus Marco Antonio Sabellico s. p. d.

1. Solebat Atlas quondam suo mihi nomine redire tam gratus ut, recepto contentus amico, nullum ultra officium desiderarem. Nunc autem tuarum nomine literarum, quas fideliter reddidit, tam mihi iucundus rediit ut eius pene praesentiam non requirerem, atque haberet Atlas quippiam secum quod plane plus a me quam Atlas expeteretur. Nunc idem istuc revertitur cum literis meis, quas tibi arbitror fore gratas, non tam suo quam tabellarii nomine. Noram equidem antea quoque quantum ingenio et literatura, quantum etiam stilo facundiaque polleres. De humanitate nihil sane adhuc inaudieram. Sed eam tua mihi nunc epistola deliniavit, Atlas vero penicillo et coloribus expressit. Aucupabar sane iam pridem occasionem quampiam ineundae abs te gratiae, cum tu scilicet hoc agentem praevenisti, non ob id humanior modo, quod prior, sed quod minore quoque proposito praemio. Quare danda mihi opera est ut quemadmodum ineunda tecum amicitia posterioris tuli, sic eadem tuenda colendaque prioris feram.

Vale.

VI Calendas Septemb. MCCCCLXXXVIII

Levelezés Giovanni Lorenzivel

Giovanni Lorenzi (Velence, 1440 – Viterbo, 1501) Padovában szerzett jogi doktorátust, majd ugyanott görögöt tanult Démétrios Chalkokondylastól.[47] 1472-ben csatlakozott Marco Balbo bíboros kíséretéhez, aki éppen a Német-római Birodalomba utazott. Bécsújhelyen levélben értesült Janus Pannoniustól és Zrednai (Vitéz) Jánostól Mátyás király ellenük irányuló intézkedéseiről. Rómában Marco Balbo titkára lett, és belépett az ott működő humanista körbe, amelynek görög tagjaival szoros kapcsolatot tartott fenn. A Vatikáni Könyvtár görög kéziratait tanulmányozta és emendálta, számos fordítást készített görögből. ☞

IX.

Angelo Poliziano barátjának, a velencei Giovanni Lorenzinek

1. Íme, visszatért hozzád Phaedrus,[297] mindkettőnk odaadó híve, akivel néhány hónappal ezelőtt levelet küldtél hozzám, tele szeretettel irántam, jól és szépen megfogalmazva, amilyet csak egyedül tőled kaphattam. Erre válaszolok a lehető legrövidebben. Úgy dicsérsz engem, Giovanni, mint aki a hozzád hasonló férfiak, a legműveltebbek sorába tartozik. Mondom, te dicsérsz engem, aki azok közül, akiket én láttam és hallottam, egyedülálló módon messze a legműveltebb vagy. Én tehát, még ha jól ismerem is magam, mégis a leghelyesebben úgy gondolom, hogy vagy félrevezet téged irántam való túlzott szereteted, vagy másokat kívánsz ugyanígy félrevezetni.

2. Mindazonáltal nincs miért azzal próbálkoznom, hogy a hasonlót a hasonlóval viszonozzam. Hiszen te nekem, aki tudásod és műveltséged halvány árnyékával sem érek fel, annyi dicsőséget tulajdonítasz, amennyi kizárólag téged illet meg jogosan. Ha magam igyekeznék e magasztalásokat számodra viszonozni, akkor ugyanazokat a szavakat, amelyeket tőled kaptam, mintegy kamat gyanánt kellene visszaszolgáltatnom és visszautalnom, úgyhogy joggal nevetnék ki szegénységem ügyetlen nagyravágyását, amikor az előtt kérkedem gazdagságommal, akitől azt koldultam.

3. Füzeteidet és a nálunk levő, a könyvtáratokból származó köteteket azonnal visszaküldöm, amint a firenzei követ odamegy. A Pausaniast viszont várom vissza,[298] amikor számodra alkalmas lesz.

Élj boldogul!

Fiesole, 1486. október 15.

[47] Massimo Ceresa: *Giovanni Lorenzi,* DBI, Volume 66, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2006. https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-lorenzi_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ 1484-ben Rómában találkozott Polizianóval, aki a gratuláló firenzei követség tagja volt VIII. Ince pápává választása alkalmával, itt sokat segített a firenzei tudósnak a Vatikáni Könyvtár kéziratainak kutatásában. Chalkokondylasszal folyamatos levelezést tartott fenn annak firenzei évei alatt is, és az ő kérésére segítette előterjeszteni 1488-ban Lorenzo de' Medici tizenhárom éves fiának, Giovanninak a bíborossá választását. Plutarchos-fordításai Rómában nyomtatásban is megjelentek halála után (*Quomodo ab adulatore discernitur amicus* [Hogyan különböztethetjük meg a hízelgőt a baráttól?], 1514; *De bona valetudine* [A jó egészségről], 1514; *De nugacitate* [A bohóckodásról], 1523; *De curiositate. Item de nugacitate* [A kíváncsiságról. Ismét a bohóckodásról], 1524.)

IX.

Angelus Politianus Ioanni Laurentio Veneto suo s. d.

1. En ad te revertitur Phaedrus, utriusque nostrum homo studiosissimus, cui tu scilicet aliquot abhinc menses literas ad me dedisti, plenas amoris erga me, rectas, elegantis, qualesque denique a te uno poterant proficisici. Respondebo ad eas quam brevissime. Laudas me, Ioannes, quasi unum ex numero eruditissimorum et tui similium. Laudas, inquam, tu me, unus omnium quos viderim, quos audierim longe eruditissimus. Ego igitur, etsi memet haud ignoro, tamen fero aequissime te aut ipsum decipi amore in nos nimio, aut alios item velle deceptos.

2. Non est autem quod paria coner referre. Nam cum tu mihi, vix levem umbram assequenti doctrinae humanitatisque tuae, tantum tamen tribueris laudum quantae demum tibi iure debeantur, si coner ipse invicem laudes regerere, restituenda erunt et resignanda tibi illa ipsa verba quae abs te acceperam usuraria, ut ire rideatur egestatis nostrae sinistra quaedam ambitio, illi ipsi divitias ostentans unde scilicet emendicaverit.

3. Libellos tuos atque item quos ex bibliotheca ista codices habemus remittemus cum primum istuc orator noster Florentinus se contulerit. Pausaniam vero expectamus, cum tibi erit commodum.

Vale.

Faesulis, Idibus Octobribus MCCCCLXXXVI

Levelezés Lucio Fosforóval

Marco Lucio Fazini (Padova, 1450 k. – Róma/Segni, 1503), római humanista, Platina tanítványa. A Fosforo, latinul Phosphorus felvett neve (görög Φωσφόρος – 'fényhozó', 'fáklyavivő', a görögben sokszor a hajnal vagy a Vénusz bolygó jelzője), amely keresztnevére rímel: *Lucius* – *lux*, 'fény'.[48] Pomponio Leto 1468-ban, II. Pál pápa parancsára felfüggesztett akadémiájának igen fiatalon lett a tagja. A pápa ellen összeesküvők között őt is másfél évre börtönbe zárták annak ellenére, hogy távoli rokonság fűzte II. Pálhoz. 1481-ben mindazonáltal a Lazio tartománybeli Segni városának püspökévé nevezték ki, ahol rengeteg ideje maradt az irodalommal foglalkozni. Az 1470-es évek elején a római tudós-tanár Domizio Calderini (1446–1478) mellett állt ki abban a filológiai vitában, amikor annak Martialis-kiadását Niccolò ☞

X.

Lucio Fosforo, Segni püspöke Alessandro Cortesinek[299]

1. Alessandro, alaposan és a legnagyobb gyönyörrel olvastam Poliziano leveleit. A „hogyanok" közül mindkettő elkerülhetetlen volt, mind azért, mert legjobb barátomhoz szóltak, mind pedig, mert egy rendkívüli tudású ember írta őket. Szinte látom derék száját – de már közbe is vágsz és rám rivallsz: „Ugyan, menj már!" Tudni akarod, mit gondolok róla. Vigyázz, mit teszel! Hát talán én meg tudom ítélni? „Varga, maradj a kaptafánál!" – szól a görög közmondás.[300] Tovább sürgetsz? Válaszolok, hogy ne tűnjek gőgösnek. Mindazonáltal emlékezz, hogy én a barátaimmal úgy beszélgetek, mintha magamban beszélnék. Tudom, hogy az efféle ítéletmondások, még ha helyesek is, irigységet keltenek, s annál inkább, ha az enyémek,[301] bármilyenek is. Nyisd ki hát a füled, és mint szent μυστήρια [titkot], kérlek, őrizd meg!

2. Kedves Alessandróm, én a mi Polizianónkat felettébb szeretem és csodálom, és mindenben a legtöbbre tartom. És hogy nyíltan kimondjam, amit gondolok, úgy vélem, kevésbé kellene őt kárhoztatni, mint azokat dicsérni, akik negyven évvel ezelőtt papír- és pergamenlapokat piszkítottak be, mint ahogy a fatáblára készített viaszfestményeket égetik be afféle erezettel,

[48] Franco Pignatti: *Marco Lucido Fazini, detto Fosforo,* DBI, Volume 45, Roma, 1995. https://www.treccani.it/enciclopedia/fazini-marco-lucido-detto-fosforo_%28Dizionario-Biografico%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ Perotti élesen kritizálta. Calderinihez szoros barátság fűzte: halála után két versben és egy sírfelirat-epigrammában emlékezett meg róla. Az 1472-ben Firenzébe költöző Calderini volt a kapocs Fazini számára az ottani humanisták és Lorenzo de' Medici felé, a velük folytatott levelezését 1499-ben adta ki Lyonban *Illustrium virorum epistolae* [Híres férfiak levelei] címmel. (Csak a püspökké választása után írt leveleket foglalta bele.) Jó barátság fűzte Michele Marullóhoz és a nápolyi humanistákhoz, Pontanóhoz, Sannazzaróhoz; Pietro Crinito egy verséből és saját leveleiből pedig tudjuk, hogy a velenceiek közül jó viszonyban volt Ermolao Barbaróval, Aldo Manuzióval, Pietro Bembóval és másokkal. Polizianóval folytatott, itt következő levelezéséből értesülünk arról, hogy szeretett volna Lorenzo il Magnifico támogatásával Firenzébe költözni, de erre többek között Lorenzo 1492-ben bekövetkezett halála miatt nem kerülhetett sor. Levelei mellett fennmaradt néhány verse is.

X

Lucius Phosphorus Pontifex Signinus Alexandro Cortesio s. d.

1. Politianas epistolas legi, Alexander, accuratissime summaque cum voluptate, quorum utrunque prope necessarium fuit, et quod ad hominem amicissimum, et quod ab homine eruditissimo errant scriptae. Video os probum – iam interpellas et obstrepis, 'Apage tu!' Vis scire quid sentiam. Vide quid agas. An ego iudicare possim? Ne ultra crepidas sutor, ut in Graeco adagio est. Pergis urgere? Respondebo, ne superbus videar. Memento tamen me cum homine familiari tanquam mecum loqui. Scio invidiosam rem esse huiuscemodi iudicia etiam recta, nedum mea, qualiacunque sunt. Accipe igitur in aurem; velut μυστήρια, cave enunties.

2. Ego Politianum nostrum, mi Alexander, summopere amo et admiror, atque ei omnia summa tribuo. Et ut libere quod sentio dicam, non magis istum damnandum censeo quam illos laudandos qui, quadraginta abhinc annis, papyros et chartas, velut maculis praetextas et encausticas tabellas, inusserunt, potius quam ulla egregia forma atque imagine illu-

ahelyett, hogy bármely szép formával vagy képpel díszítették volna,[302] egy-két kivételtől eltekintve: gyermekkoromban Lorenzo Valla, manapság pedig Domizio Calderini.[303] Őket nem dicsérni és nem tisztelni vételnek és kegyetlen dolognak tartom. A többieket pedig, ahogyan Cicerónál Antonius vagy Crassus mondja, nem habozom restségük, sőt egyenesen tudatlanságuk miatt kárhoztatni,[304] de még nekik is megbocsátok. Méltányos bíró vagyok ugyanis, mert tudniillik azt, amire képesek voltak, elvégezték. Elvégre nem lehetünk mind Catók vagy Scipiók, vagy Laeliusok, ahogyan Marcus Tullius megállapítja. Ámbár néhányan, ahogyan ugyanő mondja, szerencsés vagy jó természetüknek köszönhetően a helyes életutat követték,[305] mégis velük együtt úgy vélem, hogy jól tették, akik azt valami módon megkísérelték, még ha nem is jártak sikerrel. Tegyük még hozzá, hogy nem annyira ők tehetnek róla, hanem a kor, hogy színvonalas irodalom és tanárok híjával vagyunk. Hisz ki ne tudná, hogy a város elpusztításától, a birodalom megsemmisítésétől fogva, azóta, hogy Itáliát a barbárok elfoglalták, odaveszett a római ékesszólás, sőt inkább az egész irodalom és minden tudomány? Így tetszett a te Caesarodnak, aki mindent tönkretett és romlásba döntött.[306]

3. De végre-valahára újra feltűnt az értelem, és mint a hamvaiból és faszéndarabokból feléledő tűz, újra felragyogott, ahonnan ők mint lámpások világítottak nekünk. Mivel ez így van, örüljünk tehát századunknak, drága Alessandro, annál is inkább, mert ami páros volt, az páratlan lett. Aἴνιγμα-t [találós kérdést] teszek fel neked: én e párosakat páratlanná teszem. Nem érted? Miért nem kérdezed meg Apollót vagy a cumaei szibillát, vagy Ammónt, vagy az etruszkokat, vagy egy jövendőmondót?[307] Íme, a talány megfejtése: Lorenzo Vallához és Domizio Calderinihez Angelo Polizianót teszem hozzá, és mintegy triumvirátust alkotok belőlük. Én így érzem, így gondolom, így ítélem,[308] a füledbe súgva. Ám legszívesebben kikiáltanám! Mondom, a törvényszéken így nyilatkozom, és minden derék és tudós férfiúnak, sőt inkább az egész földkerekség hallatára felkiáltok: „Thrákok és szarmaták, geták és britannusok, gyertek, mutatok nektek egy levelet", ahogyan a kiváló költő mondja.[309]

4. Ismered hát, Alessandro, Polizianóról a megítélésem. És nem szeretném, ha bárki ezt hízelgésnek tudná be, hiszen akik közülük már halottak és már nem hallhatnak, azokat nem tudom megnyerni magamnak, aki még él, azt meg még nem ismerem, bár bevallom, nagyon szeretnék vele találkozni, és a barátság olyan alapjait megvetni, hogy azokat az idők semmilyen igazságtalansága ne tudja eltörölni. Tedd ezt, drága Alessandro, nagyon kérlek, hogy közreműködéseddel teljesülhessen kívánságom, és nyerd meg számomra az irodalom fejedelmét, sőt adj át neki! Magát Polizianót pedig (hallod-e, nagy tudású férfiú? veled van dolgom!) arra kérem, hogy kérésemet, melyet más

strarunt, prater unum aut alterum: Laurentium Vallam, me puero, et nuper Domitium Calderinum, quos quidem non laudare ac admirari nefas et plane impium duco. Caeteros autem, ut apud Ciceronem inquit vel Antonius vel Crassus, non dubitabo inertiae et prorsus inscitiae condemnare, tametsi illos quoque excusatos habeo. Sum enim aequus iudex, siquidem id quod poterant praestiterunt. Neque enim omnes Catones aut Scipiones aut Laelii, ut ait Marcus Tullius, possumus esse. Quamvis nonnulli, ut ait idem, sive felicitate quadam sive bonitate naturae, rectam vitae secuti sunt viam, praeclare tamen actum cum eis existimo qui id quoquo modo tentaverunt, etiam si non sunt consecuti. Adde quod non tam ipsis quam temporibus acceptum est referendum, bonarum literarum et magistrorum penuria. Quis enim ignorat, iam inde ab diruta urbe, amisso imperio, Italia a barbaris occupata, Romanam eloquentiam atque adeo omnem literaturam et omnes artes periise? Sic Caesari tuo placuit, qui haec omnia pessum et plane perditum dedit.

3. Sed emersit tandem aliquando ingenium, et velut ex cineribus ac carbonibus redivivus ignis effulxit, unde hi tanquam lumina nobis illuxerunt. Quod cum ita sit, dulcissime Alexander, gratulemur saeculo nostro, et eo magis quod iam istud par impar factum est. Αἴνιγμα tibi propono. Ego istos pares impares reddo. Non intelligis? Quin Apollinem, quin vatem Cumaeam, quin Hammonem, quin Ethruscos, quin quid est ariolorum consulis? At non est opus. Ecce tibi solutum aenigma. Laurentio Vallae, Domitio Calderino, Angelum Politianum adiicio, et quasi triumviratum creo. Ego sic sentio, sic censeo, sic iudico, in aurem tuam insusurrans. Sed libet exclamare. Sic, inquam, pro tribunali sententiam fero, et omnibus bonis doctisque viris, atque adeo toto orbe terrarum audiente, proclamo: 'Thraces, Sauromatae, Getae, Britanni, possum ostendere literas, venite,' ut ait lepidissimus poeta.

4. Habes meum, Alexander, de Politiano iudicium. Neque hoc adulationi datum quempiam arbitrari velim, quippe qui alteros iam mortuos et sensibus orbatos conciliare mihi nequeo, alterum nondum novi vivum, quanquam fateor me id vehementer optare, et talia iacere fundamenta amicitiae ut ea nulla unquam temporum iniuria possit abolere. Quod ut facias, o noster Alexander, maiorem in modum a te peto, ut insinuatione tua me voti compote facias, et principi literarum me concilies ac plane dedas. Ipsum vero Politianum (audin' tu vir doctissime? tecum mihi res est) oratum velim ut quod ab aliis beneficii loco accipit a me rogatus non

közbenjárásával kap kézhez, ne utasítsa el, hogy szeretettel és jóindulattal válaszoljon, s egyúttal, hogy a hírneves férfiúnak, városa első polgárának, Lorenzo de' Medicinek ajánljon be engem. Már évek óta erősen vágyom arra ugyanis, hogy e nagyszerű és hatalmas barátomnak magamat ajánljam, a hívévé és önként a szolgálatába szegődjek.

Élj boldogul!

1485. március 13.

XI.

Angelo Poliziano Lucio Fosforónak, Segni püspökének üdvözletét küldi

1. Alessandro Cortesi, mindkettőnk jóbarátja, elküldte nekem a hozzá írott leveledet, melyben sok mindent tulajdonítasz nekem, végül megerősíted, hogy az a kívánságod, hogy ő nyerjen meg engem, én pedig Lorenzo de' Medicit a számodra. Amikor azt a levelet elolvastam, elmondani nem tudom, mennyire örültem.[310] Mert annyira tökéletes volt szóválasztásában, mondatszerkesztésében és szép hangzásában, hogy szinte úgy tűnik, a múzsák diktálták le számodra. Gondold el hát, mennyire el vagyok most telve magammal, és mennyire csodálom magam, hogy a múzsák καπυρῷ στόματι [tisztán szóló szája] dicsért.[311] Ám attól félek, hogy ezek a te leányzóid úgy vállalták magasztalásomat, ahogy Isokratés Busirist, Thersitést Libanius, Lukianos a legyet, Favorinus meg a negyednapos lázat dicsérte, tudniillik, csak hogy próbára tegyék tehetségüket és megmutassák művészetüket.[312] Hiszen éppen a mesékben a legjobbak, a költésben és az ámításban. Ám szeretném, ha ezúttal igazat szóltak volna. Hisz ki kárhoztatná szívesen a saját vágyait?[313] Ahogy Cicero mondja, ha ebben tévedek, szívesen tévedek.[314] Hiszen kész haszonnak kell azt tartani, hogy általtatnak bennünket, hiszen még a hamis vélekedés is örömet okozhat számunkra. Tudod, hogy Stratoklés, a szónok, miután az athéniakat csatában legyőzték, de ők még nem tudtak végzetükről, ő a győzelmükről számolt be, s amikor később kiderült az igazság, a méltatlankodó népnek így válaszolt: „Hogy lettem volna igazságtalan veletek – mondta –, ha általam legalább két napig győztesek voltatok?"[315] Ezért én is hagyom, hogy általtassanak, és amit nagyon szeretnék, hogy igaz legyen, azzal kapcsolatban könnyedén megengedem, hogy igaz.

2. De félretéve a tréfát, veled kapcsolatban így vélekedem, Fosforóm (szívesebben hívlak ugyanis téged Fosforónak, mivel a tudomány területén jeleskedem, és nem „tisztelendő atyámnak", ahogyan a köznép; hiszen az előbbi a tudásodra és műveltségedre, az utóbbi meg a méltóságodra utaló

aspernetur, ut in amore ac benivolentia respondeat, simul ut viro clarissimo et civi primario, Laurentio Medici, me commendatum reddat. Aliquot enim aguntur anni ex quo tam magno amico et praepotenti me dicare summopere cupio, et in clientelam ac voluntariam tradere servitutem.

Vale.

III Idus Martias MCCCCLXXXV

XI.

Angelus Politianus Lucio Phosphoro Pontifici Signino s. d.

1. Misit ad me Alexander Cortesius, homo utrique nostrum amicissimus, epistolam quandam tuam ad ipsum scriptam, in qua tu mihi multa tribuens, cupere postremo affirmas per eum ipsum nobis, per me autem Laurentio Medici conciliari. Eam epistolam cum legerem, dici non potest quantopere sim delectatus. Nam ita et verbis et sententiis et concinnitate erat absoluta ut plane appareret Musis eam dictantibus fuisse exceptam. Cogita igitur tu quam mihi nunc placeam, quamque ipse me mirer, qui sim Musarum καπυρῷ στόματι laudatus. Sed tamen vereor ne ita me tuae istae puellae ornandum susceperint ut Isocrates Busirin, Thersiten Libanius, Muscam Lucianus, Favorinus etiam quartanam febrim ad ingenii modo periclitandas vires artemque ostentandam laudaverunt. Sunt enim in fabulis totae, sunt in mendaciis atque praestigiis. Mihi tamen libet hoc loco verum locutas. Quis enim damnet sua vota libenter? Quod si in hoc erro, libenter, ut Cicero inquit, erro. Est enim id ipsum lucro apponendum, quod decipimur, quippe voluptatem certe aliquam falsa quoque opinio nobis conciliat. Scis Stratoclem illum oratorem, devictis praelio Atheniensibus suamque fortunam ignorantibus, victoriam nuntiasse, re autem postmodum sic ut erat intellecta, ita indignantibus popularibus respondisse: 'Qui vobis, cives mei,' inquit 'iniurius fui, si bidui tristitiam me auctore lucrifecistis?' Quare ego quidem falli me sinam, et quod esse verum maxime cupio, verum esse facillime patiar.

2. De te autem, amoto ioco, sic sentio, mi Phosphore (malo enim te Phosphorum, homo in literis agens, quam, ut vulgus, Reverendum Patrem appellare; hoc enim literarum atque humanitatis, illud nomen dignitatis est; nos autem ex literis te et humanitate, si pateris, magis quam ex digni-

neved; én pedig, ha megengeded, inkább tudásodért és műveltségedért, nem pedig tisztségedért tartalak nagyra), szóval így vélekedem, Fosforóm: olyan ember vagy, aki tele vagy *humanitas*szal. Amikor *humanitas*t mondok, azon nem annyira a φιλανθρωπία-t [emberszeretetet], mint a παιδεία-t [tanultságot] értem.[316] A latinul tudók számára ugyanis mindkettőt jelenti. Ezért nem tartanám többre a bőségszarut vagy a varázspálcát a te barátságodnál. Keblembe vagy szegezve, méghozzá gerendaszeggel,[317] és amennyire csak képes vagyok rá, igyekezni fogok, hogy ne tűnjék olybá, nagyobb várakozással, mint amekkora körültekintéssel soroltál barátaid közé. És mivel történetesen tőled távolabb tevékenykedem, mint hogy közvetlenül a szolgálatodra lehessek, dicséreteimmel leszek segítségedre, és mint mondják, állni fogom a sarat,[318] hogy tekintélyedet öregbítsem.

3. Leveledet, mely nem annyira levél, hanem egyfajta szeretettel átitatott Venus-öv,[319] nagy gonddal fogom megőrizni. Sőt inkább időnként benne mintegy a te képedet nézegetve vigasztalódom hiányod miatt. Egyébként most végre látom, mit veszítettem, hogy korábban nem ismertelek, amikor a puszta tény, hogy megismertelek, ekkora örömmel tölt el.

4. Én bizony el fogom küldeni leveled másolatát Lorenzo de' Medicinek, aki jelenleg gyógyfürdőben kúrálja magát, mind azért, hogy iránta való szándékodat megfontolhassa, mind azért, hogy a te tanúságtételed alapján kicsit többre tartson, mint amennyire talán tart, habár már most is többre tart, mint amennyire saját magam számára méltónak látszom.

Élj boldogul!

XII.

Lucio Fosforo, Segni püspöke kedves barátjának,
Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. Alessandro szolgálatkészen és barátilag járt el, amikor valamelyik jelentéktelen levelemet elküldte neked. De a jóembert, aki túlságosan ragaszkodik hozzám, megtévesztette az, ami minden rajongót csapdába csal. Némelyek ugyanis nagy odaadásukban gyakran féltékenységtől szenvednek (így hívják ugyanis a túlságos szeretetből fakadó tolakodást vagy gyanakvást). Ez azért eshet meg, mert azt hiszik, hogy ami nekik nagyon tetszik, az mindenkinek tetszik, s az emberek belátását nem igazán ítélik megbízhatónak. Valami ilyesmit tett Alessandro barátom is, aki midőn dolgaimat felmagasztalja, hirdeti, imádja és csodálja, azt gondolja, hogy mások is ugyanígy vélekednek. Ezt talán nagyon helyesen tette a tarantóiakkal, a cosenzaiakkal[320] vagy Laelius Decimusszal,[321] mint a szónok mondja. Ám a mindenki között leg-

tate pendimus), sed ita, mi Phosphore, sentio, te esse hominem plenum humanitatis. Humanitatem cum dico, non magis φιλανθρωπίαν quam παιδείαν intellego. Utrunque enim Latine quidem scientibus significat. Itaque ne cornu quidem copiae aut virgulam divinam pluris quam tuam amicitiam fecerim. Esque tu iam nunc meo infixus cordi, et quidem trabali clavo, daboque opera, quantum quidem praestare potuero, ne tu avidius quam prudentius me tibi ascivisse amicum videare. Et quando longius abs te agitare contingit quam ut subservire usibus tuis queam, favebo certe laudibus, omnique, ut aiunt, pede in te honestando consistam.

3. Epistolam certe ipsam tuam, non tam epistolam quam Venerium illud cingulum amoribus medicatum, nunquam a me amittam. Quin potius, quasi imaginem animi tui identidem contemplans, ita meum desiderium consolabor. Caeterum nunc demum intellego quantum iacturae fecerim, quod te prius haud cognoverim, cum tanta mihi te cognito voluptas arriserit.

4. Nos ad Laurentium Medicem, qui nunc balneis dat operam, exemplum epistolae tuae mittemus, simul ut animum erga se tuum ex ea perpendat, simul ut nos ex tuo testimonio pluris aliquanto faciat quam fortasse facit, quamvis multo iam pluris faciat quam digni ipsi nobis videmur.

Vale.

XII.

Lucius Phosphorus Pontifex Signinus
Angelo Politiano suo s. d.

1. Officiose quidem et amice fecit Alexander, qui nescioquas literulas meas ad te misit. Sed hominem certe nimium amantem mei fefellit id quod amatores fallit. Solent enim aliqui prae nimio amore zelotypia laborare (sic enim appellant quandam nimii amoris sive sedulitatem sive suspitionem). Quod ideo accidit quoniam ea quae sibi ipsis tantopere placent, eadem omnibus placere credunt, ac vix tutum hominum intuitum arbitrantur. Simile aliquid Alexander noster fecit, qui dum mea extollit, praedicat, amat, admiratur, eadem aliis placere putat. Quod fortasse cum Tarentinis et Consentinis, aut cum Laelio Decimo, ut ille inquit, optime

nagyobb tudású Persiusszal, azaz Polizianóval, attól félek, meggondolatlan és oktalan dolog lenne. Mindazonáltal szerencsésen alakult, hogy leányzóim (mint írod) egy rajongó helyett kettőt szemeltek ki nekem, és én magam (mint Plinius mondja) kamatból tőkét nyertem.[322] Nem szerettem volna, ha, mintha a szeretőikhez, kifestve és illatos kenőcsökkel bekenve mentek volna férjeikhez, hanem mint a tisztességes családanyák, asszonyi ékszerekkel és hozománnyal. Hisz ki ne tartana a válástól vagy legalábbis a visszautasítástól?

2. Ám a játékot félretéve és nem μεταφορικῶς [metaforikus értelemben] esküszöm, Poliziano, nem volt kisebb a félelmem, mint az örömöm, amikor meghallottam, hogy az a levél eljutott hozzád. Úgy lett volna helyes és illendő, ha inkább én írok neked egyenesen, jól megfogalmazva és megfontolva mondandómat, és így kérni a barátságodat. Viszont azért adtam levelemet Alessandrónak, hogy vele mintegy követemként és hírnökömként éljek, akihez tudtam, hogy téged régi barátság és vendégszeretet fűz. Bölcsességedből és barátságos természetedből fakadóan talán megbocsátasz szeretetünknek és túlságos közvetlenségünknek, ha abban valami kivetnivalót találtál, ami kevéssé méltó hozzád vagy hozzám. Mindenesetre Alessandro a másik énem, és én egy másik Alessandro vagyok. S ha indítványunkat nem utasítod vissza, harmadikként csatlakozol hozzánk. És hogy a triumvir tisztségéről soha ne mondj le, minthogy a legutóbbi népgyűlésen téged az irodalom triumvirévé választottunk, a következő népgyűlésen a barátság triumvirévé fogunk választani. Jelentkeztél. Nagyszerű! Akkor már megkönnyebbültem.

3. Most viszont szeretnék veled egy kicsit csipkelődni. Miért maradtál számomra oly sokáig idegen? Ez nem volt szép, sőt nagyon is kegyetlen dolog volt a részedről, Polizianóm! Hát csak most, annyi év után jössz hozzánk? Én szerencsétlen, oly hosszú időn keresztül nélkülöztem Polizianót, a levelei nélkül tengettem életemet, nem írhattam neki, nem olvashattam és nem is olvashattam fel másoknak az ő leveleit – főként, hogy még Rómában is voltál, és sok ottani barátodnak gyakran írtál. De miket beszélek? Hiszen ugyanabban a hajóban evezek, és ugyanaz a vétkem, hiszen nem kérdezgettem felőled. A sziklalakókat hibáztatom érte.[323] Miután ugyanis felszenteltek e hivatalomban, ezeknek a szikláknak adtam át magam, ahol a híres férfiaknak még a nevét sem hallottam. Azonban az irodalomra sem jutott időm. Nyájakkal és földekkel voltam elfoglalva. Beteltem, sőt a csömörig jóllaktam a közügyekkel.[324] Most viszont megmásítottam kívánságom, és szándékom Ciceróéhoz hasonló, aki levelében Rufusnak ezt írta: „Rufusom, lakjál Rómában!" – és Szicíliából visszatérve úgy határozott, hogy nem távozik többet a Város polgárainak szeme elől.[325] De miért Cicerót emlegetem? Alessandrót kellett volna mondanom! Alessandro az ugyanis, aki soha nem hagyott fel

factum esset. Sed cum Persio, omnium doctissimo, hoc est cum Politiano, vereor ne imprudens fuerit et inconsideratum. Feliciter tamen cecidit quando illae meae (ut scribis) puellae, pro uno amatore, duos sortitae sunt, et ego ex usura (inquit Plinius) sortem feci. Vellem illas easdem non quidem fucatas aut unguentis delibutas, tanquam ad moechos, sed quasi ornatas matronas, cum muliebri mundo et dote, ad viros ivisse. Nam quis aut repudium aut certe repulsam non formidaret?

2. Sed, mehercule, extra iocum nec μεταφορικῶς, Politiane, non minus horrui quam laetatus sum, cum illas literas ad manus tuas pervenisse audivi. Me potius recta oratione ac praeparata et conperendinata ad te scripsisse oportuit ac decuit, et ita amicitiam petere. Sed illas literas ad Alexandrum dedi, ut eo veluti legato et caduceatore uterer, cum quo tibi veterem amicitiam intercedere sciebam et hospitalitatem. Tu pro tua sapientia ac facilitate, si quid illic obiurgandum et parum aut te aut me dignum offendisti, condonabis amori nostro et nimiae familiaritati. Est enim Alexander plane alter ego, et ego alter Alexander. Quod si tu condicionem non reiicis, tertius accedes. Et ne unquam a triumviratus magistratu discedas, quando proximis comitiis te triumvirum literarum creavimus, comitiis futuris te triumvirum amicitiarum creabimus. Sustulisti digitum. Bene habet. Non perhorrescam posthac.

3. Nunc volo te aliquantulum vellicare. Cur tandiu nobis ignotus fuisti? Parum pie, mi Politiane, et plane crudeliter fecisti. Nunc demum post tot annos ad nos venis? Me miserum, tam longo tempore Politiano caruisse, sine eius literis egisse, non scripsisse, non legisse, non recitasse, praesertim quando et Romae fuisti, et ad multos istinc saepe scripsisti. Sed quid ago? Quasi vero ego quoque non eandem navim conscenderim et in eadem culpa sim, qui de te non sciscitarim. Hernicis meis refero acceptum. Nam postquam his sacris initiatus fui, in illa saxa me conieci, ubi ne nomen quidem clarorum virorum audiebam. Sed nec literis vacabam. Cum pecoribus et glebis res gerebatur. Tanta erat satietas vel potius fastidium curiae et fori. Rursus nunc, mutata voluntate, consilium nostrum totum est Ciceronianum, qui ad Rufum scribens, 'Urbem,' inquit, 'mi Rufe, cole,' et ex Sicilia reversus statuit ab oculis civium non discedere. Sed quid dico Ciceronianum? Immo Alexandrinum. Alexander enim est qui me retinere nunquam desistit. 'Hic fiunt

azzal, hogy engem maga mellett tartson. „Itt válnak az emberek azzá, amivé szeretnének."[326] És ahogy egy levelében írja: „Ez itt a főváros, itt van a székhelyünk, itt dől el minden." Kérdezned sem kell... E szavak mélyen megérintettek, és megerősítettek szándékomban.

4. Ezért, kedves Polizianóm, figyeljünk oda, hogy a sokáig elvesztegetett időt hozzuk helyre, s friss barátságunkat ugyanolyan nagy erővel építsük, amilyen komolynak az indult. Várom minden héten leveledet azon levélhordók révén, akik a Mediciek pénzváltóinak számadásait szállítják. Levelezésünk tárgya nem a köztársaság lesz, amely megsemmisült, nem a birodalom, amelyet már rég elvesztettünk – efeletti rettenetes fájdalmamban boldogtalanul sínylődöm –,[327] hanem a filozófia, hogy miként éljünk jól és boldogan, híres és dicső tudományaink és művészeteink és azokon a legboldogabb időkön való elmélkedés. Hiszen manapság nincs semmi, amiben a fennkölt lélek a kedvét lelhetné, hacsak nem leled örömed a burgundiaiakban és a hollandokban.[328] Lásd, hová juttatta a széthúzás a szerencsétlen polgárokat! Vajon a sors akarta így, hogy a semmiből semmi legyen? Azt akarnám, hogy inkább soha ne létezett volna! Jóllehet annyi jelentős műalkotást hagytak ránk azok a férfiak az irodalom terén, a hadtudományban, a művészetekben, az építészetben és végül minden erényben, mégis valahogy nem tudom elviselni ezek elvesztését, hisz a boldogság elvesztése nyomorúságosabb, mint a boldogtalanság, a gyermek elvesztése szörnyűbb, mint a gyermektelenség, a halál rettenetesebb, mint ha meg sem születtünk volna. Kérlek tehát, hogy írj nekem ezekről, ahogy szoktál, kimerítően és ékesszólóan.

5. Lorenzót illetően az egekre kérlek, ne kíméld a fáradságot az érdekemben! Csodálom városod e vezető polgárát és rajongok érte, olyannyira, hogy őt gyakran Pompeius Magnushoz szoktam hasonlítani, habár boldogabb sorsot kívánok és remélek neki.

Élj boldogul!

Róma, 1485. április 20.

XIII.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Lucio Fosforónak, Segni püspökének üdvözletét küldi

1. Alessandro barátom nem követett el semmilyen hibát, amikor elküldte nekem azt a levelet, amelyet nekem szántál. Nagyobbat vétett volna, amit semmilyen áldozattal nem lehetett volna kiengesztelni, ha irigyelte volna

homines.' Et ut est in quadam eius, 'Hic caput, hic sedes, hic fortunarum alea.' Quid quaeris? Vehementer his verbis sum incensus et plane confirmatus.

4. Quare, iucundissime Politiane, demus[8] operam ut tam diuturni temporis iacturam resarciamus, et tanto impensius recentem amicitiam colamus, quanto serius est coepta. Ego tuas expecto singulis hebdomadibus per tabellarios qui trapezitis Medicibus tuis rationes afferunt. Genus literarum erit non de re publica, quae nulla est, non de imperio, quod iam diu amisimus, quo dolore maxime crucior infelix, sed de philosophia, de bene beateque vivendi ratione, de studiis artibusque nostris praeclarissimis, et de illorum felicissimorum temporum contemplatione. Nam in his nihil est quod pro magnitudine animi nostri spectare possimus, nisi forte te Samarobrinae et Batavi delectant. En quo discordia cives perduxit miseros. An hoc ita fato datum erat, et de nihilo nihilum? Nollem potius unquam factum. Quamvis tanta nobis monumenta reliquerint illi viri literarum, rei militaris, artificiorum, aedificiorum, virtutum denique omnium, tamen nescio quo modo desiderium illud ferre non possumus, et fuisse felicem miserius est quam semper infelicem, et orbum esse quam nunquam patrem, et mori quam non nasci. De his igitur velim ad me scribas accurate, ut soles, ac elegantissime.

5. Cum Laurentio nava mihi operam, per fortunas, Politiane. Admiror istum principem civitatis et amo plane, ut eum saepe cum magno Pompeio comparare sim solitus, etsi feliciorem exitum et opto et spero.

Vale.

Romae, XII Calendas Maias MCCCCLXXXV

XIII.

Angelus Politianus Lucio Phosphoro Signino suo s. d

1. Nihil peccavit Alexander meus, qui mihi epistolam miserit quae mihi debebatur. Peccasset magis, nulla expiandus victima, si meas mihi laudes invidisset, quanquam non meae illae sed tuae potius laudes sunt, atque

[8] ... *demus.* Butler kiadásában hibásan *demum.* Poliziano: *Letters*, 174.

tőlem a dicséreteidet, ámbár azok inkább téged dicsérnek, és emiatt az én dicséreteim is. Κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων. [A barátok közt minden közös.][329] Te viszont álarcomat kölcsönvetted, és te magad léptél a színre.[330] Mert amilyen szívesen belépek én a barátok triumvirátusába, te ugyanannyi joggal lehetsz az irodalmi triumvirátus tagja. Ami pedig azt illeti, hogy sajnálod, hogy leveledet kevéssé összeszedetten írtad meg, hát vagy tréfálsz, vagy te vagy a legszerencsésebb ember a világon, mert csak úgy odarittyented azt, amivel a legtöbben megizzadnának. Nincs arra okod, hogy a faluról a városba vágyj, vagy a városból a falura, ha a saját társaságodat élvezed, ha bárhová is mész, de magadat követed,[331] bármiféle magányban széles színtér tárulhat fel előtted, és bármely színtéren nagy magányosságot teremtheszt magadnak.

2. A levelezés kötelezettségét, amelyet kérsz, azzal a feltétellel ígérem meg, hogyha te is megígéred, hogy ha a körülmények úgy hozzák, hogy egy időre abbamarad, azért a köztünk levő szeretetben nem esik csorba. Néha ugyanis annyira el vagyok foglalva, és annyira lekötnek teendőim, hogy nem tudok, vagy olyan szomorú és mélabús vagyok, hogy nincs kedvem írni. Ezért hát kérlek, te is, ahogyan a régi mondás tartja: „Tudd a barátod hibáit, de azért ne vesd meg érte!"[332]

Élj boldogul!

XIV.

Lucio Fosforo, Segni püspöke barátjának, Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. Hol vannak ezek, akik szidnak és gyaláznak?[333] Hát hová jutottunk, drága Polizianóm, hogy a hozzá nem értők mondanak kritikát? *Miscellanea*d, ugyanúgy, mint bármi, amit írsz, nagyon tetszik nekem! Fecsegjenek ezek, amit akarnak, hogy szószörnyeket használsz, az én megítélésem szerint te igenis latin vagy. Mert azt még ellenségeid sem tagadják, hogy tudni vágyásod és szorgalmad elmondhatatlan, minden könyvet elolvastál, amely a kezed ügyébe került; és bár elismerik, hogy kivételes műveltségű férfi vagy, mégis azt állítják, nem elegáns a stílusod. Mintha ékesszóló lehetne valaki, aki nem művelt! Nevetségesek korunk kritikusai és bírálói! Arról ne is beszéljünk, hogy amikor meghallják, hogy Picódat vagy inkább Picónkat dicséred írásodban hosszasan, bosszankodnak, és (szánalmas!) szellemesek akarván lenni, Aisópost idézik: „Másnak nem hagytál semmit!"[334] Pedig dicséreteidnél mi lehet igazabb? Hiszen ő az egyetlen, akiben a természet minden jó tulajdonságot összegyűjtött, s úgy tűnik, mintha rajta gyakorolta volna minden alkotó erejét.

ob id etiam meae. Κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων. Sed tu, personam ex nobis mutuatus, te ipsum scilicet in scaenam detulisti. Nam ut ego libenter hunc amicorum, ita tu iure illum literarum expleveris triumviratum. Quod autem conquereris parum scriptas diligenter eas fuisse literas, aut me ludis, aut omnium es homo felicissimus, qui promas de summo quod vix quispiam de imo pectore. Non est autem quod aut ruri urbem aut rus in urbe desideres, si ipse habitas tecum, si quocunque is, te sequeris, magnum tibi in quavis solitudine theatrum, magnam solutudinem in quovis theatro facturus.

2. Officium porro epistolarum, quod requiris, hac lege polliceor, ut tu invicem pollicearis, illo etiam, cum res tulerit, intermisso, nullam tamen amoris inter nos iacturam factum iri. Ita enim sum aliquando districtus et occupatus ut non liceat, ita tristis et nauseabundus ut non libeat scribere. Tu igitur, ut vetus est dictum, 'amici vitia noveris, non oderis.'

Vale.

XIV.

Lucius Phosphorus Pontifex Signinus Angelo Politiano suo s. d.

1. Ubi sunt isti qui obloquuntur et allatrant? En quo redacti sumus, o Politiane, ut imperiti iudicent? Mihi Miscellanea tua atque adeo quaecunque scribis magnopere placent. Garriant isti quid velint, quod portenta verborum loquaris; ego te plane Latinum esse iudico. Nam illud ne inimici quidem negant, te supra quam dici possit curiosissimum ac diligentissimum esse, et omnes forulos excussisse, teque doctrinae quidem singularis hominem fatentur, eloquentiae vero nullius, quasi possit aliquis eloquens esse, nisi idem sit doctus. Ridiculi aestimatores et critici nostrorum temporum! Quid quod et de Pico tuo, vel nostro potius, tot laudes quot scribis cum audiunt, stomachantur, et (si dis placet) faceti esse volunt, asserentes illud Aesopeum, nihil reliqui aliis esse. Quibus quid potest esse verius? Is enim unus est in quo natura omnia bona congessisse, et ubi omnes suas vires exercuisse videtur.

2. Neked azonban csak nevetned kellene rajtuk. Elmondanám neked, milyen szólást vetnék be ellenük. Így szólnék: „Figyeljetek oda, mit csináltok, derék férfiak! Mert ez a hal csak keveseknek való.” – ezt mondta állítólag valaki Scipiónak. Amit én így értek: Poliziano keveseknek való, azaz csak a legműveltebbeknek, nem a műkedvelőknek és az iskolai tanároknak, de főleg nem a köznép tömegének. Tehát minden tudós egyedül téged csodál, és azt állítják, mindenkit könnyedén felülmúlsz, aki számtalan évvel ezelőtt írt (azaz te őket, nem ők téged, nehogy valaki azt higgye, hogy visszájára fordítható érveket vagy kétértelmű kifejezéseket használok),[335] s hogy a tudás és az ékesszólás összeforrott benned. Hiszen nem szabad valakiről azt állítani, hogy nem ékesszóló csak azért, mert a saját stílusában ír, hiszen számos különböző neme és módja van a beszédnek.

3. Ám már hajtogatom is a levelem, mert sürget a levélhordó. Hamarosan még többet hallasz tőlem. Ezt csak sietve írtam, amikor Paolo Cortesi házába betértem. Ő feltétlen híved, és feltartóztatja ellenfeleid minden rohamát. A te feladatod az lesz, hogy csapásaikat pajzsoddal felfogd és ellenük fordítsd, vagy esetleg egyszerűen csak nevess rajtuk, ahogyan fentebb említettem.

Élj boldogul!

Február 12.

XV.

Angelo Poliziano Lucio Fosforónak, Segni püspökének üdvözletét küldi

1. Haragszol ócsárlóimra, nagy műveltségű Fosforo, mert azt mondják, *Miscellanea*mban szószörnyeket alkalmazok, és mert bár elismerik (amint mondod), hogy tudós vagyok, tagadják ékesszólásomat, mert még azt is a szememre hányják, hogy annyi dicséretet halmoztam egyedül Picóra, hogy egyáltalán nem is hagytam másnak. Engem azonban, Fosforóm, kicsit sem érdekelnek, e beszédek közül egy sem „váratlan s nem is új nekem. Láttam előre, mi lesz, s megemésztettem, mi jöhet még.”[336] Valóban, nem is válaszolnék rájuk, ha nem gondolnám, hogy te így akarod, akinek soha nem mondhatok nemet.

2. Hogy tehát mit neveznek ezek szószörnyeknek, bevallom, nem tudom, hacsak nem azokat a szavakat hiszik szörnyeknek, amelyek számukra újak, és most hallják vagy fogják fel őket először. Hiszen én egyetlen kifejezést sem gyártottam, amilyet még „nem hallott a kötényes pór, ama durva Cethegus”,[337] s nem is merítek mástól, csak a legelismertebb szerzőktől. Mindazonáltal nem tartozom azok közé, akik hagyják, hogy a latin nyelv

2. Sed tu ridere debes. Volo tibi narrare quo erga illos adagio utor. 'Videte,' inquam, 'quid agatis, boni viri. Nam iste piscis paucorum hominum est,' ut ille Scipioni dixisse fertur. Quod ita transfero: Politianus paucorum, id est doctissimorum est, non turbae literatulorum ac paedagogorum et vulgi. Ergo omnes docti te unum admirantur, et fatentur te omnes qui sexcentis abhinc annis scripserunt facile superare (hoc est, te illos, non illos te, ne quis me reciprocis argumentis uti, aut amphibologice loqui credat) et doctrinam ac eloquentiam in te esse coniunctas. Non enim quis non eloquens dici debet, si suo quodam modo utitur stilo, cum conplura et varia sint genera dicendi.

3. Sed epistolam plicabo, quoniam festinat tabellarius. Mox plura audies. Haec scripsi tumultuarie, cum in Pauli Cortesii domum divertissem, qui est plane tuus, et omnem impetum adversariorum sustinet. Tuum erit scuto et parma tela suscipere, et in eosdem retorquere, nisi mavis, ut supradixi, ridere.

Vale.

pridie Idus Februarias

XV.

Angelus Politianus Lucio Phosphoro Pontifici Signino s. d.

1. Irasceris obtrectatoribus nostris, eruditissime Phosphore, quod in Miscellaneis portenta me loqui verborum dicant, et ut hominum (quod ais) doctum fateantur, ita negent eloquentem, tum quod illud etiam criminentur, tantas me in unum Picum laudes contulisse ut aliis omnino nullas fecerim reliquas. Me vero ista, Phosphore, nihil movent, neque enim ulla sermonum talium 'nova mi facies inopinave surgit. Omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.' Quin ad ea ne responderem quidem, nisi te ita velle sentirem, cui negare nihil possum.

2. Portenta igitur verborum quae vocent isti, fateor, ignoro, nisi si portenta credunt quae ipsi nova nunc primum vocabula vel audiunt vel intellegunt. Nam ego nec verba ulla peperi 'cinctutis non exaudita Cethegis;' nec ullos habeo nisi receptissimos auctores. Non tamen ex eorum sum numero qui cessare Latinam linguam magna ex parte patiuntur,

java része feledésbe vesszen azáltal, hogy mindenki visszariad azoktól a kifejezésektől, amelyek mostanáig közönségesen ismeretlenek voltak. Mert odáig fajult a helyzet, hogy még a nagy szerzők nyelvén sem beszélhetünk biztonsággal, minthogy az általánosan nem ismeretes, így hát jobban szeretünk barbár szavakat használni a rómaiak helyett, és jóllehet van otthon búzából sült kenyér, mástól koldult korpakenyeret eszünk.

3. Azt illetően pedig, hogy miközben ékesszólásomat kétségbe vonják, tudásomat elismerik, azért nemcsak hogy nem haragszom, de még hálás is vagyok érte. Kérlek, ne engedd át magad túlságosan irántam való szeretetednek, Fosforo, és ne hidd, hogy kevéssé dicsérnek, amikor Marcus Varróhoz hasonlítva dicsérnek, akiről a régiek szintén úgy vélekedtek, hogy tudománya sokrétű, ékesszólása meg semmilyen. Én bizony, Fosforóm, sem ékesszólást nem tulajdonítok magamnak, sem a tudást nem vallom magaménak. Ha *Miscellaneá*mban az ékesszólást nem tekintve mégis valaki számára némileg hozzáértőnek[338] tűnök, az jó dolog. Sikerrel jártam. Mert ott épp erre törekedtem. Mi haszna lett volna az ékesszólásnak ebben a műben, amelyet nem a meggyőzés, hanem a tanítás céljából állítottam össze?

4. Amit pedig a stílusról írsz, azt mindenképpen igaznak tartom: attól, hogy valami más, nem feltétlenül rosszabb, mivel az ékesszólásnak magának nem egyetlen arca létezik,[339] nem egyetlen színe. Innen ered, hogy ezidáig senkit nem tartottak egyhangúlag ékesszólónak, akár azért, mert mindenkinek a saját stílusa tetszik a leginkább, akár azért, mert mindenkit más fajta beszédmód ragad meg inkább. Gondolj Démosthenésre és Ciceróra. Az előbbi beszédmódja egyesek számára száraz, Démadés[340] számára izzadságszagú,[341] Aischinés[342] számára (elnézést a kifejezésért) barbár. Az utóbbit Calvus vértelennek és kopottnak tartotta, Brutus szaggatottnak és erőtlennek; valaki más sótlannak és száraznak; ezzel szemben mások dagályosnak és fellengzősnek, nem eléggé tömörnek, túl mértéktelennek és túláradónak; megint mások lapos humorúnak; mások kevéssé hagyományhűnek; némelyek szerint beszédmódja nem elég férfias és babonás, mintha túlságosan ragaszkodna az idegen szabályokhoz.[343] Azonban nem is azért hozom fel ezeket, mintha úgy vélném, velük lehetne összevetni engem. Nem ment el még a józan eszem, Fosforo! De nagy nevekkel kellett élnem, hogy helyrehozzam a gyomrodat.

5. Mert mit mondjak Pico della Mirandoláról? Az irigység már csak ilyen, Fosforo... Ő viszont éljen! Éljen csak, és ne térjen le ezután sem az általa megkezdett útról, hiszen még az irigység is elismeri, hogy nemcsak hogy nem dicsértem túlságosan, de messze nem eléggé![344] Mindazonáltal nem

dum quisque illa reformidat quae vulgo hactenus ignorata sunt, siquidem eo res redit ut ne magnorum quidem auctorum lingua tuto loquamur, quoniam vulgo minus innotuerit, itaque barbaris uti malumus quam Romanis vocibus, et cum siligineus domi sit panis, emendicato furfure magis vescimur.

3. Quod autem mihi eloquentiam sic adimunt ut doctrinam concedant, non modo equidem non succenseo, sed et gratias ago. Noli, quaeso, amori erga me tuo nimis indulgere, Phosphore, nec parum laudari putes, si Marci Varronis exemplo lauder, quem et ipsum veteres scientiae multae, nullius eloquentiae esse crediderunt. Ego sane, mi Phosphore, nec eloquentiam mihi vindico, nec doctrinam agnosco. Si cui tamen in Miscellaneis, etiam citra eloquentiam, sciolus videor, bene habet. Vici. Nam istuc ipsum quaerebam. Quo enim eloquentia mihi in hoc opere, non ad persuadendum, sed ad docendum parato?

4. Quod autem de stilo scribis, utique verum puto, non continuo peius esse quod variet, cum sit ipsius eloquentiae non vultus, non color unus. Quapropter nec adhuc quisquam suffragiis est omnibus habitus eloquens, sive quod sibi quisque prae ceteris placet, sive quod alios alia dicendi forma plus capit. Demosthenem cogita et Ciceronem. Illius quibusdam sicca oratio, Demadi lucernam olere, Aeschini etiam (si dis placet) barbara videbatur. Hunc Calvus exanguem et tritum, Brutus fractum et elumbem, quidam ieiunum atque aridum, contra alii tumentem et inflatum, nec satis pressum, exultantemque supramodum et superfluentem, alii frigidum in iocis, alii parum antiquum, quidam etiam in dicendo viro molliorem superstitiosumque, et peregrinis quasi legibus nimis addictum putaverunt. Neque vero haec ideo refero quo me putem cum talibus conferendum. Non enim sic insanio, Phosphore. Sed utendum magnis nominibus fuit, ut stomacho isti tuo fortius occurrerem.

5. Nam quid ego de Pico Mirandula dicam? Hi sunt invidiae nimirum, Phosphore, mores. Sed vivat ille! Vivat modo nec eat alio deinceps quam quo pede iam coepit, etiam livor ipse fatebitur non modo eum non supra modum, sed longe etiam infra modum fuisse a nobis laudatum. Cuius

látom át, miként árthatna az ő magasztalása mások tekintélyének, akiket pedig éppen a *Miscellanea* lapjain dicsőítek.

6. Az maradt hátra, hogy köszönetet mondjak neked, Fosforo, aki engem, a vagyontalan és nem túl művelt embert, akit még nem is láttál, úgy szeretsz, aki főpap is vagy, és nagy tudású, hogy még vitáimat is felvállalod becsületemért és méltóságomért. De még Pico is úgy érzi, hogy sokkal tartozik neked, s a lelkemre kötötte, hogy adjam át üdvözletét neked és Cortesinek. Úgy láttam, a mi Lorenzo de' Medicink is nagy élvezettel olvasta leveledet, tudnod kell, hogy benne nagy támogatódra leltél. Hogy ez igaz, arról megbizonyosodhatsz, amikor próbára teszed.

Élj boldogul!

Firenze, 1491. február 28.

XVI.

Angelo Poliziano Lucio Fosforónak, Segni püspökének üdvözletét küldi

1. Amint megkaptam leveled, rögtön Lorenzóhoz siettem. Előadtam kívánságodat. Óhajod és szándékod tetszésre talált nála. Röviden, ajándék gyanánt fogadta azt, amit te ajándékba kérsz. Még nem adta oda nekem azt a levelet, amelyet küldtél neki, hogy elolvashassam. De mégis dicsérte, hogy milyen tudós levél, és hogy mennyire szeretetteljes iránta, és megígérte, hogy amint elfoglaltságai megengedik, válaszolni fog neked, akár még ma.

Ég veled!

Firenze, 1491. május 14.

tamen praeconium non video quid aliorum titulis offecerit, quos in hoc ipso Miscellaneorum libro concelebramus.

6. Reliquum est ut tibi agam, Phosphore, gratias, qui me hominem tenuissimae fortunae, neque multae admodum literaturae, ne visum quidem tibi adhuc, ita diligas ipse, et pontifex et doctissimus, ut etiam contentiones, honoris dignitatisque meae causa, suscipias. Sed et Picus debere se tibi plurimum sentit, salutemque tibi et Curtesio suo nomine iussit adscribi. Laurentius quoque Medices noster visus est epistola tua magnopere delectari, quem scito esse hominem tui studiosissimum. Quod esse verum tum denique agnosces, cum periculum feceris.

Vale.

Florentiae, pridie Calendas Martias MCCCCLXXXXI

XVI.

Angelus Politianus Lucio Phosphoro Pontifici Signino s. d.

1. Accepta epistola tua statim ad Laurentium cucurri. Exposui quid optares. Grata voluntas, gratus illi tuus animus. Denique pro munere accipit quod pro munere poscis. Quam ad eum dedisti epistolam, nondum mihi quidem legendam dedit. Sed tamen ut et doctam laudavit et amoris erga se plenissimam, ac si per occupationes liceat, responsurum se tibi, vel hodie, promisit.

Vale.

Florentiae, pridie Idus Maias MCCCCLXXXXI

Levél Cassandra Fedeléhez

Cassandra Fedele (1465 k. – 1558), milánói eredetű családból származó velencei humanista.[49] Latinul és népnyelven is írt prózát és verseket, számos jelentős itáliai és spanyol humanistával levelezést folytatott. Elsajátította a görög nyelvet, Gasparino Borrótól dialektikát, filozófiát és retorikát tanult. Képzését apja támogatta. Kortársai csodálták tehetségét és szépségét, Giovanni Bellinit megihlette egy női képmás megalkotásában. Nyilvános filozófiai és teológiai vitákra kapott meghívást; felkérték, hogy a velencei dózse, Agostino Barbarigo és a szenátus előtt szólaljon fel a nők magasfokú képzésének ügyében. I. Kasztíliai Izabella udvarába hívta, de valószínűleg a dózse parancsára visszautasította a meghívást. Huszonkét évesen latinul mondott a szabad művészeteket dicsőítő beszédet unokafivére diplomaosztó ünnepén Padovában, melyet aztán *Oratio pro Bertucio Lamberto* címmel 1487-ben Modenában, 1488-ban Velencében, 1489-ben Nürnbergben adtak ki. Polizianóval és Giovanni Pico della Mirandolával ☞

XVII.
Angelo Poliziano a velencei Cassandra Fedelének, a tudós hölgynek üdvözletét küldi

1. „Hogy viszonozzam, szűz, ó dísze te Ítaliának, s mint adjak hálát," hogy méltónak tartottál arra, hogy leveleddel megtisztelj?[345] Alig akartam elhinni, hogy egy ilyen levél egy asszony (de miért mondok asszonyt? inkább egy leány, sőt szűz) kezétől származhatott. Nem állíthatja már elébünk az antikvitás a múzsákat, sem a szibillákat, a pythiákat, sem a pythagoreusok az ő filozófus asszonyaikat, sem a szókratikusok Diotimát vagy Aspasiát.[346] De a görög emlékek sem kérkedhetnek költőnőikkel: Telesillával, Korinnával, Sapphóval, Anytével, Erinnével, Praxillával, Cleobulinával és másokkal;[347] és most már könnyedén elhisszük a rómaiaknak, hogy Laelius és Hortensius leányai, valamint Cornelia, a Gracchusok anyja olyan ékesszólók voltak, amennyire csak lehet.[348] Tudjuk ezt, valóban, és azt is tudjuk, hogy ezt a nemet nem sújtotta a természet lassú felfogással vagy ostobasággal. Csakhogy a régi korokban ez a fajta megbecsülés annyira mindenkire kiterjedően általános volt, hogy azt találjuk, még a legalacsonyabb sorba tartozó rabszolgák is az irodalom és a filozófia legmagasabb csúcsára juthattak. Korunkban viszont, amikor egyébként is kevés férfi nyújt kiemelkedő teljesítményt az irodalom terén, te vagy az egyetlen leány, aki a gyapjú helyett könyvet, orsó helyett tollat, tű helyett íróvesszőt forgat, és aki

[49] Franco Pignatti: *Cassandra Fedele,* DBI, Volume 45, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1995, 566–568. https://www.treccani.it/enciclopedia/cassandra-fedele_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ 1491-ben ismerkedett meg, amikor kéziratbeszerző útjukon Velencében jártak. Harmincnégy éves korában férjhez ment az orvos Gian Maria Mappellihez, akivel Krétára költöztek, ahol a férj a Velencei Köztársaság költségén orvosi kísérleteket végzett. Velencébe való visszatérésükkor hajótörést szenvedtek, amelynek során minden vagyonukat elveszítették. Nem sokkal később Fedele férje és apja is elhunyt, így élete végéig megélhetési gondokkal és betegségekkel küzdött. Házassága alatt tudósi tevékenységével szinte teljesen felhagyott, aminek egyik oka a társadalmi korlátokban keresendő: a férjes asszonyok feleségi mivoltukon túl nem vállalhattak szerepet a nyilvánosságban. A másik ok a házassága előtt nem sokkal jelentkező betegsége lehetett, amely legyengítette, és akadályozta a tartósan végzett szellemi munkában. 1521-ben valamilyen állásért folyamodva X. Leótól kért segítséget, aki nem válaszolt levelére; 1547-ben III. Pálhoz fordult, ő a velencei San Domenico in Castello templomhoz tartozó árvaház vezetőjévé tette, amelyet Cassandra élete végéig irányított. Halála előtt 1556-ban a Velencébe látogató lengyel királyné, Bona Sforza előtt mondott köszöntő beszédet.

XVII.

Angelus Politianus Cassandra Fedeli Venetae,

puellae doctissimae, s. d.

1. 'O decus Italiae virgo, quas dicere grates, quasve referre parem,' quod etiam honore me tuarum literarum non dedignaris? Mira profecto fides, tales proficisci a foemina (quid autem a foemina dico? immo vero a puella et virgine) potuisse. Non igitur iam Musas, non Sibyllas, non Pythias obiiciant vetusta nobis saecula, non suas Pythagorei philosophantes foeminas, non Diotimam Socratici nec Aspasiam. Sed nec poetrias illas Graeca iactent monimenta, Telesillam, Corinnam, Sappho, Anyten, Erinnen, Praxillam, Cleobulinam, caeteras, credamusque facile Romanis iam Laeli et Hortensi filias, et Corneliam Gracchorum matrem fuisse matronas quantumlibet eloquentissimas. Scimus hoc profecto, scimus nec eum sexum fuisse a natura tarditatis aut hebetudinis damnatum. Sed enim veterum saeculorum talis ista pene publica laus fuit ut in quibus etiam vilissimos servos ad extremum pervenisse quondam vel literarum vel philosophiae fastigium reperiamus. At vero aetate nostra, qua pauci quoque virorum caput altius in literis extulerunt, unicam te tamen existere puellam quae pro lana librum, pro fuso calamum, stilum pro acu

nem az arcát festi be púderrel, hanem a papirost tintával. Ez pedig nem túl gyakori, sőt nem kevésbé ritka és szokatlan dolog, mint ha a jég alól ibolya, a hó alól rózsa vagy a dér alól liliom sarjadna.

2. S ha már maga a próbálkozásod csodaszámba megy, mit mondhatnék a tanulmányaidban elért jelentős eredményeidről? Hibátlan, szellemes, kifinomult, igazi latin leveleket írsz, Cassandra, amelyek bár egyfajta női bájtól, szűzi egyszerűségtől kimondhatatlanul kedvesek, mégis egyúttal csodálatos tekintélyt és összhangot sugároznak. Beszédedet is olvastam, ez tudós, gazdag, hangzatos, ragyogó, és jól tükrözi derűs természetedet! De hallottam, hogy még a rögtönzésre való tehetséged sem hiányzik, aminek olykor a nagy szónokok is híján voltak. Sőt azt mondják rólad, a dialektikában megoldhatatlan feladatokat állítasz fel, és olyanokat oldasz meg, amelyeket mások nem voltak és soha nem is lesznek képesek megoldani. A filozófiában annyira járatos vagy, hogy a feltett kérdéseket egyszerre tudod buzgón védelmezni és hevesen cáfolni, „a harcban szűz létedre a férfiakat fárasztod erősen",[349] tudniillik úgy vagy jelen a tudomány nagyszerű versenypályáján, hogy nemed nem áll útjába bátorságodnak, bátorságod szerénységednek, szerénységed tehetségednek. És bár a világon mindenki dicséretekkel illet, te mégis szerény maradsz, és az általánosan rólad alkotott véleményt ugyanúgy földközelivé teszed, ahogyan szemérmesen és tiszteletteljesen szűzi szemedet is a földre sütöd.

3. „Ki von engem"[350] tehát nyomban oda, ahol vagy, hogy ártatlanul tiszta arcodat szemlélhessem, hogy megjelenésedet, öltözetedet, mozgásodat megcsodáljam, hogy a múzsáid által neked diktált és beléd csepegtetett szavakat mintegy szomjazó fülemmel feligyam, s hogy végül sugallatodra és ihlető jelenlétedtől egy csapásra tökéletesen kitanult költővé váljak,

> Akkor a thrák Orpheus sem tudna legyőzni dalával,
> Sem Linus, ámbár anyja amazt, ezt atyja segítse,
> Orpheust Calliopéa, Linust pedig ékes Apollo.[351]

4. Ezelőtt Giovanni Pico della Mirandolát szoktam csodálni, hisz nincs más halandó, aki nála gyönyörűbb vagy véleményem szerint bármely tudományban kiemelkedőbb lenne. Lám, most már téged is, Cassandra, rögtön őutána, vagy talán épp vele egy sorban, tisztelni kezdtelek. Jelentős vállalkozásaidat segítse a Jóisten, és amikor szüleid házát elhagyod, olyan támasz és társ jusson neked osztályrészül, aki méltó erényeidhez, hogy veled született tehetséged lángja, mely most egyszer szinte magától fellobbant, azután oly sűrűn kapjon mind támogató fuvallatokat, mind tápláló melegséget, hogy teljesen eloszlathasd korunk emberének szívéből és lelkéből az irodalomban való tudatlanság és érdektelenség egész homályát és fagyát.

Élj boldogul![352]

tractes, et quae non cutem cerussa, sed atramento papyrum linas. Id vero non magis usitatum, nec minus rarum aut novum, quam si de glacie media nascantur violae, si de nivibus rosae, si de pruinis lilia.

2. Quod si conatus ipse pro miraculo iam cernitur, quid de profectu studiorum tanto dicemus? Scribis epistolas, Cassandra, subtiles, acutas, eleganteis, Latinas, et quanquam puellari quadam gratia, virginali quadam simplicitate dulcissimas, tamen etiam mire gravis et concordatas. Orationem quoque tuam legimus, eruditam, locupletem, sonoram, illustrem, plenamque laetae indolis. Sed nec extemporalem tibi deesse facultatem accepimus, quae magnos etiam oratores aliquando destituit. Iam vero in dialectis implicare nodos inenodabiles, explicare ab aliis nunquam solutos, nunquam solvendos diceris. Philosophiam vero sic tenes ut et defendas acriter quaestiones praepositas et impugnes vehementer, 'audesque viris concurrere virgo,' sic scilicet in doctrinarum stadio pulcherrimo ut non sexus animo, non animus pudori, non ingenio pudor officiat. Et cum te laudibus nemo non attollat, summittis ipsam te tamen, et temperas nec minus ad humum modeste cunctorum de te opinionem, quam verecunde virgineos oculos reverenterque deiicis.

3. O qui me igitur statim sistat istic, ut faciem, virgo, tuam castissimam contempler, ut habitum, cultum, gestumque mirer, ut dictata instillataque tibi a Musis tuis verba, quasi sitientibus auribus perbibam, denique ut afflatu, instinctu tuo consummatissimus repente poeta evadam,

nec me carminibus vincant aut Thracius Orpheus,
aut Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.

4. Mirari equidem antehac Ioannem Picum Mirandulam solebam, quo nec pulchrior alter mortalium, nec in omnibus (arbitror) doctrinis excellentior. Ecce nunc etiam te, Cassandra, post illum protinus coepi, fortasse iam cum illo, quoque venerari. Tibi vero tanta incepta Deus Optimus Maximus secundet, et cum recesseris a parentibus, is auctor contingat et consors, qui sit ista virtute non indignus, ut quae nunc propemodum sua sponte naturalis ingenii flamma semel emicuit, ita crebris deinceps aut adiuta flatibus, aut enutrita fomitibus effulgeat, ut a nostrorum hominum praecordiis animoque nox omnis geluque penitus et languoris in literis et inscitiae discutiatur.

Vale.

Levelezés Iacopo Antiquarival

Iacopo Antiquari (1444–1512), perugiai származású humanista.[50] Húszas éveiben Bolognába, majd 1473 körül Milánóba költözött a fejedelem, Galeazzo Maria Sforza titkára, Bartolomeo Calco közbenjárására, és a fejedelemség egyházi javadalmainak titkáraként alkalmazást kapott a fejedelmi udvarban. Követi megbízatásokat is kapott, 1485-ben ő kísérte el a fiatal Leone Sforzát, Ludovico fiát Velencébe.

Tudós levelezést folytatott velencei és bolognai humanistákkal, így Ermolao Barbaróval, Girolamo Donatival és Filippo Beroaldóval. A firenzei humanistákkal pedig kifejezetten baráti kapcsolatokat ápolt: Ficino elküldte neki ☞

XVIII.

Jacopo Antiquari Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. A minap, amikor szokásomhoz híven a milánói írnokok műhelyébe tartottam, egy csapat ott dolgozó ifjúra akadtam, akik rövid időre felhagytak a fejedelemnek végzett munkájukkal, és egy egymás között szétosztott könyv kezükben tartott lapjait olvasták versengve, nagy figyelemmel. Amikor megkérdeztem, hogy vajon milyen új munka jött ki, azt mondják: „A *Miscellanea,* Polizianótól." Belépek, és leülök közéjük. Aztán velük együtt mohón olvasni kezdek. Természetesen örömömet lelem korunk tehetségeiben, hiszen az nemcsak hogy nincs híján ezeknek, de már egészen a római régiség nyomdokaiban jár. De amint időm engedi, megrendelem a kötetet a könyvkereskedő boltjában. Elhozza az inasom. Amint otthon vagyok, feszült figyelemmel kinyitom. Az első szavaknál, helyesebben az ajánlásnál nagyon megörülök, mert a könyvben Lorenzo de' Medici neve szökik a szemembe. Azután az előszó nagy reményt mutat az irodalom számára, és úgy tűnik, hogy annak gyönyörű példáját képviseli. Majd átfutom a könyv fejezeteit. Mindenütt a legmagasabb műveltség csalogat, mindenütt az unalom elűzője, a változatosság; és ami nagy tehetséget és rengeteg munkát igényelt, annyi és oly tekintélyes szerző bevonásával folyik az érvelés, hogy bárki, aki belékötne éjt nappallá tevő fáradozásaidba, olyan kutyának tűnnék, amely ugat ugyan, de nem harap.

[50] Emilio Bigi: *Iacopo Antiquari,* DBI, Volume 3, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1961, 470–472. https://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-antiquari_(Dizionario-Biografico)/ (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ *De vitá*ját (Három könyv az életről), Giovanni Pico pedig igen kedvesen fogadta barátságát felajánló levelét. Polizianóval alább olvashatjuk hosszas levélváltásukat.

Bár híven szolgálta a fejedelmet, Ludovico Sforzát, amikor őt 1499-ben a francia király, XII. Lajos elűzte, Antiquari nem követte urát, hanem Milánóban maradt. Politikai megbízásokat nem kapott többé, egy nyilvános beszédre azonban felkérte a francia uralkodó egy 1509-es katonai győzelme után, ez nyomtatásban is megjelent a következő címmel: *Oratio Iacobi Antiquarii pro populo Mediolanensi in die triumphi ad Ludovicum regem Francorum et ducem Mediolanensium* [Iacopo Antiquari beszéde a győzelem napján Lajos francia királyhoz és a milánóiak fejedelméhez].

XVIII.

Iacobus Antiquarius Angelo Politiano s. d.

1. Pergens nuper, ex vitae instituto, ad scribarum Mediolanensium decuriam, conpluris adulescentes qui ibi versantur, remisso aliquantisper principis negocio, certatim intentos offendi ad legendum dispertitum quem in manibus habebant inter se librum. Roganti, quidnam operis novi emersisset, 'Miscellanea,' inquiunt, 'Politiani.' Conscendo, ac inter eos sedeo. Tum una incipio avidissime legere. Quippe delector ingeniis aetatis nostrae, quae non solum manca non sit, sed iam plane in Romanae antiquitatis vestigia abeat. Verum cum parum temporis impendere liceret, ex bibliopolae taberna codicem requiro. Affertur a puero meo. Statim cum domi essem, eum intentius evolvo. In primis verbis, immo in ipsa inscriptione, quod in Laurentii Medicis nomine liber apparuerit, animus valde coepit delectari. Tum ipsa praefatio multam literis spem ostendere specimenque quoddam pulcherrimum prae se ferre visa est. Capita subinde libri excurro. Ubique summa eruditio, ubique fastidii expultrix blanditur varietas, et quod plurimum ingenii ac laboris postulavit, tot tantorumque auctorum testimonio res agitur ut quicunque sugillare aliquid ex istis lucubrationibus tuis tentaverit canis latrator haberi possit, non demorsor.

2. Jobban szeretném, ha holtában nem mennél neki oly gyakran Domizionak,[353] hiszen már eltávozott az élők sorából. Mert amennyire képes volt rá, előmozdította az irodalom ügyét. Az elsők között igyekezett leverni a port és a penészt az ókori szerzőkről, és ha tovább élt volna, napról napra csiszoltabb[354] dolgokat állított volna elő a Polizianóval való versengésben, vagy az ő példájára. Mindazonáltal gondolom, nem másként ütöd-vágod, mint olyan embert, akinek példát kellene mutatnia.[355] Mint tudod, igen korán ragadta el őt a halál,[356] és bizonyára szándékában állt kijavítani mindazt, amit kissé elhamarkodottan esetleg elhibázott. Célszerűbb, ha a filozófia jelöltje, mint te mondod, vagy ahogy én, nagy öregje,[357] mások hibáit a megjelölt helyeken kimutatja, nevüket azonban megkíméli. Ebben az esetben azonban kissé tanácstalan vagyok, hiszen ha nincs ott senki, akihez az ember láthatóan a beszédét intézhetné, akkor az az általános vélekedés szerint szellemharc vagy a képzeletünk alakjai elleni küzdelem.[358] Mindazonáltal, bár e véleményemet illetően habozom és ingadozom, úgy érzem, a következő dologban viszont biztos vagyok: akik segíteni akartak, azokat nem szabad főbenjáró bűnténnyel vádolni. Domizio közülünk való volt, és olyan életművet hagyott hátra, amelynek a hírét nem szabad kikezdeni.

3. Rád az örökkévalóság vár. Megragadtad az üstökét.[359] Szeretném, és emberi jogaimra hivatkozva, kérem tőled, hogy noha ebben a *Miscellanea*dban, amelyet kiadtál, magadnak a *centurio* szerepét szántad, a mű folytatásában, amely már kezdetben van (s úgy vélem, sokrétű és tudós), ezredesnek vagy inkább a katonai tábort hátrahagyva helytartónak és fővezérnek tedd meg magad.[360] Hiszen akinek száz fő, akarom mondani fejezet[361] tetszett, azok sokkal nagyobb számokban gyönyörködhetnek majd.

1489. november 13.[362]

XIX.

Angelo Poliziano barátjának, Iacopo Antiquarinak üdvözletét küldi

1. Bárcsak a dicséretek, amelyekkel leveledben illetsz, annyira igazak lennének, és a megfontolás, nem pedig a barátság szólna belőlük, hogy engem és másokat is meg tudnál győzni, ahogyan azonnal elfogadtam Lorenzo de' Medici véleményét is (amely mindig nagy súllyal esik a latba) leveledet illetően. Mert míg ez a minden téren kiváló férfi egyfelől a legtöbbre tartja a veled való beszélgetést, másfelől azt állítja, senki nem előz meg téged az irodalom terén

2. Nollem cum Domitio tanquam cum larva, quando olim inter mortales desiit esse, pedem te saepius conferre. Iuvit enim quantum potuit rem literariam. Inter primos situm et pulverem veteribus excutere studuit, politiora in dies, Politiani emulatione vel exemplo, praestiturus, si vixisset. Non tamen aliter eum abs te peti arbitror, quam primi pili hominem. Mors illum, ut scis, immatura praeripuit, emendaturum fortasse, si quid inconsideratius exciderat. Satius est, ut tu inquis, candidatum, ut autem ego, philosophiae virum consularem aliorum errata notatis locis coarguere, nomini autem parcere. Verum in hanc ipsam sententiam ambiguus tendo, quia pugnis aerem creditur verberare aut commenticia nugamenta sectare, extantem qui nullum habet in quem suscepta videatur oratio. In hac tamen opinionis ambiguitate vacillantem, certum in ea parte me esse sentio: qui prodesse voluerunt, diem capitis illis dicendum non esse. Fuit inter nos Domitius, et monimenta reliquit famae non poenitendae.

3. Te aeternitas manet. Sincipitio capillo eam praehendisti. Cupio, et pro humano iure abs te peto, ut cum in his Miscellaneis quae edidisti[9] centurionem te esse volueris, iam in reliquo opere, quod inter manus (ut arbitror, multiplex et eruditum) est, tribunum, aut plane positis castris legatum te facias et imperatorem. Nam quibus centum capita placuerunt, ii longe maiore numero delectabuntur.

Idibus Novemb. MCCCCLXXXVIIII

XIX.

Angelus Politianus Iacobo Antiquario suo s. d.

1. Utinam quas in me confers epistola tua laudes ita veras esse, nec ab humanitate magis quam a iudicio profectas, aliis mihique persuaderes, ut ego statim de hac ipsa epistola tua iudicium semper gravissimum Laurentii Medicis agnovi. Nam cum tibi ille summus hominum in omni usu plurimum sermonibus tuis deferat, tum se videre ait neminem cui tu li-

[9] *Edidisti*. Butler kiadásában hibásan: *edisti*. Poliziano: *Letters*, 196.

szavahihetőségben és éleslátásban. Örömest elhinném, amit így, mondhatnám, őszinte ábrázattal írsz rólam, és tiszta szívvel helyeselném dicséreteidet, ha elismerésed ellen lelkiismeretemen túl nem szólna közbe általános jó híred, hogy te mindenkivel ilyen barátságos vagy. Ezért az egész dicsérő beszédedet úgy fogom fel, hogy azt nem a saját érdemeimnek, hanem a te jellemednek tulajdonítom, mivel úgy érzem, sokkal többet köszönhetek neked, mint amennyi keveset magamnak köszönhetek.

2. Ami pedig *Miscellanea*mat illeti, talán nincs igazam, de semmi más nem annyira gyümölcsöző benne, mint a szabad gondolkodás és az őszinteség. Talán nem eléggé óvatos, mindazonáltal őszinte, és ha kevéssé a megfontoltság, minden bizonnyal közös tanulmányaink szeretetének szüleménye, amire e század íróinak a legnagyobb szüksége van. Tudniillik, hogy nem szeretnéd, hogy Domiziót támadjam, értem én, mire célzol. Bennem is felötlött valami hasonló már akkor, amikor a bíráló hálátlan szerepét magamra osztottam, és erőim szerint minden jártasságomat az irodalmat ért veszteségek és károk helyreállítása céljának szenteltem, kíméletlen gondossággal, a felesleges kitérőkre és szóvirágokra kiélezve, óvatosságot félretéve, buzgón törekedve. Mindig is tartottam tőle, hogy miként fogadják ezt a szándékomat, már nem irigyeim, akik csak rátámadnak, hanem a legmegfontoltabb emberek, s azok közül is a legóvatosabbak. Tehát, jóllehet teljességgel egyet kell veled értenem, mint rendkívül barátságos és nagy tudású férfival, mégis mivel mindenki a maga szemszögéből látja a dolgokat, szükségképpen hozzáfűznék néhány gondolatot azokhoz, amiket leveledben bölcsen és barátilag felvetsz a számomra.

3. Azt mondod, nem szabad egy halottal mint valami szellemmel csatározni. Nekem épp az ellenkezője tűnik igaznak. Hiszen amit a halottakkal szemben mondunk el, azt igaznak szokták és kell érteni, ahogyan másfelől amit az élőkkel szemben, ott többnyire fennáll a gyanú, hogy a gyűlölet vagy az irigység munkál. „De segítette az irodalom ügyét!" Ki tagadná? Hát nem épp emiatt dicsérem őt úgy, mint senki más, ugyanazon a lapon, ahol meg is rovom? „De kijavította volna, ha tovább élt volna!" – mondod. Ezt meg honnan tudhatnám? Talán minden esetben elvárhatjuk, hogy a tehetségek fejlődjenek? Hát nem éppen őrá igaz, hogy amit utoljára írt, az több hibával van tele? Lehet, hogy napról napra egyre inkább a hírnevet hajhászta volna, és beképzeltebbé vált volna. Ám tegyük fel, hogy kijavította volna. Most tehát ezért, minden író közül egyedül Domizio mentesül a bírálatok alól,[363] tényleg egyedül ő lesz, hogy ne mondjam, a fehér holló?[364] Miért is kellene elnézni egy név felett, akinek tekintélye mögött leplezve marad a méreg (ha kommentárjaiban van ilyen), mint fűben a kígyó?

teris probitate prudentiaque concedas. Crederem vero facile quae sic ex animo, quasique dicam vero vultu de me scribis, ac propriis omnino laudibus faverem, nisi testimonio isti, praeter conscientiam meam, fama quoque ipsa publice in omnes tuae humanitatis obstreperet. Quare tota equidem sic accipio laudationem, non ut illam meis meritis, sed ut tuis moribus assignem, tanto plus tibi me debere sentiens, quanto ipse minus mihi debeam.

2. Quod autem ad Miscellanea nostra attinet, aut ego fallor, aut nihil in eis aeque fructuosum quam libertas illa et simplicitas, incauta fortasse, sed et ingenua tamen, ac si minus a prudentia, certe a charitate profecta communium studiorum, quae prima videlicet in huius saeculi scriptoribus desideratur. Nam quod me pedem conferre cum Domitio nolles, equidem quid spectes intellego, nec ego non aliquid istiusmodi iam tum videbam cum personam mihi illam censoris odiosissimam imponebam, diligentiamque pene improbam, iactationi verborum cantilenaeque cuilibet expositam, neglectis cautionibus, affectans, ad sarcienda literarum damna, solertiam omnem, pro virili parte, dirigebam. Semper autem sum veritus quam denique in partem meum tale consilium, non dico ab obtrectatoribus raperetur, sed a prudentissimis etiam hominibus, iisdemque cautissimis acciperetur. Quanquam autem omnino convenire mihi tecum, id est cum viro amicissimo doctissimoque, necesse est, tamen quia suo cuique corde quaedam pervidentur, dicam ad ea nonnihil quae mihi in hac epistolae tuae parte sapienter obiciis et amice.

3. Cum mortuo negas, quasi cum larva, decertandum. Mihi vero contra videri solet. Etenim quod adversus mortuos pronuntiamus pro vero accipi tam solet quam debet, ut item quod adversus viventis plerunque odii vel invidiae suspitione laborat. 'At iuvit ille rem literariam.' Quis neget? An non isto nomine sic a me laudatur ut a nemine magis, et quidem in eadem ipsa pagina qua et reprehenditur? 'Sed erat,' inquies, 'emendaturus ea si diutius vixisset.' Qui sciam vero istuc? An usquequaque de ingeniorum profectu bene sperare est? Aut non huius ipsius postrema quaeque mendosiora? Quid quod futurus in dies ambitu honorum minus ociosus, opinione quoque sui magis inflatus. Sed fac emendaturus fuisse. Nunc igitur ob id, inter scriptores omneis, unus a censoria virgula Domitius asseretur, unus erit iste (si dis placet) gallinae filius albae? Iam cur dissimulari quoque nomen oporteat, cuius in auctoritate venenum (si quod est ipsius commentariorum), velut anguis in herba, delitescat?

4. Én valójában úgy mutatok rá Domizio hibáira, mintha az utazók figyelmét hívnám fel, hogy mi vár rájuk, ettől még talán nem tűnik olybá, hogy megfeledkezem az emberszeretetről. Sőt inkább, ahogyan már nemcsak remélhetem, de a tapasztalataim alapján úgy tűnik, meg is tudom ítélni, talán e bírálatommal valamivel többet segíthetek élete emlékének, mint mások az elnézésükkel. Tegyük hozzá, hogy híres példaképeinkkel is ez történt; hacsak nem valaki számára Horatius nem elég tekintéllyel bíró szerző, aki Enniusra, Plautusra, Luciliusra, Dosseniusra és a régi költők egész seregére sújtott le,[365] bármennyire is nem tetszett a sokaságnak. És hát Gellius is, nem fékezetlen nyelvvel ment neki Senecának?[366] Nem ugyanő ellen szavaz Quintilianus is?[367] Nem támadja-e Ptolemaios Marinost,[368] Strabón Eratosthenést,[369] Galénos Thessalost,[370] Cicero Hermagorast?[371] Végül nem vív-e meg minden filozófiai iskola leginkább az elődeivel? És amiatt sem szoktak senkit megkímélni, hogy maga helyett a közügy érdekében fáradozik. „De azok súlyosabb kérdések." Elismerem. Ám a kevésbé súlyosakban ez miért nem lehetséges? Platón, a filozófusok fejedelme, minden magasztaló bevezetés nélkül azt mondja Aischylosról, a legnagyobb tragédiaíróról (ha hihetünk Aristophanésnek), hogy fecseg, csak mert egy apró részletben eltért Homérostól.

5. Mindazonáltal én sem kárhoztattam Domizio teljesítményét egészében. Azonban úgy véltem, mint a társaságunkba tartozó embert, a kritika mérlegén semmiképpen nem szabad hanyagul vizsgálni, amitől általában eltekintettem volna, ha nem gondoltam volna róla, hogy komolyan kell őt venni. És így tűnt számomra igazán helyesnek akkor, amikor ezen eltűnődtem. Mindazonáltal, ha te nem értesz vele egyet, akkor szíves örömest változtatok szokásomon, akinek a tekintélye számomra mindig súlyos érvként esik latba, ahogyan ezzel tartozom is. Más egyebet ebben a dologban nem tehetek, a példányokat mindenüvé kiszállították, méghozzá többet, mint amennyit bármi módon át lehetne dolgozni. Azt szeretném kérni tőled, hogy amennyire megmaradt jóindulatod engedi, velem kapcsolatban kegyesen mindkét álláspontot képviseld,[372] és mint tudós férfi segíts a nem egészen tudatlan férfinak. Ékesszólásod varázsával érd el, hogy mások szemében oly színben tűnjek fel, hogy a Domizio elleni harcot (ha így akarod nevezni) nem a szemtelen és rosszindulatú becsmérlésre való indíttatásból vállaltam fel, hanem legjobb ismereteim szerint egyszerűen az igazságra és alaposságra törekvő józan ész diktálta így számomra. Ha ezt megtennéd, az nagyon ösztönzően hatna számomra, hogy más egyebet is kiadjak, amiken itthon dolgozom, s remélhetőleg ezek sem lesznek kevésbé kidolgozottak a korábbiaknál.

Élj boldogul! Giovanni Pico della Mirandola, aki senki máshoz nem hasonlítható, megkért, hogy adjam át számodra üdvözletét.

Firenze, 1489. november 30.

4. Ego vero sic Domitium studiosis, quasi foveam viatoribus, ostendo, nec autem oblivisci videor humanitatis. Quin potius, ut iam non sperare modo, sed etiam explorate videor iudicare posse, melius aliquanto de vita merebor censura ista mea, quam forsan alius indulgentia. Adde quod illustribus factum id quoque exemplis, nisi cui tamen levis est auctor Horatius, Ennium, Plautum, Lucilium, Dossenium, totamque illam cohortem poetarum veterum semel iugulans, et quidem reclamante populo. Quid, non in Senecam quoque Gellius magna libertate verborum incurrit? Non eundem Quintilianus atro notat calculo? Non Marino Ptolemaeus diem dicit, Eratostheni Strabo, Thessalo Galenus, Hermagorae Cicero? Non omnes denique philosophorum scholae maxime cum prioribus digladiantur? Nec cuiusquam sane parcitur nomini, dum pro se quisque certat publico bono. 'Sed ista,' inquies, 'graviora.' Fateor. At idem cur non liceat in levioribus? Certe Plato philosophorum princeps, etiam sine praefatione honoris, nugari dicit Aeschylum, tragoediae summum (siquidem Aristophani credamus) auctorem, quod in levicula re dissenserit ab Homero.

5. Nec ego tamen causam Domiti damnavi totam. Sed ut iam decuriatus hominem, sic ipsum neutiquam negligenter expendi critica lance, dissimulaturus in plenum si non aliquo certe habendum numero credidissem. Et videbatur ita mihi rectum sane tum cum illa meditabar, qui tamen idem facile iam libenterque muto factum te dissentiente, cuius mihi, protinus ut debet, etiam pro magnis rationibus est auctoritas. Caeterum quoniam de eo nobis integrum non est, ubique divulgatis exemplaribus, et quidem pluribus quam ut ullo modo retexi queant, velim tu tibi de caetero, secundum reliquum candorem tuum, contrarias parteis in me gratiam sumas, et, ut homo doctus homini non indoctissimo favens, eloquentiae tuae blanditiis impetres ut hanc adversus Domitium (quando ita vis) pugnam tam caeteris videar non ab insectandi studio proterviter aut malevole, quam me scio a certo sensu et vero simpliciter et sedulo suscepisse. Quod si feceris maximo mihi fueris invitamento ad caetera quoque edenda, quae domi cottidie, nec (ut quidem spero) minus elaborata proximis, excuduntur.

6. Vale. Ioannes Picus Mirandula, nullius homo magis quam sui simillimus, salutem tibi a me suo quoque nomine iussit adscribi.

Florentiae, pridie Calendas Decemb. MCCCCLXXXVIIII

XX.

Iacopo Antiquari barátjának, Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. A legnagyobb bizalommal írtam neked, tudván, hogy levelemet ugyanolyan szívélyesen fogadod. Utólag sem tennék másként, és nagyon örülök, hogy úgy történt, ahogy kívántam. Felesleges Domiziót illetően magyarázkodnod, minden csipkelődésedet[373] (annak nevezném) úgy vélem, a tanulni vágyók közös java érdekében vállaltad fel. A legkevésbé szeretnék ezekre visszaszurkálni, vagy rosszalló megjegyzéseket tenni miattuk. Azonban szerettem volna (ami a mű kiadása után már nem lehetséges), ha gyakran mérsékeltebben fogalmaznál a személlyel kapcsolatban, amikor egy adott dolgot kipellengérezel. Mindazonáltal nem kétlem, akárhogyan is vállaltad ezt a feladatot, hogy a jó földműves módjára, bármi tövisbokor akadt a szántásban, te azt gyökerestül szeretted volna kiirtani. Nem is lett volna szükséges ókori példákat felhoznod ott, ahol a jelenben végzett munka dicséretes. Én bizony úgy érzem, írásaid egyetlen hiányossága, hogy te magad nem az ókorban éltél, amelyhez kötődve úgy tűnik, minden időkre emlékezetessé váltál munkásságod és erőfeszítéseid hasonlósága révén. Akik ezt nem ismerik el, azok a múzsák szerencsétlen és törvénytelen fattyai.

2. Tehát írásaidon ülve ne gyötörj sokáig a várakozással, hanem neved zálogaként, Pico jótállását is elfogadva, akinek egész élete dicsőséggel teljes (az minden kívánságom, hogy ő befogadjon általad barátai közé, hisz még a lába nyomát is imádom!); bármi, ami a házatok táján születik, küldd el, hogy láthassam, olvashassam, tanulmányozhassam, hiszen így nyűgözöd majd le lantoddal mindazokat, akik az erények bármilyen példaképét vagy harmóniáját készek követni.[374]

3. Ég veled! Calco üdvözletét küldi.[375] Odaadó híved. Ahogyan Antiquari is az. Mindkettő azt szeretné, ha jó barátodnak tekintenéd őket.

Milánó, 1489. december 9.

XXI.

Iacopo Antiquari Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. Girolamo Donato,[376] aki a [Velencei] Köztársaság megbízásából és fejedelmünk mély megbecsülésével tölti be hivatalát, zavarba hozott engem a minap, mivel kötelességemben egyedülálló szívélyességével megelőzött. De neked is vaj van a fejeden, mert egyszerre írtál neki és nekem, s úgy kötötted össze

XX.

Iacobus Antiquarius Angelo Politiano suo s. d.

1. Scripsi ad te optima fide, sciens fore ut literae meae pari candore animi acciperentur. Quod factum non muto, et ita contigisse sicut optabam valde laetor. Supervacua est in Domitium excusatio, in quem omnes (sic enim dixerim) vehellas utilitate publica discentium a te susceptas fuisse arbitror. Neque eas a me vel minimo verbo repunctas esse velim, vel notatas contraria censura. Sed optassem, quod amplius opere edito liberum non est, temperatum esse frequentius a persona, dum rem incesseres. Utcunque tamen id studium susceperis, more optimi agricolae, quicquid sentium occurebat sulcis tuis penitus cum radicibus extirpatum iri te voluisse non dubito. Nec vetus adhiberi exemplum oportuit, ubi negocium praesens non caret laude. Equidem scriptis tuis deesse id tantum sentio, quod priscam aetatem non vixeris, cum qua memoriam omnium saeculorum consecutus esse videris industriae ac laboris similitudine. Hoc testimonium qui non dederint, infelici nothi sunt Musarum partu et adulterino.

2. Noli igitur longi incubatus fetura nos in expectatione macerare, sed accepto etiam in tui nominis securitatem sponsore Pico, cuius tota vita gloriarum plena est, a quo in amicorum gregem per te receptum iri omnibus votis expeto, cuius vestigia semper adoro, quicquid ex altilium cohorte domi nascitur, spectandum, legendum, ediscendum emittas, detenturus eos omnis in fidibus tuis, qui aliquo virtutum simulacro aut harmonia ducuntur.

3. Vale. Chalcus tibi salutem dicit. Tuus est. Et Antiquarius tuus est. Uterque velut dexterae tuae digitus haberi cupit.

Mediolani, quinto Idus Decembris MCCCCLXXXVIIII

XXI.

Iacobus Antiquarius Angelo Politiano s. d.

1. Pudorem nuper mihi fecit Hieronymus Donatus, qui receptam a re publica personam magno apud hunc principem aestimatu agens, officium meum singulari humanitate praevertit. Sed tu quoque in causa, nam ad eum simul et ad me scribens ita inter sese utranque epistolam commisi-

a két levelet, miközben számára érdemeim felett tettél rólam tanúságot, hogy a mondás szerint nagyobb zálogot helyeztél letétbe, mint amekkorát a pénzemen meg tudnék váltani. Ő rögtön elküldte nekem, hogy olvassam el azt, amit engem magasztalva – engedelmeddel – alaptalanul állítottál. Az én levelemben pedig róla bizonygatod, hogy érdemes a megbecsülésemre, a legszebb művészetekben elért számos kiváló eredménye révén. Én bizony elhatároztam, hogy beszámolok neki arról, amit írtál. De rest természetemből fakadóan, mintegy a halogatás jogával élve, nem foglalkoztam a kiváló férfival, amitől olyan lelkiismeret-furdalásom támadt, amelyet mégis sokkal könnyebb szívvel viselek, mint a te elismerésedet, amelyet úgy megtömsz nagy szavakkal (amelyek meg sem közelítik az igazságot), hogy úgy tűnik, nem másra vállalkozol, mint hogy az édesen szóló fuvolák hangjába azért egy énekszólamot is belecsempéssz.

2. Ami engem illet, nem hiszem, hogy annyira tiszta lenne a kezem, hogy a filozófia misztériumához, amelyet barátaid a legszentebb módon és velejéig hatóan tárgyalnak, hozzányúlhatnék. Nem vagyok beavatottja, és csak a szentély ajtajától távol csodálom. Elég, ha ez a titok azok keze között forog, akikről láttuk, hogy alkalmasak a lelkek emberi és isteni gyakorlatainak helyreállítására, amelyeket nem sokkal ezelőtt a diszciplínák között „diszplicinának",[377] azaz utálatos dolognak véltek, miután barbár módon a szerencsétlen és az egész földön sírba döngölt filozófiának port hintettek a szemébe. Mindenesetre a szerencsémnek tulajdonítom, hogy éppen ebben a században születtem, amelyben mintha az égből hullottak volna alá azok az emberek, akik az irodalom szennytől való megtisztításának gondját magukra vállalva elérték, hogy ahol a Harkály, a Főnix[378] és a madarak e legszentebb fajtája van jelen, ott a liba nem hangoskodhat többé.

3. Volt szerencsém Ermolaót személyesen megismerni, volt szerencsém hallani őt, míg a sorsról, a szerencséről és a véletlenről adott elő. Ezt a témát, tekintve, hogy az átlagos felfogás számára milyen nehéz megragadni, és elsősorban a peripatetikusok milyen kiterjedten tárgyalják, olyan világosan mutatta be, hogy úgy tűnt, a szemünk elé helyezte a mennyei okok egész sorozatát, mint egy láncolatot. Gyakran találkoztunk, hogy békét leljünk, hogy a szépségről beszélgessünk – e két dolog templomát mindketten az isteni valóságra vágyva szoktuk felkeresni. Csodálatosan barátságos, és a stílusa elragadó. Egész értelme olyan, mint az isteni ihlet, egyfajta földre szállott istenhez hasonlóan.

4. Girolamóval nem találkoztam még túl gyakran, mivel jóllehet kiváló irodalmi műveltsége arra ösztönöz, hogy közelebbi ismeretséget kössek vele, ami hivatalából kifolyólag igen könnyen kivitelezhetőnek tűnik, hiszen ott

siti ut, maiorem meritis de me opinionem tuam apud illum testatus, plus pignoris (quod aiunt) deposueris quam mea pecunia possit redimi. Unde statim legendum misit quod (pace tua) falso praedicabas. In mea itidem epistola demonstrasti illum esse dignum quem veneremur, cumulata optimarum artium laude. Equidem institueram ad eum quod scripseras deferre. Sed mei ingenii remissa natura, quasi perendinandi ius usurpans, spatium dedi homini praestantissimo, ut istiusmodi verecundia me conspergeret, quam longe tamen aequiore animo fero quam testimonium tuum, quod magnis verbis, nullo alioquin ad veritatem confinio pertinentibus, ita confercis ut nihil potius agere coneris quam ut inter dulce resonantes tibias carmen aliquod demeruisse videar.

2. Equidem prolutos digitos me habere non sentio, quibus mysterium philosophiae ab istis sanctissime ac penitus tractatum contingere liceat. Profanus sum, et procul limen adoro. Satis est tale arcanum inter eorum manus versari quos idoneos perspeximus ad restituenda humana et divina animorum exercitamenta, quae paulo ante ex disciplinis 'displicinae' censebantur, congesta barbarice terra in oculos miserae et toto orbe in unam sepulturam redactae philosophiae. Mihi certe in partem felicitatis tribuo quod hoc saeculo nasci contigit, in quo velut e coelo delapsi homines expultricem immunditiarum curam literis adhibentes effecerunt ut, ubi picus, phoenix et id avium genus auspicatissimum est, obstrepere anser amplius non debeat.

3. Licuit Hermolaum de facie cognoscere, licuit eum disserentem audire de fato, de fortuna, de casu. Quae res, ut populari captu difficilis est, et in primis a Peripateticis operose tractata, ita ab eo reddebatur perspicua ut omnem illam caelestium causarum seriem, velut catenam quandam, ante oculos ponere videretur. Saepe ad pacem, saepe ad gratiam, in quae templa uterque nostrum divinae rei causa pergebat, convenimus. Mira in eo comitas, lepor multus. Totam mentem ad afflatum divinum refert cuidam terrestri numini similis.

4. Cum Hieronymo nondum frequens congressus, quoniam etsi cultura literarum in eo eminentium plurimum invitat ut ei fiam quam familiarissimus, quod tam facile futurum perspicio quam cum viro in of-

mindig elérhető, és bármikor találkozhatunk, mindazonáltal az a körülmény, hogy jómagam is állami tisztséget viselek, amely soha nem nélkülözi a gyanút, visszarettent tőle, és visszatart a jeles személyével való termékeny társalgástól.[379] Emiatt gyakran fájdalom, harag és méltatlankodás rágja a lelkemet, hiszen az élet legkedvesebb gyümölcséről kell lemondanom, mivel egyedülálló és egyébként sok más dologban kipróbált megbízhatósága ellenére mégis arra kell ügyelnem, nehogy mások panaszt tegyenek ellenem. Viszont ahányszor csak a palotába jön, közelebbről is csodálattal szemlélem őt, és gyönyörködöm kellemes természetében, amelyet emellett megfontoltság és tekintély jellemez, ami illik is ahhoz, akit e hatalmas köztársaság megfelelő tisztségére kiválasztottak.

5. Azonban aggaszt és nyugtalanít (ez persze a gyarló ember gondja), hogy ugyanazok, akik a latin nyelv szépségét helyreállítják, egyszer még elérik, hogy az Itália fölötti hatalom egyedül a Velencei Köztársaság kezébe kerüljön. A velenceiek ugyanis minden időben bölcs férfiak, mivel megértették, hogy gőgjük mindenkiben túlságosan ellenséges érzelmeket kelt (mert egyesek felfuvalkodott hozzá nem értése és kérkedése miatt ez történt); nemrégiben új és jobb modort vettek fel: követeket küldenek szerteszét, akik meglágyítják azok szívét, akikkel tárgyalnak, és barátságosabb feltételekkel kereskednek. S ami korábban csak az idősek számára volt elérhető, most nyitva áll az ifjúság számára is, és a gyarapodó filozófiához való hozzájárulást tisztségekkel és díjakkal jutalmazzák. Hihetetlen, hogy mekkora előrelépést tettek.

6. Ám mivel látjuk, hogy a hatalmat csak a sors adhatja, aggódjanak mások azon, hogy mi fog történni. Én addig is örvendek közös tanulmányainknak, amelyek leginkább a te és más első rangú férfiak védelme alatt állnak. Igazán kedvező számomra, hogy éppen te viszed előttem a lámpást. Minden nap születik valami, ami méltó az utókor emlékezetére. Ez fölöttébb nagy örömmel tölti el lelkemet. Szeretném, ha tudnád, hogy engem csak ez érdekel: azt a munkát, amit én nem vagyok képes elvégezni, szíves örömest látnám mások fáradozásai révén. Nem vehetek többet a vállamra annál, mint olyan, az utolsó rendbe tartozó ember, akinek nincs előjoga a szavazásnál.[380]

7. Élj boldogul, és újra meg újra ajánlj be Picónál, aki minden élő embert felülmúlt a dicsőségben.

Milánó, 1489. december 17.[381]

ficium semper exposito et obvio, negocii tamen publici ratio, quae nusquam suspitione vacavit, me deterret, et ab eius honestissima ac frugifera consuetudine retrahit, unde dolor, ira et indignatio frequenter macerant animum meum, ut in singulari ac diu alioquin multisque rebus perspecta fide, alienam delationem cavere oporteat, iucundissimi in vita fructus amissione atque iactura. Verum proprius eum intueor quotiens in regiam venit, delectorque amoenitatibus ingenii, quas prudentia et gravitate condivit, qualem in amplissima re publica opportuna ad honores subsellia sortitum esse decet.

5. Sed solicitudine quadam pungor (id scilicet curat homuncio) ne, per quos linguae Latinae ornamenta restituuntur, per eosdem aliquando Italicum imperium in unam rem publicam cedat. Veneti enim in omni tempestate sapientes viri, quod superbiam suam nimis infensam omnibus esse intelligerent (ampullosa nanque quorundam imperitia et ostentatione id accidebat), novato nuper in melius more, eos legatos circummittunt qui et molliant animos quibuscum agunt, et familiarius commercia misceant, atque patefacto quod prius senioribus tantum licebat etiam iuventuti, et gliscenti philosophiae aditum[10] honoribus et praemiis ornant. Incredibile est quantum isti proficiant.

6. Sed quoniam imperium non nisi fato dari cernimus, quod sit eventurum, alii viderint. Nos interea communibus studiis gratulamur, quae assertores vos habent maximos et primae classis viros. Bene profecto nobiscum agitur quod lucernam a vobis anteferri contigit. Cottidie aliquid excuditur posteritate dignum. Id magnopere ad mei animi laetitias pertinet. Illud tantum mea interesse ut putes velim: quod quam operam praestare nequeo, in aliorum industria libenter intuear. Ultra onerari non patior quam hominem postremae tribus, sine praerogativa ferentis suffragia.

7. Vale, et Pico, omnium qui vivunt laudem supergresso, me saepius et iterum commenda.

Mediolani, XVI Calendas Ianuarias MCCCCLXXXVIIII

[10] *Aditum*. Butler kiadásában helytelenül: *aditu*. Poliziano: *Letters*, 212.

XXII.

Angelo Poliziano barátjának, Iacopo Antiquarinak üdvözletét küldi

1. Hazugsággal vádolsz, mert legutóbbi levelemben stílusodat és műveltségedet túlságosan dicsértem egy nagy tudású férfi előtt. Ezt azonban mégis olyan tudós módon teszed, hogy ugyanazokkal a szavakkal, amelyekkel vádolsz, teljesen fel is mentesz engem, aminek következtében számomra mi sem bizonyítja jobban állításom helyességét, mint hogy te olyan ékesszólóan hányod a szememre. Hacsak nem azért vagyok erre kevéssé szavahihető tanú (mert bizony tanú vagyok, nem méltató), mert a rólad szóló bizonyságra csak utaltam, de nem foglaltam bele levelembe. Mégis gondolj bele, milyen nehéz feladat szavakkal felérni érdemeidhez, amelyek annyira túlszárnyalják a hihető mértéket, hogy még te sem fogadod el őket, aki már korábban bizonyságot adtál róluk.

2. Azt illetően pedig, hogy engem Giovanni Pico della Mirandolával, Girolamo Donatóval és Ermolao Barbaróval egy lapon említesz, akik olyan jelentős férfiak az egész irodalomban, amilyenekre már régtől fogva nem emlékszem, úgy vélném, bolondozol velem, ha nem lennék teljesen meggyőződve arról, hogy csak irántam való túlságos szereteted miatt tévedsz, amiről Platón azt mondja, hogy ítéleteiben vakká teszi az embert.[382] Egyébként én tudom magamról, hogy legalább annyira nem lehet engem velük sem tehetségben, sem tanultságban összevetni, mint amennyire származásomat vagy vagyonomat illetően sem.

3. Amit a hatalommal kapcsolatban említesz, ezt majd eldönti a vakszerencse. Vagy ha van némi hely a nagy dolgokban kívánságom és óhajom számára, bárcsak azoknál maradna, akik arra a lehető legméltóbbak.

4. Pico barátom különösen becsül téged, de nem annyira az én szavaim, mint inkább a te leveleid alapján, sőt most, míg ezt a válaszomat fogalmazom neked, ő éppen azokat olvassa és másoltatja magának. De annak is nagyon örül, hogy Girolamo Donatót hozzá hasonlóan méltányolod. Továbbá hogy te és Barbaro megtaláltátok a közös hangot, arról úgy véli, ez nemcsak kettőtök között, de a közjó számára is kedvező dolog. Ugyanő szinte vetélkedik velem abban, hogy ki kedvel téged jobban, ebben tudniillik senkinek sem hagyom, hogy megelőzzön. Ezért kérlek, hogy irántad való ragaszkodásom fejében Calcót bármilyen rendelkezésedre álló eszközzel tartsd meg örökre patrónusomnak, ha ebbe belemegy, vagy ha azt jobban szeretné, hatalmas barátomnak.[383]

Élj boldogul!

Firenze, 1489. december 29.

XXII.

Angelus Politianus Iacobo Antiquario suo s. d.

1. Arguis me mendacem quod in epistola mea proxima stilum literasque tuas apud eruditissimum virum quasi plus nimio laudaverim. Sed hoc ita docte facis tamen ut, quibus me verbis accusas, isdem prorsus absolvas, quo fit ut non alio magis iudicii mei ratio mihi constet quam quod abs te sic reprehenditur eloquenter, nisi forte parum verus ob id ego testis (testis enim plane, non laudator) quod attigi testimonium de te, nec implevi. Verum cogita quam sit arduum verbis exaequare laudes, quae fidem sic excedant ut eis nec tu quidem protinus assentias, qui iam pridem satisfeceris.

2. Quod autem me Ioanni Pico Mirandulae Hieronymoque Donato et Hermolao Barbaro, tantis in omni literatura viris quantos olim non meminimus, adnumeras, equidem irrideri me putarem, nisi persuasissimum haberem falli te duntaxat amore nimio, quem solere ait Plato in iudiciis caecutire. Caeterum ego tam me scio cum talibus nec ingenio nec doctrina, qui nec natalibus nec fortuna debere conferri.

3. De imperio vero quod ais, Fors ipsa viderit. Aut si quis est in magnis rebus meae quoque preci et voto locus, utinam denique apud eos residat qui sint illo quam dignissimi.

4. Picus noster unice te diligit, nec autem plus de meis verbis quam de tuis epistolis, quin eas nunc me tibi dictante cum maxime legit curatque describendas. Sed et mire gaudet quod Hieronymum Donatum iuxta secum probes, tum quod inter vos cohaeseritis tu et Barbarus, non invicem modo, sed et in commune consultum putat. Idem pene me quoque provocat in te redamando, nulli scilicet hominum concedentem. Quare velim mihi pro me in te studio Chalcum perpetuo vel patronum, si patitur, vel, si hoc mavult, amicum magnum, quibus potes machinis, retineas.

Vale.

Florentiae, quarto Calendas Ianuarias MCCCCLXXXVIIII

XXIII.

Iacopo Antiquari barátjának, Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. Maroknyi levél érkezik hozzád nap mint nap a legtudósabb emberek köréből, amelyek, úgy tűnik, nagyban hozzájárulnak jó hírnevedhez. Nem tudom, mi tükröződik az arcodon, amikor kézhez veszed őket, de úgy vélem, az őszinte barátság érzete. Azáltal pedig, hogy írnak, örülnek korunknak és neked. Ezek között Pomponio levelében gyönyörködtem a leginkább,[384] amelyet Bernardo barátom,[385] a te iskoládban kipallérozott ifjú adott át számomra a minap, hogy elolvassam. Mégis szeretném tudni, hogy vajon magadénak vallasz-e valamit abból a rengeteg dicséretből, amelyekkel elhalmoztak. Mert a bölcs férfiak, akiknek, gondolom, osztod a véleményét, úgy hiszik, hogy amit önmagukban jónak látnak, az nem az ő munkálkodásuk eredményeként született vagy lett, hanem a természet és Isten jótékony adománya.[386] Akik pedig azt önmaguknak tulajdonítják, azokat kétségkívül egy kifestett kerítőnőhöz kell hasonlítani, vagy Poggio meséjéhez: „Mi, almák is tudunk úszni!"[387]

2. Kétségtelenül gyakran érzékeled, ahogy azok a gondolatok beléd költöznek (ugyanis így gondolom), amelyek már valaminek a nyomába igyekeznek érkezni, de kívülről származnak, és az értelmed számára olyanok, mint ragyogó kis szikrák. Úgyhogy, ha azt látod magadról, hogy valamely kiemelkedő emberi teljesítményt értél el, akkor ne akard magad egy hüvelykkel sem az emberi nem fölé emelni.[388] Én ugyanis szeretlek téged, és erényeidet is nagyra tartom, de az égtől adott ajándékot is felismerem benned, amellyel a kor által elrozsdásodott régiségeket kifényesíted és megvilágítod, és kinyújtod segítő kezed egy felemelkedő kor számára, amely igyekszik felérni és versengeni azok érdemeivel.

Élj boldogul!

Milánó, 1491. szeptember 1.

XXIV.

Angelo Poliziano barátjának, Iacopo Antiquarinak üdvözletét küldi

1. Azt kérdezed tőlem leveledben, mi tükröződik arcomon, amikor a nagy tudású emberek oly sűrűn érkező leveleit kézhez kapom, amelyek dicséreteimmel vannak tele, és hogy vajon méltatásaik közül inkább magamnak tulajdonítok-e bármit. Majd bölcsen és jóindulattal óva intesz attól, hogy

XXIII.

Iacobus Antiquarius Angelo Politiano suo s. d.

1. Perferuntur cottidie ad te manipulatim ex tot doctissimorum hominum coetu literae, quae tuae laudi multum videntur afferre. Qua eas fronte accipias ignoro, opinor tamen indissimulata et familiari. Quod vero scribunt, saeculo gratulantur et tibi. Inter eas Pomponii epistola plurimum me delectavit, quam mihi legendam nuper tradidit Bernardus noster, adulescens in tua schola tornatim expolitus. Cupio tamen ex te scire an tibi ex tam referta multorum laudatione quicquam vindices. Nam sapientes viri, in quorum sententia te esse arbitror, quicquid inspexerint in se boni, non sua opera id partum paratumve, sed naturae et Dei beneficio tributum esse credunt. At vero qui illud sibi acceptum referunt, ii procul dubio lenae purpurissatae comparandi sunt aut Poggianae fabulae, 'Et nos poma natamus.'

2. Saepe eas cogitationes immigrare in te (sic enim puto) quae ad alicuius rei vestigium iam tenendum spectent, sed extrarias et tuae menti quasi quibusdam igniculis collucentes, haud dubie sentis. Itaque cum te alicuius humani decoris conscium cernis esse, supra hominem te ne uno quidem digito efferre debes. Ego enim is sum qui te amem atque etiam colam virtutem tuam, sed rursus qui donum caelitus datum in te agnoscam, quo et vetera illustres longaevitate rubiginata, et surgenti atque ad aemulationem laudis adnitenti saeculo manum porrigas.

Vale.

Mediolani, Calendibus Septemb. MVIIIID

XXIV.

Angelus Politianus Iacobo Antiquario suo s. d.

1. Quaeris ex me per epistolam qua tandem fronte doctissimorum hominum tam crebras literas, meis refertas laudibus, accipiam, et an quippiam mihi ex illorum testimonio plus vindicem, prudenterque me admones et benivole, ne meum esse putem quod divini beneficii sit, neve supra ho-

a magaménak véljem azt, ami isteni adománynak köszönhető, vagy hogy magam az emberi nem fölé emeljem. Végül azzal zárod leveled, hogy láthatóan nagy reménnyel vagy inkább várakozással vagy tanulmányaim és írásaim iránt. Én bizony, hogy kendőzetlenül kimondjam, úgy érzem, abba a gyanúba keveredtem előtted, hogy túlságosan mohón szomjazom a dicsőségre azért, mert azokat a leveleket, amelyeket néhány hónappal ezelőtt tudós férfiaktól kaptam, másolatban nyomban elküldtem Bernardo Riccinek, hogy mutassa meg neked azokat.[389]

2. Ám hogy ilyen dőreséget cselekedjem, az nem az én akaratomból történt, hanem Bernardo, e kiváló ifjú szinte folytonos esedezése vett rá, aki túlságosan rajong értem, s azt állította, hogy te is fölöttébb szeretnéd, sőt nyomatékosan kéred ezt. Tehát nem azért, hogy a népszerűségre törekedjem, ami távol áll természetemtől, hanem hogy a barátaim kedvében járjak, akik ítéletére mindig rábíztam magam, sorban elküldözgettem az egymás után érkező leveleket, de nem felejtettem el, hogy azok nem felesküdött tanúktól, hanem hízelgő barátaimtól valók. Kérdésedet illetően pedig, hogy milyen arccal vettem azokat kézhez, bevallom, nagy örömmel, így szoktam ugyanis, ha barátoktól, ráadásul tudósoktól érkeznek. Egyébként ezt szoktam gondolni magamban: ha az, aki dicsér, téved, oda kell figyelnem, hogy másodszor ne tévedjen, és közben hálát kell adnom neki. Ha pedig egyáltalán nem téved, akkor vagy nem csap be, és így jelentékenyebb vagyok annál, mint amilyennek látom magam, vagy ha becsap, akkor azért csap be, hogy így lelkesítsen, vagy megnyerjen magának, vagy hogy kinevessen. Ezek közül az első üdvös számomra, a második nincs ellenemre, a harmadik pedig nem szokott egy baráttal megesni. Ezért hát gondolatmenetemet úgy összegezném, hogy vagy én nem vagyok olyan tudós, ahogyan ők vélik (vagy csak mondják), vagy tényleg olyan vagyok, amilyennek beállítanak. Azonban mivel senki sem lehet tudós, hacsak nem tűnik annak a maga számára is (hiszen a tudós ember első feltétele, hogy ismeri önmagát),[390] én viszont nem tűnök tudósnak a magam számára, amiből az következik, hogy egyáltalán nem vagyok tudós.[391] Ám ha nem fognám fel, hogy isteni ajándék maga ez a tény, hogy én nem tévedek abban, amiben, úgy vélem, a legtöbben tévednek, a többieknél is nagyobb tévedésbe esnék.

3. Bevallom, felnevettem annál a résznél, amikor arra intesz, ne emeljem magam az emberi nem fölé, hogy tudniillik fennállhat ez a veszély nálam, aki még csak a betűvetéssel bajlódom. Bizonyos tudományokhoz pedig, amelyek a filozófia segédtudományai, még csak hozzá sem nyúltam, mivel azoknak, akik minden tudományt és minden bölcsességet elzártak előlünk, gyakran emlegetett e mondása: elménk éle úgy áll azok előtt a dolgok előtt,

minem efferar. Denique sic epistolam claudis ut esse in magna spe vel expectatione potius studiorum literarumque nostrarum videaris. Equidem, ut planissime dicam, sentio me tibi in suspitionem venisse quasi plus nimio sim gloriae avidus, quod ut, quas a doctis hominibus proximis aliquot mensibus acceperim literas, earum exemplum statim istuc Bernardo Riccio miserim, quo tibi protinus ostenderentur.

2. Ut autem sic ineptirem, non mea me voluntas, verum ipsius Bernardi, optimi quidem iuvenis, sed mei nimium amantis, assiduae prope obsecrationes inpulerunt, praesertim qui te quoque ipsum magnopere id velle atque etiam contendere assereret. Non igitur ut auras quasi captarem, quod a meis moribus procul abest, sed ut amicis obsequerer, quorum me semper iudicio permiserim, crebras istuc epistolas illas missitabam, quas tamen probe memineram non iuratorum testium, sed blandientium esse amicorum. Quod igitur rogas qua eas denique fronte suscipiam, plane fateor laeta, sic enim solo quaecunque a viris et amicis et doctis proficiscuntur. Caeterum sic ipsemet mecum cogitare soleo: si fallitur qui me laudat, danda mihi opera est ne iterum fallatur, atque interim habenda gratia, sin autem minime fallitur, aut idem nec etiam fallit atque ita maior sum quam mihi fortasse videor, aut si fallit, animandi mei vel conciliandi vel irridendi gratia fallit, quorum primum mihi expedit, alterum non displicet, tertium cadere in amicum non solet. Itaque ratiocinationem sic colligo ut aut ego ne doctus quidem sim quod isti vel opinantur vel dictitant, aut sim certe qualem praedicant. Sed quoniam vir esse nemo doctus potest quin sibi ipse quoque videatur (prima enim docti hominis condicio est ut ipse se norit), ego vero mihi doctus non videor, sequitur omnino ne sim doctus. Sed hoc ipsum tamen non falli me in eo quo plerique, opinor, falluntur, nisi divini esse muneris intellegerem, etiam plus caeteris fallerer.

3. Ibi vero fateor risi mediocriter cum me admones ne supra hominem efferar, scilicet periculum est hoc in me, qui quidem adhuc in primis literulis haesitem. Quasdam vero arteis ex iis ne attigerim quidem quae philosophiae studio famulantur, cum sit eorum quoque qui disciplinas omneis omnemque sapientiam prohibuissent celebris illa sententia: sic ad

amelyeket a természet látni enged, mint amilyen homályosan lát a bagoly a napfényben.[392] Távol álljon tőlem az az őrület, hogy ne tudjam, még milyen távol állok, nem azt mondom, hogy a legnagyobb, de akár a középszerű férfiaktól. Egyesek apró hízelgései vagy irigykedő kisebbítései pedig, melyek ízetlenek és jelentéktelenek, nem derítenek jobb kedvre, de nem is nyomasztanak jobban, mint a testem árnyéka. Hiszen azért, mert reggel és este megnyúlik és hosszabb, délben pedig összemegy és rövidebb, nekem nem kell mindjárt reggel és este nagyobbnak és magasabbnak látszanom, mint délben.

4. Ami pedig azt illeti, hogy azt reméled, munkásságom, erőfeszítésem és igyekezetem megszabadítja a régiséget a portól, és az újabb kor megbecsülést nyer általa,[393] kérlek, vigyázz, nehogy irántam való szereteted beszéljen belőled! Mindenesetre én (nem tudom, hogy értelmi fogyatkozásom eredményeként vagy inkább ép megfontolástól vezetve) valami egészen nagy dologra készülök,[394] és úgy tűnik számomra, amit tervezek, az megéri a fáradságot, csak legyen meg hozzá az erőm és a bátorságom.

Élj boldogul!

Fiesole, 1491. augusztus 26.

ea quae natura in promptu haberet nostrae mentis aciem, sicut ad solem noctuae oculos caligare. Procul haec a nobis insania sit, ut quantum absimus adhuc, non dico a summis, sed vel a mediocribus viris ignoremus. Assentatiunculis autem quorundam aut item obtrectatiunculis, et ineptis et levibus, non magis equidem aut attolor aut deprimor quam umbra ipsa mei corporis. Non enim quia longior illa et extentior mane ac vesperi sit, meridie vero brevior et contractior, ob id ego quoque statim maior proceriorque mihi mane ac vesperi quam meridie ipso videri debeo.

4. Quod autem fore suspicaris opera, studio industriaque mea ut et vetustati squalor abstergatur et ad frugem iuniores perveniant, vide, quaeso, ne tibi verba det amor erga me nimius. Ego certe (nescio autem vitione mentis captus, an consilio magis adductus) magnum quiddam omnino molior facturusque operae pretium videor, modo vires, animum subsequantur.

Vale.

Faesulae, ante VII Calendas Septemb. MCCCCLXXXXI

LIBER QUARTUS – IV. KÖNYV

Levelezés Iacopo Antiquarival

I.

Jacopo Antiquari Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. Április kilencedikén indultam el Ticinóba. Másnap, amikor kötelességemet teljesítve a város elöljáróját, egy nagyon barátságos férfiút, Jacopo Pusterlát felkerestem, miután igen szívélyesen megcsókolt, azt mondta: „Tegnap este, naplemente után két órával egy levélhordó Lorenzo de' Medici halálhírét vitte nagy sietve a fejedelemnek." Megdöbbenve e hírtől szememet a földre szegezve így szóltam: „Hát talán haragszik ránk a Jóisten, hogy abban a mindenki között legbölcsebb férfiban megfosztott bennünket annyi reménytől, annyi erény mintaképétől, mintha épp el akarna hagyni minket?" De az Itáliára leselkedő veszélyekről később. Mert az a vész, amely a legmagasabb helyekről ront ránk, hasonló szokott lenni a hótömegekhez, amelyek a hegytetőkön megolvadva hatalmas folyóként zúdulnak alá.

2. Két nappal később, amikor Milánóba visszatértem, sokféle szóbeszédet hallottam. E szomorú hírről ugyanis már a köznép is értesült. Egyesek azt állították, hogy kevéssel azelőtt, hogy Lorenzo elhunyt, a villám belecsapott a Szűzanya templomába, mások, hogy Lorenzo állapota feletti elkeseredésében az orvos Pierleone, aki a beteget kezelte, kútba ugrott. Jó néhány napot adtam fájdalmamnak, kedves Polizianóm, és még mindig nem tudok szabadulni a kínzó gyötrelemtől, és hogy folytonosan szorongok, az egyrészt a saját helyzetemből fakad, másrészt másokért is aggódom. Tudod, milyen mély tisztelettel voltam iránta, és az sem ismeretlen előtted, hogy ő viszonzásképpen milyen lelkesen karolt fel engem. Mindenki közül egyedül őt tarthatom egész életem folyamán szilárd és állandó támaszomnak, a sors minden fordulatán keresztül. Ám a közügyek terén még nagyobb a veszteségünk. Ugyanis gyakran mintegy a Scylla és a Charybdis közé szorítva, Itáliát nem kevésbé egyensúlyozta ki, mint az Isthmos [földszoros],[395] amely a Jón- és az Égei-tengert választja el egymástól, hogy az egymásnak rohanó tengerek össze ne keveredjenek – úgy tűnt, természetétől fogva erre teremtetett.

3. Tudom, hogy Piero de' Mediciben, a kiváló ifjúban az egész város megerősítette apja méltóságát, ami a leginkább enyhíti fájdalmunkat. S reméljük és kívánjuk, hogy ez a közhatározat örökké tart, mivel egyetlen család épségén az egész köztársaság üdve forog kockán. A Lorenzo elvesztése feletti

I.

Iacobus Antiquarius Angelo Politiano s. d.

1. Ante diem quintum Idus Aprilis secesseram Ticinum. Postridie eius diei, cum officii causa praefectum arcis, humanissimum virum, Iacobum Pusterlam convenissem, perbenigne me exosculatus, 'Secunda,' inquit, 'noctis vigilia, de Laurentii Medicis obitu praevolens tabellarius ad principem contendit.' Hoc nuncio attonitus, oculos cum in terram defixissem, 'Estne,' inquam, 'nobis iratus Deus, ut in illo omnium sapientissimo viro tot spes, tot virtutum imagines et signa, tanquam ad vasa conclamans, sustulerit?' Sed de Italiae calamitatibus mox. Quae enim ab eminentissimis locis mala ingruunt, nivibus cum in montium cacuminibus liquescentes ingentia efficiunt flumina simillima esse solent.

2. Biduo post, Mediolanum regressus, offendi sermonem varium. Ea nanque de moestissima re iam populus erat certior. Alii de caelo aedem Liberatae paulo ante quam Laurentius decederet tactam, alii desperata eiusdem salute, Petrum Leonem medicum, qui aegrotanti assederat, sese in puteum praecipitasse affirmabant. Dedi conplusculos dies dolori meo, neque possum, mi Politiane, magnopere non torqueri, et ut me ipsum assidue magis urgeam, tum mea tum aliorum causa facit. Scis qua illum veneratione prosequebar, quove, quasi restituta vice, me ipse complectabatur animo non ignoras, qui unus omnium vitae meae praesidium in pleraque fortuna a me censeretur constantissimum. Sed in communi rerum acervo plura sunt. Saepe enim inter Scyllam et Carybdim positus, Italiam non minus temperabat quam Isthmus ille qui inter Ionium et Aegeum, ne inter se concurrentia maria confundantur, natura constitutus esse videtur.

3. Scio in clarissimo iuvene Petro Medice ab universa civitate, quod nostrum dolorem plurimum extenuat, patris auctoritatem prorsus confirmatam esse, idque decretum publicum, quoniam in unius familiae incolumitate totius rei publicae salus versatur, perpetuo mansurum et

fájdalmamat azonban nem csillapítja semmi, és úgy érzek, ahogyan a friss sebbel szokott történni (minél inkább beheged, annál inkább fáj). Ebben a tanulmányaidat ért hatalmas csapásban és szerencsétlenségben viszont látom, mit kérnék tőled; abban viszont bizonytalan vagyok, hogy mit érhetek el. Mindazonáltal azt fogom tenni, ami a közös gyász alkalmával megszokott. Tehát Lorenzo boldog emlékére könyörögve kérlek, miután valamennyire letörölted könnyeidet, írd meg részletesen, lelkében milyen félelemmel távozott, és előtte mit mondott hozzátartozóinak (nem kétlem, hogy mindkettőnk vigasztalására egész, ragyogó érdemekkel teli élete valamikor a te virrasztásaidnak köszönhetően fennmarad majd az utókor számára), milyen temetési szertartással és hová temették, és milyen búcsúztató beszédeket mondtak fölötte.

Élj boldogul!

Milánó, 1492. április 14.

II.

Angelo Poliziano barátjának, Jacopo Antiquarinak

1. Megszokott dolog, hogy amikor valaki kissé megkésve válaszol barátai levelére, bokros teendőire hivatkozik.[396] Én viszont, midőn nem postafordultával írok neked, nem annyira elfoglaltságaimnak rovom fel ezt (ámbár nem vagyok híján ezeknek), mint annak a keserves fájdalomnak, amit annak a férfinak a távozása okozott, akinek a támogatása révén nemrég az egyik legszerencsésebb bölcsészprofesszor voltam, s mások is annak tartottak. Most tehát, hogy meghalt az, aki egyetlen előmozdítója volt tudós erőfeszítéseimnek, kihunyt bennem az írás vágya is, s a régiség tanulmányozása okozta öröm és tettvágy is szinte teljesen ellankadt.

2. „Azonban a vágy ha szivedben e szörnyű / Történetre olyan nagy,"[397] s hallani kívánod, miként viselte magát e férfi élete végső óráiban, jóllehet a sírás környékez, s a visszaemlékezéstől mintegy a fájdalom felidézésétől visszariad és megrémül lelkem, mégis erőt veszek magamon, és eleget teszek őszinte és tiszteletreméltó akaratodnak, amelynek nem maradhatok és nem is szeretnék adósa lenni a köztünk létrejött barátság miatt. Hisz valóban, a magam számára is műveletlennek és faragatlannak tűnnék, ha tőled, aki oly jelentős férfi vagy, s munkáim után oly lelkesen érdeklődsz, bármit megtagadni merészelnék. Ám minthogy a téma, amiről azt kéred, hogy írjak neked, olyan jellegű, hogy könnyebb a lélek csendes érzékelésével és szemlélődéssel

speramus et cupimus. Laurentii tamen desiderium lenire nequeo, et quod recenti vulneri accidere solet (quo magis frigescit, eo gravius dolet) in me sentio. In ista vero tua ingenti studiorum calamitate atque iactura, quid abs te optem, video; quid impetrare possim, ambigo. Faciam tamen quod in communi luctu assolet, ac per ipsius Laurentii felicem memoriam, ut abstersis aliquantisper lachrymis, quo ille emigraverit animi terrore, quive antea ad suos sit praefatus (in utriusque nostrorum consolationem totam illius vitam splendoris et laudis plenam, tuis aliquando lucubrationibus ad posteritatem perventuram non dubito), quibus honoribus sit elatus, cui quoque monumento et quibus eulogiis intulerint, perscribas, et rogo et obsecro.

Vale.

Mediolani, XVIII Calendas Maias MCCCCLXXXXII

II.

Angelus Politianus Iacobo Antiquario suo salutem

1. Vulgare est ut qui serius paulo ad amicorum literas respondeant nimias suas occupationes excusent. Ego vero, quo minus mature ad te rescripserim, non tam culpam confero in occupationes, quanquam ne ipsae quidem defuerunt, quam in acerbissimum potius hunc dolorem, quem mihi eius viri obitus adtulit, cuius patrocinio nuper unus ex omnibus literarum professoribus et eram fortunatissimus et habebar. Illo igitur nunc extincto, qui fuerat unicus actor eruditi laboris videlicet, ardor etiam scribendi noster extinctus est, omnisque prope veterum studiorum alacritas elanguit.

2. 'Sed si tantus amor casus cognoscere nostros' et qualem se ille vir in extremo quasi vitae actu gesserit audire, quanquam et fletu impedior et a recordatione ipsa quasique retractatione doloris abhorret animus ac resilit, obtemperabo tamen tuae tantae ac tam honestae voluntati, cui deesse pro instituta inter nos amicitia neque volo neque possum. Nam profecto ipsemet mihi nimium et incivilis viderer et inhumanus, si tibi, et tali viro et mei tam studioso, rem ausim prorsus ullam denegare. Caeterum quoniam, de quo tibi a nobis scribi postulas, id eiusmodi est ut

befogadni, mint szóban vagy írásban kifejezni, ezért engedek ugyan neked, de már most kikötöm, hogy egyrészt nem ígérek olyat, amit nem tudok teljesíteni, amit azonban mégis sikerül, azt semmi esetre sem tagadom meg tőled.

3. Lorenzo de' Medici tehát vagy két hónapja olyan belső fájdalmaktól szenvedett, amelyeket, mivel a belső szervekhez tartoznak, zsigeri fájdalmaknak neveznek. Ezek jóllehet önmagukban nem halálosak, mégis mivel igen élesek, joggal a legsúlyosabbaknak tartják őket. Lorenzo esetében azonban, akár a sors akaratából, akár az őt orvoslók tudatlanságából vagy hanyagságából, ezzel együtt a legálnokabb láz is fellépett, amely lassan terjedve, nem az ütőereiben vagy vénáiban, ahogyan a többi láz szokott, hanem ízületeiben, zsigereiben, inaiban, csontjaiban és velejében ütött tanyát. Ám mivel ez olyan észrevétlen és lappangva, szinte nyomokat sem hagyva terjedt, eleinte nem figyeltek fel rá. Később pedig, amikor már erőteljesebben jelentkezett, nem kezelték olyan alaposan, ahogyan azt kellett volna, így annyira megviselte és legyengítette e férfit, hogy nemcsak ereje, de teste is egészen megfogyatkozott és csonttá soványodott. Emiatt egy nappal azelőtt, hogy a természetnek lerótta volna jussát, midőn a careggi villában feküdt betegen, oly hirtelen omlott össze, hogy immár semmi remény nem maradt a felépülésére. Amikor ezt maga is megértette, előrelátó lévén (mint mindig), első dolga volt, hogy lelki orvosát hívassa, hogy keresztény szokás szerint meggyónhassa az életében felhalmozott vétkeit. Később hallottam, hogy ez a férfi csodálattal eltelve ezt mondta: semmi sem tűnt nagyszerűbbnek vagy hihetetlenebbnek számára, mint az, ahogyan Lorenzo állhatatosan, felkészülve a halálra, egy csepp félelem nélkül felidézte a múltat, elrendezte a jelen ügyeket, a jövőbeni dolgokról pedig felelősségteljesen és a lehető legbölcsebben rendelkezett.

4. Majd az éj közepén, míg ő pihent és elmélkedett, hírül adták, hogy megérkezett a pap a szentségekkel. Akkor minden erejét összeszedte és azt mondta: „Távol álljon tőlem, hogy eltűrjem, hogy az én Jézusom, aki engem teremtett, aki engem megváltott, egészen fekhelyemig [hálószobámig] jöjjön. Emeljetek fel innen, könyörgöm, emeljetek fel tüstént, hogy Uram[398] elé siethessek!" S míg beszélt, saját erejéből felegyenesedett, amennyire tudott, s testének gyengeségét lelki erejével megtámogatva barátai kezei között egyenesen az öreg elé ment az előcsarnokba. Annak térde elé rogyva, térden könyörögve és zokogva mondta: „Én szelíd Jézusom, hát te arra méltatod e semmirekellő szolgádat, hogy meglátogasd? Ám miért mondok szolgát? Inkább ellenségedet, méghozzá a leghálátlanabbat, aki oly sok jótéteményeddel elhalmozva soha nem figyeltem oda szavadra, s méltóságod annyiszor

facilius sensu quodam animi tacito et cogitatione comprehendatur quam aut verbis aut literis exprimi possit, hac lege tibi iam nunc obsequium nostrum astringimus, ut neque id polliceamur quod implere non possumus, et si quid tamen possimus, tua certe causa non recusemus.

3. Laboraverat igitur circiter menses duos Laurentius Medices e doloribus iis qui, quoniam viscerum cartilagini inhaereant, ex argumento hypochondrii appellantur. Hi, tametsi neminem sua quidem vi iugulant, quoniam tamen acutissimi sunt, etiam iure molestissimi perhibentur. Sed enim in Laurentio, fatone dixerim an inscitia incuriaque medentium, id evenit ut, dum curatio doloribus adhibetur, febris una omnium insidiosissima contracta sit, quae sensim illapsa, non quidem in arterias aut venas, sicuti caeterae solent, sed in artus, in viscera, in nervos, in ossa quoque et medullas incubuerit. Ea vero, quod subtiliter ac latenter quasique lenibus vestigiis irrepserat, parum primo animadversa, dein vero, cum satis magnam sui significationem dedisset, non tamen pro eo ac debuit diligenter curata, sic hominem debilitaverat prorsus atque afflixerat ut non viribus modo sed corpore etiam pene omni amisso et consumpto distabesceret. Quare pridie quam naturae satisfaceret, cum quidem in villa Caregia cubaret aeger, ita repente concidit totus nullam ut iam suae salutis spem reliquam ostenderet. Quod homo, ut semper cautissimus, intellegens nihil prius habuit quam ut animae medicum accerseret cui de contractis tota vita noxiis Christiano ritu confiteretur. Quem ego hominem postea mirabundum sic prope audivi narrantem: nihil sibi unquam neque maius neque incredibilius visum quam quomodo Laurentius constans, paratusque adversus mortem, atque imperterritus et praeteritorum meminisset, et praesentia dispensasset, et de futuris item religiosissime prudentissimeque cavisset.

4. Nocte dein media quiescenti meditantique sacerdos adesse cum sacramento nuntiatur. Ibi vero excussus, 'Procul,' inquit, 'a me hoc absit, patiar ut Iesum meum, qui me finxit, qui me redemit, adusque cubiculum hoc venire. Tollite hinc, obsecro, me quam primum, tollite, ut domino occurram.' Et cum dicto sublevans ipse se quantum poterat, atque animo corporis imbecillitatem sustentans, inter familiarium manus obviam seniori ad aulam usque procedit. Cuius ad genua prorepens, supplexque ac lacrimans, 'Tune,' inquit, 'mitissime Jesu, tu nequissimum hunc servum tuum dignaris invisere? At quod dixi servum? Immo vero hostem potius, et quidem ingratissimum, qui, tantis abs te cumulatus beneficiis, nec tibi

megsértettem. Mert én téged azon szeretet révén, amellyel az egész emberi nemet magadhoz öleled, s amely téged az égből a földre hozott, s amely a mi emberi formánkat felöltötte, s amely téged az éhség, szomjúság, fagy, hőség, fáradság, nevetség, gyalázás, ostor, korbács, s amely végül még a halál és a kereszt elszenvedésére is kényszerített, ezen szeretet révén könyörögve kérlek téged, megváltó Jézusom: fordítsd el arcodat vétkeimtől, hogy amikor majd ítélőszéked előtt állok, ahová már régóta tisztán hallom az elhívást, vétségeimet és hibáimat ne büntesd, hanem kereszted érdemei révén bocsásd meg! Győzzön, győzzön ügyemben a te legbecsesebb véred, amelyet, hogy az emberiséget a szabadság állapotába juttasd, megváltásunk magasztos oltárán ontottál!" Midőn ezeket és egyebeket is könnyek között elmondotta (a jelenlevőket is mind könnyekre fakasztva), a pap szólította, hogy keljen fel és feküdjön vissza az ágyába, hogy a szentségeket [az Eucharistiát] könnyebben kiszolgáltathassa neki. Ámbár egy ideig tiltakozott az ellen, hogy ezt megtegye, mégis, hogy ne legyen engedetlen Urának,[399] miután a pap szinte ugyanezt néhányszor elismételte, hagyta magát rábeszélni, s immár a szentséggel eltelve és fennkölt méltóságtól tiszteletre méltóan magához vette az Úr testét és vérét.

5. Akkor vigasztalóan Piero fiát szólította meg (a többiek nem voltak jelen), figyelmeztette, hogy az viselje belenyugvással az elkerülhetetlen súlyát, nem marad el az ég támogatása, amit ő is minden alkalommal megkapott, valahányszor akár ügyeiben, akár javait tekintve szorongatott helyzetbe került. Csak az erényt és a józan észt kövesse, a helyes megfontolás gyümölcsöző eredményt szül majd. Ezután szemlélődésbe mélyedve pihent egy keveset. Majd mindenki mást kiküldve ismét magához szólította fiát. Számos tanáccsal, ajánlással, tanítással látta el, amelyek nem jutottak mások fülébe, mindazonáltal (ahogyan hallottam) valamennyi mély bölcsességgel és jámborsággal teljes. Mégis ezek közül egyet, amelyet magam is megtudhattam, leírok ide. Ezt mondta: „Piero fiam, polgáraink kétségkívül elismernek téged utódomnak. S nem félek attól, hogy e köztársaságban ne ugyanolyan tekintéllyel bírnál, mint a mai napig mi magunk is bírunk. Hanem mivel a város [ti. az állam] egésze (ahogyan mondják) egy sokfejű test, és nem lehet mindegyiknek a kedvére tenni, az ilyen sokféleségben ne feledd el ezt a tanácsot követni: azt vedd számba, amiről úgy véled, az a legjobb mindenki és nem külön-külön az egyes emberek számára." A temetésről is rendelkezett, hogy tudniillik nagyapja, Cosimo példája szerint folyjon le, azaz, hogy magánember módjára búcsúztassák el.

6. Ezután érkezett meg Ticinóból barátod, Lazzaro, az orvos, aki, mint láthattuk, igen ötletgazdag,[400] s akit ugyan későn hívtak oda, ám nehogy

dicto unquam audiens fuerim et tuam toties maiestatem laeserim, quod ego te per illam qua genus omne hominum complecteris charitatem quaeque te caelitus ad nos in terram deduxit, nostraeque humanitatis induit involucris, quae famem, quae sitim, quae frigus, aestum, labores, irrisus, contumelias, flagella et verbera, quae postremo etiam mortem crucemque subire te compulit, per hanc ego te, salutifer Iesu, quaeso obtestorque: avertas faciem a peccatis meis, ut cum ante tribunal tuum constitero, quo me iandudum citari plane sentio, non mea fraus, non culpa plectatur, sed tuae crucis meritis condonetur. Valeat, valeat in causa mea sanguis ille tuus, Iesu, pretiosissimus, quem, pro afferendis in libertatem hominibus, in ara illa sublimi nostrae redemptionis effudisti.' Haec atque alia cum diceret lacrymans ipse, lacrymantibusque qui aderant universis, iubet eum tandem sacerdos attoli[11] atque in lectulum suum, quo sacramentum commodius administraretur, referri. Quod ille, cum aliquandiu facturum negasset, tamen ne seniori suo foret minus obsequens, exorari se passus, iteratis eiusdem ferme sententiae verbis, corpus ac sanguinem Dominicum, plenus iam sanctitatis, et divina quadam maiestate verendus, accepit.

5. Tum consolari Petrum filium (nam reliqui aberant) exorsus, ferret aequo animo vim necessitatis admonebat, non defuturum caelitus patrocinium, quod ne sibi quidem unquam in tantis rerum fortunaeque varietatibus defuisset, virtutem modo et bonam mentem coleret, bene consulta bonos eventus paritura. Post illa, contemplabundus aliquandiu quievit. Exclusis dein caeteris, eundem ad se natum vocat. Multa monet, multa praecipit, multa edocet, quae nondum foras emanarunt, plena omnia tamen (sicuti audivimus) et sapientiae singularis et sanctimoniae. Quorum tamen unum quod nobis scire quidem licuerit adscribam. 'Cives,' inquit, 'mi Petre, successorem te meum haud dubie agnoscent. Nec autem vereor ne non eadem futurus auctoritate in hac re publica sis, qua nos ipsi ad hanc diem fuerimus. Sed quoniam civitas omnis corpus est (quod aiunt) multorum capitum, neque mos geri singulis potest, memento in eiusmodi varietatibus id consilium sequi semper: quod esse quam honestissimum intelleges, magisque universitatis quam seorsum cuiusque, rationem habeto.' Mandavit et de funere, ut scilicet avi Cosmi exemplo iusta sibi fierent, intra modum videlicet eum qui privato conveniat.

6. Venit dein Ticino Lazarus vester, medicus, ut quidem visum est, experientissimus, qui tamen sero advocatus, ne quid inexpertum relin-

[11] Az *affĕro* ige régies alakja, infinitivus, passivum, imperfectum.

kipróbálatlanul[401] hagyjon bármely módszert, egy nagyon költséges, porított drágakövekből és gyöngyökből készített orvossággal kísérletezett.[402] Kérdezi akkor barátaitól Lorenzo (akkor már ugyanis néhányunkat magához engedett), hogy mit csinál az az orvos, miben fáradozik. Mire én azt feleltem neki, hogy *epithemát*[403] készít, a belső szervek ápolására. Hangomat nyomban felismerte, s vidáman fordult felém, ahogy szokott: „Hej, hej, Angelo!" – mondta, s ugyanakkor ereje fogytán levő karjait nagy nehezen felemelve mindkét kezemet szorosan megragadta. Belőlem azonban kitört a zokogás, és elborítottak a könnyek, amit arcomat elfordítva igyekeztem leplezni, ő viszont kicsit sem indult meg, és csak tovább tartotta fogva a kezem. Amikor viszont felfogta, hogy a sírástól még mindig nem tudok rá figyelni, szinte észrevétlenül, lassan elengedte. Én pedig sírva nyomban a szoba másik végébe vetettem magam, és szabad utat adtam a fájdalomnak és a könnyeknek.

7. Nem sokkal később mégis visszatértem hozzá, felszárítván, amennyire tudtam, a könnyeimet. Ő, amikor meglátott (mert rögtön meglátott), ismét odahívott maga mellé, és kedvesen azt kérdezte, vajon barátja, Pico della Mirandola mit csinál éppen. Azt feleltem, hogy a városban van, mert attól tartott, hogy zavarná őt jöttével. „Én viszont, ha nem tartanék attól, hogy terhes számára az út a városból ide, nagyon szeretném utoljára látni és beszélni vele, mielőtt végleg eltávozom közületek" – mondta. „Akarod, hogy idehívassuk?" – kérdeztem. „Igen – mondta –, amilyen gyorsan csak lehet." Természetesen így is tettem.

8. Pico meg is érkezett, leült, és mellettük én is a térdemre kucorodtam, hogy jobban halljam patrónusom szavát, akinek már megfogyatkozott a hangja. Istenem, milyen barátságosan, milyen meleg szívvel, szinte hízelegve fogadta! Először is azt kérte, bocsássa meg neki, hogy ilyen terhet rótt rá, de iránta érzett szeretetének és jóindulatának rója azt fel; szívesebben kész kilehelni a lelkét, ha előbb legbensőbb barátjára emelheti haldokló szemeit. Azután, ahogy szokta, szellemes és baráti csevegésbe kezdett. Sőt, még akkor is viccelődött velünk, mert mindkettőnkre tekintve azt mondta: „Jobb szerettem volna, ha a halál csak aznap szakít el tőletek, amikor a könyvtáratokat teljessé és tökéletessé tettem."[404]

9. Hogy rövidre fogjam a szót, alig ment el Pico, amikor a ferrarai Girolamo,[405] igen tanult és szent életű férfiú, a kiváló igehirdető lépett be a hálószobába. Biztatta Lorenzót, hogy őrizze meg hitét (ő azt mondta, hite rendületlen), hogy szánja el magát ezután a lehető legmakulátlanabb életre (azt felelte, természetesen minden igyekezetével azon lesz), s végül, hogy a halált – ha arra kerül sor – nyugodt lélekkel viselje. „Semmi sem örömtelibb – mondta erre ő –, hiszen ez Isten akarata." Már távozóban volt a pap, amikor

queret, pretiosissima quaedam, gemmis omne genus margaritisque conterendis, medicamenta temptabat. Quaerit ibi tum ex familiaribus Laurentius (iam enim admissi aliquot fueramus) quid ille agitaret medicus, quid moliretur, cui cum ego respondissem, epithema eum concinnare, quo praecordia foverentur, agnita ille statim voce, ac me hilare intuens, ut semper solitus, 'Heus,' inquit, 'heus Angele,' simul brachia iam exhausta viribus aegre attolens, manus ambas arctissime prehendit. Me vero singultus lacrymaeque cum occuparissent, quas celare tamen reiecta cervice conabar, nihilo ille commotior etiam atque etiam manus retentabar. Ubi aurem persensit fletu adhuc praepediri me quominus ei operam darem, sensim scilicet eas quasique dissimulanter omisit. Ego me autem continuo in penetrale thalami coniicio flentem atque habenas, ut ita dicam, dolori et lacrymis laxo.

7. Mox tamen revertor eodem, siccatis quantum licebat oculis. Ille ubi me vidit (vidit autem statim) vocat ad se rursum, quaeritque perblande quid Picus Mirandula suus ageret. Respondeo manere cum in urbe, quod vereatur ne illo, si veniat, molestior sit. 'At ego,' inquit, 'vicissim ni verear ne molestum sit ei hoc iter, videre atque alloqui extremum exoptem, priusquam plane a vobis emigro.' 'Vin' tu,' inquam, 'accersatur?' 'Ego vero,' ait ille, 'quam primum.' Ita sane facio.

8. Venerat iam, assederat, atque ego quoque iuxta genibus incubueram, quo loquentem patronum facilius, utpote defecta iam vocula, exaudirem. Bone Deus, qua ille hunc hominem comitate, qua humanitate, quibus etiam quasi blanditiis excepit. Rogavit primo ignosceret quod ei laborem hunc iniunxisset, amori hoc tamen et benevolentiae in illum suae adscriberet, libentius sese animam editurum, si prius amicissimi hominis aspectu morientes oculos satiasset. Tum sermones iniecit urbanos, ut solebat, et familiares. Nonnihil etiam tunc quoque iocatus nobiscum: quin utrosque intuens nos, 'Vellem,' ait, 'distulisset me saltem mors haec ad eum diem, quo vestram plane bibliothecam absolvissem.'

9. Ne multis: abierat vixdum Picus, cum Ferrariensis Hieronymus, insignis et doctrina et sanctimonia vir, caelestisque doctrinae praedicator egregius, cubiculum ingreditur. Hortatur ut fidem teneat (ill vero tenere se ait inconcussam), ut quam emendatissime posthac vivere destinet (scilicet facturum obnixe respondet), ut mortem denique si necesse sit, aequo animo toleret. 'Nihil vero,' inquit ille, 'iucundius, siquidem ita Deo

Lorenzo még megszólította: „Az áldásodat kérem atyám, mielőtt itt hagysz minket!" Azzal lehajtotta fejét, és arcában és egész alakjában a jámbor vallásosság képét mintázta meg, majd emlékezetből annak szavaira és imáira adott feleleteket szép sorjában. Kicsit sem rendült meg barátainak gyászától, amit azok már nem lepleztek tovább, hanem nyílt utat adtak neki. Azt lehetne mondani, hogy mindenki számára kimondhatatlan volt a halála, kivéve magát Lorenzót; annyira nem adta semmi jelét a fájdalomnak, a zavarnak, a bánatnak, s lelkének szokásos fegyelmezettségét, állhatatosságát, higgadtságát, nagyságát utolsó leheletéig megőrizte.

10. Az orvosok mindazonáltal még mindig jelen voltak, s hogy ne tűnjék olybá, hogy semmit sem csinálnak, nagy igyekezettel gyötörték a beteget. Ő mégsem vetett meg és nem utasított el semmit, amit elébe hoztak, nem mintha az édes élet reménye csábította volna, hanem azért, nehogy bárki érzéseit is megsértse, miközben haldoklik. Olyan bátran kitartott a végsőkig, hogy még a saját halálával kapcsolatban is tréfálkozott, úgyhogy amikor valaki ételt adott neki, majd megkérdezte, hogy ízlett-e, azt válaszolta: „Ahogyan a haldoklónak szokott."

11. Ezután mindenkit gyengéden megölelt, és bocsánatot kért, ha esetleg valaki számára a betegsége miatt nehezen elviselhető vagy terhes lett volna, majd magát teljesen az utolsó kenetnek és távozó lelke ajánlásának szentelte. Aztán a pap elkezdte felolvasni az evangéliumi történetet, azt tudniillik, mely a Krisztusra mért kínzásokat beszéli el, amelynek láthatóan minden szavát, minden mondatát felismerte: hol ajkait hangtalanul mozgatva, hol bágyadt szemét felemelve, közben kézmozdulatokkal kísérve. Végül szemeit folytonosan egy gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott kis ezüstfeszületre szegezve, s azt olykor megcsókolva lehelte ki lelkét.

12. Minden tekintetben kiválónak született, s kormányzásában a szerencse szelének fordulatait vitorlájának ide-oda fordításával úgy szabályozta,[406] hogy nem lehet eldönteni, vajon a kedvező helyzetekben tűnt-e állhatatosabbnak vagy a csapások idején higgadtabbnak és mértéktartóbbnak. Hatalmas lángesze oly könnyed és mély belátású volt, hogy mások nagyszerűnek tartják, ha valaki kiválóságra tesz szert egyes dolgokban, ő minden téren ugyanúgy kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Mert úgy hiszem, jól tudja mindenki, hogy az egyenesség, az igazságosság és a hit Lorenzo de' Medici szívét és lelkét mint legdrágább otthonát és szentélyét választotta ki magának. Hogy mennyire barátságos, emberséges és kedves volt, azt az egész nép és minden rend iránta érzett rendkívüli jóindulata mutatta meg. Ám mindezek között bizonyára bőkezűsége és nemeslelkűsége tűnt ki a leginkább, ami őt szinte halhatatlan dicsőséggel az istenek közé emelte, jóllehet ő maga semmit

decretum sit.' Recedebat homo iam, cum Laurentius, 'Heus,' inquit, 'benedictionem, pater, priusquam a nobis proficisceris.' Simul demisso capite vultuque et in omnem piae religionis imaginem formatus, subinde ad verba illius et preces rite ac memoriter responsitabat, ne tantillum quidem familiarium luctu, aperto iam neque se ulterius dissimulante, commotus. Diceres indictam caeteris, uno excepto Laurentio, mortem, sic scilicet unus ex omnibus ipse nullam doloris, nullam perturbationis, nullam tristitiae significationem dabat, consuetumque animi rigorem, constantiam, aequabilitatem, magnitudinem, ad extremum usque spiritum producebat.

10. Instabant medici adhuc tamen, et ne nihil agere viderentur, officiosissime hominem vexabant. Nihil ille tamen aspernari, nihil aversari quod illi modo obtulissent, non quidem quoniam spe vitae blandientis illiceretur, sed ne quem forte moriens vel levissime perstringeret, adeoque fortis ad extremum perstitit ut de sua quoque ipsius morte nonnihil cavillaretur, sicuti cum porrigenti cuidam cibum rogantique mox quam placuisset respondit, 'Quam solet morienti.'

11. Post id, blande singulos amplexatus, petitaque suppliciter venia si cui gravior forte, si molestior morbi vitio fuisset, totum se post illa perunctioni summae demigrantisque animae commendationi dedidit. Recitari dein evangelica historia coepta est, qua scilicet irrogati Christo cruciatus explicantur, cuius ille agnoscere se verba et sententias prope omneis, modo labra tacitus movens, modo languenteis oculos erigens, interdum etiam digitorum gestu, significabat. Postremo sigillum crucifixi argenteum margaritis gemmisque magnifice adornatum defixis usquequaque oculis intuens identidemque deosculans expiravit.

12. Vir ad omnia summa natus, et qui flantem reflantemque toties fortunam usque adeo sit alterna velificatione moderatus ut nescias utrum secundis rebus constantior an adversis aequior ac temperantior apparuerit. Ingenio vero tanto ac tam facili et perspicaci ut quibus in singulis excellere alii magnum putant, ille in universis pariter emineret. Nam probitatem, iustitiam, fidem nemo (arbitror) nescit ita sibi Laurentii Medicis pectus atque animum, quasi gratissimum aliquod domicilium templumque, delegisse. Iam comitas, humanitas, affabilitas quanta fuerit eximia quadam in eum totius populi atque omnium plane ordinum benevolentia declaratur, sed enim inter haec omnia, liberalitas tamen et magnificentia explendescebat, quae illum pene immortali quadam gloria ad deos usque provexerat, cum interim nihil ille famae duntaxat causa et

nem vitt véghez a hírnév és az elismertség érdekében, hanem pusztán az erény iránti szeretetből. Milyen odaadással karolta fel a tudósokat! Mekkora megbecsülést, milyen tiszteletet mutatott mindjük iránt! Végül mekkora erőfeszítést, mennyi igyekezetet fektetett a mindkét nyelven írt kódexek felvásárlásába az egész földkerekségen! S milyen óriási összegeket költött ezekre! Olyannyira, hogy ennek az embernek a halálával nemcsak ezt a kort vagy ezt az évszázadot, hanem még az utókort is hatalmas veszteség érte.

13. Mindazonáltal mély gyászunkban nagyszerű apjukhoz oly méltó fiai nyújtanak nekünk vigaszt, akik közül a legidősebb, Piero[407] alig töltötte be huszonegyedik életévét, s oly méltósággal, elővigyázattal és tekintéllyel hordozza az egész köztársaság terhét, hogy azt hihetnénk, benne szülőatyja, Lorenzo kelt nyomban új életre. A második, a tizennyolc esztendős Giovanni[408] nagy tekintélyű bíboros (ami ilyen korban még soha senkinek sem sikerült), ugyanakkor a pápa követe nemcsak az egyházi birtokok,[409] hanem saját hazájának fennhatósága ügyeiben is. S olyan talpraesetten jár el és intézkedik e nem kis kihívást jelentő feladatokban, hogy magára vonta minden halandó figyelmét, és hihetetlen várakozást ébresztett, aminek minden bizonnyal meg fog felelni. A harmadik aztán Giuliano, még serdülőkorú,[410] szerénységével és kedvességével csakúgy, mint őszinteségének és tehetségének csodás és szeretetre méltó természetével immár az egész várost lenyűgözte.

14. Azonban Pieróval kapcsolatban (hogy a másik kettőről most ne beszéljek) nem tudom visszafogni magam, hogy el ne mondjam itt, mivel nemrég esett meg, atyja alábbi vallomását vele kapcsolatban. Úgy két hónappal a halála előtt, amikor szobájában üldögélt, ahogy szokott, Lorenzo filozófiáról és irodalomról csevegett velem, s azt mondta, eltökélte magában, hogy hátralevő éveit ezekkel a tanulmányokkal, velem, Ficinóval és Pico della Mirandolával együtt fogja tölteni. Tudniillik távol a várostól és annak zajától. Én azt állítottam, hogy ezt a város polgárai miatt nem teheti meg, hisz láthatóan napról napra jobban igénylik tanácsait és tekintélyét. Erre mosolyogva azt felelte: „Akkor tehát szerepemet tanítványodra testálom, és az ő vállára teszem ezt a poggyászt s ezt az egész terhet." S amikor megkérdeztem, vajon kora ellenére elegendő erőt lát-e ebben az ifjúban, hogy immár bízvást reá támaszkodhassunk, ezt válaszolta: „Én bizony azt hiszem! Olyan szilárd alapokkal rendelkezik, hogy úgy remélem, kétségkívül el fog hordozni bármit, amit reá építek. Mert nehogy azt gondold, Angelo, hogy családunkban bárki is oly kiváló természettel született volna, mint amelyet Piero már most mutat, ezért azt remélem, sőt azt jövendölöm (ha próbatételeim, amelyekkel tehetségét igyekeztem kipuhatolni, félre nem vezetnek), ősei közül senki mögött nem marad el."

nominis, omnia vero virtutis amore persequebatur. Quanto autem literatos homines studio complectabatur, quantum honoris, quantum etiam reverentiae omnibus exhibebat, quantum denique operae industriaeque suae conquirendis toto orbe terrarum coemendisque linguae utriusque voluminibus posuit, quantosque in ea re, quam immanes sumptus fecit, ut non aetas modo haec aut hoc saeculum sed posteritas etiam ipsa maximam in huius hominis interitu iacturam fecerit.

13. Caeterum consolantur nos, maximo in luctu, liberi eius, tanto patre dignissimi, quorum qui maximus natu, Petrus, vixdum primum et vigesimum ingressus annum, tanta iam et gravitate et prudentia et auctoritate molem totius rei publicae sustentat ut in eo statim revixisse genitor Laurentius existimetur; alter, annorum duodeviginti, Ioannes, et cardinalis amplissimus (quod nunquam cuiquam id aetatis contigerit) et idem pontifici maximo, non in ecclesiae patrimonio duntaxat sed in patriae quoque suae dicione, legatus, talem tantumque se iam tam arduis negotiis gerit et praestat ut omnium in se mortalium oculos converterit, atque incredibilem quandam, cui responsurus planissime est, expectationem concitaverit; tertius porro, Iulianus, impubes adhuc, pudore tamen ac venustate neque non probitatis et ingenii mirifica quadam suavissimaque indole, totius sibi iam civitatis animos devinxit.

14. Verum, ut de alii in praesenti taceam, de Petro certe ipso cohibere me non possum quin, recenti re, testimonium hoc loco paternum adscribam. Duobus circiter ante obitum mensibus, cum in suo cubiculo sedens, ut solebat, Laurentius de philosophia et literis nobiscum fabularetur, ac se destinasse diceret reliquam aetatem in his studiis mecum et cum Ficino Picoque ipso Mirandula consumere, procul scilicet ab urbe et strepitu, negabam equidem hoc ei per suos cives licere, qui quidem in dies viderentur magis magisque ipsius et consilium et auctoritatem desideraturi. Tum subridens ille, 'Atqui iam,' inquit, 'vices nostras alumno tuo delegabimus, atque in eum sarcinam hanc et onus omne reclinabimus.' Cumque ego rogassem an adhuc in adulescente tantum virium deprehendisset ut eis bona fide incumbere iam possemus, 'Ego vero,' ait ille, 'quanta eius et quam solida video esse fundamenta, laturum spero haud dubie quidquid inaedificavero.[12] Cave autem putes, Angele, quenquam adhuc ex nostris indole fuisse tanta, quantam iam Petrus ostendit, ut sperem fore, atque adeo augurer, nisi me ipsius ingenii aliquot iam experimenta fefellerint, ne cui sit maiorum suorum concessurus.'

[12] Butler kiadásában hibásan: *inedificavero*. Poliziano: *Letters,* 244.

15. És valóban, az atyai vélekedésnek és jóslatnak a minap világos és ékes tanúbizonyságát adta, hiszen a betegnek mindig a segítségére volt, mindent maga vállalt, még a legmegvetendőbb szolgálatokat is, kitartóan virrasztott mellette, az étkezéssel sem törődve. Nem hagyta, hogy atyja ágya mellől elszakítsák, kivéve, ha sürgős államügyek kényszerítették rá. S ámbár rendkívüli odaadását leolvashattuk az arcáról, mégis, hogy atyja szenvedését és gondját a saját bánatával tovább ne tetézze, hihetetlen lelkierővel nyelte le minden sóhaját és könnyét. Azontúl, amit a legcsodásabb és legszebb dologként láthattunk e szomorú helyzetben, az apa, hogy fia bánatát ne tegye még keservesebbé a saját szomorúságával, szinte álarcot öltött, könnyei ömlését az ő kedvéért visszafojtotta, s amíg a fiú jelen volt, sohasem tűnt megtörtnek vagy levertnek. Így mindketten versengve vettek erőt érzéseiken, s igyekeztek leplezni apai és fiúi szeretetüket.

16. Amikor pedig Lorenzo távozott az élők sorából, szavakba alig foglalható, mekkora emberséggel és méltósággal fogadta a mi Pierónk a házába özönlő összes polgárt, milyen illően, választékosan és kedvesen felelt meg a fájdalmukat vagy (a szokás szerint) részvétüket kifejezőknek és azoknak is, akik segítséget ígértek a számára, s hogy milyen hozzáértőn járt el, és mily nagy gondot fordított az atyai örökség elrendezésére, hogy minden, a súlyos csapástól megrendült rokonát megvigasztalja, hogy még háztartásának legalacsonyabb rendű tagjait is, akik a nehéz időkben elcsüggedtek és reményvesztetté váltak, felrázta, talpra állította és lelket öntött beléjük, és az állami ügyeket illetően soha sehol nem hanyagolt el semmilyen feladatot vagy személyt, s végül semmilyen téren nem tétlenkedett. Olyannyira, hogy úgy tűnik, máris azon az úton jár, és nagy léptekkel azon az úton halad, hogy úgy vélje mindenki, hamarosan atyja nyomdokaiba fog lépni.

17. A temetésről nincs mit mondanom. Teljesen Lorenzo nagyapja[411] példája nyomán, a leírások alapján rendezték meg, ahogy ő maga is meghagyta, míg haldokolt, amint már említettem. Hanem olyan nagyszámú, mindenféle rendű és rangú ember sereglett rajta össze, hogy ilyen tömegre soha azelőttről nem emlékszem.

18. Nagyjából a következő csodajelek előzték meg halálát, ámbár továbbiak is közszájon forogtak. Április 5-én,[412] délelőtt kilenc óra körül,[413] három nappal Lorenzo halála előtt egy ismeretlen nő a Maria Novella székesegyházban, aki, mint mondják, a pap szónoklatát hallgatta, egyszer csak a sűrű tömeg közepén rémülten és felindulva felpattant, s eszeveszetten rohanva, rémisztő kiáltozással azt mondta: „Jaj, jaj, polgárok! Hát nem látjátok ezt a féktelen bikát, amely ezt a hatalmas templomot lángoló szarvaival a porba dönti?”

15. Atque huius quidem iudicii praesagiique paterni magnum profecto et clarum specimen hoc nuper dedit, quod aegrotanti praesto fuit semper, omniaque per se, pene etiam sordida ministeria obivit, vigiliarum patientissimus et inediae, nunquamque a lectulo ipso patris, nisi cum maxime res publica urgeret, avelli passus, et cum mirifica pietas extaret in vultu, tamen ne morbum aut sollicitudinem paternam moerore suo adaugeret, gemitus omneis et lacrymas incredibili virtute quasi devorabat. Porro autem, quod unum tristissima in re pulcherrimum ceu spectaculum videbamus, invicem pater quoque ipse, ne tristiorem filium tristitia sua redderet, frontem sibi ex tempore velut aliam fingebat, ac fluentes oculos in illius gratiam continebat, nunquam aut consternatus animo aut fractus, donec ante ora natus obversaretur. Ita uterque certatim vim facere affectibus suis ac dissimulare pietatem pietatis studio nitebatur.

16. Ut autem Laurentius e vita decessit, dici vix potest quanta et humanitate et gravitate cives omneis suos Petrus noster ad se domum confluentes exceperit, quam et apposite et varie et blande etiam dolentibus consolantibusque pro tempore suamque operam pollicentibus responderit, quantam deinde et quam solertem rei constituendae familiari curam impenderit, ut necessitudines suas omneis, gravissimo casu perculsas sublevarit, ut vel minutissimum quenque ex familiaribus deiectum diffidentemque sibi adversis rebus collegerit, erexerit, animaverit, ut in obeunda quoque re publica nulli unquam aut loco aut tempore aut muneri aut homini defuerit, nulla denique in parte cessaverit, sic ut eam plane institisse iam viam atque ita pleno gradu iter ingressus videatur, brevi ut putetur parentem quoque ipsum vestigiis consecuturus.

17. De funere autem nihil est quod dicam. Tantum ad avi exemplum ex praescripto celebratum est, quemadmodum ipse, ut dixi, moriens mandaverat. Tam magno autem omnis generis mortalium concursu quam magnum nunquam ante meminerimus.

18. Prodigia vero mortem ferme haec antecesserunt, quanquam alia quoque vulgo feruntur. Nonis Aprilibus, hora ferme diei tertia, triduo antequam animam edidit Laurentius, mulier nescioquae, dum in aede sacra Marie Novella quae dicitur declamitanti e pulpito dat operam, repente, inter confertam populi multitudinem, expavefacta consternataque consurgit, lymphatoque cursu et terrificis clamoribus, 'Heus heus,' inquit, 'cives: an hunc non cernitis ferocientem taurum, qui templum hoc ingens flammatis cornibus ad terram deiicit?'

19. Alkonyatkor aztán, midőn hirtelen fellegek sötétítették el az eget, egy villám nyomban belecsapott a hatalmas székesegyház csúcsába, amely csodás mérnöki alkotásként az egész világon egyedülálló kupolájával magaslik ki, olyannyira, hogy hatalmas kőtömegek hullottak le róla. Főként azon az oldalon, amely felől a Medici-palota látható, rettenetes erővel és iramban, óriási márványdarabok szakadtak le. S a jövendölésbe még az is belejátszott, hogy az egyikét azoknak az aranyozott labdáknak, amelyek a lanterna tetején láthatók, leverte a villám, mintha csak ezzel a sajátságos jellel is a Medici családot érő csapást hirdette volna.[414] Ám az is említésre méltó, hogy amint a mennydörgés elcsattant, rögtön ki is derült az ég.[415]

20. Azon az éjen, amelyen Lorenzo elhunyt, egy, a szokásosnál nagyobb és fényesebb csillag ragyogott fel azon városkörnyéki villa felett,[416] amelyben haldoklott, s úgy látták, éppen abban a pillanatban hullott le és hunyt ki, amikor aztán bizonyossá vált, hogy ő távozott az élők sorából. Sőt, még azt is mondják, hogy a fiesolei dombok felől három éjen át hullócsillagok törtek elő folyvást, és azon templom felett, amelyben a Mediciek földi maradványai nyugosznak,[417] sziporkáztak egy ideig, majd kihunytak. S mit mondjunk arról, hogy az a két nevezetes oroszlán,[418] abban a ketrecben, amelyben mindenki számára láthatóan tartják őket, olyan hevesen csapott össze, hogy az egyik súlyosan megsebesült, a másik pedig kimúlt? Állítólag Arezzóban is igen sokáig kettős csillag tündökölt, mintha Castor és Pollux lennének, s a városfalnál egy anyafarkas újra meg újra félelmetesen felüvöltött. Néhányan még azt is csodajelként értelmezték (ilyen az emberi természet), hogy korunk legjelentősebb orvosa (mert annak tartották), amikor mesterségbeli tudása cserben hagyta, kétségbeesésében önként a kútba ugrott, és saját halálával adott engesztelő áldozatot a Medici család (ha érted a név jelentését) fejéért.[419]

21. Azonban látom, hogy jóllehet sok mindent elhagytam, nehogy a hízelgés látszatát keltsem, terjedelmesebbre kerekedett írásom, mint eleinte terveztem. Hogy így tegyek, egyrészt az a vágyam hajtott, hogy engedjek kérésednek, és a kedvedben járjak neked, aki kiváló, tudós és bölcs férfi vagy, nekem pedig jó barátom, akinek érdeklődését a futó említés rövidsége nem elégíthette volna ki. Másrészt az a keserédes érzés késztetett, amely a visszaemlékezés során tölt el arra a férfira, akivel felérőt és akihez hasonlót a mi korunk talán egyet vagy kettőt termett.[420] Ez a kor pedig bátran felveheti a versenyt az ókorral, ami Lorenzo nevének tündöklését és dicsőségét illeti.

Élj boldogul!

1492. május 16., Fiesole

19. Prima porro vigilia, cum coelum nubibus de improviso foedaretur, continuo basilicae ipsius maximae fastigium, quod opere miro singularem toto terrarum orbe testudinem supereminet, tactum de caelo est, ita ut vastae quaepiam deiicerentur moles, atque in ea potissimum partem qua Medicae convisuntur aedes, vi quadam horrenda et impetu, marmora immania torquerentur, in quo illud etiam praescito non caruit, quod inaurata una pila, quales aliae quae in eodem fastigio conspiciuntur, excussa fulmine est, ne non ex ipso quoque insigni proprium eius familiae detrimentum portenderetur. Sed et illud memorabile, quod ut primum detonuit, statim quoque serenitas reddita.

20. Qua autem nocte obiit Laurentius, stella solito clarior ac grandior, suburbano imminens in quo is animam agebat, illo ipso temporis articulo decidere extinguique visa quo compertum deinde est eum vita demigrasse. Quin excurrisse etiam faces trinoctio perpetuo de Faesulanis montibus, supraque id templum quo reliquiae conduntur Medicae gentis scintillasse nonnihil, moxque evanuisse feruntur. Quid quod et leonum quoque nobilissimum par, in ipsa qua publice continentur cavea, sic in pugnam ferociter concurrit, ut alter pessime acceptus, alter etiam leto sit datus? Arreti quoque, supra arcem ipsam, geminae perdiu arsisse flammae, quasi Castores, feruntur, ac lupa identidem sub moenibus ululatus terrificos edidisse. Quidam illud etiam (ut sunt ingenia) pro monstro interpretantur, quod excellentissimus (ita enim habebatur) huius aetatis medicus, quando ars eum praescitaque fefellerant, animum desponderit, puteoque se sponte demerserit, ac principi ipsi Medicae (si vocabulum spectes) familiae sua nece parentaverit.

21. Sed video me, cum quidem multa et magna reticuerim, ne forte in speciem adulationis inciderem, longius tamen provectum quam a principio instituerat. Quod ut facerem, partim cupiditas ipsa obsequendi obtemperandique tibi, optimo, doctissimo, prudentissimoque homini, mihique amicissimo, cuius quidem studio satisfacere brevitas ipsa in transcursu non poterat, partim etiam amara quaedam dulcedo quasique titillatio impulit recolendae frequentandaeque eius viri memoriae, cui si parem similemque nostra aetas unum, forte, atque alterum tulit, potest audacter iam de splendore nominis et gloria cum vetustate quoque ipsa contendere.

Vale.

XV Calendas Iunias MCCCCLXXXXII, in Faesulano rusculo

Levelezés Cesare Carmentóval

Cesare Carmento (Faenza, 15. sz. közepe – ?), faenzai humanista és tanár.[51] Kortársai tanúsága alapján tudjuk, hogy latint és görögöt is tanított, prózát és verseket írt, amiből semmi nem maradt fenn.

Az itt következő levelekből tudjuk, hogy teljesítményéért nagyra becsülte Polizianót. E levélre válaszként Poliziano küldött egy példányt a *Miscel-* ☞

III.

Cesare Carmento Angelo Polizianónak üdvözletét küldi

1. *Politiá*idat,[421] azaz *Miscellaneá*dat a minap mutatta meg nekem Jacopo Ruffini,[422] e szeretetre méltó férfi, aki neked jó barátod. Istenemre, nincs tanulmányaidnál ékesebb, elmésebb, tudósabb. Ebben a száz írásban – úgy érzem – nemcsak hogy felveszed Gelliusszal és a hasonló szerzőkkel a versenyt, de messze túlszárnyalod őket. Jóllehet híred révén nagy vagy, írásaid révén azonban minden bizonnyal nagyobb, amiért is hálát adok korunknak. Mert hiszen van e jelen korban is olyan dolog, amit csodálhatunk, és nem mindig csak a régiek tehetségeire kell felnéznünk.

2. Mivel én sok mindent tanultam általad, bevallom, tartozom neked, és mindenemet odaígérem számodra. Barátaid a legvagyonosabb férfiak; én egyszerű sorból származom, és így zörgetek úgymond barátságod ajtaján. Miért néznéd le a kevésbé szerencsés embert? A kiskocsma étkei is néha jólesnek, és megkívánjuk a közönséges olajbogyót. Továbbá nem szeretném, hogy az tegyen engem számodra kedvessé, hogy írásaidról nyilatkozom. Mert vallomásom oly jelentéktelen, hogy inkább azért kellene engem megdicsérni, hogy akadozva mondok róla pár szót, nem hogy nyilatkozom róla. Pontosan tudom ugyanis, mennyire terjed műveltségem. Csak tapogatódzva megyek előre a sötétben.

3. Igyekszem egy kis pénzt félretenni, amíg annyit össze nem gyűjtöttem, hogy néhány évre elegendő legyen. Majd Athénba, azaz Firenzébe utazom, hogy elsajátítsam tőled mindazt, amit tudsz. Addig is arra kérlek, bár távol vagyok, és nem ismersz, hogy szeress engem.

S élj boldogul!

[51] Roberto Ricciardi: *Cesare Carmento,* DBI, Volume 20, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1977. https://www.treccani.it/enciclopedia/cesare-carmento_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ *lanea*ból, levelet azonban ekkor nem mellékelt hozzá. Az ajándékot Carmento egy 1490. január 20-án keltezett (itt nem közölt) levélben köszönte meg, amelyben választ kér, és a faenzai háborús helyzetről is beszámol, amikor is a faenzaiak ellenálltak II. Giovanni Bentivoglio (1443–1508), Bologna ura hatalmi igényeinek. Carmento azelőtt küldte el ezt a levelet, még mielőtt Poliziano alább következő, január 13-i keltezésű válaszát megkapta volna.

III.

Caesar Carmentus Angelo Politiano s. d.

1. Politias tuas, hoc est Miscellaneorum librum, ostendit nuper mihi Iacobus Rufinus, amoenissimi homo ingenii, tibique amicissimi. Nihil, mehercules, illis mundius, nihil acutius, nihil doctius. Ista una centuria, ut equidem sentio, non modo Gellium et id genus alios aemularis, sed longe superas. Fama quanquam magnus es, scriptis certe maior, quare aetati huic nostrae gratulor. Est enim, praesenti in saeculo, quod admirari possimus, ne semper veterum ingenia suspiciamus.

2. Ego per te cum multa didicerim, tibi me debere fateor, cunctaque mea polliceor. Amicos habes supremae fortunae viros; nos humili de plebe sumus, qui quasi fores amicitiae tuae pulsamus. Quid, tu tenuis hominem sortis despicies? Inter ganeatas dapes, vilis quandoque iuvat atque appetitur oliva. Porro, quod et ipse literas istas profitear, nihil velim carum me tibi reddat. Nam professio adeo ieiuna est, in hoc laude dignus, quod ad studia ista anhelem, non quod profitear. Quali enim simus doctrina, ipsi probe scimus. Iter in densis tentamus tenebris.

3. Lucella sectamur, quamdiu tantum congesserimus, quantum sit satis pro victu annorum aliquot. Mox Athenas, id est Florentiam, ad capiendum abs te cultum ingenii proficiscemur. Absentem, quaeso, et incognitum, si potes, dilige interea.

Et vale.

IV.

Angelo Poliziano barátjának, Cesare Carmentónak üdvözletét küldi

1. Elfoglaltságaimnak tudd be, Cesare, és ne gondold rólam, hogy gőgös vagy barátságtalan vagyok azért, mert eddig nem válaszoltam leveledre. Napom legjobb részét olvasnivalóimmal töltöm; fennmaradó figyelmemet barátaimnak szentelem. Éjszakámon a pihenés és az alvás az imádságokkal, egy órányi intéznivalóval és az írással osztozik. És (hogy ne akarjam leplezni azt, ami nyilvánvaló) természettől fogva nagy halogató vagyok. Tartozásaimat sem tudom egykönnyen időben leróni, ámbár valamikor aztán teljesen rendezem, amivel tartozom. Az igazat megvallva, a kettő közül az, hogy lerovom, csak a restségem miatt zavar némileg, viszont amíg nem adtam meg, addig az rettenetesen gyötör.

2. Leveledre rátérve, mivel az igen ékesszóló és méltatásommal van tele, viszonzásképpen szerettem volna ugyanígy elzengeni érdemeidet, hogy lásd, kiegyenlítem a számlát. Csakhogy, ha így teszek, talán valaki még azt hiszi, hogy épp ezen nyereség reményében dicsértél engem korábban. Ezért inkább adósod maradnék e szívességgel, mint hogy méltatásomat gyanúba keverjem, főként mivel olyan szónoki tudással fogalmaztad, hogy miatta még én is megtetszettem magamnak, pedig én tudom, hogy nem igaz. Tehát amit rólam írtál, egy ideig hadd szerezzen érvényt, azután végül hasonló viszonzást várj tőlem! Egyelőre ingyen kérem tőled méltatásod kamatait, és kérlek, adj néhány napot, nehogy valami okoskodó azt mondja, hogy mi „szolgálatainkkal egymás között kereskedünk," mint Terentius szereplői.[423]

Élj boldogul!

1489. január 13., Firenze

IV.

Angelus Politianus Caesari Carmento suo s. d

1. Ignosce occupationibus, Caesar, neque me vel superbum crede vel inofficiosum, quod ad tuas hactenus literas non rescripserim. Melior diei pars lectionibus variis mihi teritur; reliqua datur amicis opera; noctem sibi quies et somnus cum precibus, horario, et stilo dividunt. Ac (ne manifesta dissimulem) recrastinator quoque natura sum maximus, nec ad diem facile solvo, quanquam omnino aliquando solvo quod debui, quorum alterum dum redditur (ut verum fatear) nonnihil dolet ob ignaviam, alterum me, quoniam redditum non est, semper excruciat.

2. Venio nunc ad epistolas tuas, quas equidem, quoniam sunt elegantissimae plenaeque mearum laudum, cupiebam sic invicem ferre laudibus, ut par pari relatum cognosceres. Atenim si fecero, credet aliquis me forsitan huius denique spe mercedis abs te antea fuisse laudatum. Quare malo equidem tibi hoc officium debere quam meas laudes adducere in suspitionem, praesertim sic abs te rhetorice dictas, ut ob eas ipse quoque mihi placeam, qui scio veras non esse. Sine igitur quae de me scripsisti mora aliqua temporis roborari, talionemque tum denique a nobis expecta. Nunc usuram laudationis tuae gratuitam, quaeso, permitte dies aliquot, ne quis argutulus dicat, nos inter nos (ut illi apud Terentium faciunt) tradere operas mutuas.

Vale.

Florentiae, Idibus Ianuariis MCCCCLXXXVIIII

Levelezés Tristano Calcóval

Tristano Calco (? – megh. 1515 k.), milánói humanista.[52] Nemesi családja Comasco városából származik, innen költöztek Milánóba 1350 körül.

Eleinte Paviában volt a fejedelmi könyvtár vezetője, később a milánói fejedelmi könyvtárban töltötte be ugyanezt a tisztséget, és a Sforzák titkos ☞ iratait kezelte.

V.

Angelo Poliziano barátjának, Tristano Calcónak üdvözletét küldi

1. Arról számolsz be leveledben, hogy az írnokok egész kompániája annyira élvezi *Miscellanea*mat, hogy ezért még engem (tudniillik a szerzőt) is szinte hihetetlen méretű rajongás övez. Én bizony hálát adok tanulmányaimnak és virrasztásaimnak, amivel kora ifjúságomtól fogva foglalatoskodtam, ha nem is egészségem árán, de bizonyára a legnagyobb veszélynek kitéve magam. Mert jóllehet maga az irodalommal való foglalkozás önmagában elég nagy jutalom, hiszen annyira kellemes és örömteli, mégis olyan járulékos adományokkal jár együtt, hogy úgy vélném, semmilyen más életformát nem lehet a tudós ember csendes tevékenységével összehasonlítani, feltéve, hogy az nem eredménytelen. Ugyanis nem termett több ellenség Iasón és Kadmos [sárkány]fog vetése nyomán,[424] mint ahány barátom nekem termett a *Miscellanea* elszórását követően.

2. Tertullianusra vonatkozó kérdésedet illetően, teljes neve Quintus Septimius Florens Tertullianus,[425] és a következőket olvastam tőle az *Apologeticus*án kívül: *De pallio*, *De carnis resurrectione*, *De corona militis*, *Ad martyres*, *De virginibus velandis*, *De habitu mulierum*,[426] *De cultu feminarum*, *Ad uxorem*, *Ad Scapulam*, *De persecutione*, *Ad Fabium de exhortatione castitatis, De patientia*, *De monogamia*, *De praescriptionibus haereticorum*, *Contra Hermogenem*, *Adversus Praxeam*, *Valentinianos*, *Marcionem*, *Iudaeos*, *hereticos omnes*.[427] Ő maga megemlít még néhány általa írt könyvet ezeken kívül, amelyek nem maradtak fenn. Lactantius egyrészt minden tudományban igen műveltnek mondja, másrészt az ékesszólásban kissé nyersnek. Augustinus azon csodálkozik, hogy néhány helyen hibázik, jóllehet nagy tudású ember volt. Cyprianus[428]

[52] Franca Petrucci: *Tristano Calco,* DBI, Volume 16, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1973. https://www.treccani.it/enciclopedia/tristano-calco_(Dizionario-Biografico)?search=PIZZAMANO%2C%20Antonio (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ Történeti munkái Milánó és fejedelmeinek múltját dolgozzák fel, ezek közül a legjelentősebb a Lombardia fővárosának történetét bemutató *Mediolanensis historiae libri XX* [Milánó története, 20 könyv]. Egyéb művei: *De magistratibus Mediolanensibus* [A milánói tisztviselők], *Nuptiae Mediolanensium ducum* [A milánói fejedelmek menyegzői], *Nuptiae Mediolanensium et Estensium principum* [A milánói fejedelmek és az Este család menyegzői], *Nuptiae Augustae* [Császári menyegzők].

V.

Angelus Politianus Tristano Chalco suo s. d.

1. Significas mihi literis tuis decuriam scribarum totam sic delectari Miscellaneis nostris ut inde me quoque, videlicet auctorem, quanto vix incredible est amore prosequatur. Equidem habeo gratiam studiis meis et vigiliis, in quibus acriter ab ineunte aetate, si minus cum dispendio bonae valetudinis, certe sim periculo maximo versatus. Etenim quamvis ipsa sibi literarum tractatio satis grande praemium sit, adeo scilicet suavis et iucunda, tamen istiusmodi sit accessionibus ut nullum vitae genus esse putem cum literati hominis ocio, dummodo non sterili, conferendum. Nec enim plures Iasoni et Cadmo satu dentium nati sunt hostes quam mihi satu Miscellaneorum nati amici.

2. De Tertulliano quod requiris: Quintus Septimius Florens Tertullianus appellatur, eiusque legi libros, prater Apologeticum, De pallio, De carnis resurrectione, De corona militis, Ad martyres,[13] De virginibus velandis, De habitu mulierum, De cultu foeminarum, Ad uxorem, Ad Scapulam, De persecutione, Ad Fabium de exhortatione castitatis, De patientia, De monogamia, De praescriptionibus haereticorum, Contra Hermogenem, Adversus Praxeam, Valentinianos,[14] Marcionem, Iudaeos, haereticos omnes. Ipse quorundam, praeter hos, librorum meminit a se compositorum, qui nec extant. Lactantius, ut in omnibus eruditum doctrinis, ita in eloquendo duriorem perhibet. Augustinus lapsum quibusdam locis miratur, quamvis hominem doctissimum. Cyprianus sua frequenter

[13] Butler kiadásában *martyria*, de ez nyilvánvaló szövegromlás. Poliziano: *Letters,* 254.

[14] Butler kiadásában helytelenül: *Valentianos*. Uo.

gyakorta merített tőle írásaiban. Minden egyebet Hieronymus presbiter *A kiváló férfiakról* írt értekezéséből lehet róla megtudni.[429]

3. Az *Apologeticus*ból azonban túl sok hiányzott neked, ezeket mind csatoltam ehhez a levélhez. Mindazonáltal vigyázz, ne gondold, hogy a többi írását össze lehet ezzel hasonlítani. Továbbá tudnod kell, hogy a kötet, amelyre áhítozol, elég hatalmas. Mert tudniillik, ami az én utánajárásomat illeti, én bizony szívesen kezeskedem erről ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket Antonius mondott Publius Septimiusnak a polgárok vagyonáról: „Te tudod, mit akarsz; amit akarsz, az biztosan a tiéd lesz!"[430]

Élj boldogul!

Firenze, 1489. január 12.

VI.

Angelo Poliziano barátjának, Tristano Calcónak üdvözletét küldi

1. Azt írod, hogy Mariano da Genazzano,[431] a teológia szakértője, aki ott szent beszédeket tart a népnek, mindenki részéről oly nagy csodálatra tett szert nálatok, hogy kétségkívül igazolta azokat a nagy szavakat, amelyekkel őt *Miscellanea*mban magasztaltam. Azt írod, a tömött utcákon mindenünnen özönlenek hozzá az emberek, odavonzza őket szavainak varázsa, odaszegezi mondatainak súlya, megindítja lelküket egész beszédének lendülete és ereje.

2. Be kell vallanom, mi történt velem, amikor először itt, a mi városunkban elkezdett a tömeg előtt szónoklatokat tartani. Úgy mentem oda meghallgatni őt, mint ahogy másokat szoktam, kíváncsian, és (hogy az igazat megvalljam) szinte lenézően. De amikor megláttam e férfi megjelenését és kiállását, a tekintetében és az arcán pedig olyasféle jellemet, amely a legkevésbé sem mindennapi, már elfogott a várakozás, hogy vajon minek nézek elébe. Nos tehát, elkezdett prédikálni. Most már fülelek. A hangja zengő, kifejezései választékosak, mondatai nagyszerűek. Felismerem a vesszőket, látom a pontokat, érzékelem a körmondatokat, elragad a ritmus. Immár a témát tárgyalja. Figyelek. Semmi akadozás, semmi hiú beszéd, semmi felesleges sallang. Ezután érvei hálóját szövi: behálóz. Kibontja: felszabadulok. Anekdotákat illeszt be: követem. Versre vált: ezzel megfogott. Egy kicsit viccelődik: nevetek. Elsöprő erejű: megadom magam. Lágyabb húrokat pendít meg: elerednek a könnyeim. Haragosan felkiált: megrémülök, és azt kívánom, hogy bárcsak el se jöttem volna. Röviden, aszerint, hogy éppen miről beszél, változtatja mind a retorikai alakzatokat, mind a hanglejtését, és mindenütt kézmozdulatokkal kíséri elő-

scripta de illius fontibus irrigavit. Reliqua super eo libellus Hieronymi Virorum illustrium suppeditabit.

3. Ex Apologetico vero nimium tibi deerat, quod et huic epistolae totum subnexui. Tu caeteros tamen eius libros cave putes cum Apologetico conferendos. Tum illud scito volumen esse quod desideras prope immensum. Nam quod ad operam scilicet attinet meam, libenter equidem de illa tibi verbis eisdem spondeo, quibus Publio Septimio de civium fortunis Antonius: 'Quid concupiscas, tu videris; quod concupiveris, certe habebis.'

Vale.

Florentiae, pridie Idus Ianuarias MCCCCLXXXVIIII

VI.

Angelus Politianus Tristano Chalco suo salutem

1. Scribis Marianum Genazanensem, theologiae consultum, qui sacras istic ad populum contiones habet, tanta esse omnium admiratone apud vos ut eorum facile fidem quae de ipso in Miscellaneis praedicavimus absolverit, iri ad hunc, plenis undique viis, allici lepore verborum, suspendi sententiarum gravitate, flecti omneis orationis impetu et viribus.

2. Fatebor quid mihi usu venerit cum primum hic apud nos contionari coepit. Accessi ut audirem, sic quomodo alios consueveram, explorabundus et pene (ut verum dicam) contemptim. Sed ut habitum vidi hominis et statum, quasique indolem quandam in oculis et vultu minime vulgarem, coepi aliquid expectare iam quod essem probaturus. Ecce tibi igitur, praefari incipit. Arrigo iam tum aures. Canora vox, verba electa, grandes sententiae. Denique agnosco incisa, video membra, sentio circunductum, capior numero. Iam partiri pergit. Attendo. Nihil impeditum, nihil inane, nihil ibi quod caudam traheret. Texit deinde argumentorum nexus: illaqueor. Retexit: expedior. Inserit alicubi narratiunculas: ducor. Modulatur carmen: teneor. Iocatur nonnihil: rideo. Premit urgetque vires: do manus. Tentat affectus mitiores: statim mihi per os lacrymae. Clamat iratus: terreor ac venisse iam nollem. Denique, pro re ipsa quam tractat, et figuras variat, et vocis flexus, et ubique actionem gestu com-

adását. Bevallom, nekem gyakran úgy tűnt, hogy amíg a pulpituson beszélt, hatalmasabb lett, nemcsak magánál, hanem az emberi mértéknél is. És ahogyan így minden egyes részletet megfigyeltem, csodálattal teltem el iránta.

3. Mindazonáltal azt gondoltam, hogy ha majd elmúlik számomra a dolog újdonsága, akkor majd napról napra kevésbé ragad meg. Csakhogy épp ellenkezőleg történt. Másnap ugyanis ugyanő szinte egy másik személy gyanánt szólalt meg, de szinte még jobbnak tűnt, mint az, aki előző nap kitűnően beszélt! Ne becsüld alá apró testét sem! Az annyira legyűrhetetlen, fáradhatatlan, hogy úgy tűnik, nem máshonnan veszi az erőt, mint éppen a kifejtett erőfeszítéseiből. Ki várt volna tőle ekkora hangot, ekkora erőt és állóképességet?

4. Ráadásul néha a közvetlen társaságában lehettem vidéken és otthon is. Én bizony nem láttam még nála derűsebb, de ugyanakkor előrelátóbb természetet. Komolysága nem rettent el tőle, könnyedsége nem rontja el hitelét. Mások, amikor kijelentik magukról, hogy ők a gyülekezetük tanítói, úgy hiszik, hogy az emberek élete és halála fölött rendelkezhetnek. Úgyhogy oly mértéktelenül visszaélnek hatalmukkal, hogy szigorú komolyságukat, tanári tekintetüket és komor szavaikat soha nem vetkőzik le.

5. Emberünk azonban annyira megtanult mértéket tartani, hogy csak a pulpituson gyakorolja a bírálatot; amikor onnan leszáll, annak helyébe az udvariasság lép. Ezért úgy én, mint Pico della Mirandola (micsoda fő, Istenem!) oly gyakran keressük fel, hogy semmi mással nem űzzük el jobban a tudós tevékenység okozta melankóliát, mint a vele való együttléttel és társalgással. Mert maga Lorenzo de' Medici, a tehetségek kifinomult ízlésű megfigyelője is kimutatta, mennyire nagyra tartja ezt az embert, nemcsak a rendje számára rögtön felépített kolostorral,[432] hanem sokkal inkább egyfajta tisztelettel, amelyet folytonos látogatásai fémjeleznek, olyannyira, hogy egy vele tett kis sétát elébe helyez szinte minden, a várossal kapcsolatos ügyes-bajos feladatának.

6. Így hát téged is arra buzdítalak, hogy figyelj oda erre az emberre, ha tudsz, és ismerd meg jól, közelebbről is. Ebben is dicsérni fogod Poliziano barátod megítélését. Bármikor mennél hozzá, nem leszel a terhére, őt nem lehet megbántani. Ő ugyanis nem olyan, hogy menekülne a napfény és a tekintetek elől; gondolom azért, mert a jó lelkiismeret nyilván örvend a tanúknak, még ha ugyan nincs is rá szüksége.

Élj boldogul!

1489. március 22.

mendat. Mihi vero etiam (ut fatear) crescere in ipso pulpito, nec supra sui modo sed omnino supra hominis mensuram, saepe est visus. Ac dum sic omnia quasi singula contemplor, cessit miraculo iudicium.

3. Putabam fore tamen ut, consumpta postmodum novitate, minus in dies caperet. Caeterum contra accidit. Idem enim postridie quasi alius audiebatur, sed illo ipso melior qui pridie visus est optimus. Nec tu illud corpusculum contempseris. Invictum, infatigabile est, ut non aliunde magis reparare vires quam de laboribus ipsis videatur. Quis inde autem tantum vocis, tantum spiritus, tantum virium ac laterum speraret?

4. Adde quod et rusticatus quandoque sum domique cum ipso familiarius egi. Et quidem nihil vidi placidius, nihil tamen etiam cautius. Non eius absterret severitas, non item corrumpit facilitas. Alii, cum se magistros ecclesiarum profitentur, credunt sibi ius esse in homines vitae et necis. Itaque sic intemperanter potestate abutuntur ut nunquam supercilium, nunquam paedagogi vultum et verba illa tetrica deponant.

5. Hic autem noster sic modum tenere didicit ut in ipso tantum pulpito censuram exerceat; cum descendit invicem, civilitas excipiat. Quare sic a me, sic a Pico item Mirandula meo (bone Deus, quo viro!) frequenter aditur, ut nullo magis quam sermone illius et consuetudine tristitiam literati laboris discutiamus. Nam Laurentius ipse Medices, elegans ingeniorum spectator, quantum homini tribuat non modo substructo protinus insigni cenobio ostendit, sed multo etiam magis assiduitate quadam cultuque, sic ut unam cum illo ambulatiunculam omnibus ferme vitae urbane discursibus anteponat.

6. Itaque te quoque hortor inspicias hominem, si potes, et explores, etiam de proximo. Laudabis et hic Politiani tui iudicium. Nec illi molestus unquam venies; nescit offendi. Non enim is est qui lucem refugiat et oculos, puto, quia bona conscientia testibus omnino gaudet, quamvis utique non desideret.

Vale.

XI Calendas Apriles MCCCCLXXXVIIII

Levelezés Antonio Pizzamanóval

Antonio Pizzamano (1461 k. – 1512) velencei humanista és teológus, apostoli jegyző, majd Feltre püspöke, ahol Andrea Mantegnának adott megbízatást.[53] Padovában szerzett a szabad művészetekből diplomát 1486-ban, Aquinói Tamás kisebb műveit adta ki 1490-ben, 1497-től választotta a papi hivatást. Bár a filozófiában a tomizmus volt a fő csapásiránya, szoros kapcsolatban állt más filozófiai iskolák képviselőivel, így a humanisták közül a peripatetikus filozófiát vizsgáló Elia del Medigóval, a filozófia minden ágát jól ismerő Giovanni Pico della Mirandolával és Polizianóval. 1498-ban Domenico Grimani támogatásával a firenzei San Marco kolostorába költözött, ahol a négy évvel azelőtt elhunyt Pico kéziratainak katalógusát állította össze, Pico könyvtárát ugyanis Grimani vásárolta meg. Egyházi tevékenysége mellett ☞

VII.

Angelo Poliziano Antonio Pizzamanónak[433] *üdvözletét küldi*

1. Mit mondhatnék arról, nagy tudású férfiú, hogy ugyanakkor, amikor a jelenlétemben Grimanival együtt, aki immár inkább az én barátom, mint a tiéd, megjelentetek Giovanni Pico della Mirandola előtt – bár hamis néven, hazátokat letagadva, ezer álca alatt –, nem másról kezdtünk el beszélgetni (és nem is akartunk témát váltani), mint éppen rólatok, jóllehet vonakodtatok ettől, és el is akartátok terelni a témát? Könyörgöm, vajon nem tűnt fel, hogy az összeesküvésben járatlan és tapasztalatlan magatartásotok nemcsak azt a rosszkor feltett álarcot rántja le rólatok, hanem a barátok előtt a hamis képek álcáját is elárulja? Hát ennyire eltökéltek voltatok, kérdem én, s ebben az (istenemre!) nem túl szép tervetekben ennyire kitartóak, hogy amikor mi ketten kettőtökről oly hevesen kérdezősködtünk tőletek, mintha persze nem tőletek kérdeztünk volna, és amikor előttetek úgy beszéltünk rólatok, mintha valaki más előtt beszéltünk volna, annyira szívből és annyira tele szeretettel, mégis, továbbra is megtartottátok keménységeteket vagy inkább a rejtőzködésben és a becsapásunkban való makacsságotokat? Ó, ha nem ez lett volna a tervetek, bizony hogy megölelhettük volna egymást, és mekkora lett volna az örömünk! Micsoda naptól fosztottatok meg minket, s talán magatokat is, méltánytalan, hogy ne mondjam kegyetlen koholmányotokkal! Hiszen én még utána sem tudtam tiszta szívből

[53] Ugo Pistoia: *Antonio Pizzamano,* DBI, Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015. https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-pizzamano_(Dizionario-Biografico)/?search=PIZZAMANO%2C%20Antonio (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ élete végéig a Velencei Köztársaságot szolgálta információk szerzésével és diplomáciai megbízatásokkal. A levelezés másik, hallgatólagos főszereplője az itt említett Domenico Grimani (Velence, 1461 – Róma, 1523), jelentős velencei humanista, teológus és államférfi, 1493-tól bíboros, 1497-től Aquileia pátriárkája, Pizzamano jó barátja.[54] Munkái közül a legjelentősebb Aranyszájú Szent János homíliáiból készített fordítása. Korának egyik legjelentősebb gyűjtője volt, antik és korabeli műtárgyakból, festményekből, rajzokból (Giorgione, Tiziano, Memling, Bosch, Raffaello, Dürer, Leonardo, Michelangelo) álló gyűjteményének darabjai ma a Velencei Régészeti Múzeumot gazdagítják. Kódexei jelenleg javarészt a velencei Biblioteca Nazionale Marcianában találhatók, ezek közül a leghíresebb a Grimani-breviárium, amely nagyszámú és a legmagasabb színvonalú miniatúrái miatt jelentős. Egyéb kéziratait, többek között görög és héber nyelvűeket is, Udinében őrzik.

VII.

Angelus Politianus Antonio Pizamano s. d.

1. Quid esse hoc dicam, vir doctissime, quod illo ipso tempore quo vos Ioanni Pico Mirandulae, me praesente, tu Grimanusque, non iam tuus potius quam meus, quanquam mentito nomine, quanquam dissimulata patria, quanquam sub mille involucris, exhibuistis, non alium prius aut libentius sermonem quam de vobis ipsis, licet alio revocantibus ac propemodum resistentibus, iniecimus? An non, obsecro, vos surda et ignara quaedam naturae consentientis ratio non modo personam detrahere illam vobis intempestivam, sed etiam exprobare fucum falsarum illiusmodi apud amicos imaginum videbatur? Adeon' autem vos tum fuisse ferreos, adeon' (quaeso) in illo male, mehercules, lepido proposito pertinaces ut cum de utroque vestrum tam ardenter uterque nostrum sic a vobis, quasi certe non a vobis, quaerebamus, et cum apud vos de vobis ipsis, ut apud alios, tam ex animo tamque amanter loquebamur, duritiem tamen, aut obstinationem potius latendi fallendique nos, eandem semper retinueritis? O, si non ita induxissetis animum, qui complexus et quanta illa nostra extitissent gaudia! Quem diem nobis incivili illo, ne dixerim crudeli, commento, quem

[54] Gino Benzoni – Luca Bortolotti: Domenico Grimani, DBI, Volume 59, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2002. https://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

örülni, amikor egy szempillantás alatt szinte hamarabb eltűntetek, mint hogy felfedtétek magatokat. Mert még ha nagyon hajlott is rá a lelkem, alig mertem elhinni, hogy tényleg ti vagytok azok, akik valójában vagytok (nem gondoltam ugyanis, hogy azok, akik az imént bevallották, hogy becsaptak, azok képesek voltak engem becsapni, vagy épp nem csaphatnak be most újra), úgyhogy még egy pillanatnyi felszabadult és őszinte örömöt sem hagytatok nekem a gyanú minden árnyéka nélkül. Mert mint a halak és a madarak, ha egyszer már rászedték őket, a további élelemről az előbbiek úgy hiszik, horogra van tűzve, az utóbbiak meg hogy madárléppel van bekenve, úgy számomra a csalás után a merő őszinteségetek átlátszónak és bemázoltnak tűnt.[434]

2. Pico egykor ugyanezt tette velem, de sokkal szelídebben. Mert amikor engem vidéken álöltözetben meglátogatott, és a barátja rovására kicsit eljátszadozott, és ravaszul, mintha idegen lenne, kifaggatott, hogy mit gondolok róla, mégis később, amikor már megelégelte a játékot, nevetve önként felfedte magát előttem, úgyhogy miután a kétség minden felhője feloszlott, immár felszabadultan élvezhettem e kedves fiatalember társaságát, és volt alkalmunk egy jót társalogni, és lehetett „hallva igaz szavait, szólnom hozzá".[435]

3. Ti viszont – ha a véletlen nem épp miattatok vitt volna engem vissza vidékről a városba, már-már azt mondanám, szökevények elé állított ott az ajtóban –[436] megálljt nem ismerve hallgattatok (amin még most is megbotránkozom), mindketten hallgattatok, és én nem ismertelek fel titeket; azután velenceiek helyett vicenzaiakként, Pizzamani és Grimani helyett valami „Porticenzikként" távoztatok. De elég már a panaszkodásból, hisz késő és semmi haszna. És szabadjon a barátok számára olykor kedvükre megtréfálni a barátokat, ahogyan néha az istenek is eljátszadoznak a számukra legkedvesebb halandókkal, amint azt a legbölcsebb férfiak hátrahagyták.[437]

4. Most rátérek igen ékesszóló leveleidre, amelyeket Lattanzio barátunk lelkiismeretesen átadott Picónak és nekem, mindkettőt mindkettőnknek, hiszen ami e műfajban az egyiknek szól, az valójában mindkettőnknek szól. S ezekben úgy tűnik, kedvességed minden idegét megfeszíted azért, hogy amit korábban vétettél ellenünk, velünk szemtől szemben alakot változtatva, azt most távollétedben gyönyörűen visszaváltozva jóvá tedd. Valóban, leveleidben a szeretet, az emberiesség, természeted veleszületett kedvessége annyira él, lélegzik és megmutatkozik, hogy úgy tűnik, nem tintába mártottad a tollad (ahogyan szokták), hanem a szíved legmélyébe. Így – a syrakusai költő szavaival szólva – „ha korábban rossz tréfát űztél velünk, most jóvátetted, és busásan kárpótoltál érte".[438]

5. Mert azt, hogy a levelek kissé rövidek, fájlaljuk ugyan, de megtanultuk, hogyan tehetnénk azokat mesterségesen hosszúvá: úgy, hogy elejétől a végéig gyakran elolvassuk. És hát vannak itt még nálam más leveleid is, csakúgy,

fortasse etiam vobis invidistis! Etenim ego ne postea quidem laetitiam indicii toto persensi pectore, cum sub articulo uno temporis mihi vos pene prius abstulistis quam obtuleratis. Nam, etsi animus omnino inclinabat eodem, vix tamen credere audebam vos esse, bona fide, qui videlicet eratis (nec enim vel ab eis me antea potuisse vel tum quoque non iterum posse falli existimabam qui se nuper fefellisse confitebantur), ut ne illud quidem tantillum voluptatis liberum sincerumque mihi et ab omni vacuum suspitione reliqueritis. Ut enim pisces atque aves, decepti semel, caeteros etiam cibos, illi hamatos, hae viscatos credunt, sic ab impostura nuper vestra quod etiam merum sincerumque fuit esse id omne tamen dilutum mihi atque incrustatum penitus videbatur.

2. Fecit istuc ipsum olim in me Picus, verum longe ille mitius, nam cum me rusticantem temporarius versipellis adivisset, ac sibi ludos paulisper de amico cepisset, et de se quid sentirem callide, quasi alienus, explorasset, mox tamen, ubi lusit satis, ultro se mihi ridens patefecit, ut omni prorsus erepta nube frui iam liberrime suavissime iuvenis praesentia, dulcissimoque colloquio licuerit et veras audire et reddere voces.

3. Vos, contra, immodici, nisi me fortuna revertentem vestra ipsorum causa rure in urbem pene dixerim fugientibus in ipso limine obiecisset, taciti (quod adhuc abominor), taciti ambo et ignorati mihi, tum pro Venetis Vicentini, pro Pizamanis et Grimanis nescioqui Porticenses discesseratis. Sed enim querelae conticescant, serae iam et nihil profuturae, licitumque amicis fuerit ludere aliquando ex suo commodo amicos, sicuti carissimos homines etiam interdum numina solent, quod viri quidam sapientissimi prodiderunt.

4. Venio nunc ad epistolas tuas elegantissimas, quas mihi et Pico Lactantius noster diligentissimus reddidit, hoc est, utranque utrique. Nam quod in hoc genere alteri datur, utrique profecto datur. Et quidem videris in eis mihi vel ob hoc ipsum nervos omneis tuae contendisse humanitatis, ut quod peccaveras antea te nobis coram diffingens, nunc absens eundem refingens pulcherrima vicissitudine redimeres. Etenim sic in literis ipsis amor humanitasque tua et suavitas ingenii nativa quaedam vivit, spirat, exhibetque se ut non (quod solitum est) in atramento, sed in penitissimis praecordiis intinxisse nobis scriptorium calamum videaris. Ita, quod ait Syracosius poeta, si quid nos antea momordisti, nunc innoxium repetita etiam utilitate reddidisti.

5. Nam quod breviores fuerint epistolae, dolemus quidem, sed eas arte longissimas, hoc est a capite crebro repetentes, facere didicimus. Sunt autem adhuc apud me literae quoque aliae tuae, neque non simul et Gri-

mint Grimanitól, amelyeket nagyreményű ifjakként tíz évvel ezelőtt küldtetek nekem – nem méltatlanok arra, hogy mintegy magvakként pihenjenek, amelyek termését most le is arattátok. Tehát ahogyan a szerelmesek gondosan megőrzik a szívük választottjától kapott apró ajándékokat (például gyűrűt, láncot, zsebkendőt vagy akár ibolyát, néha rózsát, kis virágszálat), úgy én a te leveleidet és amelyeket Grimanitól kaptam, igaz szeretetetek legkedvesebb zálogait, nemcsak hogy nem hagyom porosodni, de gyakran előveszem, felolvasom hol magamnak, hol barátaimnak, és így frissítem fel az emléküket, így idézem fel ragaszkodásotokat, a lehető leggyakrabban. Ezért a tőled nyert valamiféle jogom révén arra kérlek, ne hanyagold el azt a szolgálatodat, hogy írsz nekem, amelynek gyümölcsét oly nagyra értékelem. Hanem amikor komolyabb tevékenységeid megengedik a pihenőt, akkor azt a pihenőt rám pazarold kérlek, és legalább szabadidőd egy részét szánd reám. Tartozol ennyivel szeretetemnek, s bizonyára tartozol ezzel emberiességednek.

6. Örömmel tölt el, hogy Domenico Grimani a követséget nagyon becsületesen látja el. Mindazonáltal azt kívánom, hogy minél hamarabb épségben visszatérhessen hozzád, hogy ne legyen túl sokáig távol a múzsáktól, és hogy amikor visszatért, üdvözöld,[439] öleld kebledre és gratulálhass neki (nemcsak a saját nevedben, de az én nevemben is) a köztársaság ügyeinek nagyszerű intézése révén méltán megérdemelt dicséreteihez. Azután amikor csak tudod, engem egyedül képviselj a számára adott jelentésedben a kísérőivel való tennivalói hosszú sorában.

7. A kézirattal kapcsolatban egyáltalán nem sürgetlek. Akkor tévednék inkább, ha úgy gondolnám, hogy ügyemet rád kell testálnom. Csak annyit mondanék el mindenképpen, hogy nagyon szeretném, hogy szívesen elolvasnám, nagyon vigyáznék rá, s azután híven visszaküldeném neked.

8. Giovanni Pico della Mirandola, mint a tudósok társulatának egyfajta Rosciusa,[440] gondolom, szintén válaszolni fog a leveledre, amelyet természetesen nagy örömmel fogadott. Velem együtt szívébe zárt téged és Grimanit, kitörölhetetlenül. Mindkettőtök dicséretét zengi mindenütt, mindenféle alkalomból, és hát sosincs híján az ilyen alkalmaknak.

9. Én bizony felolvastam leveledet Lorenzo de' Medicinek, és elmeséltem neki az egész álneves történetet, amin jót nevetett. De azért leszidott, hogy miért nem vezettelek el benneteket a házába akár akaratotok ellenére is, miután felismertelek titeket, hogy tetszésetek szerint meg tudjátok tekinteni a régi, faragványokkal díszített vázákat és féldrágaköveket, merthogy azt mondtátok, szeretnétek ezt tenni. Azt mondtam erre, nem érek fel kettővel. Mert a közmondás szerint is „még Herkules sem küzd kettő ellen".[441] De kedvel mindkettőtöket, támogatja terveiteket és kutatásaitokat. Olyan férfi ő, aki egyszemélyben minden nagyszerű és dicső dologra született, nevelkedett,

mani, quas abhinc annos ferme decem dedistis ad me, nec illae profecto indignae quae tanquam semina iacerent, adulescentes qui quidem forent ad hanc uberrimam frugem perventuri. Nempe igitur sicuti amatores munuscula suae quisque Veneris diligenter servant (anellum puta, catellam, sudariolum, violam quoque, nonnunquam rosam, flosculum), sic ego tuas illas et item Grimani literas, amoris veri gratissima pignora, non modo paulo incuriosius non habeo, sed et sub oculos crebro revoco, nunc mihi ipse, nunc amicis recitans, atque ita memoriam redintegrans, ita affectus renovans, ita consuetudinem mihi vestram quam saepissime asciscens. Quare abs te iure quodam meo postulo ne istud ad me scribendi officium omittas, cuius fructum tanti faciam. Sed cum tibi a studiis gravioribus ocium suppetit, ocium illud in me potissimmum transferas, operamque mihi aliquam, saltem vacui temporis, impertias. Debes hoc amori meo, debes certe humanitati tuae.

6. Dominicum vero Grimanum laetor equidem legationis honorificentissime perfungi munere. Cupio tamen eum salvum quam primum recipias, ne diutius a Musis ferietur, et ut aucto multis pro merito laudibus ob rem publicam bene gestam non tuo modo sed meo quoque nomine gratuleris, salutes, amplectarisque reducem, tum qua poteris significatione unum me quoque illi inter longa prosequentium officia repraesentes.

7. De codice autem nihil te equidem hortabor. Errarem potius si causam tibi meam commendandam putarem. Tantum dixerim vehementer me illum desiderare, qui lectus a me libenter, custoditus diligenter, etiam deinde fideliter remittetur.

8. Ioannes Picus Mirandula, quasi Roscius quidam literari theatri, respondebit, arbitror, et ipse ad tuas literas, quas videlicet gratanter accepit. Te cordi et Grimanum, mecum simul, infixos habet, et quidem trabali clavo. Laudat utrunque ubique quacunque occasione, nec occasio illi tamen unquam deest.

9. Sed et Laurentio Medici tuas ego ad me literas recitavi, fabulamque illam simulati nominis ridenti narravi totam. Castigavit tamen ille me verbis, quod cognitos deinde non etiam invitos in aedes suas adduxeram, ut veteris caelaturae vasa gemmasque, quando id vos cupere dixeratis, pro arbitrio spectaretis. Negavi me parem duobus. Nam ne Hercules quidem duos, quod est in proverbio. Verum amat ille vos; favet proposito doctri-

edzett; és ha nem tévedek, legalább olyan lelkesedéssel kellene őt meglátogatnotok, mint ahogyan azokat a véseteket (bár korábban vágytatok rá, s akkor felajánlottuk a lehetőséget) hirtelen otthagytátok.

Élj boldogul!

Levél Francesco della Casához

Francesco della Casa (1461–1512 k.) a Mediciek alkalmazásában álló firenzei bankárcsalád sarja, akik a római fiókot is vezették, és ott saját bankot is nyitottak.[55] Francesco a Medicieket 1491-ben két alkalommal is képviselte a Német-római Birodalomban. Lorenzo de' Medici fiaival nevelkedett együtt, és velük később is jó barátságot ápolt. Családját támadó ellenségeivel szemben a Mediciektől kért levélben segítséget, de sem Lorenzo, sem fiai nem tudták teljesen elhárítani ezeket a támadásokat. Lorenzo de' Medici halála után 1493-ban fia, Piero Lyonba, a francia királyhoz, VIII. Károlyhoz küldte della Casát a hivatalos firenzei követek, Gentile Becchi és Piero Soderini kíséretében, ahonnan számos levélben számolt be neki ottani tevékenységéről. Csak VIII. Károly itáliai hadjárata idején tért vissza Firenzébe; majd a Mediciek elűzése után 1500-ban Machiavellivel együtt képviselte követségben Firenzét a francia király, XII. Lajos előtt. Követsége Milánóban majd Parmában folytatódott 1503-ig, majd Bolognába küldték, ahol Giovanni Bentivoglióval való tárgyalásra kapott megbízatást. A levélben leírt óramű készítője Lorenzo della Volpaia (1446–1512) firenzei építész, ács, aranyműves, matematikus, de legfőképpen óraművés,[56] aki a Nap és a bolygók járását, valamint a holdfázisokat modelláló két igen hasonló, csodálatos szerkezetéről lett híres, amelyek közül az elsőnek a leírása épp e levél tárgya.[57] Az itt leírt, a Medici-palotában tárolt, körülbelül két méter magas órának a Mediciek Firenzéből való 1494-es kiűzése után nyoma veszett. Benvenuto Cellini és Giorgio Vasari tanúsága szerint a második önműködő ☞

[55] Raffaella Zaccaria: Francesco della Casa, DBI, Volume 36, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1988. https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-della-casa_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

[56] Pier Nicola Pagliara: Lorenzo della Volpaia, DBI, Volume 37, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1989. https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-della-volpaia_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

[57] A két óra közötti különbségekről ld. Frazer-Imregh Monika: Lorenzo della Volpaia asztrológiai órájának leírása Angelo Poliziano levelében (IV, 8.) (Bevezető tanulmány forrásközléshez), *Vallástudományi Szemle*, 2022/2, 141–145.

naeque isti, vir unus ad omnia magna et honesta natus, educatus, exercitatus, nec minore a vobis (ni fallor) studio visendus, quam illa ipsa caelamina, qua prius appetita, dein tamen oblata, continuo refugistis.

Vale.

☞ modellt is Lorenzo de' Medici rendelte meg, és Hunyadi (Corvin) Mátyásnak kívánta ajándékozni. Mivel azonban befejezetlen maradt, a gépezetet az elszegényedett mestertől karitatív jelleggel a guelfek kapitánya vásárolta meg 1510-ben, és a Signoriának adta, hogy Firenzében, a Palazzo Vecchióban őrizzék meg, ahol a róla elnevezett „Órateremben" (Sala dell' Orologio) helyezték el. A mozgó szerkezet karbantartásának feladata Lorenzo della Volpaiáról előbb fiára, Camillóra, majd unokájára, Girolamóra szállt, aki 1560-ban és 1594-ben restaurálta azt, 1609-től azonban nem működött többé. 1640-ben darabjai még szerepeltek egy leltárban, később nyomuk veszett. A mechanizmusra vonatkozó rajzok és számítások azonban fennmaradtak Lorenzo két fiának másolataiban: Benvenuto jegyzetlapjain és Eufrosino huszonkét oldalas kis kéziratában, amelyet „apánk, Lorenzo kézzel írott könyvecskéjéről" másolt le. Lorenzo órásmesterként 1490-ben azt a megbízatást kapta, hogy Firenze nyilvános óráját rendszeresen beállítsa; e feladatot 1494-ben, a Mediciek elűzésekor elvették tőle, majd 1500-ban az ő helyébe lépő órásmester halálával visszaadták neki, egy újabb óra építésének megbízásával egyetemben. Más köztéri és templomokon elhelyezett órákat is épített és karbantartott, Firenzén kívül is, például Bolognában. Fia, Benvenuto jegyzetein szerepelnek apja egyéb gépezeteinek tervrajzai is: asztroláb, hidraulikus gép csörlő kúthoz, vízimalom, ívfűrészelő szerszám stb.[58] Leonardo barátja volt, számos (legalább húsz) megépített gépezetéből mindössze a második asztrológiai óra rekonstrukcióját csodálhatjuk meg, amelyet ma a firenzei Museo Galileóban (Museo di Storia della Scienza) őriznek.[59]

[58] Giuseppe Brusa: L'orologio dei pianeti di Lorenzo della Volpaia, *Nuncius,* vol. 9, 1994/2, 645–669.

[59] Az alább leírt planetáris óra elődjét 1994-ben a Firenzei Tudománytörténeti Múzeum (Museo di Storia della Scienza, ma Museo Galileo) számára rekonstruálta Alberto Gorla órarestaurátor (http://www.albertogorla.it/) (Letöltés: 2022. november 13.), Giuseppe Brusa óratörténész (Giuseppe Brusa: *L'arte dell' orologeria in Europa: sette secoli di orologi meccanici*, Busto Arsizio, Bramante, 1978, 38) és Emmanuel Poulle tudománytörténész, levéltáros a firenzei Istituto Statale D'Arte (Liceo Artistico di Porta Romana) segítségével. (Raktári száma: 3817.) Vö. Emmanuel Poulle: *Horologium amicorum: l'astrarium de Giovanni Dondi, Padoue, Bibliothèque Capitulaire, ms D. 39*, Paris, École des Chartes, 1998.

VIII.

Angelo Poliziano barátjának, Francesco della Casának üdvözletét küldi

1. Megkaptam leveledet, amelyben egy önműködő gépezet híréről számolsz be, amelyet nemrég egy Lorenzo nevű firenzei épített, s amely a bolygók mozgását mutatja be az égre vonatkozó számításoknak megfelelően. Továbbá azt mondod, szeretnéd, ha írnék neked erről, ha valami biztosat megtudtam, mert kétségbevonható e hír hitelessége. Igyekszem a kedvedben járni, és bár mivel vidéken vagyok, rég nem láttam ezt a szerkezetet, mégis röviden előadom számodra, milyen az alakja, milyen a felépítése, és hogyan működik, amennyire csak emlékezetem alapján tudom. Ha ez a magyarázat kissé homályosnak tűnne a számodra, azt, kérlek, ne előadásomnak tulajdonítsd, hanem a szóban forgó dolog bonyolult voltának, s annak, hogy az teljesen újdonságszámba megy. [Lásd a 252. oldal képei.]

2. Van egy négyszögletes oszlop, körülbelül három könyök magas,[442] amely piramis módjára fent egy pontban végződik. Rajta oszlopfő helyett egy fémből levő, kör alakú lap helyezkedik el, amelyet aranyozott és különféle színű ábrákkal osztottak fel. Az egyik részén a bolygók összes járását mutatja be,[443] ennek a kiterjedése egy könyöknél rövidebb, és beépített fogaskerekekkel működik; a legszélén egy rögzített kör alakú sáv fogja körbe, amely huszonnégy órára van felosztva. Ezen belül a legfelső, forgatható körlapon felosztva a tizenkét csillagjegy látható, fokbeosztással.[444] Még beljebb nyolc kisebb, nagyságra nagyjából megegyező korong pillantható meg. Ezek közül kettő középen helyezkedik el (tudniillik egymáshoz vannak rögzítve),[445] úgy, hogy az alsó, kicsit nagyobb a Napot, a felső a Holdat ábrázolja. A Napból kiinduló, a peremet érintő sugár a [külső] köríven az órát, az állatövön pedig a hónapot, napot és a fokok számát, valamint a Nap úgynevezett középmozgását jelzi. A Holdból szintén egy pálca indul ki, amely ennek az óráit [ti. időszakaszait] mutatja, a holdfázis napjai azonban lejjebb, a nagyobbik korong peremén vannak jelölve.[446] Ez a pálca a Hold mellékkörének középpontján áthaladva [ti. a középpontot átszúrva] az állatövet elérve jelzi bolygójának középmozgását. A másik pálca ugyaninnen [a Hold mellékkörének középpontjából] indul ki, és a Hold testének középpontját, azaz a mellékkör szélét metszi, s a Hold valódi helyzetét mutatja meg.[447] Ennek köszönhetően lassulása és gyorsulása, egész mozgása és pályája, az újhold és a telihold is megfigyelhető rajta. Az előbbiek körül hat korong található, amelyek közül az egyiket „a sárkányfejnek és a sárkányfaroknak" nevezik, ez a nap- és holdfogyatkozásokról tudósít.[448] A többi a bolygókhoz van rendelve, és minden egyes bolygóból két mutató áll ki, amelyek mozgásaikat jelzik, csakúgy,

VIII.

Angelus Politianus Francisco Casae suo s. d.

1. Accepi epistolam tuam qua mihi significas allatum istuc esse de machinula automato quae sit nuper a Laurentio quodam Florentino constructa, in qua siderum cursus cum caeli ratione congruens explicetur, aisque te cupere ut, quoniam famae fides derogetur, ego ad te de ea scribam, si quid comperti habeam. Geram tibi morem, et quamvis longo intervallo id opus, ruri agens, haud aspexi, tamen eius vel quae forma sit, vel ratio, vel usus, quantum consequi memoria potero, breviter exponam. Quae si tibi explicatio paulo videatur obscurior, non nostrae omnino orationi, sed ipsius etiam rei, qua de agitur, subtilitate atque adeo novitati velim attribuas.

2. Columella est quadrata, quae pyramidos modo in acutum desinens fastigiatur, altitudinis fere trium cubitum. Supra eam pro capitello planus orbis est aheneus, auro et coloribus distinctus, et in cuius altera parte omnis siderum errantium cursus explicetur, cuius est dimensio cubitali brevior, rotulisque intrinsecus denticulatis agitur, circulo immobili, summum complectente marginem, quatuor et viginti horarum spatiis distincto. Intraque eum in summo versatili orbe, signa duodecim suis discernuntur gradibus. Interius orbiculi octo, pari ferme inter se magnitudine, visuntur. Ex iis duo medium obtinent punctum, alter scilicet alteri infixus sic ut inferior maiusculus Solem, superior Lunam repraesentet. A Sole radius ad circulum pertingens, in ipso quidem horas, in signifero vero, menseis, dies, graduumque numerum, verumque et medium (quod aiunt) Solis motum pariter indicet. A Luna item stilus prodit, ipsius horarum index, quae scilicet inferius in limbo ipso maioris orbiculi designantur, perque lunaris epicyclii transiens centrum, signiferumque contigens, medium sui sideris declarat motum, alter[15] item indidem exoriens, lunarisque centrum corporis, hoc est epicyclii oram, secans, verum eius locum manifestat. Quo fit ut tarditas celeritasque, et motus cursusque omnis, et coitus item pleniluniaque visantur. Circum hos orbiculi sex, quorum unus, quem Draconis caput caudamque vocant, Solis pariter Lunaeque defectus insinuat. Reliqui planetis attributi, quorum a singulis binae eminent cuspides, motuum indices, perinde atque in Luna ostendimus.

[15] ...*alter.* Butler kiadásában helytelenül: *alteri.* Poliziano: *Letters*, 272.

amint azt a Hold esetében megmutattuk. Ámde ezek hátrafelé is haladnak, ami a Holddal soha nem történhet meg, tudniillik ennek mellékköre az ellenkező irányba halad. Így mindegyiknél nyilvánvaló az együttállások, a hátráló mozgások és a keresztező mozgások módja. Van ezentúl egy további, az állatövével megegyező méretű sáv, amely a bolygók említett hat korongját szeli át felülről; ennek révén a felkelő jegyek foka[449] tűnik ki, és a napszak, azaz hogy a Nap melyik órában kel fel. Azok a korongok, amelyek az egyes bolygókat hordozzák, vele [a Nappal] ellentétesen, nappal kelet felé, éjjel pedig nyugat felé forognak. Maga a nagy óralap a bolygókat ellenkezőleg, éjjel kelet felé, nappal nyugat felé forgatja meg huszonnégy óra alatt.

3. Hogy mindez megfelel az égnek, azt a józan ész igazolja, és a hozzáértők is mind egyetértenek vele. S nincs mit csodálkoznod azon, ha ezek hihetetlennek tűnnek a sokaság számára, hiszen ahogyan az egyik szerző írja, „csak később hiszik el, lángész mit kitalál".[450] Én is alig hiszek a szememnek, pedig minden nap megcsodálhatom. Sőt, amikor régebben arról olvastam, hogy a syrakusai Archimédés valami ilyesmit készített, még e jelentős tekintély esetében is megingott a hitem, kétségeimet azonban honfitársunk teljes mértékben megcáfolta.

4. Művével semmilyen dicséret nem ér fel, s nem is lehet méltán másként dicsérni, mint hogy bevalljuk, hogy minden dicséret alatta marad. Alkotóját illetően pedig kétséges, hogy egyenes jelleme és becsületessége, őszintesége és erkölcsi tisztasága vagy inkább tehetsége miatt csodáljuk, úgyhogy azt gondolhatnánk, az ég küldte, és az égben is szerezte az égről való tudását.

Élj boldogul!

Fiesole, 1484. augusztus 8.

Sed ei retro quoque gradiuntur, quod nequaquam in Luna usu venit, utpote cuius in contrarium feratur epiciclus.[16] Ita et coniunctionum et recessuum et latitudinum ratio in singulis manifesta. Est praeterea limbus alius, signiferi instar, sex illos quos dixi planetarum orbiculos superne secans, unde et orientium gradus signorum et dierum spatia, hoc est quota Sol hora exoriator, apparet. A quibus singuli planetae orbiculis deferuntur, ei vicissim, interdiu quidem ad orientem, noctu vero ad occasum, commeant. Contra, orbis ipse amplissimus, noctu ad orientem, interdiu ad occidentem, quatuor et viginti horarum spatio, planetas torquet.

3. Quae scilicet omnia cum caelo congruere ipso et ratio convincit et peritissimus quisque consentit. Nec est quod mireris incredibilia haec videri permultis, quippe (ut est apud quendam) tarda solet magnis rebus inesse fides. Vix ipsi, inquam, oculis credimus, cum haec cottidie intueamur. Atque adeo cum legerem aliquando tale quiddam fabricatum Archimedem Syracusanum, vacillabat etiam in tanto auctore fides, quam plane hic noster absolvit.

4. Et ipso quidem opere laus omnis inferior est, neque enim aliter laudari pro dignitate potest, nisi ut omnem illi laudem esse imparem fateamur. Ipsum certe artificem dubium est morumne et probitatis, candorisque et sanctitatis, an ingenii magis causa admiremut, sic ut et caelitus demissum et in caelo ipso caelum didicisse existimemus.

Vale.

Faesulis, VI Idus Augustas MCCCCLXXXIIII

[16] ...*epiciclus.* Butler kiadásában helytelenül: *epiciclios.* Poliziano: *Letters,* 272.

252. oldal, fent: *Alberto Gorla – Giuseppe Brusa – Emmanuel Poulle: Lorenzo della Volpaia 1485 és 1510 között készített asztrológiai órájának rekonstrukciója, 1994, Firenze, Museo Galileo. Raktári száma: 3817.*
Fotó: Frazer-Imregh Monika.

252. oldal, lent: *Jacopo Dondi: Asztrológiai óra, 14. sz. Padova, Torre dell'Orologio.*
Fotó: Zairon (CC BY-SA 4.0).

253. oldal, fent: *Gian Paolo Ranieri – Gian Carlo Ranieri: Asztrológiai óra, 1496–1499. Velence, Szent Márk tér, Torre dell'Orologio.*
Fotó: Peter J. Green.

253. oldal, lent: *Bartolomeo Manfredi: Asztrológiai óra, 1473. Mantova, Palazzo della Ragione, Torre dell'Orologio.*
Fotó: Frazer-Imregh Monika.

Levél Filippo Poscóhoz

Filippo Posco 15. századi költő, humanista.[60] Pomponio Leto római iskolájához tartozott. Epigrammában dicsőítette többek között a pisai egyetem poétika ☞

IX.
Angelo Poliziano Filippo Poscónak üdvözletét küldi

1. Azzal kedveskedtél nekem, hogy elküldted leveledet, epigrammáidat. Azt kérdezed, mit gondolok felőlük. Rövid leszek. Hibátlanok, vidámak, szellemesek, tele érzéssel, csipkelődéssel. Tökéletesnek mondhatnám őket, ha korunkkal és nem az antikvitással vetném össze őket.

2. Ami pedig kérdésedet illeti, hogy miért írom a 'quodquod' és az 'adque' szavakat inkább d-vel, mint t-vel, erre könnyen felelhetek. S hogy ne gondold azt, hogy rászedlek vagy becsaplak, idézni fogok néhány tanúságot, amelyek előtted sem ismeretlenek. A Campidoglio előcsarnokában, egy nemrégiben megtalált bronz Herkules-szobortól, azt hiszem, balra van egy márványtábla, rajta vésett epigrammával, amely már alig látható, és így kezdődik: „Hecules invicte". [Legyőzhetetlen Herkules...] Ebben ezt is olvassuk: „administrandum quodannis" [kell szolgáltatni minden évben]. Megegyezik ezzel az írásmóddal az a nagyon régi Vergilius-kézirat,[451] amelyet nálatok a palota belső könyvtárában őriznek.[452] Ezt maiuscola-írással [csupa nagybetűvel] másolták, amelyből néhányat megvizsgálhatsz velem, csak a *Bucolicá*ból és a *Georgicá*ból, hogy ne kelljen az egész kötetet átlapoznod. Azt mondja: „Pocula bina novo spumante lacte quodannis" [Évenként két friss tejjel teli, habzó / csuprot...]. S kicsit lejjebb: „Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quodannis" [...valamint évente Cerésnek / s Bacchusnak]. És ismét: „degenerare tamen, ni vis humana quodannis" [fajul el mégis, hacsak emberi munka / évenként]. Majd: „nanque omne quodannis / terque quaterque solum scindendum" [...így évenként a barázdát / háromszor-négyszer végig kell törni].[453] De ezt is: 'adque' hasonló módon írják. És ne ütközz meg azon, hogy az Anio folyó[454] Narses[455] által épített hídján másként találod: „Atque interruptum continuatur iter" [És folytatódjon a félbeszakított út], kivéve, ha úgy gondolod, annak a

[60] Paolo Falzone: Lorenzo Lippi, DBI, Volume 65, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2005. https://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/Filippo-Posco/ (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ tanárának, Lorenzo Lippinek (1442 k. – 1485) a Marcus Aurelius korában élt anazarbosi Oppianos *Halieutica* [A halfogás művészete] című tankölteményéből görögből latinra készített fordítását. Ezt a köszöntőjét belefoglalták a mű *editio princeps*ébe is (Colle di Val d' Elsa, Bono Gallo, 1478).

IX.

Angelus Politianus Philippo Posco s. d.

1. Gratum fecisti, quod epistolam, quod versiculos misisti. Quaeris quid sentiam. Breve faciam. Recti sunt, festivi, arguti, pleni sensibus et aculeis. Dicerem consummatos, nisi non cum saeculo hoc illos, sed cum vetustate committerem.

2. Quod autem rogas cur ego has particulas 'quodquod' et 'adque' per 'd' potius quam per 't' literas notem, facile responsum. Ac ne te aut circunduci aut etiam falli putes, pauculos testes, neque eos tibi non domesticos, citabo. Est in atrio Capitolino, ad sinistram, opinor, aenei Herculis haud ita pridem inventi, marmur quoddam, vetustis ac iam pene exoletis incisum versiculis, quorum initium est, 'Hercules invicte.' In eo hoc quoque legitur: 'administrandum quodannis.' Adstipulatur etiam huic scripturae ille codex antiquissimus Vergilianus, qui istic in intima palatina bibliotheca adservatur, maiusculis characteribus exaratus, de quo paucula mecum recognas licet ex Bucolicis modo et Georgicis, ne totum tibi sit volumen explicandum. 'Pocula,' inquit, 'bina novo spumante lacte quodannis.' Et paulo post, 'Ut Baccho Cererique tibi sic vota quodannis.' Et rursum, 'Degenerare tamen ni vis humana quodannis.' Item, 'Nanque omne quodannis terque quaterque solum scindendum.' Sed et illud 'adque' pari ratione notatur. Neque te moveat quod in ponte illo Anienis a Narse constructo deprehendas aliter, 'Atque interruptum continuatur iter,'

műveletlen századnak az álláspontján kellene lennünk. Én inkább Quintilianust szeretném követni, aki a szép beszéd tanításáról írt művének első könyvében mint ízetlenséget kigúnyolta azt a különbségtételt, amelyet sokan megőriztek, hogy amikor az 'ad' prepozíció, d-t, amikor kötőszó, t-t kap.[456] Ezért a régi írásmód nyomait mind a mai napig megtalálhatod magánál Vergiliusnál, mint: „adque humiles habitare casas" [és kicsiny házban élni], „ad mihi sese offert ultro" [nekem meg önként ajánlkozik], „adque iterum ad Troiam" [és ismét Trójába], „adque aere Menalcha" [és érccel, Menalchas], „adque solo proceras erigit alnos" [és a földből kisarjasztotta a sudár égerfákat], „adque utinam ex vobis unus" [és bárcsak közületek egy], „adque adversos detinet hostis" [és visszatart a gyűlölt ellenség...],[457] és ezer más esetben, hogy még szorosabb korlátok közé szorítkozzam, mint ahogy ígértem.

3. Azt kérdezi még tőlem Lollio barátom,[458] miért járok el ugyanígy az 'adgredior' igénél, s meggondolásában (ha nem tévedek) egyrészt a megszokás ereje, másrészt Priskianos tekintélye vezeti, én azonban e helytelen szokástól a régiséghez fellebbezve annak helyes útjára szólítom. Ha időd engedi, pillants bele ugyanabba a könyvbe![459] Úgy hiszem, így fogod találni: „Adgredere, o magnos aderit iam tempus honores" [Törj méltó tisztségre tehát, az idő közel immár].[460] És hasonlóképpen: „Adgressi, nam saepe senex spe carminis ambos / luserat." [Meglepik és (mivel annyit igérte dalát, de becsapta / őket a vén) kötik össze].[461] S ezen a helyen bizony nekem nagyon is gyengének és ingatagnak tűnik Priskianos tekintélye (már bocsánat, hogy ezt mondom), mert hiszen azt gondolja, hogy inkább az írók hibájából, mint valamilyen meggondolásból történt, hogy az 'adfatur', 'adludo', 'adrideo', 'adnitor', 'adsumo' alakok megtartják a 'd'-t. Ő ugyanis úgy véli, hogy ezt a hibát még a császárok tiszteletére vert érméken is elkövették, amelyeken más egyebet is ugyanígy írnak, de kétségkívül az 'adlocutio'-t 'd'-vel és soha nem 'l'-lel írják.

4. Ám ti, túlságosan is kedélyes és finom emberek, bizonyára tréfát űztök velem, hiszen Pomponio[462] ott van nálatok, otthonotokban, aki az egész antikvitás és az egész irodalom legnagyobb szakértője, így én, az avatatlan, „baglyot viszek Athénba".[463]

5. Ám immár élj boldogul, és ments ki Lolliónál elfoglaltságaimra hivatkozva, tudniillik neki nem küldök most e futár révén egyéb levelet.

Élj boldogul!

nisi si illi inerudito saeculo standum putas. Ego Quintilianum sequi malim, qui in primo de oratoria institutione libro velut frigidam eludit quae sit a multis servata differentia, ut 'ad' cum esset praepositio, 'd' literam, cum autem coniunctio, 't' acciperet. Itaque veteris adhuc scripturae vestigia in eodem invenias Vergilio, ut 'Adque humiles habitare casas,' 'Ad mihi see offert ultro,' 'Adque iterum ad Troiam,' 'Adque aere Menalcha,' 'Adque solo proceras erigit alnos,' 'Adque utinam ex vobis unus,' 'Adque adversos detinet hostis,' et mille alia, ut minore etiam quam sum pollicitus me pomerio circumscribam.

3. Quaerit insuper de nobis Lollius noster cur idem in verbo 'adgredior' servemus, ducitque eum (ni fallor) cum consuetudinis vis, tum Prisciani auctoritas, sed ego a consuetudine hac prava ad rectam vetustatem provoco. Inspice (si est ocium) librum eundem. Ita, opinor, inveneris: 'Adgredere, o magnos aderit iam tempus honores,' et item, 'Adgressi, nam saepe senex spe carminis ambos luserat.' Neque mihi sane hoc quidem loco non imbecilla etiam (adsit venia dicto) ac vacillans Prisciani videatur auctoritas, quippe qui etiam censeat errore magis scriptorum qua ratione factum ut 'adfatur,' 'adludo,' 'adrideo,' 'adnitor,' 'adsumo' 'd' retineant. Quis enim putet etiam in nomismatibus ipsis Caesaribus consecratis id mendum admissum, in quibus cum alia ad eundem modum, tum certe 'adlocutio' 'd' litera notatur, nunquam 'l'.

4. Sed vos nimium belli homines ac faceti plane me luditis, qui domi Pomponium habeatis, hominem totius antiquitatis omnisque adeo literaturae consultissimum. Itaque ego ineptus etiam Athenas noctuam.

5. Sed iam vale, nostrasque Lollio occupationes excusas, ad quem scilicet nullas huic quidem tabellario literas dederim.

Vale.

Levél Ivan Gučetićhez

Ivan Stijepo Gučetić, dalmát nevén Giovanni Gozze (latinul Ioannes Gottius, Raguza, 1451 – Raguza, 1502) dalmát-horvát humanista, költő, író és szónok a raguzai Gozze (Gučetić) nemesi családból.[61] Kortársai nagyra értékelték költészetét, néhány versét belefoglalták gyűjteményes kiadásukba, például Jakov Bunić és Angelo Poliziano. Kiváló értelmiségiként az egyik leggazdagabb családi könyvtár tulajdonosa volt az akkori Ragusa (ma Dubrovnik) területén. Különféle feladatokat látott el szülővárosában, 1501-ben a Raguzai Köztársaság feje (ez egy hónapra terjedő tisztség volt akkoriban). Következként Nápolyban és a Magyar Királyságban tartózkodott (fennmaradt az 1493-ban ☞

X.

Angelo Poliziano a ragusai Ivan Gučetićnek üdvözletét küldi

1. Jóllehet ezekben a nagyböjt végéhez közelítő napokban a gyülekezetben a szentírás magyarázatával voltam elfoglalva, mégis végigolvastam verseskönyveidet, amelyeket egyedülálló szívélyességed és egymás iránt érzett ragaszkodásunk jegyében nekem dedikáltál. Ezek természetesen a legnagyobb örömmel töltöttek el, és még annál is nagyobb csodálatot keltettek bennem. Mert kérdem én, kit ne gyönyörködtetne verseid édes melódiája, elevensége, kifinomultsága, az a sok csipkelődés, élc, szójáték, az a hatalmas műveltség, nagy változatosság, az a mindenütt jelenlevő báj és vonzerő? Ki ne döbbenne meg annak hallatán, hogy egy illyriai ember, aki kereskedelemmel foglalkozik (ahogyan Plautus mondja),[464] és még élete virágjában van, akkora előrehaladást tett a költészet minden ágában, hogy nem csupán kortársaival, de még az ókori szerzőkkel is összevethető?

2. Ha nem félnék attól, Giovannim, hogy úgy tűnne, szeretetem miatt eléggé részrehajló vagyok, vagy egy kis hízelgéssel akarlak megnyerni magamnak, kétségkívül végigmennék egyenként minden olyan dolgon, amiről költeményeidben úgy látom, hogy bátran megállja a helyét az antikvitással szemben. De tényleg így vélem: ezek a könyvek annyira végtelenül kiforrottak és abszolút tökéletesek, hogy a megtestesült irigység sem tudna bennük joggal bármi kivetnivalót találni. Századunk (bármilyen is) tartozik neked,

[61] Simeone Gliubich: *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia,* Forni, Sala Bolognese, 1974, 103.

☞ tartott ünnepi beszéde II. Ulászló magyar és cseh királyhoz, *Panegyris Vladislao Hungarie et Bohemie regi, principi invictissimo, dicta* címmel). Kiterjedt költői életművéből ma mindössze három rövidebb verse ismert. Ő maga égette el három szerelmes verseskötetét, és *Delphinus* című novellája is elveszett. Fiatalabb kortársa és barátja, a koszorús költő Ilija Crijević (1460 k. – 1520), aki Rómában Pomponio Leto tanítványa volt, a humanizmus raguzai megalapítójának tartja. Gučetić Raguzától húsz kilométerre észak-nyugatra, Cannosa (horvátul Trsteno) faluban egy tengerre néző villát építtetett, amelynek különlegességekben gazdag arborétuma néhány eredeti (ötszáz éves) platánnal és a 18. században helyreállított reneszánsz Neptunus-szökőkúttal együtt ma is látható.

X.

Angelus Politianus Ioanni Gottio Ragusino s. d.

1. Cum per hos quadragesimae proximos dies ennarrandis populo sacris literis essem occupatus, pellegi tamen libros carminum tuorum, quos mihi tu pro singulari humanitate tua multoque inter nos amore dedicaveras. Ei me scilicet cum voluptate maxima, tum maiore prorsus admiratione affecerunt. Nam quem non, obsecro, suavitas illa tanta, lepor elegantiaque versiculorum, tot aculei, sales, argutiae, tanta eruditio, tanta varietas, tantae ubique veneres gratiaeque delectent? Quis non attonitus audiat hominem ab Illyrio, mercimoniis (ut inquit Plautus) emundis vendundisque occupatum, florentibus adhuc annis, tantos in omni poetice fecisse progressus, ut non solum cum suae aetatis hominibus, sed cum ipsa plane antiquitate conferri possit?

2. Persequer nimirum singula, mi Ioannes, quae ego in tuis poematis audacter contra veteres statura deprehenderim, ni metuam ne aut plus paulo indulgere amori aut assentatiuncula aliqua videar te velle demereri. Sed plane ita sentio: esse hos libellos ita examussim perfectos atque ad summum absolutos ut ne ab Livore quidem iure valeant reprehendi.

tudniillik mert te a régiekkel felérővé tetted, legalább a teljesítményeknek ebben a nemében. Én a magam nevében örökké szóló köszönetet mondok neked, mint akit te verseid révén a halhatatlanság ragyogásával ajándékoztál meg. Ugyanis meg vagyok róla győződve, hogy olyan csinosak ezek a költemények, olyan kedvesek, ékesek és szépek, hogy kicsit sem fog nekik ártani az idő múlása.[465]

Élj boldogul!

Levél Roberto Salviatihoz

Roberto Salviati (? – ?) nagy múltú és tehetős firenzei bankárcsalád sarja.[62] A család több férfitagja is Medici-lányt vett feleségül: a *gonfaloniere* tisztjét is viselő Alamanno, aki Caterina di Averardo de' Medicit vette el; az ő fia volt Giovanni, aki prior és gonfaloniere is volt. Az ő fia Iacopo, aki Lorenzo il Magnifico de' Medici lányát, Lucreziát vette feleségül; egyik lányuk, Maria pedig Giovanni delle Bande Nere neje lett. A Salviatik közül pisai érsek volt Francesco, akit a Pazzi-összeesküvésben való aktív részvétele és Giuliano de' Medici megölése miatt a Medici-párti firenzeiek 1478-ban felakasztottak. ☞

XI.

Angelo Poliziano barátjának, Roberto Salviatinak üdvözletét küldi

1. Nagy rajongás vesz körül, kedves Robertóm, hiszen a tudós fők oly versengve dicsérnek, mintha annál tudósabbnak tartanák őket mások, minél inkább dicsérnének téged. Csodálatos megtiszteltetés, de nem érdemtelenül! Hiszen a társaságuk iránt tanúsított szolgálatkészséged eredménye az, hogy nem az számít gyarló hízelgőnek, aki dicsér, hanem aki nem dicsér, azt tartják hálátlan gonosznak. Mert oly lelkesen támogatod a tudósok közül az igyekvőt, hogy még az irigynek sem lehet egy szava sem ez ellen. Ezért kérlek, ne bánd ezt a szokásodat, amely sokkal nagyobb fénnyel övezi nevedet, mint bármilyen katonai siker. Mert a dicsőség emléke soha nem múlik el, ha az a tudós embereknek nem annyira az eszébe, hanem a lelkébe vésődött bele.

Élj boldogul!

[62] Roberto Palmarocchi: *Salviati,* Enciclopedia Italiana, 1936. https://www.treccani.it/enciclopedia/salviati_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (Letöltés: 2022. november 13.)

Debet autem tibi hoc nostrum (qualecunque est) saeculum, quod tu videlicet par veteribus in hoc saltem laudis genere reddidisti. Equidem gratias tibi ago immortaleis, utpote quem tu tuis illustrando carminibus immortalitate donaveris. Ita enim mihi persuadeo: tam lepida ista poemata, tam venusta, tamque ornata et pulchra, omnem esse iniuriam temporum superatura.

Vale.

☞ Három bíboros is kikerült a családból a későbbi századokban. Az itt magasztalt Roberto Giovanni Pico della Mirandola barátja volt, egyebet nem tudunk róla. Az alábbi levél úgy mutatja be őt, mint a humanisták jóakaróját, aki ajánlásokkal és a megfelelő patrónusok előtt tett dicséretekkel vitte végbe jótéteményeit. A Salviati család jelentőségét bizonyítja, hogy a 19. században Fiesole felé terjeszkedő Firenze egyik negyedét a család kisebbik villájáról nevezték el Salviatinónak. A család palotái közül az egyik a via del Corsón a Palazzo Portinari-Salviati, ma a Banca Toscana székhelye, a másik, Michelozzo által tervezett épület a via Ghibellinán a család 18. századi kihalásától fogva a Palazzo Borghese nevet viseli.

XI.

Angelus Politianus Roberto Salviato suo s. d.

1. Beatus es gratiae, mi Roberte, quem sic docti certatim laudant ut tum denique docti credantur cum te maxime laudaverint. Prodigiosus honor, sed tuis meritis non indebitus. Facit enim sedulitas erga hunc ordinem tua non ut ineptus aut adulator qui laudet, sed ut impius aut ingratus habeatur qui non laudet, adeo quippe doctorum studioso favetur ut in ipsum ne invido quicquam liceat. Quare ne, quaeso, morum talium poeniteat, quibus ad splendorem nominis plus multo proficitur quam triumphis. Nunquam enim vestigia gloriae obliteratur ab hominum doctorum impressa, non ingenio dixerim, sed animo.

Vale.

Levelezés Andrea Magnanival

Andrea Magnani (1450 k. – 1504 k.) bolognai humanista, udvari költő és fordító, a reneszánsz alkotóit támogató II. Giovanni Bentivoglio által uralt Bologna egyik legkiemelkedőbb alakja.[63] Magnani kora számos humanistájával tartotta a kapcsolatot, latinul és népnyelven is írt többnyire köszöntő epigrammákat és szonetteket, görögből Xenophón *Kyropaideia* című művéből Kyros végrendeletét (VIII, 7.) népnyelvre fordította. Polizianóval kötött barátsága éppen e levéltől, illetve az ezt megelőző gratulációjától fogva követhető nyomon. Poliziano először 1479-ben, majd Picóval együtt tett 1491-es kéziratbeszerző körútja alkalmával több ízben is találkozott Magnanival Bolognában, amikor is Magnani segített Polizianónak, hogy a Santo Stefano kolostorában Cicero *De officiis* című művének egy régi kéziratát tanulmányozhassa, és összevethesse emendálás céljából a nála levő másik két kézirattal.

Ennek eredményeit a második *Miscellanea (Miscellaneorum centuria secunda)* 14. értekezésében foglalta össze. Poliziano útijegyzetében (München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm, 807) leírja, hogy Magnani megmutatta neki érmegyűjteményét. A bolognai humanista valószínűleg ekkor kérte el Poliziano népnyelvi verseit, amelyek kéziratát a pratói Zanobi Masolini vitte el később ☞

XII.
Angelo Poliziano barátjának,
a bolognai Andrea Magnaninak üdvözletét küldi

1. Nem lustaságomnak, de nem is teendőimnek tudható be egészen (bár az utóbbiból akad bőven), hogy legutóbbi leveledre még nem válaszoltam, hanem inkább kedvességednek, amely már annyira közismert, hogy miatta már szinte azt gondoltam, bármit megengedhetek magamnak irányodban. Úgyhogy ha szeretnéd megtartani a nyájasság e címkéjét, amelyet gyakorlatoddal már magadévá tettél, akkor nem tudsz és nem is szabad haragudnod rám hallgatásomért.

2. Hogy *Miscellanea*mat annyira kedveled, hogy az *Attikai éjszakák*hoz hasonlítod, nos, jobban szeretném, ha kevésbé lennél általában nyájas, hogy

[63] Paolo Pontari: *Andrea Magnani,* DBI, Volume 67, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2006. https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-magnani_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2022. november 13.)

☞ Magnaninak. A kódexbe bemásolták Poliziano tárgyalt levelét és egy római feliratot, mivel Magnani a régiségek szenvedélyes gyűjtője is volt. Kettőjük kapcsolatának legfontosabb epizódja Poliziano latin nyelvű Héródianos-fordításának: *Herodianus historiae sui temporis libri VIII* [A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától][64] bolognai kiadásához kötődik, amely fordítással VIII. Ince pápa bízta meg még 1484-ben. Amint a következő, második (IV, 13) levélből kiderül, Poliziano 1487 júliusában séta közben mondta tollba fordítását, amit a firenzei követ, Giovanni Lanfredini vitt el a pápának, de csak 1493 júniusában[65] nyomtattak ki Rómában. A kérdéses levél azonban egy hónappal e megjelenés előtt íródott, és ebben a firenzei költő Magnani azon kérésére reagál, hogy Bolognában is hadd jelentesse meg. Így is lett, és Poliziano kérésére Magnani egy másik bolognai humanistával (mindkettőjük barátjával), Alessandro Sartival együtt felügyelte a szedés munkálatait Francesco Benedetti nyomdájában. E kötetbe belefoglalták Poliziano ajánlását a pápának és Magnanihoz írt levelét is. Egyébként, éppen egy esztendővel azelőtt, 1492-ben a két bolognai humanista Poliziano egy további, rövidebb művének kiadásáról is gondoskodott: ez a Lorenzo de' Medici haláláról megemlékező, Jacopo Antiquarihoz írt levele volt: *Epistola de obitu Laurentii* (itt a IV, 2.), amely szintén Benedetti nyomdájában jelent meg.

XII.

Angelus Politianus Andreae Magnanimo suo Bononiensi s. d.

1. Neque desidiae meae neque occupationum culpa omnino est, licet harum quoque nonnulla sit, quod ad epistolam superiorem non rescripsi hactenus, sed tuae potius facilitatis, notae iam sic omnibus ut ob eam protinus et ego licere in te mihi omnia existimaverim, qui si nomen hoc humani retinere studes, quod usu pene iam fecisti tuum, nec irasci silentio nostro potes ullo pacto, nec debes.

2. Quod Miscellaneis nostris ita faves ut Atticis quoque Noctibus eas compares, equidem vellem minus vulgo humanus habereris, ut non ex

[64] Az eredeti címe: Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορίαι. Magyarul: Héródianos: *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától,* ford. Fehér Bence, Kovács Péter, Budapest, Osiris, 2005.

[65] Tehát nem júliusban, mint Butler írja. Poliziano: *Letters,* 353.

ezt a mű érdemének tudják be, és ne természetednek, amely mindig kész arra, hogy ilyeneket írjon. Mindazonáltal kérlek, ne hagyj fel azzal, hogy így dicsérsz engem, még ha nem is érdemlem meg! Többnyire ugyanis a hamis dicséret legalább annyira jólesik az embernek, mint az igazi, merthogy kedvesebbnek tűnik az ajándékba adott adomány, mint az, amelyik kötelező.

Élj boldogul!

Firenze, 1489. január 16.

XIII.

Angelo Poliziano barátjának, Andrea Magnaninak üdvözletét küldi

1. Azt írod, az ottani nyomdászok rimánkodva kérik tőled Héródianosomat.[466] (Joggal nevezem őt az enyémnek, hiszen én fordítottam latinra.)[467] Majd azt kéred tőlem, hogy küldjem vissza neked a saját példányodat a javításaimmal – ők akarják így, mondod. Visszaküldöm, de az igazat megvallva csak enyhén, s nem annyira szigorúan javítva, úgy, hogy többet találj az én hibáimból, mint az írnokéiból.

2. Ennek ellenére úgy vélném, hogy stílusommal, azaz a fordító stílusával, valamivel elnézőbbnek kellene lenni, mint amikor írok. Hiszen jobban számot ad a stílusról mindaz, amit írsz esetleg, ahol szabadon szárnyalhatsz, mint amit fordítasz, ahol nem térhetsz el a megírt szövegtől. Tegyük még hozzá, hogy ezzel a fordítási feladattal nem erőltettem meg túlságosan magam, merthogy néhány nap alatt diktáltam le csak úgy séta közben. Úgyhogy annyira távol áll tőlem, hogy ezért dicséretet várjak, hogy még azt is nagyon jónak találom, ha elkerülöm majd a súlyosabb kritikát. Ezért mind a többi barátomnak, mind neked nemcsak elengedem, hogy bárhogy is megvédelmezd e munkát, de meg is tiltom, s épen megőrizlek titeket más dolgokra, amiket később adok ki.

3. És bár igen sokan vannak nálatok,[468] akik rendkívüli módon kedveznek nekem, mégis egyedül te vagy az, a családnevedre nagyon is méltó Andrea Magnani,[469] akit a legtöbbre tartanék. Ennek oka egyrészt, hogy jó családból származol, tehetős és megbecsült vagy, másrészt, hogy szellemed kifinomult, természeted igen kedves, egyedülállóan elragadó vagy (bármit teszel vagy mondasz, de még akkor is, ha meg se szólalsz vagy semmit nem csinálsz), puszta tekinteteddel, mint mondják, megnyered magadnak az embereket. Ennélfogva a világon senkitől sem félek, feltéve, hogy te a pártomat fogod. Ugyanis senki nem fog Polizianóról rosszat gondolni, aki látja, hogy Magnani kedveli őt.

ingenio tuo, semper ad officium parato scribi talia, sed ex operis ipsius merito crederetur. Tu perge nihilominus ornare isto pacto me, vel immerentem. Non minus enim plerunque delectat falsa quam vera laus, sicuti gratius accidit fere quod dono datur, quam quod ex debito.

Vale.

Florentiae, XVII Kalendas Februarias MCCCCLXXXVIIII

XIII.

Angelus Politianus Andreae Magnanimo suo s. d.

1. Efflagitari scribis istic ab iis qui libros excudunt formis Herodianum meum (meum enim iure appello, quem quasi Latinitate donaverim). Tum rogas codicem tibi ipsum tum remittam aliquando nostra (quod illos cupere ais) manu emendatum. Remitto, sed (ut verum fatear) leniter potius quam severe castigatum, sic autem ut nostra errata plura in eo quam librarii deprehendas.

2. Crediderim tamen stilo ipsi certe meo, hoc est interpretis, plus aliquanto veniae deberi quam auctoris, quoniam meliuscule respondent fere quae scribas, ubi sit liber quasi cursus, quam quae vertas, ubi nihil extra praescriptum. Accedit et illud, quod hoc mihi munus interpretandi quasi levioris operae fuit, utpote qui diebus pauculis dictaverim sic deambulans. Itaque tantum abest ut mihi inde laudem petam, ut etiam abunde pulchrum fore putem si vitavero graviorem culpam. Quare cum amicis reliquis, tum tibi in primis omnem huius operis defensionem non remitto solum, sed etiam prope interdico, vosque integros ad alia reservo, quae post edentur.

3. Sed quanquam plurimi sunt apud vos qui mihi etiam plus nimio favent, unus tamen es tu, Andrea Magnanime, cognomento isto tuo gentilicio dignissime, quem equidem faciam plurimi, cum quod, ex bonis ortus, et opibus flores et honoribus, tum vel maxime quod ingenio es elegantissimo, moribus suavissimus, gratia pene quadam (quicquid agis, quicquid loqueris, immo etiam si nihil agis nihilque loqueris) singulari, ac vultu denique ipso (quod dicitur) homines devincis. Itaque nihil quenquam metuo ubi tu mihi studeas. Nunquam enim male de Politiano sentiet qui placere eum Magnanimo intelleget.

4. Most egyetlen egy dolgot kérek tőled. Az egyéb munkáim iránt tanúsított gondosságodra kérlek, figyelj oda, hogy ami nyomásra kerül, abban a szedéskor a lehető legkevesebb hiba keletkezzék az eredetihez képest, és hogy azok a jegyzetek se maradjanak ki, amelyeket a lapszélekre írtam. Ezen helyek közül három vagy négy olyat találsz, ahol a romlott görög szöveg miatt kellett mentegetőznöm. Ennek a feladatnak az elvégzésére senki alkalmasabbat nem találhatnál, és senkit, aki nagyobb hasznodra lehetne, mint Alessandro Sarti, aki városodból való, tudós ember, és jószándékkal van irántam, azontúl (amit én ez ügyben[470] a legfontosabbnak tartok) sohasem késlekedik a baráti segítségben.

Élj boldogul!

A fiesolei vidéki házban, 1493. május 6.

Függelék

Az alábbi levél a Lorenzo de' Medici haláláról írt levél (itt a IV. könyv 2. levele) bolognai kiadásának előszavaként jelent meg, nem sokkal az eseményt követően.

Panfilo[471] *az olvasóhoz*

Amikor július 25-én az igen művelt bolognai férfiak, Andrea Magnani és Alessandro Sarti, megmutatták nekem az éles eszű tehetség és mindkét nyelven nagy tudású Angelo Poliziano levelét az isteni Lorenzo de' Medici haláláról, az nagyon elnyerte tetszésemet, és szinte gyönyörűség volt elolvasni. Ennél nagyobb örömet nem is okozhatott volna éleselméjűsége és stílusának ereje. Mert minden ízében nagyobb változatossággal fűszerezte, több élccel díszítette, feszesebb ritmussal ütemezte, mint amit valaha is láttam. Arra gondoltam, hogy akik nekem oly nagy gyönyörűséget okoztak, azoknak valamilyen viszontajándékkal[472] kedveskedem, hogy annál gyakrabban tegyék láthatóvá számomra rejtett kincseiket, bármit, ami igen kedves barátjuktól,[473] Polizianótól nap mint nap a kezükbe kerül, és forgathatják. Ezért tehát a nyomdászoknak adattam át a levelet, hogy igyekezetem révén más Apollo-tisztelők is részesülhessenek abban a gyönyörben, amelyet én a lelkem mélyéig megtapasztaltam e bolognai férfiak készséges kedvessége révén.

Élj boldogul!

4. Unum tantum est quod a te nunc contendo. Cures, pro reliqua in nostris rebus diligentia, ut quam minimum quasi degenerent ab origine quae mox volumina formabuntur, utque ne illae ipsae quidem adnotatiunculae omittantur, quas marginibus adscripsimus. Inter eas vero etiam locos (puto) tris[17] quatuorve ad summum reperies ubi fuit excusatione utendum corrupti apud Graecos exemplaris. Ad haec vero facile procuranda obeundaque magis idoneum habere magisque ex usu tuo neminem possis quam Alexandrum Sartium, civem tuum, literatum hominem, nostrique studiosum, tum (quod ego in hac re primum puto) neutiquam in amici negocio dormitantem.

Vale.

In Rusculo Faesulano, pridie Nonas Maias MCCCCLXXXXIII

Appendix

Pamphilus ad lectorem

Cum ante diem octavum Kalendarum Sextilis acutissimi ingenii et utriusque linguae litteratissimi Angeli Politiani epistola mihi quaedam demonstrata de obitu divi Laurentii Medicis fuisset ab exactissimis viris Andrea Magnanimo et Alexandro Sartio Bononiensibus, fuit ea quidem mihi quam gratissima ac longe iucundissima perlegenti. Neque potui maiori affici gaudio ex acumine atque stili robore. Est enim undique magis repleta varietate, ornata salibus, pluribus depicta clausulis quam viderim nusquam antea. Cogitavi ego, utqui me tantopere delectarant, afficerem eosdem, aliquo munere refrigerii, quo mihi frequentius recondita patefaciant, qualiacumque illi Politiani amantissimi quotidie habeant et in eorum versentur manibus. Curavi igitur eam impressoribus tradere, ut et alii quoque Phoebicolae ea perfruantur voluptate mea opera, quam ego gnavia atque diligentia Felsineorum perceperam ex animo.

Vale.

[17] ...*tris*. Régies alak a *tres* helyett.

VÉGJEGYZETEK

I. KÖNYV

Levelek Piero de' Medicihez

1. Itt a latin *suo* helyett utaltam viszonyára az ifjú Medicihez.
2. A cumae-i Sibylla pálmalevelekre írta jóslatait, amelyeket aztán a szél szanaszét szórt a barlangjában. Lásd Vergilius: *Aeneis*, III, 444 és VI, 74, Servius jegyzeteivel.
3. Poliziano itt nagyhatású *Miscellanea* című művére utal (helyesen: *Miscellaneorum centuria prima*), száz, javarészt filológiai esszéjének gyűjteményére, amelyet 1489-ben adott ki. Ez később belekerült műveinek összes kiadásába, amely Aldo Manuzio nyomdájában jelent meg 1498-ban. A modern korban 1989-ben Hideo Katayama rendezte sajtó alá Tokióban. A második kötetet Poliziano nem tudta befejezni, és nem is tudtak róla, mígnem a 20. században előkerült az autográf kézirata. Első kiadása: Angelo Poliziano: *Miscellaneorum centuria secunda,* a cura di Vittore Branca – Manlio Pastore Stocchi, editio minor, Firenze, Fratelli Anelari, 1972, editio minor: 1978. Legújabb kiadása a két kötetnek: *Miscellanies,* Volume 1–2, eds. Andrew R. Dyck – Alan Cottrell, Cambridge–London, Harvard University Press, 2020.
4. Az ifjabb Pliniusra utal, aki kilenc könyvben adta ki leveleit. Itt a Traianushoz írt dicsőítő beszéde miatt nevezi szónoknak.
5. Sidónios: *Epistulae,* 1, 1, 1. Pliniust hozza fel követendő mintaként, majd Symmachus *rotunditas*át, azaz gördülékenységét dicséri.
6. Quintus Aurelius Symmachus (340 k. – 402 k.), szónok, prózaíró és politikus, 373-ban Afrika provincia kormányzója, 384–385-ben Róma városának prefektusa, 391-ben consul. Tíz könyvből álló *Levelei*t fia adta ki.
7. A történetet Quintilianus mondja el, lásd *Institutio oratoria,* 8, 1, 2.
8. Az eredetiben görögül: τὰ μὲν κοινὰ καινῶς, τὰ δὲ καινὰ κοινῶς. Philostratos: *Dialexeis* I. Lásd még Platón: *Phaidros,* 267b.
9. A kéziratban lapszélen: *a vobis.* Mint azt Shane Butler is megjegyzi, a többes szám használata arra enged következtetni, hogy eredetileg nem Piero volt e levél címzettje, vagy nem egyedül. Lásd Poliziano: *Letters,* 320, 1. lj.
10. Marcus Gaius Iulius Caesar Octavianus, Marcus Antonius és Marcus Aemilius Lepidus alkotta az ún. második triumvirátust Kr. e. 43-ban.
11. Poliziano itt szembemegy azzal az általános nézettel, mely szerint Firenzét a diktátor Sulla alapította. Erre és egyéb ellentmondásos kérdésekre vonatkozóan lásd Nicolai Rubinstein: Il Poliziano e la questione delle origini di Firenze, in *Poliziano e il suo tempo. Atti del IV Convegno internazionale di studi sul Rinascimento, Firenze, Palazzo Strozzi, 23–26 settembre, 1954*, Firenze, Sansoni, 1957, 101–110.

12. Itt még mindig Gaius Octaviusról, tehát Augustusról van szó, nem az őt örökbefogadó Iulius Caesarról, akinek szintén Gaius volt az előneve. Az örökbefogadással Octavius apja nevét vette fel, így lett teljes neve Gaius Iulius Caesar Octavius.
13. A *iugerum* (28 800 négyzetláb = 0,252 ha) olyan földterület, amit egy nap alatt egy pár ökörrel fel lehetett szántani. Firenze térképe még mai is mutatja az ókori város eredeti szerkezetét, mely egy katonai kolónia alapjain épült ki.
14. A *cardo* 'fordulópont' vagy 'határvonal' volt az észak–déli tengely, a *limes decumanus* pedig a rá merőleges kelet–nyugati tengely, melyeket a nap járása alapján jelöltek ki egy hosszú, függőlegesen felállított rúd segítségével. Ennek az árnyékát jelölték meg a rúd köré rajzolt körön napfelkeltekor és napnyugtakor.
15. Sextus Iulius Frontinus (30 k. – 103 k.), római köztisztviselő, hadvezér, író. *Praetor urbanus* 70-ben, Britanniában kormányzó (Tacitus: *Historiae,* 4, 39). Háromszor volt consul. 75–78 között Britanniában (Tacitus: *De vita et moribus Iulii Agricolae,* 17), majd Germániában sikeres csatákat vívott. Domitianus korában a közélettől visszavonulva írásainak szentelte idejét (Plinius: *Epistolae,* 5, 1; Martialis: 10, 58). Nerva császársága alatt *curator aquarum,* azaz a vízvezetékekért felelős főtisztviselő lett. Írásai: a földmérésre vonatkozók: *De agrorum qualitate* [A földek minősége] és a *De controversiis libri II* [Két könyv a vitás kérdésekről]; történeti anekdoták: *Strategematon* vagy *Strategematicon*, ezekben sok az interpoláció; a vízvezetékekről: *Liber de aquis (aquae ductibus) urbis Romae*, ez a legfontosabb forrás e területen. Magyarul: *Sextus Iulius Frontinus feljegyzései Róma város vízvezetékeiről,* ford. Palasovszky Sándor, Szentes, Szent Imre Nyomda, 1936. Hadászati munkája, a *De re militari* elveszett, de Vegetius felhasználta.
16. Valójában a kérdéses mű szerzője ismeretlen, címe: *Libri regionum* [A tájegységek könyvei], a kérdéses kódex a következő: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 28, 32. A szerző, aki nem egyenlő Frontinusszal, az első triumvirátusra utal, lásd Rubinstein: *Il Poliziano,* 105–106.
17. Publius Vergilius Naso: *Eclogae,* 1, 30–41. Tityrus mint pásztorleányról beszél Amaryllisről, és Vergilius kommentátora, Servius adja azt a magyarázatot, miszerint képletesen Rómáról lenne szó. Az Amaryllis nevet Lydos (akit Poliziano később Philadelphos néven említ) értelmezte szerelemként (*Erós*-ként).
18. *Amor* – szerelem. Visszafelé: *Roma*.
19. *Flora* a virágok istennője, szabin eredetű tavaszistennő, ünnepét, a *Floraliá*t április 28. és május 3. között tartották, amelyen az élet ciklusának megújulását köszöntötték. Lásd Ovidius: *Fasti,* V, 193–212; Macrobius: *Saturnalia* I, 10, 11–14; Lactantius: *Divinae institutiones* I, 20, 6–10.
20. Philadelphos valójában Ióannés Lydosszal (490 k. – 560 k.), a bizánci hivatalnokkal és íróval egyenlő, akit Poliziano lydiai szülővárosáról, Philadelphiáról nevez így. Az év pogány ünnepeit Ovidius *Fasti*jához hasonlóan hónapokra bontva leíró műve a *De mensibus* (görögül: Περὶ τῶν μηνῶν), amely töredékesen maradt ránk. A Róma nevét tárgyaló rész a IV, 73.
21. Lydos: *De mensibus,* IV, 75. Eustathius: *Dionysius Periegetes,* 803.
22. Itt már újra Firenzéről beszél.

23. Id. Plinius: *Historia naturalis,* III, 52.
24. Ptolemaios: *Geógraphiké (*Γεωγραφικὴ ὑφήγησις*),* III, 1, 43.
25. Id. Plinius: *Historia naturalis,* XIV, 36.
26. Szent Zenobius (337–417), olaszul: San Zanobi, Zenobio, Firenze püspöke majd védőszentje a későbbi Szent Antonino (Antonino Pierozzi, 1389–1459) mellett, aki a San Marco priorja és Cosimo de' Medici lelki támasza is volt. Ünnepnapja a hagyomány szerinti születésnapja, május 25.
27. Prokopios: *De bellis,* VII, 5, 1.
28. Az „Előfutár" Keresztelő Szent János, a szóbanforgó templom a híres Keresztelőkápolna, a *Battistero di San Giovanni*.
29. Ovidius: *Fasti,* V, 549–552.
30. Latin nevén: *Faesulae.*
31. A *Hyades* a Bika csillagkép fejét képező hét csillag, melyek május eleji felkelése az égen rendszerint esőt jelent. Innen latin nevük: *Pluviae.* A mítosz szerint ezek Atlas és Pleioné leányai, a Pleiadok voltak. A rómaiak a görög Ὑάδες szót a latin *sus* 'disznó' kifejezésből vezették le, így a *Hyades* latin megfelelője a *Suculae* lett.
32. A mitikus összefüggés alapja a forrásokat jelképező nimfák életadó ereje és a Hold mint a női termékenység életciklusának mutatója lehet. Az asztrológiában a Holdhoz a vizes minőség kapcsolódik, a keletkezés és növekedés bolygója.
33. E szóban: „hosszuruhájú", a hexameter miatt rövid az „u" *(abbreviatio).*
34. Hésiodos: *Astronomia*, 180. frg. Poliziano görög eredetiben hozza: Νύμφαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι, / Φαισύλη, ἠδὲ Κορωνὶς, εὐστέφανός τε Κλέεια, / Φαιώ θ' ἱμερόεσσα, καὶ Εὐδώρη τανύπεπλος, / νύμφας ἅς Ὑάδας καλέουσι φῦλ' ἀνθρώπων. A versrészletek is saját fordításaim.
35. Silius Italicus: *Punica,* 8, 476–477. Az eredetiben: *Affuit et sacris interpres fulminis alis / Faesula.*

Levelezés Giovanni Pico della Mirandolával

36. Ez a levél szorosabb barátságuk kezdetén, 1483-ban keletkezett. Ugyanez a levél Pico bázeli összkiadásában: Giovanni Pico della Mirandola: *Opera omnia,* Basileae, per Henricum Petri, 1557, 372. A szövegben Poliziano olykor megváltoztatta a szórendet, így tette még elegánsabbá Pico stílusát.
37. A verseskötet címe *Amores* volt. Sajnos csak néhány elégia maradt fenn belőlük, mert később Pico elégette verseit. Tettét azzal indokolta, hogy úgy érezte, csak azután válhat igazi filozófussá, ha felhagy a költészettel.
38. Az *ad unguem* a szobrászoktól vett kifejezés a tökéletességre, akik a körmükkel simították végig művüket, hogy teljesen sima, és így befejezettnek tekinthető-e alkotásuk. A lap szélén a nyárs (vízszintes vonal) jelezte az ókori szövegkritikában, ha egy sor hamis vagy felesleges volt. Görögül ὀβελός, kicsinyítve ὀβελίσκος, latinul *obelus*, kicsinyítve *obeliscus*, Pico az utóbbit használja.
39. *Nam quae maior iniquitas quam amicum fallere de te sibi omnia promittentem?* A dolog előzménye, hogy Pico első versküldeményeit Poliziano nagy örömmel és Pico szerint

túlságosan jószívűen, tehát enyhén bírálta el. Ezért fejezi ki óhaját egy elfogulatlan megítélésre.

40. Catullus: Carmina, 22., a 18. és 21. sor. Az eredeti levélben Pico Catullus 22. carmenjét idézi: *„Nimirum omnes fallimur, […] nec videmus manticam quae in tergo est."* – „Így tévedünk mi mind bizony és […] s nem látjuk azt, mi hátul púpként díszeleg." Pico: *Opera,* 372. Poliziano kihagyja az idézetet. (Az *M* kéziratban még szerepel.) Az idézet teljes szövege:

    Nimirum idem omnes fallimur,
    neque est quisquam quem non in
    aliqua re videre Suffenum possis.
    Suus cuique attributus est error;
    sed non videmus manticae quod tergo est.

41. Poliziano kihagyja az eredeti levélből a következőt: *tam multo praesertim studio, tam ex animo efflagitanti. Quod si is essem a quo in eiusmodi re tibi gratia referri posset, non tacerem Graecum illud, Lisippum Apellis et Apellem Lisippi alterna opera vicissim uti solitum.* – „főként, hogy ő oly lelkesen és őszintén kér erre. Ám ha én az a fajta ember lennék, akitől az efféle ügyekben fizetséget vagy hálával való tartozást lehetne elvárni, akkor megemlíteném a görögök mondását: Lysippos Apellést, Apellés Lysippost hívta segítségül, ha szükségük volt egymásra." Uo.
42. Az *M* kéziratban még ez szerepel: *„et quotiens Laurentium Medicem cui Sylvam tuam dubiam cum vestro qui laudatur Virgilio palmam facis nuncupasti videris, totiens me ei tuis verbis intelligat esse deditissimum. Iterum vale. Quarto Idus Martias 1483."* – „És amikor csak látod Lorenzo de' Medicit, akinek *Sylvae*dat ajánlottad (az övé a megtiszteltetés, hogy osztozhat dicső Vergiliusodban), minden alkalommal add át saját szavaiddal, hogy elkötelezett híve vagyok. Ismét csak élj boldogul! 1483. március 12." A Vergilius-említés Poliziano *Mantó*jára utal: Angelo Poliziano: *Silvae,* ed. Charles Fantazzi, Cambridge, Harvard University Press, 2004, 2–28.
43. Servius: *In Vergilium, Eclogae,* II, 31.
44. A verssorok minőségét a római rendek rangjával állítja játékosan párhuzamba Poliziano. A tehetősebb, nemesi rangúak voltak a patríciusok. A szenátori rendből kerültek ki, ha a hivatali rangsort végigjárták, idősebb korukban (*senex* – idős, öreg) a szenátus tagjai, a szenátorok. A lovagok valójában szintén a patríciusokhoz tartoztak, az ő rendjük a második a kiváltságosok közül. A szegényebb vagy nincstelen római polgárok voltak a plebejusok.
45. Publius Ovidius Nasóról az idősebb Seneca említi ezt: *Controversiae,* II, 2, 12.
46. A küldeményhez Poliziano saját, 1479-ben készített latin fordítását mellékelte Epiktétos *Kézikönyvecské*jéből.
47. A *talio* törvénykezési műszó, a hasonlóval való viszonzást vagy meglakolást (büntetést) jelenti.
48. Epiktétosra utal, aki kénytelen Poliziano latin fordításán keresztül „megszólalni", illetve a fordítást érő kritikákat fogadni, többek között Picóét. Vagy pedig Pico „megcsipkedett" versei fogják útközben hazafelé az „öreget" visszacsipkedni.
49. Az eredetiben görögül: ὦ Ζεῦ βρέχον τὰς περιστάσεις. Szó szerint: hullasd rá esődet, ill. áldásodat.

50. Horatius: *Szatírák,* 1, 7, 19–20.
51. Valószínűleg Ovidius *Fasti*jához készített kommentárjáról van szó, amelyet a firenzei egyetemen az 1482–83-as tanévben adott elő, és ebben az évben, azaz 1483-ban fejezett be.
52. Pico eredetijében és a *V* és *R* kéziratban ezután ez áll: *„Scytham Manuellemque et Alberinum ac siqui propterea sunt* ἀνώνυμοι *[?] iube, quaeso, salvere meis verbis. Laurentius iunior delitiae nostrae legit epistolam tuam. Agnovit humanitatem. Multa ut rescriberem iniunxit. Tuus plane est totus. Sed* [itt görög szöveget igyekezett a másoló átírni, hibásan]. *Vale atque indicem Graecorum codicum quos recens emeris mitte ad nos, quaeso hisque adde comitem (si potes) Manuellis epistolam."* – „Add át Scythának, Manuelének, Albericónak és más meg nem nevezetteknek, hogy viseljenek gondot magukra! Az ifjabb Lorenzo [di Pierfrancesco de' Medici], a kedves, olvasta leveled. Felismerte emberségedet. Sok mindent mondott, hogy fűzzem még hozzá válaszomhoz. Odaadó híved. Ám [itt romlott a szöveg]. Isten veled, és kérlek, küldd el azoknak a görög könyveknek a listáját, amelyeket nemrég vásároltál, és kíséretül tedd mellé, ha tudod, Manuele levelét!"
53. Ugyanez a levél Pico összes műveinek bázeli kiadásában: Pico: *Opera omnia,* 361–362.
54. *Pandens sinus.* Butler a *sinus* 'kebel' jelentése szerint fordítja: „he bared his chest". Poliziano: *Letters,* 21. Jómagam a 'tóga öble', 'zseb' jelentést itt jobbnak találtam.
55. *En, inquit, obelos, en sagittas.* Az előbbi görög eredetű, az utóbbi latin kifejezés.
56. *Ita cutis occalluerat.* Szójáték, mert a *calleo* ige alapjelentésében ugyan a bőrnek a sok használattól való megvastagodását, megkérgesedését jelenti, átvitt értelemben azonban a jártasságra, tapasztaltságra és szakavatottságra utal, pl. *callens utriusque lingae* – mindkét nyelvben (latinban és görögben) jártas.
57. A szenvedélytelenséget jelentő sztoikus terminust azért hozom eredetiben, hogy Pico iróniáját némileg érzékeltetni tudjam: Epiktétos hallgatóinak, illetve olvasóinak „lyukat beszélt a hasába", szinte apátiába estek a hosszú erkölcsi tanítástól. Ezután ennek szellemes összefoglalását adja Pico.
58. *Substinere adversa, et abstinere voluptatibus abunde didicerimus.* A sztoikusok jelmondata: *Substine et abstine!* Görögül: ἀνέχου καὶ ἀπέχου. – Tűrj és légy mérsékletes! (Szó szerint: Tartsd magad, és tartsd magad távol!)
59. *Tandiu deficere hominem, quandiu non proficit.* A két ige jelentése azonban sokkal összetettebb, így ezt a szó szerinti értelmet is megengedi: „Addig, amíg valaki nem halad előre, nem tartozik hozzánk." Pico véleményem szerint ezzel a párhuzamos jelentéstartalommal játszik. Lehetne továbbá: „Míg az ember nem tesz valami hasznosat, addig az idejét vesztegeti."
60. A Lykaion Aristotelés iskolájára, az Akadémia Platónéra utal, a Csarnok (latinul: *Porticus*) pedig a görög στοά-ra, vagyis a sztoikusokra utal.
61. Pico eredetije így végződött: *„Indicem Graecorum librorum qui mecum hic deversantur cum Manuelis epistula quod tuae litterae postulant ad te mitto. Indicem tuorum itidem desidero. Laurentio iuniori meo nomine salutem dicito, ad quem scripturus eram, sed pudor deterruit ne videar hominem literis compellare."* – „Amint leveledben kéred, itt küldöm neked a velem levő görög könyveim listáját, Manuele levelével együtt. Én is szeretnék egy hasonló listát a tieidről. Add át üdvözletem az ifjabb Lorenzónak, akinek írni

készültem ugyan, de az illendőség megakadályozott, mert nem akartam tolakodó lenni a levelemmel. Élj boldogul!" Lorenzo di Pierfrancesco de' Mediciről (1463–1503) van szó, a Magnifico fiatalabb unokatestvéréről, akinek a Magnifico a gyámja lett, amikor Pierfrancesco meghalt.

62. *Sed vereor ne laudes cogar tantas, ut Flaccus inquit, culpa deterere ingenii.* Horatius: *Ódák,* I, 6, 11–12: „laudes egregii Caesaris et tuas / culpa deterere ingeni."
63. A görög festő, Timanthés az Iphigeneia feláldozását bemutató festményén a résztvevők mély gyászát csak a körülötte állók arcán ábrázolta, apjának, Agememnónnak a fejét azonban lepellel takarva festette le, arra utalva, hogy ez meghaladja képességeit. (Idősebb Plinius: *Naturalis Historia*, XXXV, 75.)
64. Βάλλ' οὕτως. Homéros: *Ilias,* VIII, 282, Devecseri Gábor fordítása. Agamemnón dicséri és biztatja Teukrost, miután az sikeresen lenyilazott jónéhány trójai harcost.
65. Manuele Adramitteno, Pico krétai származású görögtanára, aki mindkettőjük, tehát Pico és Poliziano barátságát is élvezte.
66. Attikai hegység, mely mézéről volt híres.
67. Χάλκεα χρυσείων. Homéros: *Ilias,* VI, 236, ahol Glaukos saját arany fegyverzetét Diomédés bronz fegyvereire cseréli. „Ekkor azonban Glaukos eszét Kronidés elorozta, / mert ez aranyfegyvert nyújtott át Tydeidésnek rézért, / százökör-értékűt a kilencökör-árért." Devecseri Gábor fordítása.
68. Ἐπιχώριοι τοῖς Ἕλλησιν ἀττικισμοὶ.
69. *Graecissare putamur.* Vö. Plautus, *Menaechmi,* Prologus, 11–12.
70. Az *R* kézirat hozzáteszi: *„Delitiae nostrae iunior Laurentius Medices in oculis te gerit, amat, miratur, emulari etiam cupit. Iubet se tibi commendem dicamque ipsius plurimam salutem. Tu nos ama, ut facis."* – „Az ifjabb Lorenzo [di Pierfrancesco] de' Medici, a kedves, felnéz rád, szeret és csodál téged, sőt versengeni akar veled. Azt mondja, szóljak egy jó szót az érdekében, s szívélyes üdvözletét küldi. Tarts meg szeretetedben!"
71. Saját fordításom.
72. Ugyanez a levél Pico összes műveinek bázeli kiadásában: Pico: *Opera omnia,* 364–365.
73. Ez a közmondásszerű kifejezés egy Cicero kárára elkövetett tréfa emléke, amelyet Seneca jegyzett fel: *Controversiae,* VII, 3, 9; majd Macrobius: *Saturnalia,* II, 3, 10.
74. Ifjabb Plinius: *Epistulae,* IV, 3, 5. Mai kiadásai Arrius Antoninust adják meg az említés címzettjeként, de egyes kéziratokban valóban Hadrianus szerepel.
75. *Literas quantum potes a situ recipe, ne nitor ille Romanae linguae iniuria temporum obsolescat.* A *situs* kifejezés ideillő három értelme: 1. rozsda vagy penész; 2. tespedtség; 3. feledés. A *recipe* és az *obsolescat* a második és harmadik jelentéshez áll közelebb, a *nitor* viszont az elsőhöz. Ezért mindhármat lefordítottam, az eredetiben azonban csak egy fordulat szerepel.
76. Pico így folytatta: *„Ego quidem ut te ipsum, ita tua omnia amo atque desidero, tum eo magis quod te mihi exemplar proposui ad quod effingar, etsi is es quem ut sequi omnes debent, ita consequi pauci possunt."* – „Szeretem és vágyom minden írásodat, ahogy társaságodat is, annál is inkább, mivel példaképemnek állítottalak téged magam elé, amilyenné válni szeretnék, még akkor is, ha olyasvalaki vagy, akit bár mindenkinek követnie kellene, kevesen képesek elérni." Pico: *Opera,* 365. Pico ekkor tizennyolc esztendős volt.
77. Az *M* kézirat hozzáteszi: *Idibus Iul. 1481 Mirandula* – Mirandola, 1481. július 15.

78. Poliziano többször járt Velencében. Ez a levél, mint a kéziratból és a tartalmából is kiderül, egy korábbi, 1484-es útjára utal, de pl. 1491-ben Picóval együtt tartózkodott a Velencei Köztársaságban.
79. *Bonis artibus.* Ermolao itt a nyelvtudományra, a szónoklattanra és a filozófiára gondol.
80. Az *M, R, V2* kéziratokban még ez áll: *Venetiis Idibus Septembris 1484* – Velence, 1484. szeptember 13.
81. Tudniillik a latin és a görög nyelv művelését illetően is.
82. Homéros: *Ilias,* II, 370–374.
83. Vergilius: *Aeneis,* II, 349–350, ahol Aeneas az ifjakat tüzeli fel. Pontosan: …*si vobis audentem extrema cupido / certa sequi*… Beszéde végén áll közmondássá vált bátorítása: „*Una salus victis, nullam sperare salutem.*" – [„Egy a reménye a vesztesnek, ha reményre nem áhít."] (Saját fordításaim.)
84. Az *R* és a *V2* kézirat így végződik: „*Atque haec hactenus. Tu quaeso ne gravare cum tibi otium contingit scribere ad nos aliquando. Quicquid enim abs te proficiscetur, id apud me monimentum aere perennius.*" – „De erről ennyi elég. Kérlek vedd olykor a fáradságot, hogy írj nekünk, amikor van egy kis szabad időd. Bármi jön tőled, az »ércnél is maradóbb mű« a szememben. Isten veled!" Firenze, 1484. november (?) 5. [Az idézet: Horatius, *Ódák,* III, 30, 1, Bede Anna fordítása in Horatius: *Összes művei*, Budapest, Európa, 1989, 130.]
85. A latinban itt *trichas* áll, ami értelmetlen, ehelyett: *tricae* – „csekélységek, haszontalanságok, bohóságok". Butler szerint talán Poliziano arra gondolt, hogy ez a latin főnév a görög „hajszál" jelentésű θρίξ szóból származik. Ez azonban a kép miatt – hajszálakat nem dobálunk másra – nem valószínű. Így vagy egy nyomdahibáról lehet szó, vagy ha Polizianóé az írásmód, akkor az *thriai*-jal állhatott összefüggésben. A Thriai *(*Θριαί*)* parnasszoszi nimphák, Apollón dajkái, akik feltaláltak egyfajta jóslást, mely során kavicsokat húztak ki egy urnából. Később a *thriai* főnév magukat a kavicsokat is jelentette. Lásd a θριοβόλος melléknevet. Ennek jelentése: „kavicsokat hajító a jósló urnába". A „kavics" jelentése is könnyen összefüggésbe hozható a *tricae* átvittebb értelmével.
86. Aristotelés: *Nikomachosi etika,* VIII, 5, 1.
87. Horatius: *Ars poetica,* 191. sor: „Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus / inciderit", ahol a költőóriás a *deus ex machina* használatát csak végső esetben ajánlja. Bede Anna fordítása: „Istenség csak nagy, súlyos dolgokban itéljen, / másban nem". (Az „itéljen" és „itélet" szavak helyesírását a hexameter indokolja.) Polizianónál csak ez szerepel: „*dignus vindice nodus incidisset*".
88. *Vino, aiunt, vendibili suspensa hedera nil opus.* Szó szerint: „A kelendő borhoz nem kell borostyánt [a falra vagy kapura] aggatni." Bacchusnak, a bor istenének a szőlő mellett a másik kedves növénye a borostyán volt. A mondást e levélből kölcsönözve Erasmus is idézi 1500-ban megjelent, majd folyamatosan tovább bővített *Collectanea adagiorum* című művében (Paris, Johann Philippi de Cruzenach et alii, 404). Szerinte ez azon a korabeli szokáson alapul, hogy a kocsma ajtaját (s így annak jelenlétét) egy valószínűleg festett borostyánággal jelezték.

89. Francesco Gaddi firenzei követ volt, javarészt Lorenzo de' Medici szolgálatában.
90. Pedanios Dioskuridés (40 k. – 90), kilikiai származású, Tarsosban működő görög orvos, gyógyszerész, botanikus. Fő műve a gyógynövényeket, különös állatokat, a belőlük készült gyógyszereket és felhasználásukat leíró ötkötetes enciklopédiája, a Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, amely latinul *Materia medica* címmel az egész középkor során, sőt később is, egészen a 19. századig szerte Európában használatban volt. Arab fordítását (szírből) a 9. században készítették el, kommentárt Ibn al-Baytār 13. századi andalúz orvos, gyógyszerész, botanikus írt hozzá, aki saját hasonló munkájában is rengeteget hivatkozik rá, Ibn Sīnā (Avicenna) mellett. Ermolao Barbaro a jelen levéllel kapta kézhez, és még abban az évben, 1488-ban látta el Dioskuridés művét kommentárokkal, amelyek csak halála után, 1516-ban jelentek meg Velencében *In Dioscoridem corollarii* címmel.
91. A kéziratban még ez áll: *Non. Ian. Flor. 1488.* – Firenze, 1488. január 5.
92. Ez az egész passzus világosan bizonyítja, hogy Poliziano olvasta és magáévá tette Ficino *De vitá*jának harmadik könyvét, a *De vita coelitus comparandá*t [Hogyan szerezzünk életet az égtől].
93. Az *L* kézirat egészen másként kezdődik: „*Ut ferramenta oleo, sic amicitiae officiis extersae non contrahunt aeruginem, contrahunt neglectae, verbum popularius quam verius. Sortiuntur inclinationes et segmenta mundi terram, et alius coeli positus atque vultus divisa rebus omnibus ingenia distribuit, ut surdis etiam brutisque rerum amicitiae et inimicitiae suae constent inde. Affectus quoque caecos et quae Graeci propria et anaetiologeta vocant huc ferimus accepta. Hinc et simpathiae et antipathiae tota et sola ratio. Sentit hanc vim et homo…*" – „Mint a megolajozott fém szerszámok, úgy a kötelességtudattól vezérelt cselekedetekkel megolajozott barátságokon sem fog a rozsda, hacsak nem hanyagolják el őket. Ez a mondás inkább közkeletű, mint igaz. Vonzalmak és a világ szeletei tagolják a földet, és minden dolog számára az ég egyes helyzetei és szakaszai sajátságos veleszületett minőségeket jeleznek. Úgyhogy még az élettelen és értelmetlen dolgok közötti rokonszenvek és összeférhetetlenségek is ebből a forrásból fakadnak. Hiszem, hogy ez a forrása a vak szerelmeknek is, és amit a görögök ἀναιτιολόγητα-nak [megmagyarázhatatlannak] mondanak. Ugyaninnen ered minden ellenséges vagy barátságos viszony oka. Az emberi lények is érzékelik ezt az erőt […]."
94. Macrobius: *Saturnalia,* I, 19, 16: „herkulesi csomó" fonja körül Mercurius (Hermés) botját, a *caduceus*t. Idősebb Plinius a *Naturalis historia*, XXVIII, 64-ben egy pólyázási technika leírásában említi ezt, Barbaro pedig ehhez írt jegyzetet *Castigationes Plinianae* című művében: 3. k., 28, 21. Valószínűleg Barbaro és Poliziano is tudott arról, hogy a római menyasszony övét „herkulesi csomóval" kötötték meg.
95. Barbaro finom szójátéka a Lorenzo Valla *De linguae latinae elegantia* című művének 41. fejezetében leírt három kifejezéssel: *gratias agere* – köszönetet mondani; *gratias habere* – hálásnak lenni; *gratias referre* – meghálálni egy szívességet.
96. Az *M* kézirat hozzáteszi: *„Mirandulam nostrum et decus et lumen salvere iubeo. Mediolani, Klis. Febr. MCCCCLXXXVIII."* – Add átt üdvözletem a kiváló és fényes Picónak! Milánó, 1488. február 1.
97. Az *M* és az *R* kézirat hozzáteszi: *„Patriarche Aquileiensi"*, az *M* továbbá: „*Oratori Veneto*" – „Aquileia érsekének, velencei követnek".

98. *Incubas* – valószínűleg nyomdahiba, illetve elírás; ehelyett: *incubes*, hisz a mellette álló *instesque* is coniunctivus.
99. Az *M* kézirat hozzáteszi: *Florentiae, VI Id. Mar. 1491.* – Firenze, 1491. március 10.
100. Az *R* kéziratban: „*Hermolaus Angelo Politiano viro eruditissimo*" – „Ermolao Angelo Polizianónak, a kiváló műveltségű férfinak". A *V* kéziratban: *Hermolaus Barbarus Orator Venetus Patriarcha Aquileiensis Angelo Politiano suo s. d.* – „Ermolao Barbaro, velencei követ, Aquileia érseke barátjának, Angelo Polizianónak".
101. *Laetitiam incredibilem.* – Azért fordítottam „mérhetetlennek", mert a „hihetetlen öröm" magyarul nem illik a mondat értelmébe.
102. A kéziratok hozzáteszik: „*Romae, pridie Kal. Aprilis 1491.*" – „Róma, 1491. március 31."

Levelezés Giulio Pomponio Letóval

103. Július és augusztus hónap eredeti római nevei. Leto egy régi római naptár töredékes feliratára utal. Butler szerint ez a naptár a *Menologium Rusticum Vallense* volt, de nem közli ennek az adatnak a forrását. Poliziano: *Letters,* 327, 1. jegyz.
104. Itt elsősorban régi kéziratokra és antik feliratos leletekre kell gondolnunk.
105. Ma Ariano Irpino, Campaniában.
106. Valerius Flaccus: *Argonautica,* V, 14.
107. Aldo Manuzio kiadásában és a kéziratokban *scio quid* áll, a *nescioquid* Butler javítása. Leto az I, 17. levélben említi, hogy korábban hosszabban írt Poliziano érdemeiről, ez a levél azonban nem szerepel ebben a gyűjteményben.
108. Giovanni Tornabuoni a Medici-bank római fiókjának igazgatója, egyben IV. Sixtus pápa kincstárnoka volt. Lorenzo édesanyjának, Lucreziának a bátyja, többször is Firenze római követe, egyszer pedig *gonfaloniere*. 1485-ben megbízást adott Ghirlandaiónak a Santa Maria Novella legnagyobb kápolnájának kifestésére, melynek freskóin családja tagjai mellett városa legjelentősebb személyiségeit is ábrázoltatta.
109. Ez az a bizonyos hosszú Polizianót dicsérő levél, amely sajnos nem szerepel e gyűjteményben.
110. Lásd Poliziano: *Miscellanies*, 1. k., 43. fej., 246–248.
111. Saját javításom a szövegben: az ide nem illő *sustineam* helyett *sustineas.*
112. A *deses* hiányos ragozású melléknévből, melynek jelentése: „tunya, rest, tétlen, henye". Itt a *mitrá*val van egyeztetve, de valójában a *virum*ra vonatkozik.
113. Valerius Maximus: *Argonautica*, V, 147–149. Saját fordításom.
114. A Genétés folyó és kikötő Pontosban.
115. Apollónios Rhodios: *Argonautika,* II, 1009–1014. Saját fordításom.
116. Amphipolisi Nymphodóros művéből csak töredékek maradtak fenn az Apollónioshoz írt *scholion*okban. Poliziano az egyik kéziratban összefoglalja a róla szóló *scholion*t. Lásd Gianvito Resta: Apollonio Rodio e gli umanisti, in Enrico Livrea – G. Aurelio Rivitera: *Studi in onore di Anthos Ardizzoni*, Roma, Edizioni dell' Ateneo & Bizzarri, 1978, 1123.
117. Apollónios Rhodios: *Argonautika,* II, 377–378. Saját fordításom.

118. *Orphika, Argonautika,* I, 71–74.
119. Strabón: *Geógraphika,* XII, 3, 18.
120. Apollónios Rhodios: *Argonautica,* I, 71–74. Saját fordításom.
121. Az *R* kézirat hozzáteszi: *literarum alumno* – tanítványomnak az irodalomtudományban.
122. Antonio Petreio, a római akadémia résztvevője, később a San Lorenzo kanonokja és a Medici-könyvtár *(Biblioteca Laurentiana)* vezetője.
123. Leto szóhasználatában Martialis *Epigrammá*inak bevezetőjét visszhangozza: *Prologus 1. „Spero me secutum in libellis meis tale temperamentum, ut de illis queri non possit quisquis de se bene senserit".* –„Remélem, könyveimben olyan középutat követtem, hogy nem emelhet panaszt ellene, akinek csak tiszta az ítélőképessége."
124. A már Poliziano által is emlegetett levél (lásd I, 16.) nem szerepel e gyűjteményben. Talán egy hasonló ajánlólevél lehetett egy befolyásos harmadik személyhez, mint amilyet Leto kért barátai számára Poliziano által Lorenzo de' Medicitől.
125. Célzás arra, hogy Leto háza és iskolája a Quirinale dombján volt Rómában, valamint, hogy magát Letót pontifex maximusként tisztelték tanítványai, egyfajta új Romulus gyanánt.
126. Az athéni származású Démétrios Chalkokondylés (1423–1511) szintén a Mediciek támogatását élvezve tanított görög nyelvet, filozófiát és irodalmat a firenzei egyetemen, a Studióban.
127. Poliziano 1491 tavaszán-nyarán Velencébe utazott Giovanni Pico della Mirandolával, hogy kódexeket, illetve új, nyomtatott könyveket szerezzenek be.
128. Horatius: *Ódák,* I, 13, 18: *„Felices ter et amplius / quos inrupta tenet copula nec malis / divolsus querimoniis / suprema citius solvet amor die."* – „Háromszorta, de többször is / boldog pár, kiket oly szál kötöz egybe, mit / el nem téphet örök harag, / nem, csak majd a halál bontja szerelmüket." Bede Anna fordítása.

Levelezés Battista Guarinóval

129. Pico egyetemi tanulmányai során bolognai egyházjogi stúdiumai után Ferrarában is eltöltött egy évet 1479 május végétől 1480 nyaráig, ahol Battista Guarino humanista iskolájában tanult.
130. A latin szöveg itt javítandó: *caerula* helyett *cerula.*
131. Az *obeliscus* (kis nyárs) a kétes helyek jelzésére szolgáló szövegkritikai jel.
132. Az *asteriscus* (kis csillag) a hézagos helyek jelzésére szolgáló szövegkritikai jel.
133. Pico *Heptaplus*a 1489-ben ugyanabban az évben jelent meg, mint Poliziano *Miscellanea*ja és Marsilio Ficino *Három könyv az életről* című műve. Magyarul: Giovanni Pico della Mirandola: *Heptaplus, azaz a Teremtés könyvének hétszeres magyarázata*, fordította, az utószót írta: Imregh Monika, Budapest, Arcticus, 2002.
134. Célzás Pico *900 tétel*ének és a megvitatásukra 1486-ban szervezett széles körű filozófiai konferencia fogadtatására, amelyeket még idősebb barátai is kétkedve fogadtak, arra hivatkozván, hogy a huszonhárom esztendős Pico túl fiatal ehhez a vállalkozáshoz. A római kúrián a spanyol származású Pedro García nevű bíboros

pedig elérte, hogy Pico saját tételei közül tizenhármat eretnekgyanúsként elítéljenek, a *Tézisek*et bezúzassák, Picót pedig az inkvizíció elé állítsák. Pico a francia királyhoz menekült oltalomért, és csak Lorenzo de' Medici diplomáciai ügyességének köszönhetően tudott visszatérni Itáliába. Az ő védelmét élvezve tartózkodott élete végéig, 1494-ig többnyire Firenzében, illetve Fiesolében. Lásd fentebb, az I, 3. levél előtti bevezetésben.

135. Az *admiror* igét Butler itt „to possess" (birtokolni) értelemben fordítja, véleményem szerint indokolatlanul. Poliziano: *Letters,* 61.
136. *Quo fit ut extra doctrinae aleam me ab illo poni, triumphi instar existimem.* Az id. Plinius leírását visszhangozza Ciceróról: „*extra omnem ingenii aleam positus*" – „tehetsége minden kockázaton felül áll", *Naturalis historia,* Praefatio, 7.
137. Pico valójában nem herceg, hanem gróf volt: Mirandola és Concordia grófja (Emilia Romagnában).
138. Poliziano kamaszfejjel, tizenhat évesen fordította le az *Ilias* első két énekét tökéletes latin hexameterekre, innen Ficino elnevezése: *puer Homericus* (homérosi gyermek). A fordítást Lorenzo de' Medicinek ajánlotta, és később a 3–5. énekeket is latinra ültette. Az eposzon kívül lírai műveket is fordított: Pindarost, Theokritost, Kallimachost stb.
139. Tehát a hexametert egy szótaggal vagy egy egész verslábbal toldották meg. A latinban: „*versus […] caudam trahentes effinxerit*" – „farkincát maga után húzó sorokat írt".
140. A hexameter verslábai, a daktilus (– ∪ ∪) és a spondeus (– –) négymorásak. A két középső versláb a harmadik és a negyedik, ezek kaptak még egy szótagot, amelynek hosszúságától és helyzetétől függően ez a versláb öt- vagy hatmorás lett.
141. Homéros: *Ilias,* XXIV, 6. Devecseri Gábor fordítását módosítottam ('vágyódott' a 'vágyott' helyett).
142. Nyilvánvalóan Poliziano a kritizált sorokra új variánsokat adott meg, és e változtatások átvitelét kéri itt barátaitól a nyomtatott példányokba. A *quadro* 1 ige egyik jelentése: „alkalmassá, megfelelővé, széppé, arányossá tenni", pl. *corpus quadratum* – arányos testalkat; *quadrata compositio* – szép és egyenletes stílus; *quadrati boves* – erős, izmos ökrök. Itt „karcsúsításon" a „pocakos" sorok fölös szótagjainak törlésére, illetve rövidebb és a hexameterbe illő szavakkal való helyettesítésére kell gondolnunk.
143. A *haud mora* Poliziano nyomtatásban is kiadott hibajegyzékében szerepel. A *V* kéziratban ehelyett *illico* áll. Lásd Guido Pette: Un verso di Callimaco nella traduzione latina del Poliziano, *Sileno* 7, 1981, 205–217.
144. Vergilius: *Aeneis,* VI, 724.
145. Vergilius: *Georgicon,* IV, 442.
146. Vergilius: *Aeneis,* I, 432.
147. *Miscellanea I,* 80, ahol Poliziano Kallimachost fordítja, *Hymnoi,* 5 („Pallas fürdője").
148. Jelentése: „ne sárgaréz tükörre".
149. Statius: *Thebais,* X, 660.
150. Az eredetiben *ad Pyrrhoios deficio.* Élisi Pyrrhón (i. e. 360 k. – 270 k.) az első szkeptikus görög filozófus, a róla elnevezett iskola megalapítója. Az olympiai Zeus templom magas rangú papja, a Klytidiai nevű jósok csoportjának tagja volt.

151. *Loliginis succus*. Lásd Horatius: *Satyrae,* I, 4, 100–101: *„hic nigrae sucus lolliginis, haec est/ aerugo mera."* – „Ez feketébb, mint nedve a tintahalaknak, / mert ez irígység." Bede Anna fordítása. A vers folytatása mintha Guarino hitvallása is lenne, mintegy a vers révén üzen tovább Polizianónak.
152. Horatius: *Satyrae,* I, 4, 101–108: *„quod vitium procul afore chartis, / atque animo prius, ut siquid promittere de me / possum aliud vere, promitto. Liberius si/ dixero quid, si forte iocosius, hoc mihi iuris / cum venia dabis: insuevit pater optimus hoc me, / ut fugerem exemplis vitiorum quaeque notando. / Cum me hortaretur, parce frugaliter atque / viverem uti contentus eo quod mi ipse parasset".* – „És hogy e bűn írásaim, elmém / nem fertőzi meg, azt megigérem, hogyha akármit / meg tudok ígérni, s megtartani is. Ha egyetmást / csintalanabbul vagy szabadabban mondok el, úgy tán / ezt a jogot megadod. Jó édesapám tanitott rá, / hogy meglássam a más vétkét, és abból okuljak. / Így buzdított, hogy legyek egyszerü és takarékos, / s hogy ne kívánjak többet, mint amit ő nekem adhat." Horatius: *Összes művei*, ford. Bede Anna, Budapest, Európa, 1989, 212. És lentebb: 129–135: *„ex hoc ego sanus ab illis / perniciem quaecumque ferunt, mediocribus et quis / ignoscas vitiis teneor. Fortassis et istinc / largiter abstulerit longa aetas, liber amicus, / consilium proprium".* – „Eként én tiszta maradtam / minden romlástól. Van pár közepes hiba bennem, / melyeket elnézhetsz, és tán fölmenthet ezektől / engem a kor, művelt, szabadelvü barátaim és még / józan itéletem is."
153. Itt igévé alakítva előrevettem ezt a melléknevet: *anxiam,* mert nyilván Guarinót aggasztja ez a helyzet.
154. Horatius: *Ars poetica,* 388. Butler jegyzetében tévesen: 389. Poliziano: *Letters,* 329, 3. jegyzet. Jellemző, hogy Guarino az idézet szövegkörnyezetét legalább annyira odaérti, amivel feltételezi, hogy a másik is szóról szóra emlékszik a versre, lásd: 385–340:

> *„Tu nihil invita dices faciesve Minerva;*
> *id tibi iudicium est, ea mens. Siquid tamen olim*
> *scripseris, in Maeci descendat iudicis auris*
> *et patris et nostras, nonumque prematur in annum*
> *membranis intus positis; delere licebit*
> *quod non edideris; nescit vox missa reverti."*
> „Lám, te sosem mondasz semmit, ha Minerva nem ihlet;
> óv ízlésed, eszed. De ha egyszer mégis akarnál
> írni, szavald el elébb, hogy Maeciusunk füle hallja
> s még az apádé és az enyém. Teljék le kilenc év,
> addig tedd el jól, mert hátha javítani kéne.
> Hogyha a szó elszállt, nem hívhatod azt soha vissza."
> (Bede Anna fordítása)

155. Terentius: *Eunuch,* 452–453. Ismét fontos az előtte levő, kihagyott sor is: *„bene dixti, ac mihi istuc non in mentem venerat."* – „Jól mondtad! Ez az eszembe nem jutott előbb." Saját fordításaim.
156. Niccolò Leoniceno (1428–1524, életrajzát lásd a II, 3. levél előtt) ferrarai orvos, humanista, a ferrarai egyetem tanított 1464-től élete végéig, kivéve 1508–1509-ben,

amikor Bolognában oktatott. Ludovico Pittorio (1452–1525) szintén ferrarari humanista, Guarino tanítványa.

157. Lorenzo *il Magnifico* (a Nagyszerű) melléknevét kortársai adták, ugyanők *il Magnanimó*nak (a Nagylelkűnek) is szólították.

II. KÖNYV

Levelezés Filippo Beroaldóval

158. Szójáték: *politura Politianum* – a főnév és a melléknév valószínűleg ugyanabból a tőből van. Ha igen, akkor Poliziano szülővárosát, melyről nevét vette: *Mons Politianus* (Montepulciano), így lehetne fordítani: „csiszolt, sima", tehát „Kerekdomb".

159. *…me in primore fronte animum gestare.* A kifejezés Apuleiusnál fordul elő, *Apologia,* XL, 7.

160. Szójáték: a *nomen* egyszerre jelent „nevet" és „adósságot", tehát Poliziano tartozik egy viszontüdvözlettel Picónak, ezáltal azonban Beroaldo még többel tartozik Polizianónak.

161. A kéziratokban még ez szerepel: Bologna, 1490. január 22.

Levelezés Niccolò Leonicenóval

162. A „barbárokra" való utalás kétféleképpen érthető. A görög szó eredeti értelme szerint csak arra utal, hogy valaki nem görögül beszél, tehát idegen, nem görög. Később társult értelméhez a „műveletlen" jelentésköre. Leoniceno utalhat itt arra a tényre, hogy a görög filozófiát és orvostudományt a perzsa és szír fordítások után a VIII. és a XII. század között elsősorban az arab tudósok (pl. Avicenna, Averroës) mentették át és művelték, további, jelentős eredményeket is felmutatva. A másik lenéző értelme a „barbároknak" a skolasztikus filozófia korabeli, hanyatló formájára, és a pontatlan és stílustalan Aristotelés-, Avicenna- és Averroës-fordításokra vonatkozhat, amelyeket főként Padovában és Bolognában használtak az oktatásban. A II. könyv 6. leveléből kiderül, hogy Leoniceno írt egy, az Avicenna téves nézeteit cáfoló művet is, és Poliziano ezzel kapcsolatban ismét a „barbárokat" emlegeti, méghozzá pejoratív értelemben.

163. Itt bizonyára azokra az Aristotelés-tanulmányokra gondol, amelyeket ez idő tájt kezdett Poliziano, amelyhez az oxfordi diákok fordításai is kapcsolódnak, valamint Pico könyve, a *De ente et uno* [A létezőről és az Egyről].

164. A sors iróniája, hogy bár Leoniceno harminc esztendővel volt idősebb Polizianónál, Picónál pedig majdnem negyvennel, mindkettőjüket kerek harminc évvel élte túl.

165. Homéros: *Ilias,* I, 3. A szöveget a szövegkörnyezethez alakította Leoniceno, arra utalva, hogy sok életet az orvostudomány menthet meg.

166. Az erkölcsi szigorúságáról és konzervativizmusáról híres Marcus Porcius Catóra (i. e. 234–147) utal. A *Floralia* a tavaszi virágzás istennőjének, Flórának az április

28-tól május 3-ig a plebejus aedilisek által megrendezett, pásztori tematikájú, féktelen és orgiasztikus szertartásokkal teli ünnepségsorozata volt, amelyeken megengedett volt a pajzánság, a tréfák és a nagy ivászatok. Ovidius: *Fasti,* V, 332–376.

167. Plutarchos: *Moralia,* 985–992, „Bruta animalia ratione uti" (Loeb, vol. 12, 492–533). A Γρύλλος létező férfinév ugyan a görögben (pl. Xenophónnak az apját és a fiát is így hívták), de az eredeti jelentése: sertés, hízó.
168. Poliziano nemcsak Lorenzo de' Medici fiainak nevelője volt, hanem 1480-tól a firenzei egyetem, a Studio Fiorentino oktatója is.
169. Karystos – város Euboiában vagy Lakóniában.
170. Pausanias: VI, 10, 2. Glaukost az apja vitte el az olimpiai játékokra, hogy öklözőként benevezze, mert a saját szemével látta, hogy a fiú az öklét használta, hogy a kicsorbult ekét helyrekalapálja. Amikor a fiú tapasztalatlansága miatt már-már veszített, buzdításként bekiabálva emlékeztette tettére, így tudott győzni végül.
171. Az óriási erejű Antaios Libya királya volt, Poseidón és Gaia fia, aki minden idegent birkózásra hívott ki és megölt. Ha elfáradt, anyját, a földet kellett megérintenie, így újult meg ereje. Héraklés úgy tudta legyőzni, hogy fölemelte. Apollodóros: *Bibliothéka,* II, 5, 11.
172. Thersités Homéros *Ilias*ának II. énekében jelenik meg mint notórius gyalázkodó (a 212. sortól), ahol Agamemnónt igyekszik nevetség tárgyává tenni, de Odysseus elhallgattatja. Gúnyolódásának utolsó célpontja Achilleus volt, aki beleszeretett az általa legyőzött és megölt amazonba, Penthesileiába, ezért Achilleus vele is végzett. Apollodóros: *Kivonat a Mitológiából,* V, 1.
173. Nestór az *Ilias*ban végig mint ékesszóló és bölcs tanácsadó tűnik fel.
174. Vergilius: *Aeneis*, V, 754. Saját fordításom, Lakatos István ihletése nyomán.
175. Vergilius: *Aeneis*, I, 78–79. Saját fordításom.
176. Az említett jegyzet elveszett, Leoniceno azonban kiadta Polizianónak ezt a levelét a saját válaszával együtt, amely eredetileg jóval hosszabb volt az itt következő, II, 7-es levélnél, ezzel a címmel: *De Plinii et aliorum in medicina erroribus*, amely első ízben Ferrarában, 1492. december 18-án jelent meg, és széles körű vitát szított Plinius megbízhatóságát illetően.
177. A latin nevén Avicennaként ismert Pur-e Sina, ismertebb nevén Ibn Sina (980 k. –1037) arabul író, perzsa származású orvos, filozófus. A Ficino által a *De vita* három könyvében legtöbbet idézett művei: orvosi kézikönyve, a *Liber canonis,* a *De viribus cordis* és a *De animalibus*. Filozófiai munkásságáról lásd Bányai Ferenc: Lélek, kozmosz és istenbizonyítékok Ibn Sina gondolatrendszerében, *Orpheus Noster,* X. évf., 2018/4, 54–72.
178. A vitáról részletesebben lásd Frazer-Imregh Monika: Tévedett-e id. Plinius? – Angelo Poliziano és Niccolò Leoniceno vitája a Naturalis historia egy helyéről, in Tóth Orsolya – Takács László (szerk.): *Az antik nevelés és öröksége. Az Ókortudományi Társaság Debreceni és Piliscsabai Tagozatának konferenciája (2020. október 21–22.),* Debrecen, Debreceni Egyetem, 2022, 112–135.
179. Valójában a mályvavirágúak közé tartozó szuhar két válfajáról van szó. Beatriz Guzmán – Pablo Vargas: „Historical biogeography and character evolution of Cistaceae (Malvales) based on analysis of plastid rbcL and trnL-trnF sequences,

Organisms Diversity & Evolution, vol. 9, 2009/2, 83–99. https://doi.org/10.1016/j.ode.2009. 01.001.

180. Id. Plinius: *Naturalis historia,* XVI, 145 és XXIV, 81. A vita tárgya két görög növénytani megnevezés: a κισσός 'borostyán' és a κίσθος vagy κίστος 'sziklarózsa' közötti megkülönböztetés. Plinius megjegyzi szóalakjuk hasonlóságát a XXIV, 81-ben, de már a XVI, 145-ben összekeverte őket, amikor Theophrastostól emelt át innen: *Historia plantarum,* VI, 2, 1, ahol az utóbbit írja le, Plinius viszont az előbbi leírásába illeszti be. Röviden összefoglalva Plinius és Poliziano téved, Leonicenónak van igaza.
181. Ovidius: *Heroïdes,* III, 1: *Quam legis a rapta Briseide littera venit…* Saját fordításom.
182. Ovidius: *Heroïdes,* IV, 1: *Quam nisi tu dederis, caritura est ipsa, salutem, / mittit Amazonio Cressa puella viro.* Saját fordításom. Phaidra küldi üdvözletét Hippolytosnak, Théseus fiának, akit egy amazon szült neki. A *salus* az „üdvözleten" kívül az „egészséget" és a „boldogságot" is jelenti, Ovidius drámai szójátéka az átültetésben nehezen érzékeltethető.
183. Idősebb Plinius: *Naturalis Historia,* XVI, 145.
184. Theophrastos: *Historia plantarum,* III, 18, 6.
185. *Secundus*, azaz „a szerencsés", „a sikeres", a mellékneve volt, teljes neve: Gaius Plinius Secundus.
186. A λῆδον nevű cserje *(Cistus ladanifer),* magyarul balzsamos szuhar, Theokritosnál κίστος κρητικός. Illatos gyantája a λάδανον vagy λήδανον idegnyugtató hatású, melyet füstölőben égetnek. A latinban a *ladam* alak valójában hibás (valószínűleg nem Polizianóé a hiba), hiszen a Dioskuridésnél használt λᾶδα már egy semleges nemű többes szám.
187. *…non in eadem esse alea…* szó szerint: „nem ugyanazon a kockán forog" – a fordulat maga id. Pliniustól származik: *Naturalis Historia,* Praefatio, 7. Vö. Guarino hasonló megfogalmazását az I. könyv 19. levelében, ahol egyértelmű, hogy Plinius a kifejezés forrása.
188. Lásd az I. könyv 2. levelének jegyzeteit (140. lj.).
189. A Leoniceno által közzétett szöveg hozzáteszi: Firenze, 1491. január 3.
190. Utalás Poliziano oktatói tevékenységére a firenzei *Studio*ban.
191. *…intra eandem cum barbaris aleam posuerim.* Szó szerint: „ugyanúgy megkockáztattam".
192. *… una cum Avicenna ac reliquis.* Butler személyekre érti, de így elveszíti a mondat az értelmét: „along with Avicenna and the rest". Poliziano: *Letters,* 105.
193. Galénos (129–216) pergamoni származású orvos és filozófus, Pergamon, Smyrna és Korinthos után Alexandriában tanult, majd utazásai során bővítette tovább ismereteit. Végül Rómában telepedett le, ahol a különböző orvosi irányzatok vitáinak elfajulása során menekülnie kellett, így visszatért hazájába. Marcus Aurelius császár azonban visszahívta, személyi orvosává tette, sőt fia, Commodus egészségét is rábízta, amikor Germániába indult hadjáratra. Így írhatta meg (görögül) hatalmas életművét, amely modern kiadásban mintegy huszonegy vaskos kötetre rúg: Claudii Galeni: *Opera omnia,* ed. curavit Karl Gottlob Kühn, Historia literaria: Johann Ch. G. Ackelmann, Lipsiae, in off. libr. C. Cnoblochii, 1821–1840, 19 vol. in 21. (Az újabb, Loeb-féle kiadás 2020-ban a tizedik kötetnél tart.) Írásai az orvostudomány

minden ágát felölelték és megalapozták, enciklopédikus igénnyel foglalta össze bennük kora és az elődök, főként Hippokratés (azaz a *hippokratési corpus*) eredményeit, akit kommentált is. Bár tekintélyét Paracelsustól kezdve megrengették az újabb kutatások, főként a keringési rendszert illetően, a XIX. század közepéig művei döntő részét képezték az orvosképzésnek. Véronique Boudon-Millot: *Galien de Pergame,* Paris, Les Belles Lettres, 2012, IX. fej., 295–324; Frazer-Imregh Monika: Galénos, az orvos-filozófus a testnedvekről és a fekete epéről, *Orpheus Noster,* X. évf., 2018/4, 73–97.

194. Latin nevén ifjabb Johannes Serapio arab orvos (Ibn Sarâbî, XII. sz.), széles körben elterjedt orvosságos kézikönyve a *Liber aggregatus in medicinis simplicibus*, amelynek első latin nyelvű nyomtatott kiadása nem az 1479-es, velencei, ahogy Butler írja (Poliziano: *Letters* 332), hanem az 1473-as milánói. Lásd Frederick G. Meyer – Emily W. Emmart Trueblood – John Lewis Heller: *The Great Herban of Leonard Fuchs*, Stanford, Stanford University Press, 1999, 790. Serapio művének Padova fejedelme számára készített olasz fordítása *Carrarai füveskönyv* címen terjedt el.
195. A hibák listája valószínűleg külön lapokon vagy füzetben szerepelt, és Leoniceno az általa kiadott levélváltásba sem vette bele. Minden bizonnyal ez volt a magva vagy esetleg a végleges szövege Leoniceno *De Plinii et aliorum in medicina erroribus* című művének. Lásd az előző levél jegyzeteit.
196. E levelezést illetően lásd: Frazer-Imregh Monika: „Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?" Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával, *Antikvitás & Reneszánsz,* 3. évf., 2020/6, 43–68. https://doi.org/10.14232/antikren.2020.6.43-68 https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/antikrene/article/view/34201. (Letöltés: 2022. november 13.)

Levél Gioviano Pontanóhoz

197. I. Aragóniai Ferdinánd (Valencia, 1423. június 2. – Nápoly, 1494. január 25.).
198. II. Alfonz (Nápoly, 1448. november 4. – Messina, 1495. december 18.) Ferrante és Isabella di Chiaromonte elsőszülött fia. Anyja halálakor megörökölte földbirtokait és a jogot Jeruzsálem trónjára. 1465-ben Nápolyban feleségül vette Ippolita Maria Sforza milánói hercegnőt. 1467-ben húszévesen Velence ellenében Firenzét támogatva hadi sikereivel hírnevet szerzett, Colleonin is felülkerekedve. 1481-ben a törököt űzte ki Otrantóból (magyar segítséggel). 1482-ben a ferrarai háborúban a pápai állam ellen vonulva vereséget szenvedett Roberto Malatesta seregétől. 1485-ben véresen leverte az Aragóniaiak ellen szövetkező bárók összeesküvését. Apját 1494-ben követte a trónon, de VIII. Károly francia király itáliai hadjárata után uralma nem tartott egy évnél tovább. Rossz előjelektől gyötörve lemondott a trónról fia, Ferdinánd javára, és Szicíliába menekült, ahol egy kolostorba visszavonulva halt meg.
199. II. Ferdinánd (1467/69–1496).
200. Aragóniai Frigyes (1452–1504), I. Ferdinánd nápolyi király harmadik (második életben maradt) fia, aki unokaöccse, II. Ferdinánd halála után IV. Frigyes néven lépett Nápoly trónjára.

Levelezés Girolamo Donàval

201. Firenzébe. Pico 1484 elején érkezett a városba, és jó egy évig maradt ott. Lásd Giovanni di Napoli: *Giovanni Pico della Mirandola,* Róma, Desclée & C., 1965, 38–39.
202. Verssor egy elveszett görög komédiából, melyet Donà Cicero idézetéből ismerhetett: *Levelek Atticushoz,* IV, 11, 2. Saját fordításom.
203. Poliziano tanévbevezető költeményei, a *Silvae* közül a második, melyet a firenzei egyetemen 1483-ban tartott, Hésiodos *Munkák és napok* című művét tárgyaló kurzusa elé írt, s amely azonnal megjelent nyomtatásban is. Lásd Poliziano: *Silvae*, 30–66.
204. Theokritos: *Idyllion*, VII, 44. Saját fordításom.
205. Theokritos: *Idyllion*, VII, 37, kissé módosítva. Az eredetiben a sor így: καὶ γὰρ ἐγὼ Μοισᾶν καπυρὸν στόμα, κὴμὲ λέγοντι stb. Saját fordításom. Lásd http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=+at+Theocritus (Letöltés: 2022. november 13.)
206. Horatius: *Carmina*, III, 4, 5–6: *me ludit amabilis / insania*. Bede Anna fordítása alapján (a „nagyszerü" helyesírását a metrum indokolja). HÖM, 89. A Butler által említett hely: Horatius: *Epistulae*, II, 1, 118: *levis insania*, véleményem szerint itt nem annyira releváns, inkább a következő: *Ars poetica*, 295–297: *Ingenium misera quia fortunatius arte credit et excludit sanos Helicone poetas Democritus* „»Lángész vagy? Ne csiszold kicsinyes műgonddal a versed!« / – mondják – »Normális költő, le a szent Heliconról!« / – Democritus hivei".
207. A saját tehetségének megítélésében csalatkozó költő toposzát Poliziano nemcsak Horatiustól, hanem Catullustól is vehette (22. *carmen* – Suffenusról, a rossz költőről lásd Pico levelét Polizianóhoz, I, 3). Ez a vers egy Aisópostól kölcsönzött képpel végződik (*mantica;* lásd Phaedrus: 4, 10), amelyben a viselője által kevésbé látható hátizsák szerepel, csakúgy mint e mondat végén: *Nimirum idem omnes fallimur, neques est quisquam, / quem non in aliqua re videre Suffenum / possis. Suus cuique attributus est error; / sed non videmus manticae quod tergo est.* Horatiustól a következő versekből: *Ars poetica*, 416–437; *Epistulae*, II, 2, 90–108. „Fellengzős költőinket nem ily őrület űzi?" 19. sor – a költők egymásnak való hajbókolásáról – ez még inkább eszébe juthatott Polizianónak. 106–108: „Azt, aki rossz verset költött, nevetik, pedig ő mily / büszke dalára, amit firkál, ünnepli magát és / hogyha te hallgatsz, ő dícséri magát s szeme fénylik." És még 126–128: „Tartsanak inkább rossz írónak, kerge bolondnak, / kit hóbortja gyönyörködtet, vagy nem veszi észre, / mint – tudván – szenvedjek…" *Praetulerim scriptor delirus inersque videri, / dum mea delectent mala me vel denique fallant, / quam sapere et ringi.* http://thelatinlibrary.com/horace/epist2.shtml (Letöltés: 2022. november 13.)
208. *…quae subsequitur caecus amor sui et tollens vacuum plus nimio gloria verticem*. Horatius: *Carmina,* I, 18, 14–15. Bede Anna fordítása nyomán. Vö. még Cicero: *Epistulae ad Atticum,* XIII, 13, 1, ahol Cicero a saját *Academia*járól számol be lelkesen: *nisi forte me communis* φιλαυτία *decipit.* A latin szövegben már a *„sequitur"* is az idézet része, az *ille* viszont Poliziano beszúrása.
209. Homéros: *Ilias,* VI, 236. A családjaik között fennálló ősi vendégbarátságot megújító Diomédés és Glaukos cseréje: ἔνθ αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,

| ὅσ πρὸς Τυδεΐδην Διομήδεα τεύχε᾽ ἄμειβε | χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι᾽ ἐννεαβοίων. – „Ekkor azonban Glaukos eszét Kronidés elorozta, / Mert ez aranyfegyvert nyujtott át Tydeidésnek / rézért, százökör értékűt a kilencökör-árért." (234–236. sor) Devecseri Gábor fordítása.

210. Polizianónak a nem közönséges (égi), itt inkább csak baráti szeretetet érzékeltető képei innen: Homéros: *Ilias,* XVI, 129-től és Alkaios egy elveszett verséből, melyet Cicero idéz: *De natura deorum,* I, 79.
211. Hésiodos: Ἔργα καὶ ἡμέραι *(Munkák és napok),* 349–351: „εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ᾽ ἀποδοῦναι | αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λῷον, αἴ κε δύνηαι, | ὡς ἂν χρηίζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὕρῃς." – „Jó mértéket várj szomszédodtól, s ugyanavval / add meg a kölcsönt, sőt még tégy hozzá, ha telik rá, / úgy számíthatsz máskor is arra, hogy ő kisegítsen." Devecseri Gábor fordítása. Bár Poliziano gondolhatott Cicero átiratára is a *De officiis,* I, 48-ban.
212. Plautus: *Menaechmi,* 15.
213. Ovidius: *Metamorphoses,* III, 339–510.
214. Az aisóposi mesét lásd Phaedrus: *Fabulae,* I, 3. Poliziano viszont valószínűleg Horatius utalása nyomán vette a hasonlatot, lásd *Epistulae,* I, 3, 19–20: *„ne, si forte suas repetitum venerit olim / grex avium plumas, moveat cornicula risum / furtivis nudata coloribus."* – „mert lecsap egyszer a szárnyas had, ki-ki kérve a tollát, / s jól kikacagja a csókafiat, ki lopott diszeket hord, / s megkoppasztja a tolvajt." Bede Anna fordítása.
215. …*meas partes sublevet.*
216. …*Picus dicam an Phoenix?* – szójáték Pico nevével, amelynek jelentése: „harkály".
217. Platón: *Ión,* 533d–e, ahol a mágnes az egyik emberről a másikra átszálló inspiráció metaforája.
218. A görög kifejezés szintén Platón *Ión*jára megy vissza. A viszonylag ritka *depluit* valószínűleg innen: Columella: *De re rustica,* X, 206, ahol Jupiter „heves esőjét" írja le „az anyaföld ölébe", így itatva át azt a tavasszal. Modern kiadók egyébként a *defluit* alakot részesítik előnyben.
219. A kép innen: Seneca: *Epistulae,* LVI, 5. A *pausarius* kifejezés itt fordul elő egyedül a klasszikus irodalomban.
220. …*modos et incitamenta.* Az előbbit azért fordítom két szóban, mert egyszerre jelent módot és versmértéket, az utóbbi pedig a buzdításra és így az evezősmester ritmusos kiáltásaira utal.
221. Hésiodos itt már korábban is idézett művében, a *Munkák és napok* 109–120. soraiban írja le az emberiség korszakai közül a legharmonikusabbat és legfényesebbet, az aranykort, vö. még Ovidius: *Metamorphoses,* I, 89–112.
222. Utalás Daidalos fiára, Ikarosra, aki az apja által épített szárnyakkal túl magasra merészkedett. A nap közelsége miatt a viasz kiolvadt a szárnytollak közül, így a merész ifjú a tengerbe zuhanva lelte halálát. A mítosz kapcsán Poliziano főként Horatiust követi, lásd *Carmina,* IV, 2, amely így kezdődik: *„Pindarum quisquis studet aemulari, / Iulle, ceratis ope Daedalea / nititur pinnis, vitreo daturus / nomina ponto."* – „Pindarusszal nincs, aki versenyezhet; / Daedalus szárnyán, a viasz-puhán száll / égre, Jullus, s hull le, hogy ott a tengert / róla nevezzék." Poliziano közvetlenül vesz

át szókapcsolatokat a 25. sorból: *„Multa Dircaeum levat aura cycnum / tendit Antoni, quotiens in altos / nubium tractus"* – „Dirce hattyúját vakító fuvallat / csapja fel, Jullus, föl a fellegekbe". Bede Anna fordítása. (Ez a kép viszont Pindarosra és nem az utánzóira utal.)

223. A *furor* kifejezés a költői „őrület" vagy „mánia" fogalmára Platón *Phaidros*ából (244a–245c) való, és Ficino is sok helyen tárgyalja, nem véletlen a levél végén a reá való célzás. Butler szerint Poliziano egy Horatius-helyre utal vele: *Satyrae,* II, 3, 325: *mille puellarum, puerorum mille furores.* Ezzel nem értek egyet, mert ott a szerelmi, itt pedig inkább a költői „mániáról" van szó.
224. Vagyis *Amussis alba*. Poliziano ezt az ácsmesterségből származó görög kifejezést fordítja így: λευκὴ στάθμη. Latinul helyesebb fordítás lenne a *linea alba*, mert nem egy igazi vonalzóról van itt szó, hanem egy olyan vonalról, amely később nem látszik. Emberi vonatkozásban tehát olyasvalakire utalhat, akinek a jelenléte ugyan nem feltűnő, de láthatatlanul is ott van, és szükséges.
225. A művelt ember meghatározását lásd Quintilianus: I, X, 21: „már majdnem közmondássá lett az a görög szólás, hogy »a műveletlen emberek távol állanak a múzsáktól«." (115.)
226. A firenzei Platón: Marsilio Ficino.
227. Hésiodos: Ἔργα καὶ ἡμέραι *(Munkák és napok),* 350. Devecseri Gábor fordítása alapján. Célzás az előző levélre, ahol Poliziano ugyanerre a helyre hivatkozik (latinul).
228. Cicero szónoklattani műveiben *(Brutus*, *De inventione*, *De optimo genere oratorum*, *De oratore*, *Orator*, *Partitiones oratoriae*, *Topica)* és Quintilianus az *Institutio oratoria*ban is tárgyalja különbséget a józan, arányos és világos „attikai" és a túlzsúfolt, fellengzős és túldíszített „ázsiai" között, és mindketten az attikai stílust ajánlják.
229. Pseudo-Phalaris: *Epistulae,* XXIII, 1, 5–6.
230. XCVI. „Ad Gentilem episcopum ode dicolos" in Angelo Poliziano: *Greek and Latin Poetry,* ed. and transl. by Peter E. Knox, The I Tatti Renaissance Library 86, Cambridge–London, Harvard University Press, 2018, 112–114. Fordítását bevezetéssel lásd Frazer-Imregh: *Poliziano ódája Giuliano de' Medici halálára*.
231. Theokritos: *Idyllia,* 9 = Βουκολιασταί (Δάφνις καὶ Μενάλκας), 33–35. (Átírva, saját fordításom.) Donato második sora itt heptameter, amelyet egy pentameter követ. Az eredetiben az utolsó két sor így: ἄνθεα· τόσσον ἐμὶν Μοῖσαι φίλαι. οὔς γὰρ ὀρεῦντι/ γαθεῦσαι, τούσδ' οὔ τι ποτῷ δαλήσατο Κίρκα. https://el.wikisource.org/wiki/Βουκολιασταί_(Δάφνις_και_Μενάλκας) (Letöltés: 2022. november 13.)
232. Poliziano sajátos helyesírása a *tricae* helyett: *trichae.* Lásd I, 11 (Ermolao Barbarónak), 119. jegyz.
233. A mázas kerámiák művészeti ága Firenzében főként Luca della Robbia (és örökösei) műhelyében teljesedett ki, ahol többek között csodálatos egész alakos szobrok, emberméretű családi címerek is születtek, lásd Cristina Bucci: *Korai reneszánsz,* Budapest, Corvina, 2009, 102–107. Giancarlo Gentilini (a cura di): *I Della Robbia. Il dialogo tra le Arti del Rinascimento,* con la collaborazione di Liletta Fornasari, cat. di mostra, Milano, Skira, 2009. Giorgio Vasari: *A legkiválóbb festők, szobrászok és*

építészek élete, vál., bev., életrajzok Vayer Lajos, ford. Zsámboki Zoltán, Budapest, Magyar Helikon – Európa, 1973, 185–200.

234. Bacchusnak, avagy Libernek még a köztársaság korában elhíresült ünnepei voltak a bacchanáliák, amelyeket végül Kr. e. 186-ban betiltott a szenátus. Ezekre költötték az ifjak és a leányok által váltakozva egymásnak énekelt gúnyverseket, az ún. *Fescenninus*okat, amelyek az etruriai Fescennia városról kapták nevüket.
235. Az eredetiben „lógó füllel" – *demissis auriculis* –, de ugyanez a kifejezés értelme. A kép Horatiustól származik, *Satyrae,* I, 9, 21 *(demitto auriculas),* ahol egy szamár a hátán levő málha miatt nyög. Vö. Erasmus: *Adagia,* IV, 6, 100.
236. Utalás arra a szokásra, hogy a bivalyoknak (és egyéb nagytestű állatoknak) karikát fűztek az orrába, amelynél fogva vezették őket. Vö. Erasmus: *Adagia,* II, 1, 19.
237. Utalás id. Plinius: *Naturalis Historia,* XXXIV, 24 e kifejezésére: *quam oculatissimo loco,* ahol a római szenátusnak azt a határozatát tárgyalja, hogy a Forum legszembetűnőbb helyén, a szónoki emelvényen állítsák fel Gnaeius Octavianus szobrát, akit következtében gyilkoltak meg.
238. Mert Poliziano belekapaszkodik, amikor Ermolao elindulna, így az el fog szakadni.
239. Niccolò Seratico, milánói humanista.
240. Poliziano 1478 augusztusában fejezte be *Problemata*-fordítását, miként az Aldo Manuzio által kiadott Poliziano-összkiadásban a fordításhoz csatolt levélből értesülhetünk róla.
241. Domenico Grimani (1461–1523), bíboros és humanista, jelentős velencei politikai szereplő, szintén híres volt gazdag könyv- és műtárgygyűjteményéről.
242. A drága pergament újrahasznosították úgy, hogy a szükségtelenné vált írást horzskővel ledörzsölték róla, erre utal Poliziano megjegyzése. Az újraírt pergamen neve *palimpsestum*.
243. Jacopo Antiquari (1444–1512), Milánó kiemelkedő irodalmi és politikai személyisége, Poliziano és más humanisták közeli barátja, vö. a III. könyv 18–24. és IV. könyv 1–2. leveleit és az előtte álló életrajzot. Jacopo Gherardi (1434–1516), volterrai humanista, püspök és diplomata.
244. Utalás Cicero: *De officiis,* III, 77-re, ahol Cicero egy, a becsületességre használt régi közmondást idéz fel: *„Cum enim fidem alicuius bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices."* – „Amikor ugyanis valaki megbízhatóságát és jóságát dicsérik, azt mondják, vele még a sötétben is lehet játszani." A *micare digitis* egy kő-papír-olló-hoz hasonló játék volt: az egyik játékos hirtelen kinyújtotta, majd összezárta az ujjait, a másiknak az ujjak számát kellett kitalálni. (Az olaszoknál *mora* néven élt tovább.) Donà nyilvánvalóan játszik a két kifejezéssel: *micare–dimicare.*
245. Pindaros: *Pythói ódák,* I, 85–87. „Mindazonáltal (mivel a szánalomnál jobb az irigység), ne hagyj fel a szép tettekkel, igazsággal kormányozd…!" A mondat végén ezt a szót hagyja el Donà: στρατόν – „sereged". Ehelyett áll a *latinas literas.* Pindar: *The Odes of Pindar including the Principal Fragments. With an Introduction and an English Translation by Sir John Sandys, Litt.D., FBA,* Cambridge–London, Harvard University Press – William Heinemann Ltd., 1937.
246. Utalás Horatius *Ars poetica*ja híres sorára (343): *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci…* (Az kapja az összes szavazatot, aki vegyíti a hasznost a kellemessel.)

247. Ezt a levelet is beillesztette Poliziano a gyűjteménybe, ez a III. könyv 18. levél, lásd ott.
248. Latinul Poliziano a római jogrend szóhasználatával él, a *praerogativus* azokra a szenátorokra vonatkozó jelző, akiket minden kérdéses ügyben elsőként kérdeztek meg.
249. Tudniillik az előző, II, 14. levelet.
250. Poliziano számára.
251. Kegyes hazugság, amely feledtetni igyekszik azokat a hónapokat 1479–1480-ban, amikor Lorenzo a Firenzei Köztársaság ügyeit intézvén Nápolyba hajózott, Poliziano pedig Emiliában, Romagnában és Venetóban utazgatott, és keresett pártfogót magának. Egy ideig Francesco Gonzaga udvarában időzött Mantovában, ahol két nap alatt megírta számára a *Fabula di Orfeo* című pásztorjátékot, amely egy későbbi átdolgozást követően Monteverdi első operájának a szövegkönyve lett.
252. Polizianót.
253. Girolamo Donato kiemelkedő egyházi funkcióira utal.

III. KÖNYV

Levelezés Callimachus Experiensszel

254. Homéros: *Ilias,* IX, 312–313. Achilleus feleli ezt Odysseusnak, aki beszédével igyekszik meggyőzni őt arról, hogy függessze fel haragját, és térjen vissza harcolni.
255. Plautus: *Pseudolus,* 945. Erasmus ezt a kifejezést: *obtrudere palpum* szólásmondásként azonosítja, bár magyarázata, miszerint az ideges lovakat nyugtatták a lovászok tapsszal, helytelen.
256. „*Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro*". – „Örvendek, apám, hogy te, a dicsőített férfiú, dicsérsz engem." Poliziano a Naevius elveszett színjátékából származó idézetet Cicerótól veszi, aki azt számos helyen hozza: *Tusculanumi beszélgetések,* IV, 64; *Levelek barátaihoz,* V, 12, 7; XV, 6, 1. Seneca is idézi: *Levelek,* 102, 16. Magyarán Callimachust dicséri játékos formában, mert ő is „dicsőített".
257. Itt gondolhatnánk Poliziano patrónusára, Lorenzo de' Medicire, a következő mondatokból azonban az derül ki, hogy Callimachus lenne a „gazdája".
258. Az előbbi mondatban a *vendibilis*, *venalis* kifejezések az ókori rabszolgákra utalnak, itt pedig arra céloz Poliziano, hogy a rabszolgáknak nem lehetett semmiféle tulajdona, tehát a saját híre sem a tulajdona.
259. Horatius: *Ars poetica,* a már idézett 343 és 333–334 (a költészetben a *dulce* – „kellemes" és az *utile* – „hasznos" vegyítéséről): „*Aut prodesse volunt aut delectare poetae / aut simul et iucunda et idonea dicere vitae.*" – „Vagy használni akar vagy tetszeni vágyik az ének, / vagy kidalolni a 'kellemes és hasznos' tudományát." (Bede Anna fordítása.)
260. Lásd a II, 9, 248. jegyzet.
261. *Urbanissimus* – a „legvárosiasabb", szójáték a tanköltemény címével: *rusticus* – „falusi".
262. Horatius: *Ars poetica,* 143. „*Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem / cogitat*" – „Nem lángból füstöt; füstből kell fényt kiemelni". (Bede Anna fordítása)

263. Vergilius: *Aeneis,* VI, 487–488. „*Nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari / et conferre gradum et veniendi discere causas.*" – „S egyszer látniok őt nem elég: örömest odaléptek / s ott múlatva maguk, jöttének okát tudakolják." (Lakatos István fordítása.)

Levelezés Ludovico Odasival

264. Isokratés: *Ad Demonicum,* I.
265. Démétrios Chalkokondylés (1423–1511), lásd korábbi jegyzetünket: I, 18, 162. jegyzet. Firenze előtt Démétrios 1463-tól 1479-ig Padovában (és időnként Ferrarában, Guarino iskolájában) tanított, tehát Odasi még gyermekkorából ismerhette a görög tudóst, és egy kézirat kiegészítéséből tudjuk, hogy a tanítványa is volt, akárcsak Poliziano Firenzében. (Lásd lentebb.)
266. Odasi fordítása valószínűleg Plutarchos *Moralia*jából a *De invidia et odio* [Az irigység és a gyűlölet] című írás lehetett.
267. A kéziratok hozzáteszik: „*Praeceptori Ducis urbinatis*" – „az urbinói herceg nevelőjének".
268. A messénéi Lynkeus (szó szerint: hiúzszemű) az argonauták egyike, akinek feladata az Argó hajó szemmel tartása volt. Rendkívül jó látása (és egyes források szerint geológiai tudása miatt) azt a rendkívüli képességet tulajdonították neki, hogy keresztüllát a földön, a falakon, a fákon és a bőrön, sőt a sötétben is lát.
269. A Hésiodos *Theogonia*jában is szereplő Mómos ('hibáztatás', 'szemrehányás', 'szégyen') Aisópos két meséjének is főszereplője. A Perry-indexben a 100-as számú történet szerint Mómost felkérik az istenek három alkotásának véleményezésére. Ezek az ember, a ház és a bika. Mómos mindegyikben talál kivetnivalót: az emberben, hogy a szíve láthatatlan, így nem lehet megítélni a gondolatait; a házban, hogy nincs kereke, így nem lehet vele otthagyni a rossz szomszédot; a bikában, hogy nem a szarván van a szeme, így nem tud jól célozni. Leon Battista Alberti (1406–1472) felújította a mítoszt 1446-os *Momus (De principe)* című művében, amelyben az Olymposról száműzött Mómos folytatta az istenek kritizálását, így Jupiter egy sziklához láncoltatta és kiheréltette. Később azonban, mivel hiányolta szókimondását, megkerestette azt a kéziratot, amelyet Mómos hátrahagyott, ebben írta le ugyanis, hogyan kellene szigorúan törvényes alapon, igazságosan kormányozni egy országot. Mómos a Kr. e. 8. századi *Kypria* című kiseposz főszereplője – ott a trójai háború előidézője, amit Sophoklés dolgozott fel egy mára elveszett szatírjátékban. Lukianos (120 k – 180 k) az *Istenek párbeszédei* című művében főszerepet ad Mómosnak abban a vitában, amelyet az Olymposnak az idegen istenektől való megszabadításáról folytatnak.
270. Epikuros egy Senecánál fennmaradt mondását idézi: *Epistulae,* VII, 12
271. A kéziratokban *examen* helyett *lapis Lydius* (próbakő) áll.
272. A rodoszi Hekatón (Kr. e. 100 k), sztoikus filozófus mondását szintén Senecánál olvasta Poliziano: „*Amari si vis, ama.*" – „Ha azt akarod, hogy szeressenek, szeress." Seneca: *Epistulae,* IX, 6.

273. A πελαργός 'gólya' jelentésű főnévből származó görög ige eredeti jelentése: ahogy a gólya törődik a szüleivel. Az egyik kézirat itt a következőképpen folytatódik: „mindazonáltal egy kivételt tennünk kell, közös oktatónk, Démétrios [Chalkokondylés] személyében, akit én teljesen egyenlőnek tartanék bármely ókori szerzővel. Ő olyannyira egyenlő mértékkel szeret bennünket, hogy nem lehet megmondani, melyikünket kedveli jobban, de mindenesetre tudhatod, hogy mindkettőnket annyira kedvel, amennyire csak lehet."
274. Lásd Catullus: 1, 1.
275. *Vidi, cepi, legi.* Utalás a Caesarnak tulajdonított, szállóigévé lett mondásra: *Veni, vidi, vici.* – Jöttem, láttam, győztem.
276. A lovasversenyekre utaló kép.
277. Cicero: *Ad Atticum,* II, 1, 1. Cicero: *De finibus*, III, 7.
278. Cicero: *De finibus,* III, 7.
279. Plutarchos: *Démosthenés élete (Párhuzamos életrajzok),* 2.
280. A latin nyelvnek a göröggel szembeni felsőbbrendűségét Marcus Porcius Cato Maior (i. e. 234–149) hirdette. Cato szerint ez a tekintélyesség a latin tömörségének és világos kifejezésmódjának köszönhető.
281. Cicero: *Ad Quintum fratrem,* I, 1, 3.
282. A Hannibált az első pun háborúban halogató taktikájával legyőző Quintus Fabius Maximus Verrucosus, akinek utóbbi mellékneve jelenti, hogy 'bibircsókos'. További mellékneve még a Cunctator, 'halogató', 'habozó'.
283. Federico da Montefeltro (1422–1482) haláláig volt Urbino fejedelme.
284. Iuvenalis: *Satirae,* IV, 89–90.
285. Guidobaldo da Montefeltro, Federico fia. Lásd fentebb.
286. Cicero: *Litterae familiares,* III, 9, 2. A kifejezés: *longiore subsellio* pontos értelme Cicerónál is vitatott: szélesebb platformon, tehát nagyobb nyilvánosság előtt vagy esetleg hosszabb levélben.
287. Plautus: *Pseudolus,* 608.
288. *Ostendis.* Helyesebben coniunctivusban: *ostendas.*
289. *Acquam aspersisti.* Szó szerint: vízzel fröcsköltél le. A kifejezés Plautustól származik: *Bacchides,* 247.
290. Azért, mert Odasi volt a fiatal fejedelem nevelője.
291. Ovidius: *Fasti,* V, 410, a haldokló kentaurról, Cheirónról, akit tanítványa, Achilleus gondjába vett.
292. Vergiliustól származó fordulat: *Eclogae,* I, 23. Piero de' Medici (1472–1503) ekkor tizenhárom éves volt, Guidobaldo da Montefeltro (1472–1508) úgyszintén, a különbség kettejük között, hogy az utóbbi ekkor, 1485-ben már Urbino fejedelme.

Levelezés Marcantonio Sabellicóval

293. Valószínűleg felvett név, nem ismerjük az ifjú kilétét.
294. Caius Sallustius Crispus: *Bellum Catilinae,* XX, 40, ahol Catilina vágyainak és averzióinak keveredésével kapcsolatban használja e kifejezést.

295. Martialis: *Epigrammata*, III, 5, 11–12.
296. Itt szerénykedve magára céloz Poliziano.

Levelezés Giovanni Lorenzivel

297. Valószínűleg ragadványnév, nem ismerjük az ifjú kilétét.
298. Lorenzi Poliziano közvetítésével egy évvel korábban kérte kölcsön Lorenzo di Pierfrancesco de' Medici Pausanias-kéziratát. Lásd Ceresa: *Lorenzi.*

Levelezés Lucio Fosforóval

299. Fazini ifjúkori jó barátja, toszkán származású humanista, aki szoros szálakkal kötődött a Mediciekhez, Rómában működött.
300. Plinius: *Naturalis historia,* XXXV, 36, 85; lásd még Valerius Maximus: *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, VIII, 12, 3. A történet szerint Apellés, a görög festő így teremtett le egy vargát, aki előbb a festményén szereplő személy cipőjének, majd a lábának ábrázolását kritizálta.
301. Fosforo, azaz Fazini arra utal, hogy püspöki hivatala miatt (főként a köznép szemében) nagyobb tekintéllyel bír.
302. Ironikus megjegyzés azokkal a korábbi szerzőkkel szemben, akik jobban tették volna, ha írás helyett inkább a kódexek illusztrálásával foglalkoztak volna, vagy ékesebb tartalommal töltötték volna meg írásaikat. A viaszfestményekre utaló hasonlat pusztán a minta vagy erezet értelmetlenségére utal.
303. Domizio Calderini (Verona, 1446 – Róma, 1478) Rómában működő humanista és tanár. Kommentárokat írt római költők, pl. Vergilius, Propertius, Iuvenalis, Martialis, Statius műveihez. Latinra fordította Pausanias *Görögország leírás*ának első két könyvét. Matematikával is foglalkozott. Poliziano is támadta a *Miscellanea*ban 1475-ös Statius: *Sylvae*-kiadásáért, amivel Calderini egykori tanítványai nem értettek egyet. Pestisben halt meg Rómában.
304. Cicero: *De oratore,* I, 172. Crassus mondta, és Antoniusszal tett kivételt.
305. Cicero: *De senectute,* 13 (ott Scipio mellett Maximus szerepel) és *De officiis,* I, 118.
306. E „köztársaságpárti" kiszólást illetően lásd Leonardo Bruni: *Historia Florentini populi,* I, 38.
307. Apollón a görögöknél jósisten, vö. a delphoi jósdát; a szibillák szintén mitikus jósnők; Ammónt a görögök Zeusként tisztelték, és kyrénéi szentélyében jóslatokért fordultak hozzá. Az etruszk béljósok szolgálatait a rómaiak is igénybe vették.
308. *Ego sic sentio, sic censeo, sic iudico.* Cicero stílusára emlékeztető felsorolás.
309. Martialis: *Epigrammata,* XII, 8, 8–10, ahol a megszemélyesített Róma beszél Traianusról.
310. A kéziratban ehelyett a következő áll: *„Eam epistolam cum legerem, videbar me Hercle cum tuis illis Musis conversari."* – „Amikor olvastam ezt a levelet, Istenemre, úgy tűnt, hogy múzsáiddal társalkodom."

311. Theokritos: *Idyllia,* VII, 37.
312. A következő művekben: Isokratés: *Busiris;* Libanius: *Encomium,* 4 (Foerster 8, 243); Lukianos: *Muscae laudatio;* Favorinus: *De quartana febre.* Az utóbbi, elveszett mű idézetét Poliziano itt olvasta: Gellius: *Noctes Atticae,* XVII, 12. A negyednapos láz (amely valójában háromnaponta jelentkezett) a malária.
313. Martialis: *Epigrammata,* IX, 48, 3.
314. Cicero: *De senectute,* 85.
315. Plutarchos: *Démétrios (Párhuzamos életrajzok),* II, 3.
316. Gellius: *Noctes Atticae,* XIII, 17-ben a kiterjedt jelentéstartományú *humanitas*t a görög kifejezések közül csak a *paideiá*val, a tanultsággal hozza összefüggésbe, ami a *doctriná*hoz áll közelebb, azonban a valóban, a *philanthropia* jelentéskörét is felöleli: 'emberszeretet', 'emberség', 'szívélyesség'.
317. Latin szólás a tartósság érzékeltetésére. A rómaiak az éveket a Jupiter-templom falába ütött szegekkel jelezték, amelyet a *pontifex maximus* szeptember idusán vert a falba.
318. Latinul szó szerint: „két (minden) lábbal beleállok". Quintilianus: *Institutio oratoria,* XII, 9, 18, ahol a mondást a paraszti munkákkal hozza összefüggésbe.
319. Homéros: *Ilias,* XIV, 214–221; Libanius, vö. Poliziano: *Miscellanea,* 11.
320. Taranto *(Tarentum)* szicíliai, Cosenza *(Consentia)* calabriai város.
321. Cicero: *De finibus,* I, 7 számol be arról, hogy a római szatíraíró Lucilius azon viccelődött, hogy ő nem a művelt rómaiaknak írt, hanem a tarentumiaknak, a consentiaiaknak és a szicíliaiaknak (valószínűleg azért, mert az ő anyanyelvük a görög volt, és csak törték a latint). Ugyanott Cicero kijelenti, hogy ő ellenkezőleg, kész arra, hogy akár Persius is olvassa írásait, ismét Lucilius verssoraira hivatkozva, amelyeket a *De oratore,* II, 25-ben idéz: „Nem érdekel, Persius olvas-e, én Laelius Decimust akarom." (Azaz egy kevésbé művelt kritikust kíván magának.) Persius műveltségéről Cicero a *Brutus,* 99-ben ír.
322. Plinius: *Naturalis historia,* Prefatio, 23. Magyarán, az Alessandróval való barátságának kamatából (azaz a levélből) egy újabb barátságot nyert.
323. *Hernici,* latiumi népcsoport, akik a modern Segni, Fosforo püspöki székhelyének területén éltek. Vergilius említi sziklás lakóhelyüket: *Aeneis,* VII, 683–684; Servius pedig kommentárjában nevüket egy szabin, 'szikla' jelentésű szóra vezeti vissza.
324. Seneca: *Epistulae,* 77, 17. A *curia* és a *forum* a közügyek két fő színtere.
325. Cicero: *Epistulae ad familiares,* II, 12, 2; *Pro Plancio,* 66.
326. Iuvenalis: *Satirae,* II, 167. Ámbár Iuvenalisnál a kijelentés ironikus értelmű.
327. Ez a kiszólás elárulja, hogy a Cicerót és az antikvitást idéző kijelentés részben Pomponio Leto iskolájára és annak meghurcolására utal.
328. *Samarobriva* Amiens ókori neve és az egyik belga törzs fővárosa volt; *Batavia* a mai Hollandia területén feküdt. Az utalás ókori keretben is a műveletlenségre céloz.
329. Pythagorasnak tulajdonított ókori közmondás, lásd Erasmus: *Adagia,* 1, 1, 1.
330. Lásd Suetonius: *Vita Terentii,* 3.
331. Persius: *Satirae,* 4, 52.
332. Publilius Syrus: *Sententiae,* Hildesheim, Olm, 1964, A56: *„Amici mores noveris non oderis."*

333. A levél első két kérdése Cicero Catilina elleni beszédei drámai hangulatát idézi fel: *Ubinam gentium sumus? Quam rem publicam habemus?* (*In Catilinam*, I, 4.)
334. Életrajza szerint Aisópos, amikor őt a rabszolgapiacon árulták, a két előtte levő rabszolga közül az egyik, amikor megkérdezték, mit tud, azt felelte, bármit, a másik meg, hogy mindent, így Aisópos, amikor rákerült a sor, azt mondta, az előtte levők neki semmit nem hagytak, így ő nem tud semmit.
335. Itt a latinban olyan szerkezet van (accusativus cum infinitivo), amelyet valóban félre lehetett volna érteni, ezért a magyarázkodás.
336. Vergilius: *Aeneis,* 103–104. Saját fordításom.
337. Horatius: *Ars poetica,* 50, ahol a neologizmusokról beszél. Bede Anna fordítása.
338. *Sciolus.* Ez a kifejezés is ritka a klasszikus latinban, bár pl. Jeromos használja a leveleiben. A reneszánsz invektívákban gyakorivá vált.
339. Quintilianus: *Institutio oratoria,* XII, 10, 69.
340. Démadés (Kr. e. 380–318) athéni szónok és demagóg, Démosthenés politikai ellenfele.
341. Plutarchos: *Démosthenés,* 8, 3, ahol azonban a massaliai utazó, Pytheas (Kr. e. 350 – ?) bírálja a szónokot.
342. Aischinés (Kr. e. 389–314) görög államférfi, egyike a tíz attikai szónoknak.
343. Tacitus: *Dialogus de oratoribus,* 18 (ámbár az első kritikát Cicero mondja Calvusról és nem fordítva); Quintilianus: *Institutio oratoria,* XII, 10, 12–14.
344. Ovidius: *Remedia amoris,* 389–391 átirata.

Levél Cassandra Fedeléhez

345. Lásd Lisa Jardine: „*O Decus Italiae Virgo*, or the Myth of the Learned Lady in the Renaissance", *The Historical Journal,* vol. 28, 1985/4, 799–819. Vergilius: *Aeneis,* XI, 508–509. Lakatos István fordítása; Turnus szól a harcos Camillához.
346. A pythia Apollón delphoi templomában a jóslatadáskor transzba eső papnő tisztsége volt. Aspasia Periklés élettársa, majd gyermekük megszületése után felesége, szónoklatot oktatott Athénban. Sókratés is említést tesz nemcsak beszélgetésükről, de Aspasia egyik beszédéről is, Platón *Menexenos*ában (235e–236d, 249c–e). Szintén Sókratés számol be Platón *Lakomá*jában (201d–212b) Diotimáról, aki Erós daimón-természetét bizonyította be Sókratés számára.
347. E költőnők közül csak a lesbosi Sapphó és a boiótiai Tanagrában élt Korinna verseit és töredékeit ismerjük jelentősebb számban. A többiektől csak néhány töredék maradt fenn, de a kortársaik megemlékeznek róluk, és Poliziano is említi őket a költészet történetét tárgyaló, egyik egyetemi kurzusát bevezető *Nutricia* című tankölteményében.
348. Cornelia és Laelia ékesszólásáról és műveltségéről lásd Cicero: *Brutus,* 211. Hortensiáét illetően lásd Valerius Maximus: *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, VIII, 3, 3; Appianos: *Historia Romana (Rómaika),* IV, 32–34.
349. Vergilius: *Aeneis,* I, 493, az amazonok királynőjéről, Penthesileáról. Lakatos István fordításának átirata.

350. Vergilius: *Georgica,* II, 488–489. Lakatos István fordítása.
351. Vergilius: *Eclogae,* IV, 55–57. Lakatos István fordítása.
352. A levél keltezése Cassandra híres beszédének megjelenése utánra tehető (1487–1488).

Levelezés Iacopo Antiquarival

353 Domizio Calderiniről van szó, lásd fentebb, III, 10, Lucio Fosforo Alessandro Cortesinek.
354. *Politiora.* Szójáték Poliziano nevével.
355. *Quam primi pili hominem*. A *centurio primi pili* a római seregben a rangidős centurio volt.
356. Calderini harminckét éves korában halt meg pestisben.
357. Polizianóra céloz.
358. Magyarán Calderini esetében nemcsak őt magát nem kellene Polizianónak támadnia, hanem mivel Calderini már halott, nem érdemes az általa elkövetett esetleges hibákat sem kipellengéreznie, hiszen a kritikára nem tud megfelelni.
359. Antiquari itt az ókori Szerencse (a görög Tyché, latin Fortuna) istenének alakjára utal, aki a vissza nem térő alkalom pillanatát is megtestesíti (görögül *kairos,* latinul *occasio*). Ábrázolásain egy forgó gömbön áll, hátul kopasz, ezért csak akkor lehet megragadni a szemébe hulló hajtincsénél fogva, amikor éppen szembe fordult velünk. Vö. Paolo Farinati freskóját 1590-ből a veronai Nichesola-Conforti Villában: *Mercurio afferra la Fortuna per il lungo ciuffo* [Mercurius megragadja Fortunát hosszú copfjánál fogva].
360. Utalás a *Miscellanea*ban szereplő tanulmányok számára: a *centurio* (százados) száz főt irányított, és az 1489-ben Firenzében Antonio di Bartolommeo Miscomini nyomdájában kiadott *Miscellanea* is száz tanulmányt foglalt magában. Poliziano további tanulmányait egy újabb *Miscellanea*ban kívánta megjelentetni, ezek közül hatvankilenc maradt fenn, kéziratban; Antiquari játékos célzása ezek ezres vagy magasabb nagyságrendjét kívánja.
361. *Capita.* Egyszerre jelent 'főt' és 'fejezetet'.
362. A kéziratban a dátum előtt ez áll: Milánó.
363. *A censoria virgula*. A cenzorok megjelölték azon polgárok nevét, akiket valamiben vétkesnek találtak, aminek az egyik következménye a szavazati jog elvesztése lehetett. Quintilianus: *Institutio oratoria,* I, 4, 3.
364. *Gallinae filius albae.* Szó szerint 'fehér tyúk csibéje' – szólásmondás; vö. Iuvenalis: *Satirae,* XIII, 141.
365. Horatius: *Epistulae,* II, 1, 55-től szinte a költemény végéig, számos más költőt is górcső alá vesz.
366. Gellius: *Noctes Atticae,* XII, 2.
367. Quintilianus: *Institutio oratoria,* X, 10, 125.
368. Tyrosi Marinos (70–130) görög földrajztudós, térképész és matematikus, aki a matematikai földrajzot megalapította, és Klaudios Ptolemaios (100–170) nagy hatású

térképészeti és leíró földrajzi művéhez, a *Geographiá*hoz (más néven *Cosmographia*) az alapokat lefektette.

369. Kyrénéi Eratosthenés (Kr. e. 276 – 195 k.), görög polihisztor: matematikus, költő, földrajztudós, csillagász és zenetudós. Kiszámolta a Föld kerületét, algoritmust talált a prímszámok meghatározására. Elveszett művét, a *Geógraphiká*t Strabón (Kr. e. 63 – Kr. u. 24) hasonló című munkájában kifejtett kritikája és idézetei alapján ismerjük.
370. Tralleisi Thessalos (70 k. – 95) Rómában működött görög orvos, a methodikus iskola képviselője, Nero császár udvari orvosa, műveinek csak a címét ismerjük. A pergamoni származású Galénos (129 – 216) Marcus Aurelius orvosa és fia, Commodus nevelője, aki húsz modern kötetre terjedő életművében a hippokratési és az alexandriai orvostudomány minden ágának tudásanyagát saját új kutatásaival együtt összegezte, a *De methodo medendi* IV. könyvében (Kühn, X. k., 1925, 232–304) többször maró kritikával illette Thessalost.
371. Temnosi Hermagoras (Kr. e. 1. sz.), a rodoszi iskolát képviselő görög szónok és szónoklattanár Rómában. Az arisztotelészi öt kérdésre épülő módszerét, a téma hét körülményre való felosztását (ki, mit, hol, mikor, miért, hogyan, mivel) Cicero a *De inventione,* I, 8-ban bírálta, Quintilianus viszont elismerte (bár amit egyébként Cicero értékelhetőnek tartott a tanításaiból, azt Quintilianus kritizálta).
372. *Contrarias parteis in me gratiam sumas.* Retorikai szakkifejezés: valami mellett is, ellen is beszélni.
373. *Vehella (vehela)* – az *inveho, 3, –vexi, –vectum* igéből, kicsinyítő képzővel az eredeti *vehes* ('szekér', 'támadás') főnévből.
374. Utalás Orpheusra, aki lantjával csodálatos hatást ért el mindazokon, akik zenélni hallották.
375. Tristano Calco (1455 k. – ?), milánói humanista, akihez a IV. könyv 5. és 6. levelei szólnak. A fejedelmi könyvtár vezetője Paviában 1478-tól, majd Milánóban 1496-tól, a Sforzák titkos archívumának felelőse. Történeti munkáiról lásd a IV. könyv hozzá szóló, 5. levele előtti bevezetőt.
376. Girolamo Donà vagy Donato (1456–1511, lásd II. könyv, 9–15. levél) a Serenissima követi tisztét látta el Milánóban 1489–1490 között.
377. *Displicinae* – egyszeri szóhasználat, illetve szójáték a *displiceo, 2, -cui, -citum*, – 'nem tetszik' igéből, amelyet egyébként Donatus: *Ars maior,* III, 1 („De barbarismo") a betűtévesztés példái között sorol fel.
378. *Picus.* Giovanni Pico della Mirandolára utal, ahogyan a főnix is, mert többen így emlegették: *„phoenix ingenii"* – „a tehetség főnixe". Lásd II, 10, 3. bekezdés. A harkály a római mitológiában szent madár, Mars istennek kedves, mert ikerfiait, Romulust és Remust táplálta. Egy további római mítosz szerint Picus Saturnus fia, Latium első királya volt, aki harkállyá változott.
379. Girolamo Donato a Velencei Köztársaságot képviselte követi tisztségben Milánóban, Iacopo Antiquari pedig a Milánói Fejedelemség tisztségviselője volt, ezért a kémkedés vádját kellett elkerülniük, így nem találkozhattak túl gyakran.
380. Utalás a római szavazási rendszerre, ahol tribusonként adták le szavazataikat a polgárok.
381. A kéziratban ehelyett 1489. december 21. áll.

382. Platón: *Phaidros,* 231d.
383. Tristano Calco nemesi származására és jelentős pozíciójára utal, lásd fentebb, a 21. levél jegyzeteit.
384. Pomponio Leto, lásd I, 15–18. Az itt említett hosszú dicsérő levélről Poliziano is szót ejt az I, 16-ban, sőt Leto is a rá adott válaszlevélben (I, 17), e gyűjteményben azonban nem szerepel. Mivel az 1488. március 17-i keltezésű levélben (I, 15) Leto még tervként beszél Poliziano dicséretéről, Poliziano pedig 1488. április 28-i dátummal már azt írja (I, 16), hogy olvasta, e méltató levél e két időpont közé tehető.
385. Bernardo Ricci, messinai származású szónok és költő.
386. Pomponio Leto is hasonló eszmefuttatással él az I. könyv 17. levelében, amely a következő bekezdés szikraelméletére is rímel: „Van nálam néhány igen régi felirat, amelyeket ha meglátsz, teljesen elámulsz. Ezeket jóllehet a minap fedezték fel és ásták ki, már szerepelnek megfigyeléseid között. Ebből is rá kell jönnöm, hogy van benned valami isteni, úgyhogy lelked szikrája valóban az égből származik."
387. A lócitromok kiáltanak fel így egy Aisópos meséihez utólag hozzáadott történetben, melyet a modern kiadások már kirekesztettek. Poggio Bracciolini hasonló történeteket közöl *Facetiae* című művében.
388. Antiquari itt a római nagy diadalmenet szekerén a győztes hadvezér mögött álló közszolga szerepét veszi fel, aki a consul vagy dictator fülébe azt súgta, miközben a diadal koszorúját a feje fölé tartotta: „Ne feledd el, hogy halandó vagy [és nem isten]!" – *Memento te mortalem esse.*
389. Valószínűleg éppen ezek a levelek képezik az alapját a jelen kötetnek is.
390. Utalás az Apollón delphoi templomában kifüggesztett mondásra: „Ismerd meg önmagad!" (Görögül: gnóthi seauton; latinul: *Nosce te ipsum.*) Sókratés szerint pedig azért mondta őt a delphoi jósda a legbölcsebbnek, mert azt vallotta magáról, hogy semmit sem tud.
391. Az alább következő érvelés Sókratés történetére emlékeztet. Ugyanis az athéniaknak Apollón delphoi jósdájában feltett kérdésére, hogy ki a legbölcsebb a földön, úgy válaszolt a Pythia révén az isten, hogy Sókratés a legbölcsebb, mert ő tudja, hogy nem tud semmit.
392. Aristotelés: *Metaphysica*, II, 1, 993b. Poliziano lenéző álláspontja nem Aristotelésre, hanem kora skolasztikus filozófusaira vonatkozik.
393. Butler nem számolt e kifejezéssel: *ad frugem pervenire* – 'megbecsülésre szert tenni', ezért így fordítja: „persons of a younger age will mature". Poliziano: *Letters,* 223.
394. A tervezett munka az 1492-ben kiadott *Lamia* című nyitóelőadása lehetett Aristotelés *Első analitikáj*át tárgyaló, 1491–92-es egyetemi kurzusához.

IV. KÖNYV
Levelezés Iacopo Antiquarival

395. A Korinthoszi földszoros.
396. Ezt a híres levelet részletesen, bár Polizianóval szemben meglehetősen ellenségesen tárgyalta Peter Godman: *From Poliziano to Machiavelli: Florentine Humanism in the High Renaissance,* Princeton, Princeton University Press, 1998, 3–30.
397. Vergilius: *Aeneis,* II, 10. Lakatos István fordítása.
398. Itt Jézusra utal.
399. […] *tamen ne seniori suo foret minus obsequens* – itt a *seniori* háromféle értelmezést enged meg: az első szó szerinti: „a nála idősebbnek"; a második lehet a görög πρεσβύτερος (presbiter, pap) tükörfordítása (lásd Du Bois alias Franciscus Silvius kommentárjai Poliziano összegyűjtött műveinek 1519-es kiadásában, melyet Josse Bade alias Jodocus Badius Ascensius adott ki); a harmadik a *volgare* szóhasználatában az Úrra utal: *senior* = *Signore*. A fordításban ezt választottam, mivel a pap személye korábban is Jézust képviselte Lorenzo beszédében.
400. *Experientissimus* – jelenthetné azt is, hogy „nagy tapasztalattal rendelkezik", a szöveg később azonban inkább ezt a jelentést indokolja meg: „aki mindent megpróbál, kísérletezik".
401. *Inexpertum*. Lásd az előbbi jegyzetet.
402. *Temptabat*. Lásd az előbbi jegyzeteket.
403. Pakolást. Poliziano görög kifejezést latinizált: ἐπίθεμα – amit valamire rátesznek, külső alkalmazás. Szóhasználatából Lorenzo legalább annyira ráismert, mint hangjáról, így az ezután következő félmondat – *agnita ille statim voce* – egyaránt érthető úgy, hogy „hangomat felismerve" vagy „a szóhasználatból rám ismerve", hiszen a *vox* egyaránt jelent 'hangot' és 'szót'.
404. Mind Pico, mind Poliziano hatalmas könyvtárral rendelkezett, amelyekben rendkívül ritka és igen értékes kódexek is helyet kaptak. Lorenzo a családi hagyományhoz híven maga is gyűjtötte az antik szerzők még lappangó műveit és az azokról készült másolatokat. Természetesen ezekről újabb másolatok készültek, amelyek barátai könyvtáraiba is bekerültek. Poliziano maga is számos alkalommal részt vett ilyen kódexbeszerző körutakon Lorenzo megbízásából, többek között Lorenzo halála előtt egy évvel, 1491-ben is egy hasonló körútra indult Észak-Itáliába: Bolognában, Ferrarában, Padovában és Velencében kutatott további kéziratok után a Medici-könyvtár számára. Így e tréfa lényege, hogy „sohanapján, kiskedden", hiszen egy végtelen feladatról van szó.
405. Girolamo Savonarola (1452–1498) ferrarai származású dominikánus szerzetes, a híres tudós és orvos, Michele Savonarola unokája. Pico Girolamót Padovában hallotta prédikálni, és Lorenzót arra kérte, járjon közben, hogy a dominikánusok firenzei rendházában, a San Marco-kolostorban tölthesse be a rendházfőnök tisztét. Így került egy korábbi tartózkodása után vissza Savonarola Firenzébe, ahol az egyház reformját és a hívek életmódjának megtisztítását hirdette. Lorenzo halála után Savonarola befolyása Firenzében rendkívül megerősödött, gyakorlatilag a saját vezérletével teokráciát igyekezett kiépíteni. Rómát ostorozó beszédei miatt azonban

a Kúria megtiltotta, hogy igét hirdessen, amit hónapokon át be is tartott, ám egy látomásra hivatkozva újra megkezdte lángoló kritikákat tartalmazó szónoklatait a Dómban. Ekkor kiátkozták, a pápai csapatok ostrommal vették be a San Marco-kolostort, Savonarolát pedig társaival együtt 1498-ban máglyán megégették.

406. Vagy: „a szerencse forgandóságában olyan jól egyensúlyozott". Itt Lorenzo diplomáciai zsenialitására céloz Poliziano. Valóban, Lorenzo a Firenzei Köztársaságot ért legtöbb konfliktust katonai erő bevetése nélkül, pusztán tárgyalásokkal vagy egyéb békés eszközökkel oldotta meg.

407. Piero de' Medici, gúnynevén: Piero il Fatuo (1472–1503), azaz Piero, a tökéletlen (vagy szerencsétlen), lásd fentebb.

408. Giovanni de' Medici (1475–1521), a későbbi X. Leó pápa, tizennégy esztendősen kapta meg a bíborosi kinevezést VIII. Ince pápától, amit azonban a pápa igyekezett titokban tartani, Lorenzo viszont tudomására adta barátainak és ismerőseinek, így aztán hamar köztudomásúvá vált a hír.

409. Azaz a pápai állam.

410. Giuliano (1479–1516) ekkor 13 éves volt.

411. Cosimo de' Medici (1389–1464).

412. *Nonis Aprilibus* – az oxfordi kétnyelvű kiadásban az angol fordításban hibásan: „On April 13". Poliziano: *Letters*, 247.

413. *Hora ferme diei tertia* – azaz napfelkelte után úgy a harmadik órában, ez áprilisban kb. kilenc órára esik. A mechanikus órák feltalálása előtt a nappali világosságban töltött időszakot osztották fel 12 órára, ezért pl. a téli órák rövidebben voltak a nyáriaknál. Április első fele azonban közelebb esik a tavaszi napéjegyenlőséghez (március 21-hez), ekkor a nap Itáliában ½ 6 és ¾ 6 között kel fel.

414. A Mediciek címerében szereplő labdacsokra utal, amelyeket kétféleképpen magyaráznak: vagy az orvosságokat szimbolizálják, a család nevének („orvosok") megfelelően, vagy – ez a valószínűbb – a pénzérméket, az első jelentős ős, Giovanni di Bicci (1360–1429), a Medici-bank alapítója tevékenységének megfelelően. Cosimo idején, az Albizzi-összeesküvés ellen az utcára vonuló firenzei polgárok „Palle, palle!" (Labdák, labdák!) kiáltásokkal követelték az elűzött Cosimo visszahívását a városba.

415. Az efféle rendkívüli időjárási jelenségeket az ókori görögök és rómaiak csodajelekként, isteni figyelmeztetésként értelmezték, pl. Plutarchos is számos ilyen előjelet ír le a *Párhuzamos életrajzok*ban.

416. A Careggiben levő villájában.

417. A Mediciek sírjai a firenzei San Lorenzo bazilika régi és új sekrestyéjében *(Sagrestia Vecchia, Sagrestia Nuova),* a Medici-kápolnában *(Cappelle medicee)* találhatóak.

418. Firenze címerállata az oroszlán volt, ezért a két állat összecsapását a Medici-vezetés híján a városban kitörő anarchia lehetőségeként is értelmezhették. Az oroszlánok ketrece egyébként a Palazzo Vecchio mögötti utcában volt, amely ma is a Via dei Leoni nevet viseli.

419. Pierleone Leoni vagy Pierleone da Spoleto (Spoleto, 1445 – Firenze, 1492. április 9.), orvos, filozófus, asztrológus. Valószínűleg Rómában tanult, filozófiából és orvoslásból doktorált, majd meghívást kapott a padovai egyetemre, ahol élete végéig orvoslást tanított. Lorenzo katedrát adott neki az általa újjászervezett pisai egyetemen

is. Itt került kapcsolatba a Lorenzo körül csoportosuló filozófusokkal és művészekkel. Kortársai a legnagyobb tudósok között tartották számon. Királyok és fejedelmek folyamodtak hozzá gyógyításért: a nápolyi király, a calabriai herceg, Milánóban Lodovico il Moro és talán VIII. Ince pápa. Így lett Lorenzo orvosa is. Lorenzo halálakor (hamisan) mérgezéssel gyanúsították és megfojtották; a bérgyilkost valószínűleg fia, Piero il Fatuo küldte rá. Vö. Maike Rotzoll: *Pierleone da Spoleto: vita e opere di un medico del Rinascimento*, Firenze, Olschki, 2000.

420. Nyilvánvaló utalás Lorenzo két idősebb fiára: Pieróra és Giovannira.

Levelezés Cesare Carmentóval

421. *Politias.* Carmento, aki görögül is jól tudott, Platón *Politeiá*jának *(Az állam)* latin alakját használja, amikor Poliziano nevével játszik, amennyiben a *Miscellanea* Poliziano főműve vagy „nagyeposza". Hogy eposz gyanánt játszik a címmel, annak egyrészt a kötet hossza, másrészt az lehet az oka, hogy Poliziano ifjúkorában *Ilias*-fordításával lett híres a humanisták között.
422. Jacopo Ruffini, Poliziano barátja, akiről egyebet nem lehet tudni.
423. Terentius: *Phormio,* 267.

Levelezés Tristano Calcóval

424. Iasón, az aranygyapjú megszerzésére Kolchisba útnak indult Argonauták vezetője, akinek Kolchisban a király, Aiétés azt a feladatot adta, hogy sárkányfogakkal vesse be Arés mezejét, amelyet előtte tűzokádó ökrökkel kellett felszántania. Bár az Erós közreműködése által Iasónba beleszerető királylány, Médea varázskenőcse megvédte őt a lángoktól, az elvetett sárkányfogakból egy rátámadó ellenséges sereg kelt ki. A másik hős Kadmos föníciai királyfi, aki nővére, a Zeus által elrabolt Európé keresésére indulva Tyrosból Boiótiába hajózott, ahol megalapította Théba városát. Itt Pallas Athéné tanácsára sárkányfogakat vetett el, amelyekből seregnyi harcos kelt ki. Egy követ hajított közéjük, amivel öt harcos kivételével az összeset megölte, a fennmaradók lettek Théba legjelentősebb családjainak alapítói.
425. Tertullianus (160–225) karthágói egyházatya, patrisztikus gondolkodó. A korai kereszténység egyik legbefolyásosabb alakja, apologéta. Rómában ügyvédnek tanult, egyik első munkája a római jog ellentmondásait bírálja. Görögül is írt, a latin szerzők közül pedig Tacitus volt a példaképe, akinek szigorát nagyra tartotta. Teológiai munkásságának kidolgozott volta alapján feltételezhető, hogy az őt megelőző görög nyelvű keresztény szerzők eredményeit is beledolgozta írásaiba. Már-már túlzott erkölcsi szigorában kemény kritikával illette az általa is képviselt keresztény egyházat, amelyből 207-ben kilépett, és saját szektát alapított. Hatalmas életművet hagyott hátra, amelyben keményen támadja a pogányságot és a gnózist, védelmezi a kereszténységet, de olykor kissé életidegen elvárásokat támaszt az emberek életvezetését illetően.

426. Ez és a következő írás ugyanaz, az utóbbi cím a gyakoribb.
427. Magyarul: *Védőbeszéd*, *A köpeny*, *A test feltámadásáról*, *A katona koszorújáról*, *A vértanúkhoz*, *A szüzek elfátyolozásáról*, *Az asszonyok öltözetéről = A nők cicomáiról*, *Feleségéhez*, *Scapulához*, *Az üldöztetésről*, *Fabiushoz a tisztaságra való buzdításról*, *A türelemről*, *Az egyszeri házasodásról*, *Az eretnekek előírásairól*, *Hermogenés ellen*, *Praxeas ellen*, *A valentinianusok ellen*, *Markión ellen*, *A zsidók ellen*, *Minden eretnek ellen.* Lásd *Tertullianus művei,* szerk. Vanyó László, ford. Vanyó László et al., Budapest, Szent István Társulat, 1986.
428. Szent Ciprián (190 k. – 258), Karthágó püspöke 249-től haláláig. A keresztényüldözések kapcsán írta fő műveit, ezek: a *De unitate ecclesiae* (A katolikus egyház egységéről) és a *De lapsis* (A bukottakról). Lásd *Szent Cyprianus művei*, ford., bev., jegyz. Vanyó László, Budapest, Szent István Társulat, 1999, 241–266; 211–240. További munkái az idézett kötetben: *A bizonyítékok három könyve Quirinushoz* (31–162); *Fortunatushoz, intés a vértanúságra* (163–190); *A szüzek viseletéről* (191–210); *Donatushoz* (267–280); *A halandóságról* (281–299); *Demetrianushoz* (300–323); *A jótékonyságról és irgalmasságról* (324–346); *Az Úr imádságáról* (347–375); *A féltékenységről és irigységről* (376–389); *A türelem erényéről* (390–409).
429. Hieronymus presbiter: A kiváló férfiakról, ford. Ladocsi Gáspár, in Vanyó László – Ladocsi Gáspár: *Apostoli atyák,* Budapest, Szent István Társulat, 1980, 10–47.
430. Cicero: *Philippicae,* V, 33.
431. Mariano da Genazzano (1412–1498) Ágoston-rendi szerzetes, akit korának legbrilliánsabb hitszónokai között tartottak számon. Rendjének képviseletében Firenzébe utazott, és a Medici-uralmat támadó dominikánus Savonarolával állt ki egy nyilvános vitában, amelyben a Mediciek mellett érvelt. Lorenzo de' Medici hálából az ágostoniak San Gallo templomát egy nagy kolostor építésével támogatta. Élete végén rendje perjelének választották.
432. Ez volt az ágoston-rendiek San Gallo templomának nagy kolostora, amelyet az e munkája révén híressé vált építész, Giuliano Sangallo tervezett Lorenzo de' Medici megbízásából 1488-ban, a templomról elnevezett kapun kívül. Az épületet azonban a templommal együtt 1527-ben a város ostromakor a firenzeiek minden más, a városfalakon kívül eső épülettel együtt lebontották. A kolostor tervrajzai viszont fennmaradtak, a templomból pedig kimenekítették Andrea del Sarto két festményét, az *Angyali üdvözlet*et (1513–1514) és a *Vita a Szentháromságról* (1517) című képet, amelyek most a Pitti-palotában, a Galleria Palatinában találhatók.

Levelezés Antonio Pizzamanóval

433. A kéziratban még ez áll: „*Veneto Patricio philosopiae doctori egregio.*" – „velencei patríciusnak, a filozófia kiváló doktorának".
434. Horatius: *Satirae,* I, 3, 56.
435. Vergilius: *Aeneis,* I, 409, Aeneasról és Venusról. Lakatos István fordítását dolgoztam át.

436. Ebből a bonyolult szerkesztésű mondatból az szűrhető ki, hogy a velencei barátok Firenzében látogatták meg Picót, ahová a mirandolai gróf Lorenzo de' Medici erkölcsi támogatásával költözött a VIII. Ince pápa és az inkvizíció által betiltott római disputát követő üldöztetése után. Poliziano, mint szinte minden nap, épp meglátogatta jó barátját, így nyitottak ajtót rájuk a velenceiek, akik az utolsó percben fedték fel kilétüket. Ezért lettek volna „szökevények", hiszen nem tudhatták, hogy Picónál Polizianóval is találkozni fognak, és mert nem adták meg a lehetőséget, hogy saját személyükben társaloghassanak velük a firenzei barátok.
437. Utalás a fenti *Aeneis*-részletre, ahol Venus nem fedi fel kilétét fia, Aeneas előtt, így tréfálva meg halandó gyermekét.
438. A syrakusai költő valószínűleg Epicharmos (i. e. 550 k. – 460 k.), akinek a vígjátékai többnyire csak fragmentumokban maradtak fenn. (Diogenés Laërtios szerint Kós szigetén született, Βίοι και γνώμαι των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων, VIII, 78.) A költő megtalálásában köszönöm Adorjáni Zsolt segítségét.
439. *Salutes.* – Fordítása elmarad Butlernél. Poliziano: *Letters,* 269.
440. Quintus Roscius (Kr. e. 126 – Kr. e. 62), az egyetlen színész, aki a rómaiak körében megbecsülést vívott ki lenézett mesterségében. Kortársához, Aisóposhoz hasonlóan rabszolgaként kezdte, majd gazdája hozzájárulásával jövedelmét félretéve megváltotta a szabadságát. Megnyerő külseje mellett főként azzal vívta ki a rómaiak rajongását, hogy a *forum*on elleste a legjobb szónokok (mint Quintus Hortensius) hangsúlyait és taglejtéseit. A komédia műfaját megújította azáltal, hogy az addig divatos ripacskodó-bohóckodó színészkedés helyett előadásmódjában elegáns humort vezetett be. Cicero is tanult tőle, és gyakran versengtek, hogy melyikük tud egy adott érzést vagy gondolatot hatásosabban kifejezni. Roscius írt egy értekezést, amelyben összevetette a színészetet a szónoklással, Cicero pedig *Pro Roscio comoedo* címmel védőbeszédet mondott mellette, amikor Kr. e. 76-ban egy perben bevádolták. Alakja felkapott lett a reneszánszban; Shakespeare kétszer is említi, a *Hamlet*-ben (2. felv., 2. jel.) és a VI. *Henrik*ben (3. rész, 5. felv., 6. jel.).
441. Platón: *Phaidón,* 89c.

Levél Francesco della Casához

442. *Altitudinis trium cubitum.* – A könyök (régies nevén rőf vagy sing) hagyományos mértékegység, kb. 60 cm.
443. *Omnis siderum errantium cursus.* – Ez a Földről nézve nemcsak egyenes vonalú egyenletes mozgás lehet, hanem a bolygók időnként látszólag megállnak, és visszafelé mozogva egyfajta hurkot vetnek, ezért nem fordítható keringésnek.
444. Az állatöv jegyeiről van szó, a kör 360 fokából minden egyes jegy tehát 30 fokot foglal el.
445. *Alter scilicet alteri infixus.* Butler fordításában kihagyja ezt a félmondatot. Poliziano: *Letters*, 271.
446. A rekonstrukció a második, később készített órának a mester által készített és fiai által lemásolt jegyzetei alapján készült, és némileg eltér az itt leírt órától.

447. Mint a velencei San Marco óratornyán, a padovai Torre dell' Orologio és a mantovai Palazzo della Ragione óratornyának számlapján, ahol látszanak a holdfázisok, körülötte a hold ciklusának napjai, utána körben a hónapok és az állatövi jegyek, csak itt a Holdnak a Nappal közös kisebbik óralapján. Lásd a 253. oldal képei.
448. A sárkányfej *(caput draconis)* és a sárkányfarok *(cauda draconis)* csillagászati, illetve asztrológiai terminusok, a Nap és a Hold pályájának felkelő és lenyugvó metszéspontját jelölik. Az előbbi a felszálló vagy északi holdcsomópont, ahonnan a Hold az ekliptika fölé emelkedik. Az utóbbi a leszálló vagy déli holdcsomópont, ahonnan a Hold az ekliptika alá süllyed.
449. …*orientium gradus signorum.* – Butler fordítása homályos: „the gradient movement of the constellations". Poliziano: *Letters,* 273.
450. Ovidius: *Heroides,* XVII, 130. Saját fordításom.

Levél Filippo Poscóhoz

451. Poliziano arról a késő antik kéziratról beszél, amelyet olykor *Vergilius Romanus*ként neveznek meg, s amely ma a Biblioteca Apostolica Vaticana Vat. lat. 3867. jelölésű kódexe.
452. Azaz Rómában, a Vatikáni Könyvtárban.
453. Vergilius: *Eclogae,* V, 67; V, 79; *Georgica,* I, 198; II, 398–399. Lakatos István fordítása.
454. Anio (régebbi neve: Anien) folyó Latiumban, amely Tibur (ma Tivoli) mellett folyt el, és a Tiberisbe ömlött, ma Teverone.
455. Narses Kr. u. 6. századi perzsa–örmény származású hadvezér (eunuch), aki Iustinianus számára visszafoglalta és kormányozta Itáliát.
456. Quntilianus: *Institutio oratoria,* I, 7, 5.
457. Vergilius: *Eclogae,* II, 29; III, 66; IV, 36; V, 90; VI, 63; X, 35; X, 45. Saját fordításaim.
458. Egy Rómában tevékenykedő, Pomponio Leto köreihez tartozó humanista felvett neve, a kérdés levélben érkezett.
459. Tudniillik Vergilius *Eclogá*iba.
460. Vergilius: *Eclogae,* IV, 48. Lakatos István fordítása.
461. Vergilius: *Eclogae,* VI, 18. Lakatos István fordítása.
462. Pomponio Leto. Lásd, I, 15–18. levél.
463. Görög szólásmondás, amely azon alapult, hogy Athénban, Pallas Athéné városában az istennő szent állata, a bagoly igen gyakori madár volt. Magyar megfelelője: „Dunába vizet hordani."

Levél Ivan Gučetićhez

464. Plautus: *Amphitryon*, 1–2.
465. Tragikus módon éppen a szerzőjük égette el őket, lásd a levél bevezetőjét.

466. Lásd az előző levél bevezetőjét.
467. Szó szerint „én ajándékoztam meg a latinitással", ami római jogi terminus.
468. Azaz Bolognában.
469. Latin megfelelője, a *Magnanimus* azt jelenti, hogy 'nagylelkű'.
470. *In hac re.* Butler kihagyja. Poliziano: *Letters,* 287.
471. Panfilo Sasso (Sasso de' Sassi, 1455–1527) modenai költő. A szerzői azonosítást illetően lásd Alessandro Perosa: *Mostra del Poliziano nella Biblioteca Medicea Laurenziana. Manoscritti, libri rari, autografi e documenti (Firenze, szept. 23 – nov. 30, 1954): Catalogo,* Firenze, Sansoni, 1955, 181. (Tételszám: 267.)
472. *Aliquo munere refrigerii.* A '*refrigerium*' lehűtést, felüdítést és vigasztalást jelent. A szerző itt a kellemes meglepetésre gondolt. Butler megoldása nem indokolt: „by some product of my leisure". Poliziano: *Letters,* 290.
473. *Illi Politiani amantissimi.* Butler úgy fordítja, mintha *amatissimi* állna ott: „from their beloved Poliziano." Poliziano: *Letters,* 290.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

Celenza, Christopher S. (ed.): *Angelo Poliziano's* Lamia. *Text, translation, and Introductory Studies,* Leiden–Boston, Brill, 2010.

Erasmus, Desiderius: *Collectanea adagiorum,* Paris, Johann Philippi de Cruzenach et al., 1500.

Frontinus: *Sextus Iulius Frontinus feljegyzései Róma város vízvezetékeiről,* ford. Palasovszky Sándor, Szentes, Szent Imre Nyomda, 1936.

Galeni, Claudii: *Opera omnia,* ed. curavit Karl Gottlob Kühn, Historia literaria: Johann Ch. G. Ackelmann, Lipsiae, in off. libr. C. Cnoblochii, 1821–1840, 19 vol.

Héródianos: *A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától,* ford. Fehér Bence, Kovács Péter, Budapest, Osiris, 2005.

Marulli, Michaelis: *Carmina,* ed. Alessandro Perosa, Turici, in aedibus Thesauri mundi, 1954.

De' Medici, Lorenzo: *Opere,* a cura di Attilio Simioni, vol. I, Bari, Laterza, 1913 (2. kiad. 1939).

Pico della Mirandola, Giovanni: *Opera omnia,* Basileae, per Henricum Petri, 1557.

Pindar: *The Odes of Pindar including the Principal Fragments. With an Introduction and an English Translation by Sir John Sandys – Litt.D. – FBA,* Cambridge, MA – London, Harvard University Press – William Heinemann Ltd., 1937.

Poliziano, Angelo: *Epistolarum libri duodecim in* Opera omnia, Basileae, apud Nicolaum Episcopium juniorem, 1553, 1–212.

Poliziano, Angelo: *Commento inedito ai* Fasti *di Ovidio,* a cura di Francesco Lo Monaco, Firenze, Olschki, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, Studi e testi, XXIII, 1991.

Poliziano, Angelo: *Stanzák – Orfeusz története – Le Stanze – Fabula di Orfeo,* ford. Simon Gyula, Budapest, Eötvös József, 2003.

Poliziano, Angelo: *Sylvae,* ed. and transl. by Charles Fantazzi, Cambridge, MA – London, Harvard University Press, 2004.

Poliziano, Angelo: *Letters,* Vol. I, Books I–IV, ed. transl. by Shane Butler, Cambridge–London, Harvard University Press, 2006.

Poliziano, Angelo: *Lettere volgari,* intr. ed. critica e commento a cura di Elisa Curti, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2016.

Poliziano, Angelo: *Praelectiones 2,* a cura di Giorgia Zollino, Edizione Nazionale delle Opere di Angelo Poliziano. Testi IX. 2, Firenze, Olschki, 2016.

Poliziano, Angelo: *Poesie*, a cura di Paolo Orvieto, Roma, Salerno editrice, 2017.
Poliziano, Angelo: *Greek and Latin Poetry,* ed. and transl. by Peter E. Knox, Cambridge–London, Harvard University Press, 2018.
Poliziano, Angelo: *Miscellaneorum centuria secunda,* a cura di Vittore Branca – Manlio Pastore Stocchi, Firenze, Fratelli Anelari, 1972, editio minor: 1978.
Poliziano, Angelo: *Miscellanies,* Volume 1–2, eds. Andrew R. Dyck – Alan Cottrell, Cambridge, Harvard University Press, 2020.
Poliziano, Angelo: *Silvae*, ed. Charles Fantazzi, Cambridge, Harvard University Press, 2004.
Poliziano, Angelo – Becchi, Gentile: *La congiura della verità. Testo latino a fronte,* intr., comm. e cura di Marcello Simonetta, trad. di Gerardo Fortunato, Napoli, La scuola di Pitagora editrice, 2012.
Vasari, Giorgio: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete,* vál., bev., életrajzok Vayer Lajos, ford. Zsámboki Zoltán, Budapest, Magyar Helikon – Európa, 1973.

Szakirodalom

Accame, Maria: *Pomponio Leto,* Dizionario Biografico degli Italiani (a továbbiakban DBI), Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015, 711–716. https://www.treccani.it/enciclopedia/giulio-pomponio-leto_%28Dizionario-Biografico%29/
Bacchelli, Franco: *Giovanni Pico della Mirandola,* DBI, Volume 83, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015. https://www.treccani.it/enciclopedia/pico-giovanni-conte-della-mirandola-e-concordia_(Dizionario-Biografico)
Benzoni, Gino – Bortolotti, Luca: *Domenico Grimani,* DBI, Volume 59, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2002. https://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_(Dizionario-Biografico)
Bigi, Emilio: *Angelo, detto il Poliziano,* DBI, Volume 2, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1960. https://www.treccani.it/enciclopedia/ambrogini-angelo-detto-il-poliziano_(Dizionario-Biografico)
Bigi, Emilio: *Iacopo Antiquari,* DBI, Volume 3, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1961. https://www.treccani.it/enciclopedia/iacopo-antiquari_(Dizionario-Biografico)/
Bigi, Emilio: *Ermolao Barbaro,* DBI, Volume 6, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1964. https://www.treccani.it/enciclopedia/ermolao-barbaro_%28Dizionario-Biografico%29/
Boudon-Millot, Véronique: *Galien de Pergame,* Paris, Les Belles Lettres, 2012.
Brusa, Giuseppe: *L'arte dell' orologeria in Europa: sette secoli di orologi meccanici,* Busto Arsizio, Bramante, 1978.
Brusa, Giuseppe: L'orologio dei pianeti di Lorenzo della Volpaia, *Nuncius,* 1994, 645–669.
Bucci Cristina: *Korai reneszánsz*, Budapest, Corvina, 2009.

Caccamo, Domenico: *Filippo Buonaccorsi,* DBI, Volume 15, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1972. https://www.treccani.it/enciclopedia/filippo-buonaccorsi_(Dizionario-Biografico)

Carrara, Enrico: Angiolo Poliziano, in *Enciclopedia Italiana*, 1935. http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-poliziano_(Enciclopedia-Italiana)/

Ceresa, Massimo: *Giovanni Lorenzi,* DBI, Volume 66, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2006. https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-lorenzi_(Dizionario-Biografico)

Fabbri, Renata: La inedita epistola di dedica del Merula al suo *In Politianum*, *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali,* VIII. sorozat, 1979/34, 91–97.

Falzone, Paolo: *Lorenzo Lippi,* DBI, Volume 65, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2005. https://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/Filippo-Posco/

Fera, Vincenzo: Il dibattito umanistico sui *Miscellanea*, in *Agnolo Poliziano poeta scrittore filologo, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 1994,* a cura di Vincenzo Fera – Mario Martelli, Firenze, Le Lettere, 1998, 333–359.

Figliuolo, Bruno: *Giovanni Pontano,* DBI, Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015. https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-pontano_%28Dizionario-Biografico%29/

Frazer-Imregh Monika: Galénos, az orvos-filozófus a testnedvekről és a fekete epéről, *Orpheus Noster,* X. évf., 2018/4, 73–97.

Frazer-Imregh Monika: Adalékok Marsilio Ficino *De vita* című művének utóéletéhez – Hogyan került a *De vita* Angliába?, *Antikvitás & Reneszánsz,* III. évf., 2020/1, 107–126. https://doi.org/10.14232/antikren.2020.5.107-126

Frazer-Imregh Monika: „Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?" Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával, *Antikvitás & Reneszánsz,* 2020/6, 43–68. https://doi.org/10.14232/antikren.2020.6.43-68

Frazer-Imregh Monika: Angelo Poliziano és Niccolò Leoniceno vitája a *Naturalis historia* egy helyéről, *Antik Tanulmányok,* LXV. évf., 2021/2, 261–278. https://doi.org/10.1556/092.2021.00019

Frazer-Imregh Monika: Poliziano ódája Giuliano de' Medici halálára. Bevezető és forrásközlés, *Antik Tanulmányok,* LXV. évf., 2021/2, 255–260. https://doi.org/10.1556/092.2021. 00018

Frazer-Imregh Monika: Lorenzo della Volpaia asztrológiai órájának leírása Angelo Poliziano levelében (IV, 8.) (Bevezető tanulmány forrásközléshez), *Vallástudományi Szemle*, 2022/2, 141–145.

Gentilini, Giancarlo (a cura di): *I Della Robbia. Il dialogo tra le Arti del Rinascimento,* con la collaborazione di Liletta Fornasari, cat. di mostra, Milano, Skira, 2009.

Gilmore, Myron: *Filippo Beroaldo, senior,* DBI, Volume 9, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1967. https://www.treccani.it/enciclopedia/beroaldo-filippo-senior_%28Dizionario-Biografico%29/

Gliubich, Simeone (Ljubić, Šime): *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia,* Forni, Sala Bolognese, 1974. (1. kiadás: 1856, Vienna, Sommer.)

Godman, Peter: *From Poliziano to Machiavelli: Florentine Humanism in the High Renaissance,* Princeton, Princeton University Press, 1998.

Gualdo, Riccardo: Sul volgarizzamento della Storia Romana di Dione Cassio di N. Leoniceno, *Studi linguistici Italiani,* vol. XVI, 1990, 223–246.

Jardine, Lisa: „O Decus Italiae Virgo, or the Myth of the Learned Lady in the Renaissance", *The Historical Journal,* vol. 28., 1985/4, 799–819.

Marrone, Daniela: Thomas Linacre and the Italian Humanism. Philological and Interpretative Aspects in Linacre's Translations, in Daniela Marrone – Gaetano Thiene – Linda Luxon (eds.): *English Students of Medicine at the University of Padua during the Renaissance,* Padova, Padua University Press, 2016, 45–76.

Meli, Patrizia: *Piero de' Medici,* DBI, Volume 73, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2008. https://www.treccani.it/enciclopedia/piero-de-medici_res-18265fb6-dcdf-11df-9ef0-d5ce3506d72e_(Dizionario-Biografico)

Di Napoli, Giovanni: *Giovanni Pico della Mirandola,* Roma, Desclée & C., 1965.

Nardi, Michele Giuseppe: Niccolò Leoniceno e Angelo Poliziano, in *Il Poliziano e il suo tempo. Atti del IV Convegno internazionale di studi sul Rinascimento, Firenze, Palazzo Strozzi, 23–26 settembre, 1954,* Firenze, Sansoni, 1957, 247–251.

De Nichilo, Mauro: *I „Viri illustres" del cod. Vat. lat. 3920,* Roma, Roma nel Rinascimento, 1997.

De Nichilo, Mauro: *Poliziano e Pontano: una polemica a distanza,* h. n., 2011, 29–54. https://www.academia.edu/11232410/Poliziano_e_Pontano_una_polemica_a_distanza

Orvieto, Paolo: *Poliziano e l'ambiente Mediceo,* Roma, Salerno editrice, 2009.

Pagliara, Pier Nicola: *Lorenzo della Volpaia,* DBI, Volume 37, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1989. https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-della-volpaia_(Dizionario-Biografico)

Palmarocchi, Roberto: Salviati, *Enciclopedia Italiana,* 1936. https://www.treccani.it/enciclopedia/salviati_%28Enciclopedia-Italiana%29/

Pellegrini, Paolo: *Niccolò da Lonigo,* DBI, Volume 78, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2013. https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-da-lonigo_%28Dizionario-Biografico%29/

Perosa, Alessandro: *Mostra del Poliziano nella Biblioteca Medicea Laurenziana, Manoscritti, libri rari, autografi e documenti (Firenze, szept. 23 – nov. 30, 1954): Catalogo,* Firenze, Sansoni, 1955.

Perotto Sali, Laura: L'opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i *Miscellanea* di Angelo Poliziano, *Interpres*, vol. I, 1978/1, 146–183.

Petrucci, Franca: *Tristano Calco,* DBI, Volume 16, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1973. https://www.treccani.it/enciclopedia/tristano-calco_(Dizionario-Biografico)

Pette, Guido: Un verso di Callimaco nella traduzione latina del Poliziano, *Sileno,* vol. 7, 1981, 205–217.

Pignatti, Franco: *Cassandra Fedele,* DBI, Volume 45, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1995. https://www.treccani.it/enciclopedia/cassandra-fedele_(Dizionario-Biografico)

Pignatti, Franco: *Marco Lucido Fazini, detto Fosforo,* DBI, Volume 45, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1995. https://www.treccani.it/enciclopedia/fazini-marco-lucido-detto-fosforo_%28Dizionario-Biografico%29/

Pistoia, Ugo: *Antonio Pizzamano,* DBI, Volume 84, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2015. https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-pizzamano_(Dizionario-Biografico)

Pontari, Paolo: *Andrea Magnani,* DBI, Volume 67, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2006. https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-magnani_(Dizionario-Biografico)

Poulle, Emmanuel: *Horologium amicorum: l'astrarium de Giovanni Dondi, Padoue, Bibliothèque Capitulaire, ms D. 39.*, Paris, École des Chartes, 1998.

Resta, Gianvito: Apollonio Rodio e gli umanisti, in Enrico Livrea – G. Aurelio Rivitera: *Studi in onore di Anthos Ardizzoni,* Roma, Edizioni dell' Ateneo & Bizzarri, 1978.

Ricciardi, Roberto: *Cesare Carmento,* DBI, Volume 20, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1977. https://www.treccani.it/enciclopedia/cesare-carmento_(Dizionario-Biografico)

Rigo, Paola: *Girolamo Donà (Donati, Donato),* DBI, Volume 40, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1991. https://www.treccani.it/enciclopedia/girolamo-dona_%28Dizio nario-Biografico%29/

Roggia, Carlo Enrico: Poliziano, *Enciclopedia dell' Italiano*, 2011. https://www.treccani.it/enciclopedia/poliziano_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/

Rotzoll, Maike: *Pierleone da Spoleto: vita e opere di un medico del Rinascimento,* Firenze, Olschki, 2000.

Rubinstein, Nicolai: „Il Poliziano e la questione delle origini di Firenze", in *Poliziano e il suo tempo. Atti del IV Convegno internazionale di studi sul Rinascimento, Firenze, Palazzo Strozzi, 23–26 settembre, 1954,* Firenze, Sansoni, 1957, 101–110.

Tateo, Francesco: *Lorenzo de' Medici e Angelo Poliziano,* Bari, Laterza, 1972.

Tateo, Francesco: *Marcantonio Coccio, detto Marcantonio Sabellico,* DBI, Volume 26, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1982. https://www.treccani.it/enciclopedia/coccio-marcantonio-detto-marcantonio-sabellico_%28Dizionario-Biografico%29/

Vanyó László – Ladocsi Gáspár (szerk.): *Apostoli atyák,* Budapest, Szent István Társulat, 1980.

Vanyó László (szerk.): *Tertullianus művei,* ford. Vanyó László et al., Budapest, Szent István Társulat, 1986.

Vanyó László (szerk.): *Szent Cyprianus művei*, ford., bev., jegyz. Vanyó László, Budapest, Szent István Társulat, 1999.

Viti, Paolo: Poliziano e Plinio. Il capitolo 61 della I centuria dei *Miscellanea*, in *La* Naturalis Historia *di Plinio*, a cura di Vanna Maraglino, Bari, Cacucci, 2012, 153–169.

Weiss, Robert: Un allievo inglese del Poliziano: Thomas Linacre, in *Il Poliziano e il suo tempo: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi sul Rinascimento (Firenze, 23–26 settembre, 1954),* Firenze, G. C. Sansoni, 1957, 231–236.

Zaccaria, Raffaella: *Francesco della Casa,* DBI, Volume 36, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1988. https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-della-casa_(Dizionario-Biografico)

Zaja, Paolo: *Ludovico Odasi,* DBI, Volume 79, Roma, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 2013. https://www.treccani.it/enciclopedia/ludovico-odasi_(Dizionario-Biografico)

NÉVMUTATÓ

A

Achilleus 126, 282, 289, 291
Adramitteno, Manuele 13, 34, 92, 274
Aeneas 275, 301–302
Agamemnón 42, 52, 274, 282
Agostini, Giovanni degli 121
Ahmed pasa 114
Aischinés 182, 294
Aischylos 196
Aisópos 128, 178, 285, 290, 294, 297, 302
Alberti, Leon Battista 148, 290
Albizzi, Albiera degli 17, 299
Alemanno, Jochanan 36
II. Alfonz (Alfonso) 23, 112, 116, 149
Alkaios 126, 286
Alkiphrón 26
Ambrus 30
Ammón 168, 292
Ammonius 32
Amphipolisi Nymphodóros 66, 277
Antaios 98, 282
Antiquari, Jacopo 10, 37, 138, 140, 190–192, 198, 204, 206, 212, 214, 263, 288, 295–297
Antoninus, Arrius 274
Antonius, Marcus 28, 168, 236, 269, 292
Apellés 272, 292
Aphrodisiai Alexandros 123, 134, 136
Apollinaris, Sidonius 24
Apollodóros 282
Apollón 275, 292, 294, 297
Apollónios Rhodios 26, 62, 64, 66, 277–278
Appianos 92, 294
Apuleius 87, 281
Aquinói Tamás 11, 240
II. Aragóniai Ferdinánd 18, 116
Aragóniai Frigyes 284
Aragóniai János 112
Aranyszájú János 123, 241
Argyropylos, Ióannés 17
Aristotelés 8, 21, 24, 34–35, 37, 48, 52, 72, 94, 120, 122, 273, 275, 281, 297
Aristoxenos 93
Arrianos 92
Artemón 26
Asklépios 100
Aspasia 186, 294
Attila 143, 160
Augustinus 234
Aurelius, Marcus 255, 263, 283, 296
Averroës 34–35, 281
Avicenna 100, 102, 108, 276, 281–283

B

Bacchus 32, 254, 275, 288
Balbo, Marco 164
Barbarigo, Agostino 186
Barbaro, Ermolao 8, 9, 13–14, 20, 35, 48–50, 52, 54, 56, 58, 72, 93, 110, 120, 122–123, 128, 138, 148, 154, 167, 190, 204, 276–277, 287
Barozzi, Pietro 93

Báthory István 143
Beatrice 114
Beccadelli, Antonio (Panormita) 112
Becchi, Gentile 18, 22–23, 246
Becichemo, Marino 120
Bellini, Giovanni 186
Bembo, Pietro 123, 149, 167
Benivieni, Domenico 35
Benivieni, Girolamo 34–35
Bentivoglio, Annibale 87
II. Bentivoglio, Giovanni 231, 262
Beroaldo, Filippo 9, 86–88, 148, 190, 281
Bicci, Giovanni di 299
Boccaccio, Giovanni 7, 30
Boiardo 34
Bolzanio, Urbano 93
Bonaccioli, Lodovico 93
Borgia, Cesare 87, 121
Borgia, Lucrezia 23
Borro, Gasparino 123, 186
Bosch 241
Bracciolini, Poggio 297
Brasavola, Antonio Musa 92
Bruni, Leonardo 292
Brusa, Giuseppe 247, 252
Brutus 182, 287, 293–294
Bunić, Jakov 258
Buonaccorsi, Filippo (Callimachus Experiens) 9, 60, 142
Busiris, Isokratés 170, 293

C

Caesar, Gaius Iulius 28, 30, 168, 270
Calcagnini, Celio 92
Calco, Bartolomeo 190, 198, 204
Calco, Tristano 11, 234, 236, 296–297
Calderini, Domizio 10, 160, 166, 167–168, 292, 295
Carmento, Cesare 10, 230–232, 300
Casa, Francesco della 11, 246, 248, 302
Castiglione, Baldassarre 149
Cato, Marcus Porcius 40, 96, 281, 291
Catullus 8, 38, 272, 285, 291
Cavalcanti 20
Cellini, Benvenuto 246
Censorinus 148
Chalkokondylés, Démétrios 278, 290–291
Cibo, Franceschetto 22
Cicero, Marcus Tullius 7, 12, 19, 24, 73, 115, 168, 170, 174, 182, 196, 262, 274, 285–289, 291–294, 296, 301–302
Cleobulina 186
Colleoni 113, 284
Commodus 283, 296
Contarini 121, 154, 158
Cornelia 186, 294
Cornificius 19
Cortesi, Alessandro 166, 170, 184
Cortesi, Paolo 180
Crassus 168, 292
Crinito 167
Crispus, Caius Sallustius 160, 291
Cusanus, Nicolaus 36
Cyprianus 234, 301

D

Damaszkuszi János 123
Dandolo, Marco 120
Dante 7, 20
d'Aragona, Federico 18
Decimus, Laelius 172
Démadés 182, 294
Démosthenés 291, 294

Desiderius 30
Dio, Cassius 92
Diogenés Laërtios 302
Dión 26
Dionysios 26
Dioskuridés 13–14, 48, 54, 56, 94, 108, 110, 123, 276
Domitianus 270
Donà, Girolamo / Donato, Girolamo 9, 49, 120–141, 190, 1998, 204–205
Donato, Agostino 120
Donato, Filippo 120, 122
Dossenius 196
Dürer 241

E
Egnazio, Giovanni Battista 123
Élisi Pyrrhón 279
Ennius 196
Epicharmos 302
Epiktétos 12, 18, 40, 42, 148, 272–273
Epikuros 154, 290
Erasmus 86, 93, 123, 275, 288–289, 293
Eratosthenés 196, 296
Erós 270, 294, 300
Este, Lucrezia d' 87
Eustathius 30, 32, 270

F
Faesula 30, 32, 271
Farinati 295
Favorinus 170, 293
Fazini, Marco Lucio 10, 60, 166–167, 170, 172, 176, 178, 180, 182, 184, 292–293, 295
Fedele, Cassandra 10, 186–188, 294–295
Ficino, Marsilio 17, 20, 34–35, 86, 123, 143, 190, 224, 276, 278–279, 282, 287
Flaccus, Valerius 14, 42, 62, 274, 277
Flaminio, Antonio 122
Frontinus, Sextus Iulius 28, 270
Fulgentius, Fabius Planciades 87

G
Gaddi, Francesco 54, 56, 276
Gaguin, Robert 86
Gaia 282
Galénos 15, 95–96, 108, 196, 283–284, 296
García, Pedro (bíboros) 278
Gaza, Theodóros 8, 48, 120
Gellius 196, 230, 293, 295
Genazzano, Mariano da 11, 236, 301
Gershom, Levi ben 36
Giorgione 241
Giovanni delle Bande Nere 260
Giovio, Paolo 123
Girolamo, Filippo 9, 34–35, 49, 120, 122–123, 126, 130, 132, 134, 138, 190, 198, 204, 220, 285, 289, 296, 298
Glaukos 42, 98, 274, 282, 285–286
Gonzaga 34
Gonzaga, Elisabetta 149
Gonzaga, Francesco 19
Gorla, Alberto 247, 252
Grimani, Domenico 11, 123, 136, 240–242, 244, 288
Grocyn, William 20
Gryllos 96

Guarino, Battista 8–9, 15–16, 20, 34, 72–74, 76, 80, 82, 84, 93–94, 278, 280–281, 283, 290
Gučetić, Ivan Stijepo (Giovanni Gozze) 11, 258–259
II. Gyula pápa 121

H
Hadrianus 46, 274
Hannibál 291
Hekatón 154, 290
Héraklés 282
Héródés 26
Héródianos 19, 263
Hésiodos 19, 30, 32, 128, 271, 285–287, 290
Hieronymus presbiter 236, 301
Hippolytos 283
Homéros 13, 78, 196, 274–275, 279, 281–282, 285–286, 289, 293
Horatius 12, 19, 52, 122, 126, 196, 273–275, 278, 280, 285–289, 294–295, 301
Hortensius 186, 302
Hunyadi Mátyás 247

I
Ikaros 128
VIII. Ince pápa 14, 19, 20, 22, 36, 48–49, 114, 165, 263, 299–300, 302
Isabella d'Aragona 23
Isokratés 150, 170, 290, 293
Italicus, Silius 32, 271
Iulianus 26
Iustinianus 303
Iuvenalis 19, 291–293, 295

J
Jagelló Ulászló 114
Jeromos 294
Jézus 216, 218
Jupiter 286, 290, 293

K
Kadmos 234, 300
Kallimachos 78
Kallistos, Andronikos 17
VIII. Károly 21, 23, 36, 93, 246, 284
IV. Kázmér 142–143
Keresztelő Szent János 271
Kirké 96
Korinna 294

L
Landino, Cristoforo 17
Lanfredini, Giovanni 23, 263
Leonardo 241, 247, 292
Leoniceno, Niccolò 9, 15–16, 20, 34, 82, 92–94, 96, 98, 100, 106, 280–284
Leoni, Pierleone (Pierleone da Spoleto) 299
Lepidus, Marcus Aemilius 28, 269
Leto, Pomponio 9, 14, 48, 60, 62, 64, 68, 70, 142, 160, 166, 254, 259, 277–278, 293, 297, 303
Libanius 170, 293
Linacre, Thomas 15, 20
Livius 113
Lonigo, Ognibene Bonisoli da 92
Lorenzi, Giovanni 10, 164, 292
Loschi, Antonio 92
Lucilius 122, 196, 293
Lukianos 26, 170, 290, 293
Lybanios 26
Lydos, Ióannés 270
Lynkeus 154, 290

M
Macrobius 270, 274, 276
Magnani, Andrea 12, 262–264, 266, 304
Magyar Balázs 114
Malatesta, Roberto 284
Mantegna, Andrea 240
Manuzio, Aldo 34, 73, 87, 92–93, 123, 167, 269, 277, 288
Martialis 10, 142, 166, 270, 278, 292–293
Marullo, Michele 8, 20, 167
Médea 300
Medici, Cosimo de' 218, 271, 299
Medici, Giovanni de' (X. Leó pápa) 23, 122, 187, 299
Medici, Giovanni di Pierfrancesco de' 23
Medici, Lorenzo di Pierfrancesco de' 23, 273–274, 292
Medici, Piero il Fatuo de' 299–300
Medigo, Elia del 34–35, 120, 122, 240
Memling 241
Menachem da Recanati 36
Merula, Giorgio 8, 20, 140
Michelangelo 241
Michelozzi, Bernardo 8, 22
Miscomini, Antonio di Bartolommeo 20, 295
Misinta, Bernardino 123
Mitridate, Flavio (Sámuel ben Nissim Abul-Farag) 35–36
Mómos 38, 154, 290
Montefeltro, Federico da 9, 72, 291
Montefeltro, Guidobaldo da 149, 291
Monteverdi 289
Moro, Lodovico il 114, 300

N
Naevius 144, 289
Nagy Szent Vazul 148
Narses 254, 303
Navarrai János 112
Nerva 28, 270
Nestór 52, 98, 282
Nikandros 123

O
Octavianus, Gnaeius 288
Octavianus, Marcus Gaius Iulius Caesar (Augustus) 28, 30, 269–270
Odasi, Bartolomeo 148
Odasi, Ludovico 9, 148–150, 152, 154, 156, 290–291
Odysseus 96, 282, 289
Olbracht, Jan 9, 143
Orpheus 18, 66, 188, 282, 284, 296
Orsini, Clarice 18, 22–23
Ovidius, Publius Naso 12, 19, 21, 60, 102, 270–273, 282–283, 286, 291, 294, 303

P
Pace, Richard 93
II. Pál pápa 9, 60–61, 73, 142, 166
Pallas Athéné 300, 303
Paracelsus 284
Patroklos 78, 126
Paulinus 30
Pausanias 164, 282, 292
Pazzi 18, 22, 113, 260
Pellegrini 92
Penthesileia 282
Periklés 294
Perotti, Niccolò 167
Persius 19, 122, 174, 293

Petrarca 7, 20, 86
Petreio, Antonio 68, 70, 278
Phaidra 283
Phalaris 26, 287
Philadelphos 28, 30, 270
Philostratos 26, 269
Piccolomini, Francesco 148
Pico della Mirandola, Giovanni (Picus) 9, 11–12, 15, 19, 21, 34–35, 38, 40, 42, 44, 52, 73–74, 76, 86, 88, 92, 106, 122–124, 140, 143, 182, 186, 188, 196, 204, 220, 224, 238, 240, 244, 261, 271, 274, 278–279, 285, 296
Pindaros 279, 287–288
Pins, Jean du 86
Pisani, Francesco 123
Pistofilo, Bonaventura 93
Pittorio, Ludovico 82, 84, 281
Pizzamano, Antonio 11, 240–241, 300–301
Platón 24, 35, 37, 44, 94, 108, 128, 196, 204, 269, 273, 286–287, 294, 297, 300, 302
Plautus 13, 73, 158, 196, 258, 274, 286, 289, 291, 303
Plinius, Gaius Secundus 9, 12–13, 15–16, 21, 24, 30, 48, 86, 93–94, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 174, 270–271, 274, 276, 279, 282–283, 288, 292–293
Plutarchos 96, 148, 152, 154, 156, 165, 282, 290–291, 293–294, 299
Poliziano, Angelo (Angelo Ambrogini) 3, 7–22, 24, 28, 34–35, 37–38, 40, 42, 44, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 62, 64, 68, 70, 74, 76, 80, 82, 84, 88, 90, 92–94, 96, 98, 100, 106, 116, 120, 122–124, 126, 130, 132, 134, 138, 140, 144, 148, 150, 152, 154, 156, 160, 162, 164–168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 184, 186, 190–192, 198, 204, 206, 212, 214, 230–232, 234, 236, 238, 240, 246, 248, 254, 258, 260, 262–264, 266, 269–290, 292–295, 297–300, 302, 303–304
Polybios 92
Pontano, Gioviano 8–9, 112–116, 118, 167, 284
Posco, Filippo 11, 254, 303
Poseidón 282
Poulle, Emmanuel 252
Praxilla 186
Priskianos 256
Prokopios 30, 92, 271
Propertius 122, 292
Ptolemaios, Klaudios 30, 93, 114, 196, 271, 295
Publilius Syrus 293
Publius Septimius 234, 236
Pucci, Francesco 8
Pucci, Giannozzo 23

Q

Quintilianus, Marcus Fabius 19, 26, 60, 123, 196, 256, 269, 287, 293–296

R

Radagasius 32
Raffaello 87, 241
Remus 296
Renier, Daniele 93

Ricci, Bernardo 208, 297
Robbia, Luca della 287
Rochechouart, Louis de 86
Romano, Giulio 87
Romulus 278, 296
Roscius, Quintus 244, 302
Rovere, Giuliano della 22–23
Roverella, Bartolomeo 142
Rucellai, Cosimo 23
Ruffini, Jacopo 230, 300

S

Sabellico, Marcantonio 9, 60, 123, 148, 160, 162, 291
Sallustius 18, 61, 86, 113, 291
Salviati, Roberto 12, 260–261
VI. Sándor pápa 23, 36, 49, 87, 114
Sangallo, Giuliano 301
Sannazaro, Jacopo 8, 20
Sansovino, Francesco 123
Sapphó 186, 294
Sarti, Alessandro 263, 266
Sarto, Andrea del 301
Sasso, Panfilo 304
Saturnus 296
Savonarola, Girolamo 21, 37, 298, 299, 301
Savonarola, Michele 298
Scala, Bartolomeo 21
Seneca 7, 26, 74, 115, 196, 272, 274, 286, 289–290, 293
Serapio, Johannes (Ibn Sarâbî) 108, 110, 284
Seratico, Niccolò 136, 288
Servius 269–270, 272, 293
Sforza, Battista 9, 148
Sforza, Bona 187
Sforza, Gian Galeazzo Maria 23, 190
Sforza, Ippolita Maria 113, 149, 284
Sforza, Leone 10, 190
Sforza, Ludovico 10, 87, 191
Shakespeare, William 302
Sibylla 24, 74, 269
Siculus, Diodóros 92
IV. Sixtus pápa 18, 113, 142, 277
Soderini, Francesco 23
Soderini, Piero 246
Sókratés 102, 294, 297
Sophoklés 290
Spagnuoli, Battista 86
Statius 19, 60, 78, 279, 292
Strabón 66, 196, 278, 296
Stratoklés 170
Strozzi, Tito Vespasiano 34, 269
Suetonius 21, 293
Symmachus, Quintus Aurelius 24, 26, 269
Szánoki Gergely (Gregorius de Sanok) 9, 142
Szent Antonino (Antonino Pierozzi) 271
Szent Ciprián 301
Szent Zenobius (San Zanobi, Zenobio) 30, 271

T

Tacitus 270, 294, 300
Tarcaniota, Michele Marullo 20
Temnosi Hermagoras 196, 296
Terentius 82, 232, 280, 300
Tertullianus 11, 234, 300–301
Teukros 42, 274
Themistios 48, 122
Theokritos 19, 73, 130, 279, 283, 285, 287, 293

Theón 32
Theophrastos 16, 94, 104, 108, 283
Thersités 98, 170, 282
Théseus 283
Thukydidés 24
Timanthés 42, 274
Tiraboschi, Jacopo 122
Tiziano 241
Tornabuoni, Giovanni 23, 62, 277
Tornabuoni, Lorenzo 23
Tornabuoni, Lucrezia 18
Traianus 269, 292
Tralleisi Thessalos 196, 296
Trapezuntios, Geórgios 142
Traversari, Ambrogio 123
Trivulzio, Gian Giacomo 22
Trotti, Alfonso 93
Tzetzés 32
Tyché/Fortuna 295
Tyrosi Marinos 196, 295

U
II. Ulászló 143, 259

V
Vaga, Perin del 87
Valeriano, Pierio 93, 121, 123
Valla, Giorgio 93
Valla, Lorenzo 60, 168, 276
Vasari, Giorgio 246, 287
Vegetius 270
Venus 38, 158, 172, 301–302
Vergilius, Publius Naso 19, 60, 72–73, 78, 254, 256, 269–270, 272, 275, 279, 282, 290, 292–295, 298, 301, 303
Vernia, Nicoletto 34
Veronese, Guarino 9
Verrucosus, Quintus Fabius Maximus 291
Virunio, Pontico 93
Volpaia, Lorenzo della 11, 246, 247, 252

X
Xenophón 72, 262, 282

Z
Zeus 40, 66, 279, 292, 300

AZ ALSOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Műfordítás, forrás

Giovanni Pico della Mirandola: *Benivieni neoplatonista versének kommentárja*
(fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*
(fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről*
(fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (fordította: Székely Melinda)

Hadewijch: Dalok (szerkesztette: Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp, fordította: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor. Harminc év elmélkedései, 1985–2015*
(fordította: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, szerkesztette, fordította): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák – Világlányok. Számi versek* (szerkesztette: Domokos Johanna, fordította: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek*
(szerkesztette: Domokos Johanna, fordította: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések*
(válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék*
(szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei*
(szerkesztette: Bányai Emőke, fordította: Udvari Kerstin)

Titus Livius: *Róma története a Város alapításától,* I. kötet (I–XX. könyv)
(Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy
Katalin, Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

Titus Livius: *Róma története a Város alapításától,* II. kötet (XXI–XXX. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Czerovszki Mariann, Tamás Ábel)

Titus Livius: *Róma története a Város alapításától,* III. kötet (XXXI–XL. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette:
Berkes Lajos, Kozák Dániel, Ligeti Dávid Ádám)

Titus Livius: *Róma története a Város alapításától,* IV. kötet (XLI–CXLII. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Ligeti Dávid Ádám,
Takács Levente, Bajnok Dániel)

Tzveta Sofronieva: *A föld színe* (szerkesztette: Domokos Johanna)

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*
(szerkesztette: Frazer-Imregh Monika)

Marie Luise Kaschnitz: *Ádám és Éva*
(válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Marivaux: *Válogatott drámák* (szerkesztette: Kovács Ilona)

Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál
és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből
és naplóiból (1820–1825) (válogatta, sajtó alá rendezte
és a bevezető tanulmányt írta: Kurucz György)

Csak a csöndnek engedelmeskedni. Kortárs számi költőnők antológiája
(szerkesztette: Domokos Johanna, fordította: Csáji László Koppány,
Domokos Johanna, Németh Petra, Tamás Ildikó, Tillinger Gábor)

Vámos Péter: *Magyar–kínai kapcsolatok, 1949–1989*

Szeleczky Zita életútja és válogatott magánlevelezése
(szerkesztette és az elemzéseket írta: Lips Adrián, Mátravölgyi Dorottya, Sepsi Enikő, Sztruhár Bettina)

Eugenio Barba, Nicola Savarese: *A színész titkos művészete. Színházantropológiai szótár* (fordította: Regős János, Rideg Zsófia)

Marcus Tullius Cicero: *Levelek. Kr. e. 45–44*
(fordította: Havas László, Óbis Hajnalka)

Viselnéd a szemem. Kortárs amerikai költészet és próza
(szerkesztette: Domokos Johanna, fordította: Gyukics Gábor)

Alain Badiou: *Lét és esemény* (Fordította: Csordás Gábor)

Marcus Tullius Cicero: *Levelek. Kr. e. 49–45*
(fordította: Csízy Katalin, Tóth Orsolya)

Somló Bódog: *Gondolatok az első filozófiáról* (fordította, a kísérőtanulmányt, a jegyzeteket írta, a glosszáriumot összeállította: Pethő Sándor)

Munka hanggal és testtel – Jerzy Grotowski öröksége.
Beszélgetések Zygmunt Molikkal (fordította és a magyar kiadást szerkesztette: Liszkai Tamás)

Jerzy Grotowski: *A szegény színház felé* (Fordította: Liszkai Tamás)

John Milton: *Moszklóvia rövid története* (ford. Péti Miklós)

Megfeledkezve a világról magnóliavirágzáskor
(fordította: Domokos Johanna, Kovács Ottilia, Németh Petra, Őri Eszter, Vassányi Miklós, Veress Dávid, Veress Kata)

L'Harmattan France
5-7, rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
harmattan.italia@agora.it

Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
Olvasószerkesztő: Csőke Zoltán
Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter